

SENOVĖS GRAIKIJOS ENCIKLOPEDIJA

Alma littera

SENOVĖS GRAIKIJOS ENCIKLOPEDIJA

SENOVĖS GRAIKIJOS ENCIKLOPEDIJA

Martino Menghi

Alma littera
VILNIUS / 2007

UDK 938(031)
Me-163

Martino Menghi
Milano universitete baigė klasikinę filologiją ir *Bryn Mawr College Pa.* (JAV) apsigynė daktaro disertaciją *Master of Arts in Greek*. Dabar dėsto viename Milano licėjuje ir Pavijos universitete. Antikinės istorijos ir lotynų kalbos specialistas, parašė Graikijos ir Romos istorijos vadovėlį, lotynų literatūros istoriją, sudarė lotynų autorių ir jų tekstų antologiją, analizuoja antikinės filosofijos istoriją, kuruoja užsienio esė leidybą italų kalba, rašo specialius straipsnius ir knygą *Hiperborėjų utopija* (Iperborea 1998). Skaitė paskaitas Sorbonos universitete ir *Il Sole 24 ore* leidinio kultūros skyriuje recenzuoja esė bei tekstus apie antikinį pasaulį.

Nuotraukomis rūpinosi De Agostini
Geografijos instituto inkonografijos centras
Nuotraukos iš De Agostini Geografijos instituto archyvo
(W. Buss, G. Cozzi, A. Dagli Orti, G. Dagli Orti, A. Garozzo, G. Nimatallah, L. Pedicini, S. Vannini), išskyrus p. 166 apačioje centre (Bridgeman/Ag. Grazia Neri)

Itališką leidimą redagavo Michelle Micheletti
Apipavidalino ir viršelį kūrė Adriano Tallarini

Iš italų kalbos vertė Robertas Butkus,
Algimantas Gudaitis, Ramunė Vaskelaitė
Redagavo Dalia Dilytė-Staškevičienė
Korektūrą skaitė Aistė Šileikienė, Kristina Liaudanskaitė
Maketavo Rimgailė Balsienė

ISBN 978-9955-24-480-6

Tiražas 2500 egz.
Išleido leidykla „Alma littera“, A. Juozapavičiaus g. 6/2,
LT-09310 Vilnius
Interneto svetainė: www.almalittera.lt
Spausdinta Slovakijoje

TURINYS

Pradininkai

Politinė ir teisinė sistema

Ekonominė sistema

Kariuomenė

Religija

Filosofija

Literatūra

Architektūra ir menas

Kasdienis gyvenimas

Įžanga

Turbūt dėl to, kad graikų istorijoje nepaprastai gausu įvairių įvykių, ji yra viena įdomiausių ir labiausiai kerinčių pasaulyje. Per gana trumpą laiką Graikijoje buvo sukurtos ir išbandytos įvairios politinės ir socialinės santvarkos formos – nuo aristokratų oiko, gyvavusio VIII–VI a. pr. Kr., apdainuoto Homero *Odisėjoje* iki polio, įstatymų valdytos valstybės, pasiekusios klestėjimo viršūnę Atėnuose V a. pr. Kr. Vėlesniame šimtmetyje Graikija tapo Makedonijos imperijos dalimi, o II a. pr. Kr. – romėnų provincija. Tačiau tai dar nėra jos istorijos pabaiga. Kai V a. dėl barbarų antpuolių ir ekonominių–socialinių prieštaravimų žlugo Vakarų (lotyniškoji) Romos imperija, Rytų Romos imperija ir jos sostinė Bizantijus išsaugojo nepriklausomybę iki pat XV a. vidurio, perduodama moderniajam pasauliui primirštą graikų kultūrą.

Būtent graikų kultūra ir buvo svarbiausias bei reikšmingiausias šios civilizacijos palikimas. Graikai pirmieji pradėjo kurti poeziją – ja buvo apdainuoti Homero poemų didvyrių žygdarbiai, Sapfo rašė meilės lyriką, jie pirmieji sukūrė tragedijas, kurios vėliau padarė įtaką visam Vakarų šalių teatrui. Graikijoje iškilo filosofijos mokslas, tiriantis pasaulio dėsnius, ieškantis geriausios valstybės valdymo formos, kuriantis etikos taisykles, padėsiančias siekti asmeninės laimės.

Tačiau tuo graikų „išradimai" nesibaigia. Graikai pirmieji pradėjo rašyti istoriją. Herodotas pirmasis palygino savo tautos papročius su kitų jam žinomų tautų – egiptiečių, persų, indų papročiais. Tukididas tyrinėjo ir išsaugojo vėlesniems amžiams Atėnų ir kitų valstybių, patekusių į panašią padėtį, žlugimo priežastis. Be to, graikai sukūrė įtikinėjimo ir retorikos meno taisykles ir perdavė jas juos užkariaviusioms tautoms. Jie gebėjo protingai panaudoti žinias apie žmogų ir gamtą. Puikus to pavyzdys – Hipokrato mokyklos atstovai, sukaupę medicininių tyrimų medžiagą, kuria buvo lemta naudotis per amžius. Remdamiesi politeistiniu tikėjimu bei Platono filosofijos trascendentine koncepcija, graikai sukūrė stiprų teorinį pagrindą judėjų ir krikščionių monoteizmui. Jų teisinė

sistema, socialinė aplinka ir antropologijos supratimas sudarė sąlygas atsirasti garsioms teorijoms apie grupelės žmonių laisvę ir daugelio kitų vergovę, o jų tauta skelbėsi viršesne už likusią žmoniją ir taip suteikė teorinį pagrindą nelemtam šiuolaikiniam vergovės ir rasizmo pateisinimui. Nepaisant to, graikai kartu su stoikų filosofijos kūrėjais sugebėjo rasti racionalių būdų ir turėjo intelektinės drąsos pripažinti žmonių lygybę, nes, pasak stoikų, dvasiniame lygmenyje visi yra visuotinio ir apvaizdos nulemto *Logo,* t. y. pasaulį valdančio proto dalis. Perėmusi kitų kultūrų žinias (tai liudija išlikę jų filosofijos pagrindų fragmentai ir atlikti išsamūs Aleksandrijos Mūsėjo tyrimai) Graikija padarė didžiulį poveikį ją užkariavusioms tautoms. *Graecia capta ferum victorem cepit* (pavergta Graikija nugalėjo laukinį savo nugalėtoją), I a. pr. Kr. rašė Horacijus, šiais keliais žodžiais primindamas Romos skolą helenistinei kultūrai. Skolą Roma sugebėjo atiduoti prikeldama naujam gyvenimui šį paveldą. Taip atsirado politinės ir kultūrinės Cicerono mintys, didžioji Vergilijaus poezija, stoiko Senekos naujos idėjos apie žmogų ir imperinę visuomenę, dramatiška Tacito istorija. Ilgą laiką buvusi Rytų Romos imperijos įtakoje Vakarų krikščionybė paveldėjo ir perėmė šį išskirtinį kultūrinį palikimą. Naujas žmogaus suvokimas, susiformavęs Renesanso epochoje, konstitucinės valstybės, jos valdžių nepriklausomumo teorinis pagrindimas XVII–XVIII a., Kanto ir Hegelio filosofinės teorijos ir šiuolaikinis sielos suvokimas, – tai tik keli pavyzdžiai, kurių atsiradimas neįsivaizduojamas be graikų patirties.

Šioje knygoje naudodami gausią ikonografinę medžiagą mes norime papasakoti apie reikšmingiausius graikų istorijos įvykius, kadangi esame tikri, jog praeities prisiminimai padeda geriau suprasti besikeičiantį mūsų dienų pasaulį bei suvokti, kiek šios kultūros esame paveldėję. Visai tai žinodami gebėsime ramiai ir protingai pasitikti šiuolaikinius iššūkius.

Martino Menghi

GRAIKŲ KULTŪROS ŽEMĖLAPIS

Viskas prasidėjo Kretos saloje, Egėjo jūros širdyje. Įvairios gentys, keisdamos viena kitą (mikėniečiai, dorėnai, ajolėnai ir jonėnai), nubrėžė graikų pasaulio, apie kurį kalbėsime, kontūrus.

Kretos kultūrą, susiformavusią apie 2300 m. pr. Kr., galima laikyti seniausia Europoje. Nuo šios datos ir šioje vietoje prasideda ilgas istorinis laikotarpis, trukęs nuo II tūkstantmečio pr. Kr. iki graikų kultūros gimimo tose žemėse, kurias skalauja Egėjo jūros bangos.

Savo galybės viršūnę Kreta pasiekė apie 1700 m. pr. Kr. Dar prieš finikiečius ji kontroliavo prekybą Viduržemio jūros regione. Susitelkusi aplink rūmus, kuriuose gyveno valdovai ir prie kurių buvo įrengtos didžiulės dirbtuvės ir sandėliai, kretiečių visuomenė nežinojo, kas yra gynybinė siena, nes jiems jos nereikėjo – jų gyvenvietes puikiausiai gynė jūra, o jų stiprybė buvo laivyno galybė.

Nuo mikėniečių iki dorėnų

Apie 1400 m. pr. Kr. Kretą užėmė mikėniečiai, indoeuropiečių kilmės tauta, prieš du amžius atkeliavusi iš šiaurės ir apsigyvenusi Peloponese. Priešingai nei kretiečiai, mikėniečiai buvo karingi. Tai liudija gynybinės sienos, juosiančios miestus, karinių kovos vežimų piešiniai ir, be abejo, karo žygiai, aprašyti *Iliadoje,* Homero poemoje, apdainuojančioje Trojos užkariavimą. Mikėniečiai, persikėlę per jūrą

Lelijų karalaitis
Ši figūra, nutapyta Kretos Knoso rūmų Procesijų koridoriuje, buvo pavadinta Lelijų karalaičiu.

Graikų teritorijos apie VIII a. pr. Kr.
Graikų kolonizuotos teritorijos tarp VIII ir VII a. pr. Kr.

IBERIJA
Marselis
ETRURIJA
ILIRIJA
SARDINIJA
SICILIJA
Sirakūzai
VIDURŽEMIO JŪRA
NUMIDIJA
Korintas
GRAIKIJA
EGĖJO JŪRA
KRETA
RODAS
LIDIJA
TRAKIJA
Olbija
Tanaidas
JUODOJI JŪRA
Trapezuntas
ASIRIJA
KIPRAS
FINIKIJA
Kirėnė
KIRENAIKA
EGIPTAS

Graikų kolonizacijos kryptys
Graikų prekybos keliai
Finikiečių prekybos keliai

ir užėmę Kretą, apie 1250 m. pr. Kr. pasiekė turkų pakrantę ir užkariavo Troją. Taigi Kreta, Peloponesas ir dalis turkų pakrantės – mikėniečių, graikų protėvių, gyvenvietės. Tai liudija išlikę jų rašto, vadinamo Linijiniu B raštu, fragmentai, kurie yra archajiškiausi graikų kultūros pavyzdžiai. Mikėnų kultūros laikotarpio pabaigoje, apie 1200 m. pr. Kr., į mikėniečių vietą iš šiaurės atsikraustė kita indoeuropiečių kilmės tauta. Šiandien labiau linkstama manyti, kad mikėniečius sužlugdė vadinamosios Jūros tautos, susivienijusios heterogeninės gentys, tarp jų ir indoeuropietiškos, kurios prieš išsisklaidydamos Viduržemio jūros regione sėjo baimę ir mirtį, nusiaubė hetitų imperiją ir puolė Egiptą. Taigi po Jūros tautų invazijos mikėniečių teritorijose įsikūrė dorėnai. Apie IX a. pr. Kr., kai šių genčių grobiamieji žygiai baigėsi arba, remiantis kitomis hipotezėmis, pasikeitus klimatui ar dėl bado, Graikija buvo padalyta į tris indoeuropietiškas etnines grupes ir vėl grįžo į istorijos areną. Be dorėnų, gyvenusių Peloponese, kurio sostinė buvo Sparta, kaimynystėje, Bojotijoje ir Egėjo salose, gyveno ajolėnai. Jonėnai, užėmę Atiką ir jos sostinę Atėnus, vėl veržėsi prie turkų kranto, dar vadinto Jonija, ieškodami naujų erdvių ekonominei plėtrai.

Graikų pasaulio žemėlapis beveik ir sudarytas.

Pitų sandėlis
Kretoje, Knoso rūmuose, įrengtuose sandėliuose, buvo keraminiai indai (pitai), skirti maisto produktams, dažniausiai aliejui ir grūdams laikyti.

Graikai Sicilijoje
Selinuntas buvo įkurtas apie VII a. pr. Kr. vidurį, Belikos lygumoje, nuo kurios atsiveria Sicilijos pakrantė. Apačioje: akropolio, kuriame stūkso daugelio šventyklų griuvėsiai, vaizdas.

Kolonijos

Trūksta tik Viduržemio jūros vakarinės dalies, ypač pietinės Italijos kolonizavimo istorijos.

Kolonizacija tų laikų Graikijoje vyko jau susikūrus poliams. VIII–VI a. pr. Kr. erdvės ir naujų rinkų poreikis, kuris pastūmėjo jonėnus statyti naujus miestus turkų krante, skatino įvairias graikų etnines grupes kurti ir plėsti polių modelį ne tik Egėjo jūros regione. Taip šiuolaikinėje Kampanijoje atsirado Kumos, Pestas ir Neapolis, Kalabrijoje – Regijas, Krotona, Sibaridė ir Lokrai, Apulijoje – Tarentas, Sicilijoje – Sirakūzai, Gela, Selinuntas ir Kragantas. Graikų kolonijos buvo įkurtos ir kitose Viduržemio jūros regiono dalyse: dabartinė Kirėnė Afrikoje, Marselis – Prancūzijoje.

SANTYKIAI SU BARBARAIS

Graikai visada jautėsi viršesni už kaimynines tautas, kurias vadino barbarais. Tas pranašumo jausmas leido jiems nesidomėti kitomis kultūromis ir jų nevertinti.

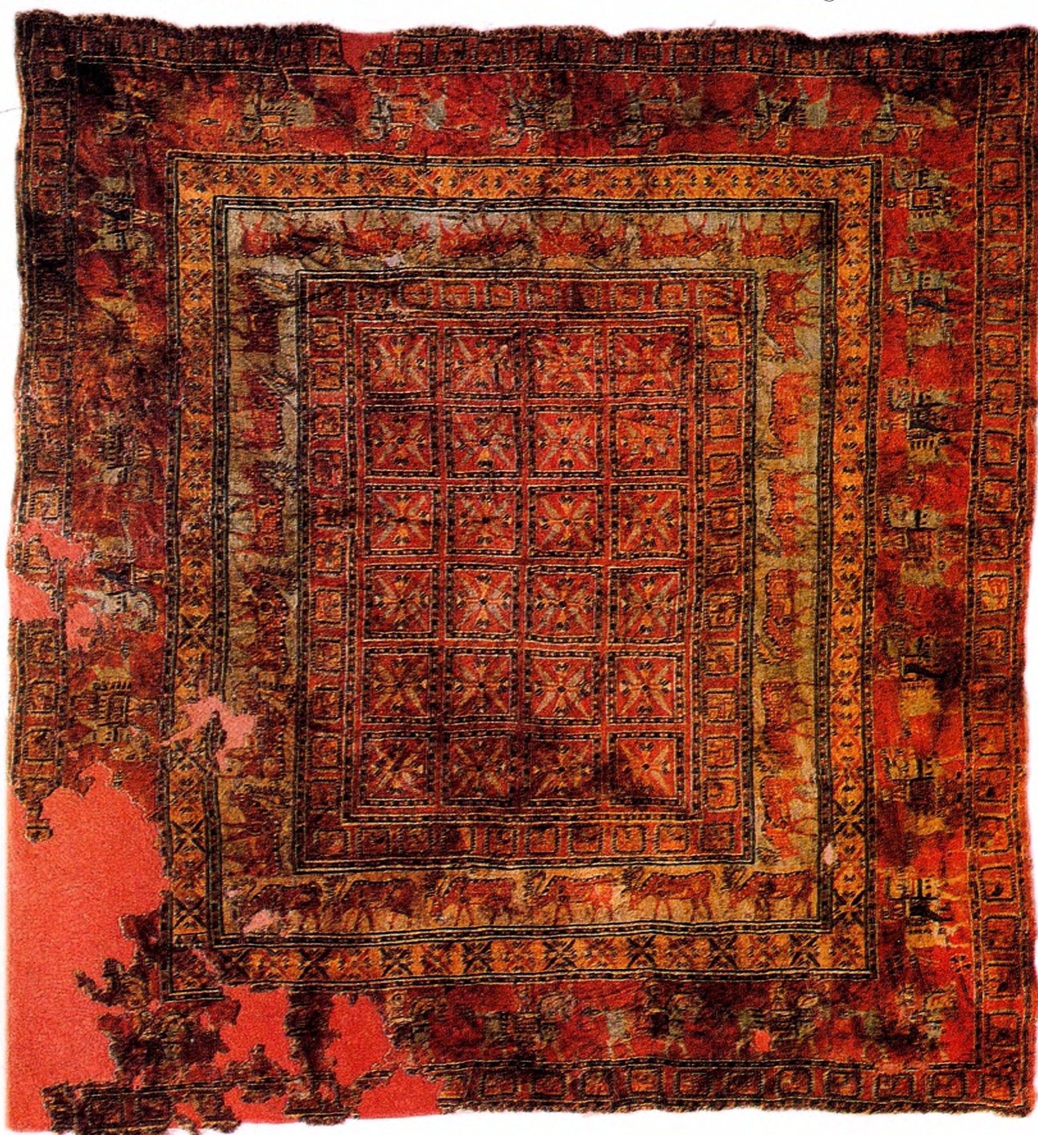
Skitų juvelyrika
Auksinis skitų elnias. Ermitažas. Sankt Peterburgas.

Pirmasis barbarus aprašė Homeras. Šiuo terminu legendinis poetas apibūdino nesuprantama kalba bendraujančius žmones. Neigiamos konotacijos terminas neturėjo. Ji atsirado po karo su Persija, vykusio 490–478 m. pr. Kr., po kurio barbaro apibūdinimas įgavo ir kitokių reikšmių. Susidūrimas su ne heleniniu pasauliu graikams padarė dvejopą įspūdį: viena vertus, kitokia kultūra ir jos vertybės kėlė susidomėjimą ir buvo jaučiamas noras ją pažinti, kita vertus, kilo baimė ir jos sukelta neapykanta „kitokiems", kurie, kaip persai, buvo dar ir priešai. Taip, kartu su Herodoto antropologiniu ir sofistų filosofiniu susidomėjimu „kitokiais", atsirado pirmoji rasizmo forma. Barbarai buvo svetimi aukštesnei graikų kultūrai, taigi – žemesnės rasės. Aristotelis, vienas didžiausių valstybės teoretikų, savo veikale *Politika* iškėlė graikų žmogaus, vyro ir laisvojo, viršenybę lyginant su likusia žmonija, t. y. vergais, moterimis ir margu barbarų pasauliu. Stoikų filosofai suprato, kad jų ginamos etinės vertybės gali tikti visiems žmonėms, kad ir kas jie būtų – vergai, laisvieji ar barbarai – tad ėmė

GRAIKŲ RASĖ

Filosofas Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.) taip pagrindė menamą graikų viršenybę prieš likusią žmoniją:
Tos gentys, kurios gyvena šaltuose kraštuose ir Europoje (barbarų gentys, apsistojusios Graikijos šiaurėje, ir skitai), *yra labai aršios, tačiau šiek tiek stokoja nuovokos ir sugebėjimų; dėl to jos gyvena laisviau, tačiau neturi valstybinės tvarkos ir nesugeba valdyti kaimynų. O Azijos gentys yra nuovokios ir išradingos sielos, tačiau nepasižymi aršumu ir dėl to nuolat gyvena pajungtos ir vergaudamos; o graikų giminė, gyvendama per vidurį, turi abiejų bruožų – ji yra ir arši, ir nuovoki, todėl yra laisva ir geriausiai politiškai tvarkosi. Įstengtų valdyti visus, jei tik įsigalėtų politinė vienybė.*
(Aristotelis *Politika* VII. 6. Vertė M. Strockis)

Pazyryko kilimas
Pazyryko kilimas, išaustas V a. pr. Kr. įrodo, kad skitai buvo nepralenkiami audimo meistrai. Šio labai reto rankų darbo kilimo, surasto kilmingo skitų karvedžio kape, išoriniame rėme išausti raiteliai (kas antras) sėdi balne arba stovi šalia savo žirgo.

Finikiečių laivo bareljefas
Finikiečių laivai turėjo kylį, kuris palaikė korpuso pusiausvyrą.

Vazos iš stiklo masės
Finikiečiai iš egiptiečių išmoko stikladirbystės meno, kuris paplito po visą Viduržemio jūros regioną.

naujai vertinti kitokią kultūrą. Vėliau šia filosofija vadovavosi ir krikščionybė. Tačiau nei stoikų kosmopolitizmas, nei krikščionių brolybės idėja nesugebėjo per amžius sunaikinti rasizmo.

Finikiečiai, persai ir skitai

Graikų pasaulis barbarų atėjimą sieja su persų karais, tačiau ryšiai su kitomis kultūromis užsimezgė dar anksčiau. Pirma ne heleninė tauta, su kuria graikai susipažino, buvo finikiečiai. Graikiškai *Phoínikes* reiškia „purpuriniai", taip buvo vadinami Kanaano šalies gyventojai, jie audinius dažė purpuru. Finikiečiai, kurie rytinėje Viduržemio jūros dalyje gyveno nuo 1200 m. pr. Kr. iki III a. pr. Kr., o vakarinėje – iki Kartaginos sugriovimo 146 m. pr. Kr., buvo stipriausi graikų konkurentai prekybiniuose Viduržemio jūros keliuose. Būdami puikūs jūrininkai ir turėdami galingą laivyną jie ne tik saugojo savo jūros kelius nuo graikų įsibrovimo, bet ir nevengdavo piratavimo. Iš finikiečių graikai išmoko naudotis abėcėle, iš ten plito geležies apdorojimo technologijos, atsiskaityti už prekes pradėta kaldintomis monetomis.

478 m. pr. Kr. pasibaigus karui tarp Graikijos ir Persijos šių dviejų kultūrų ryšiai nenutrūko. IV a. pr. Kr. pabaigoje Makedonijos karaliaus Aleksandro Didžiojo vadovaujama kariuomenė užkariavo Darėjo III valdomą Persijos imperiją, kurios sudėtyje buvo Mažoji Azija, Egiptas, Sirija, Mesopotamija, Irano plokščiakalnis, ir pasiekė net Indiją. Atsirado helenistinės monarchijos, kuriose persipynė graikų, makedonų ir minėtų rytų šalių kultūros.

VIII a. pr. Kr. graikai užmezgė ryšius su skitais. Skitai, kaip ir nomadų gentys, klajojusios centrinėje Rusijos dalyje, taigi buvusios į šiaurę nuo Graikijos, neturėjo raštijos ir niekada nesukūrė valstybės, tačiau pasiekė aukštą civilizacijos lygį. Apie tai byloja jų sukurti dailūs juvelyriniai dirbiniai ir šamanais vadinamų žynių–gydytojų tradicija. Stoikus žavėjo paprastos ir atšiaurios gamtos kaimynystėje esančių stepės tautų gyvenimo sąlygos. Panašu, kad skitų išminčiai palaikė ryšius su pirmaisiais graikų filosofais bei mokslininkais.

Karališkoji sargyba
Bareljefe iš Persepolio karališkųjų rūmų vaizduojama asmeninė persų karaliaus sargyba, kurioje tarnavo dviejų pagrindinių imperijos tautų – medų ir persų – kareiviai.

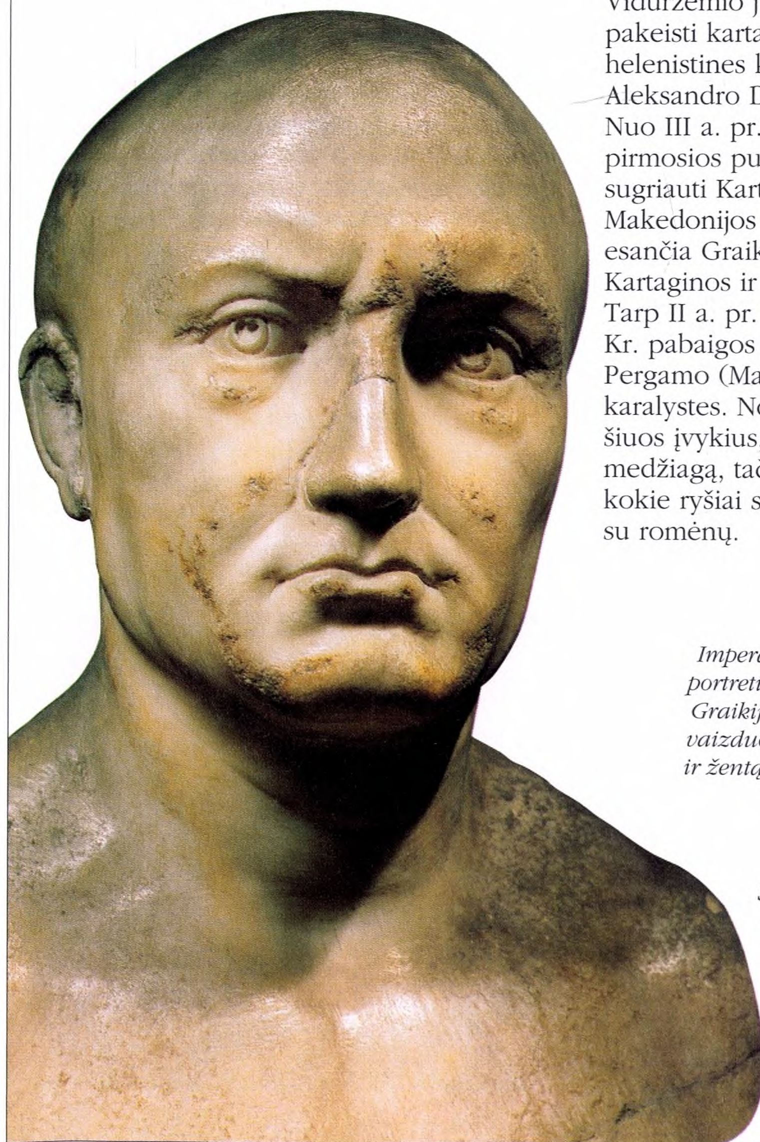
GRAIKŲ KULTŪROS ĮTAKA ROMAI IR KRIKŠČIONYBEI

Graecia capta ferum victorem cepit (pavergta Graikija nugalėjo laukinį savo nugalėtoją), teisingai rašė Horacijus apie graikų kultūros įtaką. Tačiau graikų žinias ir krikščionys panaudojo savo doktrinos apibrėžimui bei skleidimui.

Graikų pasaulis su romėnų valstybe užmezgė santykius III a. pr. Kr. pradžioje romėnams užgrobus graikų kolonijų kontroliuojamas teritorijas centrinėje Italijoje. Tapusi viso pusiasalio šeimininke Roma atkreipė helenistinės Egipto karalystės dėmesį, tad šioji nusiuntė pasiuntinius pagerbti naujos valstybės, iškilusios Viduržemio jūros regiono širdyje. Nuo to laiko romėnų užsienio politikoje iškilo du pagrindiniai tikslai: Viduržemio jūros vakarinėje dalyje pakeisti kartaginiečius, o rytinėje – helenistines karalystes, susikūrusias po Aleksandro Didžiojo imperijos skilimo. Nuo III a. pr. Kr. iki II a. pr. Kr. pirmosios pusės romėnai sugebėjo sugriauti Kartaginą ir užgrobti Makedonijos karalystę su jos sudėtyje esančia Graikija. 146 m. pr. Kr. – Kartaginos ir Korinto sugriovimo data. Tarp II a. pr. Kr. antros pusės ir I a. pr. Kr. pabaigos romėnai užvaldė Egipto, Pergamo (Mažojoje Azijoje) ir Sirijos karalystes. Norint sužinoti daugiau apie šiuos įvykius, reikėtų pasitelkti istorinę medžiagą, tačiau mus labiau domina, kokie ryšiai siejo didžiąją graikų kultūrą su romėnų.

Marcelo statula
Imperatoriaus Augusto epochos romėnų portretistų darbuose jaučiama klasikinės Graikijos įtaka. Šią skulptūrą (dešinėje), *vaizduojančią Marcelą, Augusto sūnėną ir žentą, sukūrė iš Atėnų kilęs skulptorius Kleomenas.*

Scipionas Afrikietis
Kairėje: *Scipionas, III a. pr. Kr. pabaigoje (202 m. pr. Kr.) Zamoje nugalėjęs Hanibalą ir prisidėjęs prie helenistinės kultūros plitimo Romos imperijoje.*

Kultūros kerai

Aukštoji Graikijos kultūra žavėjo romėnus nuo pat pirmųjų ryšių užmezgimo tarp šių dviejų šalių. Didžiosios Graikijos valdymas (241 m. pr. Kr. Sicilija tapo Romos provincija) ir neišvengiami diplomatiniai bei prekybiniai ryšiai su helenistinėmis karalystėmis dar iki jų visiško užkariavimo, nulėmė graikų filosofų, poetų, medikų ir oratorių atvykimą į Romą. Turtingų romėnų namuose graikai dėstė filosofiją ir dirbo mokytojais, jų medikai gebėjo užtikrinti veiksmingą ligų prevenciją ir gydymą, didieji graikų žodžio meistrai paruošė žymiausius romėnų oratorius. Visai romėnų literatūrai nuo pat jos pradžios stiprią įtaką darė helenizmas: neįmanoma įsivaizduoti Terncijaus ir Plauto kūrybos be graikų teatro, Cicerono – be graikų retorikos ir filosofijos, Katulo – be graikų lyrikos, Vergilijaus – be Homero poemų ir t. t.

Atalo testamentas
133 m. pr. Kr. paskutinio Pergamo valdovo Atalo III karalystę paveldėjo Roma. Ant Mažosios Azijos senovės miesto akropolio galime pasigėrėti Hadriano šventyklos, pastatytos II a. po Kr., likučiais.

Krikščionių doktrina

Graikų kultūra padarė didelę įtaką ir krikščionybei, kuri formavosi hebrajų pasaulyje valdant Tiberijui (14–37 m.) ir nuo IV a. tapo oficialia religija iš pradžių – dar vieningoje Romos imperijoje, paskui – po Vakarų Romos imperijos žlugimo 476 m., taip pat žlugus lotynų – barbarų karalystėms ir Bizantijos imperijai Rytuose. Pirmieji rašytiniai krikščioniškos minties liudijimai buvo parašyti graikų kalba. Be Senojo Testamento Aleksandrijos versijos, parašytos tarp III ir II a. pr. Kr. pabaigos ir skirtos hebrajų bendruomenei (vadinamasis Septyniasdešimties vertimas – *Septuaginta*), krikščionių pasaulis turi I a. antroje pusėje graikiškai parašytas Evangelijas, Apaštalų darbus ir laiškus. II a. graikų Bažnyčios Tėvai, tokie kaip Justinas ir Klementas, kūrė literatūrinio pobūdžio retorines ir sofistines apologijas – kalbas, ginančias krikščionybės atsiradimą. Panašu, kad krikščionybė iš graikų kultūros „pasiskolino" ir filosofiją. Stoicizmas, o dar labiau platonizmas (Plotino neoplatonizmas) pateikė filosofinę struktūrą, kuri buvo panaudota krikščioniškos doktrinos sudarymui ir perteikimui.

SAPFO IR KATULAS

Norėdami paliudyti, jog romėnų literatūrai milžinišką įtaką darė graikų literatūra, pateikiame greta du tekstus. Pirmasis poetės Sapfo (VII–VI a. pr. Kr.), antrasis Katulo (I a. pr. Kr.), sukurtas pagal principą *variatio in imitando* (gana akivaizdus Katulo sekimas Sapfo, tačiau neatsisakoma variacijų). Abiejuose eilėraščiuose pradžia panaši: kalbama apie baimę prarasti mylimą žmogų (Sapfo atveju kalbama apie merginą), užvaldytą naujos meilės.

Regis man, tikrai net dievams prilygsta
Vyras tas, kuris prie tavęs prisėdęs
Gali iš arti paklausyti mielo
Tavojo balso,
Juoko malonaus. Ir tada, atrodo,
Ima šokinėt man širdis krūtinėj.
Negaliu pratart, vos tave pamačius,
Netgi žodelio.
Pradeda burnoj man liežuvis pintis
Ir ugnies banga nuvilnija kūnu,
Akyse tamsu pasidaro, ausys
Pradeda spengti,
Išmuša šalti prakaitai ir ima
Visą kūną krest drebulys. Blyškesnė
Nei blyški žolė aš daraus ir, rodos,
Tuoj tuoj numirsiu.
(Sapfo, frg. 31. Vertė A. Kudulytė-Karienė)

Sapfo portretas
Poetės Sapfo mozaikinis portretas, sukurtas III a. po Kr.

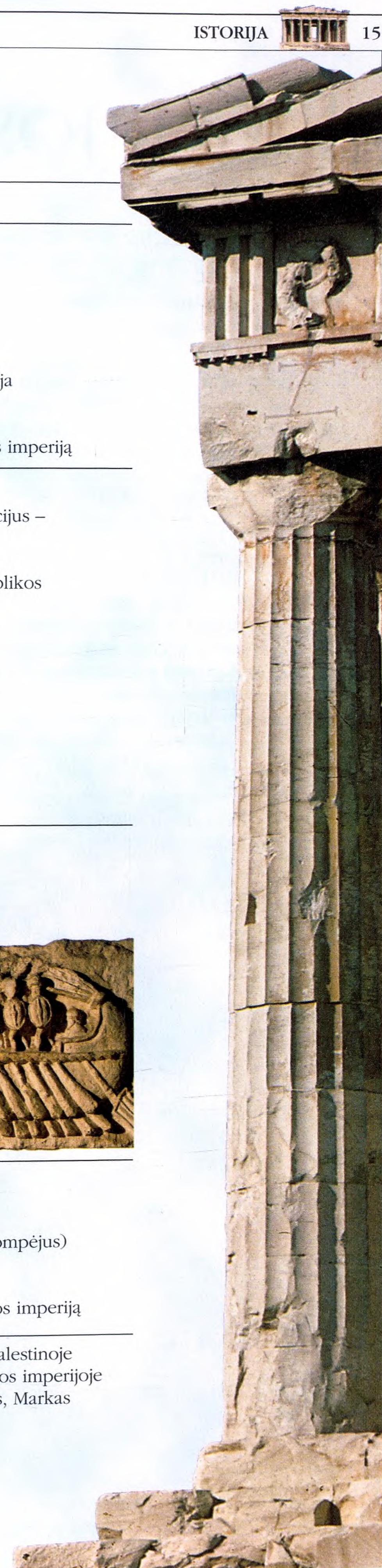
Tarsi dievas koks akyse man matos,
Net pačius dievus, o dangau, pranokęs,
Tas, kuris visad, prie šalies prisėdęs,
Regi ir girdi
Juokiantis tave. . . O dėl to apmiršta
Vargšui man širdis, nes, tave kas kartą
Vos tik išvystu, nebetekęs žado,
Lesbija, stoviu;
Džiūsta gomurys, sąnariuos užkaista
Smelkianti ugnis, paslaptingas aidas
Spengia ausyse, o akių šviesumą
Miglos užtemdo. . .
(Katulas, 51. Vertė H. Zabulis)

Alfa ir omega
V a. mozaika iš Tuniso, vaizduojanti alfos ir omegos ženklus. Centre – Kristaus simbolis.

LAIKO SKALĖ

	ISTORIJA	RAŠYTOJAI, FILOSOFAI IR MOKSLININKAI
600 m. pr. Kr.	– 2300–2000 Kretos kultūros iškilimas ir suklestėjimas – 1700 Kretiečių galios viršūnė – 1600 Mikėnų kultūros vystymasis Peloponese – 1400 Mikėniečiai užkariauja Kretą – 1250 Mikėniečiai užkariauja Troją ir Turkiją – 1200 Jūros tautos sužlugdo mikėniečių kultūrą – IX a. Dorėnai įsikuria Peloponese; Ajolėnai – Bojotijoje ir Egėjo jūros salose; Jonėnai – Atikoje ir Turkijos pakrantėje, Mažojoje Azijoje – VIII–VI a. Kuriasi ir plėtojasi poliai	– IX a. pr. Kr. *Iliados* ir *Odisėjos* kūrimas – apie 800 m. pr. Kr. Graikai perima finikiečių raidyną – apie 750 m. pr. Kr. baigtas Homero poemų kūrimas – apie 700 m. pr. Kr. Hesiodas rašo *Teogoniją* ir *Darbai ir dienos* – apie 620–570 m. pr. Kr. Poetės Sapfo gyvenimas ir kūryba
400 m. pr. Kr.	– 594 Solono reformos Atėnuose – 561 Peisistrato tironijos Atėnuose pradžia – 546 Persai pavergia graikų kolonijas Mažojoje Azijoje – 508 Demokratinės Kleistenio reformos Atėnuose – 499–494 Sukilimas prieš persus graikiškuose Mažosios Azijos miestuose – 490 Darėjo žygis į Graikiją. Graikų pergalė prie Maratono – 480 Kserkso žygis į Graikiją. Graikų pergalė prie Salamino – 478 Įkuriama Delo–Atikos sąjunga – 450 Periklio valdymo pradžia – 446 Trisdešimties metų taika tarp Atėnų ir Spartos – 431 Peloponeso karo pradžia – 430–429 Maras Atėnuose ir Periklio mirtis – 421 Nikijo taika tarp Atėnų ir Spartos – 415–413 Atėnų žygis į Siciliją ir jo žlugimas – 405–404 Atėniečių sutriuškinimas prie Aigospotamų ir Trisdešimties tiranija	– 585 Talis numato visišką saulės užtemimą Tradiciškai manoma, kad Talis buvo Graikijos filosofijos pradininkas – 525/524–456/455 Dramaturgo Aischilo gyvenimas ir kūryba – 496–406 Dramaturgo Sofoklio gyvenimas ir kūryba – apie 485–406 Dramaturgo Euripido gyvenimas ir kūryba – apie 484–apie 430 Istoriko Herodoto gyvenimas ir darbai – 469–399 Sokrato gyvenimas – apie 460–apie 400 Istoriko Tukidido gyvenimas ir darbai – apie 460–375/351 Mediko Hipokrato gyvenimas ir darbai – 427–347 Platono gyvenimas ir darbai
200 m. pr. Kr.	– 371–361 Tėbų hegemonija – 359 Filipas valdo Makedoniją – 338 Filipo pergalė prieš Tėbus ir Atėnus prie Chaironėjos – 336 Filipą pakeičia Aleksandras. Graikų–makedonų žygis į Persiją. – 331 Lemtinga Aleksandro pergalė prieš Persijos karalių Darėją III prie Gaugamelų – 323 Aleksandro mirtis Babilone. Diadochų karų pradžia – 306–304 karalių Antigono ir Demetrijo iš Atėnų sudievinimas. Egipto karaliaus Ptolemajo sudievinimas – 283 Ptolemajas II karaliauja Egipte – 280 Antiochas I Seleukidas karaliauja Sirijoje – 276 Antigonas Gonatas karaliauja Makedonijoje ir Graikijoje	– 384–322 Aristotelio gyvenimas ir darbai – 366–283 Egipto karaliaus Ptolemajo I Sotero gyvenimas. Tradiciškai manoma, kad jis įkūrė Aleksandrijos Mūsėją ir biblioteką, kuriuos vėliau išplėtė Ptolemajas II – 287–212 Fiziko ir matematiko Archimedo iš Sirakūzų gyvenimas ir darbai – 280–apie 195 Matematiko, astronomo ir geografo Eratosteno iš Aleksandrijos gyvenimas ir darbai
po Kr.	– 197 Romėnų pergalė prieš makedonus prie Kinoskefalų – 168 Galutinis makedonų sutriuškinimas prie Pidnos – 148 Makedonija tampa Romos provincija – 129 Roma aneksuoja helenistinę Pergamo karalystę – 63 Pompėjus paverčia Siriją ir Kilikiją romėnų provincija – 31 Cezaris Oktavianas užkariauja helenistinę Egipto karalystę	– 200–118 Istoriko Polibijo gyvenimas ir darbai – 185–110 Filosofo Panaitijo gyvenimas ir darbai
	– 476–1453 Rytų Romos imperijos gyvavimo tūkstantmetis	– apie 50–apie 120 Literato ir filosofo Plutarcho gyvenimas ir darbai – apie 50–apie 137 Filosofo Epikteto gyvenimas ir darbai – apie 100–apie 170 Mokslininko Ptolemajo iš Aleksandrijos gyvenimas ir darbai – apie 130–apie 200 Mediko ir filosofo Galeno gyvenimas ir darbai – 205–270 Filosofo Plotino gyvenimas ir darbai – apie 325–403 Mediko Oribasijo iš Bizantijos gyvenimas ir darbai – 534–533 Justiniano *Corpus iuris civilis*

ARCHITEKTŪRA IR MENAS	KITOS KULTŪROS
– 2000–1700 I Knoso rūmų Kretoje periodas – 1700–1400 II Knoso rūmų Kretoje periodas – apie 1400 visiškai sutvarkomos tvirtovės Mikėnuose ir Tirinte – apie 625 Heros šventyklos statyba Olimpijoje 	– 1200 Asirų ekspansijos pradžia – XI–VII a. Finikiečių klestėjimas – IX a. Italijoje suklesti etruskų kultūra – 1027 Džou I įsiviešpatauja Kinijoje – 771 Feodalizmo Kinijoje pradžia – 753 Įkurta Roma – apie 750–apie 650 Didžiausia asirų ekspansija – VII–VI a. Etruskų kultūra Italijoje – 612 Babiloniečiai užkariauja Ninevija – 609 Babiloniečiai ir medai pasidalija Asirijos imperiją
– 500–400 Graikų teatro statyba Sirakūzuose – apie 450 Skulptorius Feidijas sukuria chrisoelefantinę Dzeuso skulptūrą Olimpijos šventyklai – apie 450 Neptūno šventyklos statyba Peste – 447–432 Partenono statyba Atėnų akropolyje – apie 430 Polikleitas sukuria Diadumeno skulptūrą (atletas, besijuosiantis galvą nugalėtojo raiščiu) – apie 425 Šventyklos statyba Segestoje – 400–300 Teatro statyba Epidaure	– 550 Persai pavergia medus – apie 550 Buda pamokslauja Indijoje, Konfucijus – Kinijoje – 522 Didžiausia Persų imperijos ekspansija – 509 Romėnai išveja etruskų karalius. Respublikos atsiradimas – VI a. pabaiga–V a. pradžia. Persų imperija užkariauja dalį Indijos – 451 Dvylikos lentelių įstatymai Romoje
– apie 320–apie 290 Mūsėjo ir bibliotekos statyba Aleksandrijoje, Egipte 	– 359 Cino karalystės viešpatavimas Kinijoje – 343–305 Roma prieš samnitus – 241 Romos pergalė pirmajame punų kare – 221 Cino imperija stato Didžiąją sieną – 206 Kinijoje prasideda Chanų dinastija – 202 Romos pergalė antrajame punų kare
– apie 180 Teatro statyba Pergame, Mažojoje Azijoje 	– 146 Roma sugriauna Kartaginą ir Korintą – 91–88 Pilietinis karas Romoje – 82 Diktatorius Sula Romoje – 60 Pirmasis triumviratas (Cezaris, Krasas, Pompėjus) – 49 Galatija tampa Romos provincija – 44 Nužudomas Cezaris – 27 Cezaris Oktavianas Augustas kuria Romos imperiją
– apie 130 Hadrianas pastato Dzeuso Olimpiečio šventyklą Atėnuose – apie 250 Bareljefas iš Trojos, vaizduojantis Saulės dievą sparnuotoje kvadrigoje – apie 530 Justiniano valia statoma Šventosios Sofijos bažnyčia Konstantinopolyje	– I a. pirma pusė. Krikščionys pamokslauja Palestinoje – I a. antra pusė. Krikščionybės plitimas Romos imperijoje – 98–180 Trajanas, Hadrianas, Antoninas Pijus, Markas Aurelijus – 212 Karakalos ediktas – 313 Konstantino ediktas – 476 Žlunga Vakarų Romos imperija

ISTORIJOS ŠALTINIAI

Archeologiniai meno ir architektūros radiniai, materialinės kultūros paveldas ir, žinoma, rašytiniai šaltiniai – tai medžiaga, padedanti istorikui atkurti žinias apie praeities kultūras.

Mokslininkas, norėdamas parašyti Graikijos istoriją, remiasi daugybe dokumentų, sudarančių jo medžiagos šaltinius. Dažniausiai tai būna archeologiniai radiniai, architektūros liekanos, inžinerijos darbai, meno dirbiniai, materialinės kultūros paveldas ir, žinoma, išlikę rašytiniai (perrašyti arba originalūs) šaltiniai. Rašančiam Graikijos istoriją ypač pasisekė, jis gali remtis ne tik didžiuliu meno ir architektūros paveldu, bet ir įvairiais daiktais: amforomis ir kitomis vazomis, ant kurių gali matyti nupieštas mitologines ir kasdienio gyvenimo scenas, taip pat – lempomis, ginklais, chirurginiais instrumentais. Be to, jis rašo apie kultūrą, kuri Vakarų pasauliui paliko rašytinių prisiminimų koncepciją, taigi ir literatūros meną.

Literatūra ir filosofija

Graikai pirmieji pradėjo kurti ne tik herojinę poeziją, kurios pradininkas buvo Homeras, bei meilės lyriką, iš čia kilo ir teatro, oratorinio arba įtikinėjimo meno (gynybos, kaltinamųjų ir politinių kalbų) pradžia. Turimi omenyje itin svarbūs dokumentai, padedantys atkurti graikų teisės pagrindus. Graikijoje susikūrė ir filosofija, „meilė išminčiai“, kurios tyrimų objektas pirmiausia buvo gamta (ne be pagrindo pirmieji filosofijos traktatai vadinosi *perì physeos* – gr. apie gamtą), pasaulio dėsniai, jų priežastingumas ir žmogaus, turinčio dievišką pradą, ryšys su jais. Vėliau filosofija ieškojo priemonių realybės pažinimui ir bandė nustatyti žmogaus, priklausančio visuomenei, elgesio taisykles. Ji taip pat domėjosi fizika ir metafizika, gnoseologija ir etika. Du didieji Antikos filosofinės minties atstovai, Platonas (V–IV a. pr. Kr.) ir Aristotelis (IV a. pr. Kr.), savo darbuose pateikė vertingą informaciją apie graikų žmogų, jo pažinimo priemones, jo laikų visuomenę, vertybes ir įsitikinimus.

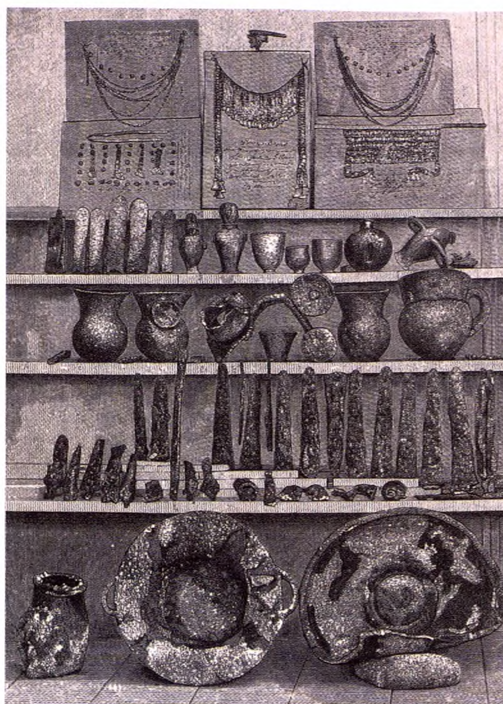
Graikų archeologijos pradininkas
Nepaprasta asmenybė buvo savamokslis archeologas vokietis Heinrichas Šlimanas. Remdamasis Homero tekstais jis nustatė Trojos buvimo vietą. Jam priklauso ir Mikėnų kultūros atradimas.

Evanso piešiniai
Pirmus sisteminius archeologinius kasinėjimus Kretoje atliko anglas Arturas Evansas (1851–1941), kuris pasaulinę šlovę pelnė atradęs Knoso rūmus. Jo svarbiausia knyga Mino rūmai, *iliustruota piešiniais, tokiais kaip šis, kuriame parodyti keramikos dirbiniai.*

Istoriografija ir moksliniai darbai

Graikų literatūra turi dvi tyrėjui labai vertingas šakas: istoriografiją ir mokslinius darbus. *Istorijoje* Herodotas pasakoja apie graikų karus su persais ir ryšius su kitomis žinomomis tautomis, pateikia labai įdomius etnografinius palyginimus, o Tukididas aprašo Atėnų valstybės klestėjimą ir žlugimą Peloponeso karo metu. Hipokratas (V–IV a. pr. Kr.) ir Galenas (II a.) paliko didelius mokslo darbus apie ligas ir sveikatą. Eukleidas (IV–III a. pr. Kr.), Eratostenas (III–II a. pr. Kr.) ir Ptolemajas (II a. po Kr.) yra garsūs savo geometrijos, geografijos ir astronomijos darbais. Šie didžiuliai žinių klodai, sudarantys istorinių šaltinių visumą, leidžia atkurti tikslų ir išsamų graikų kultūros vaizdą.

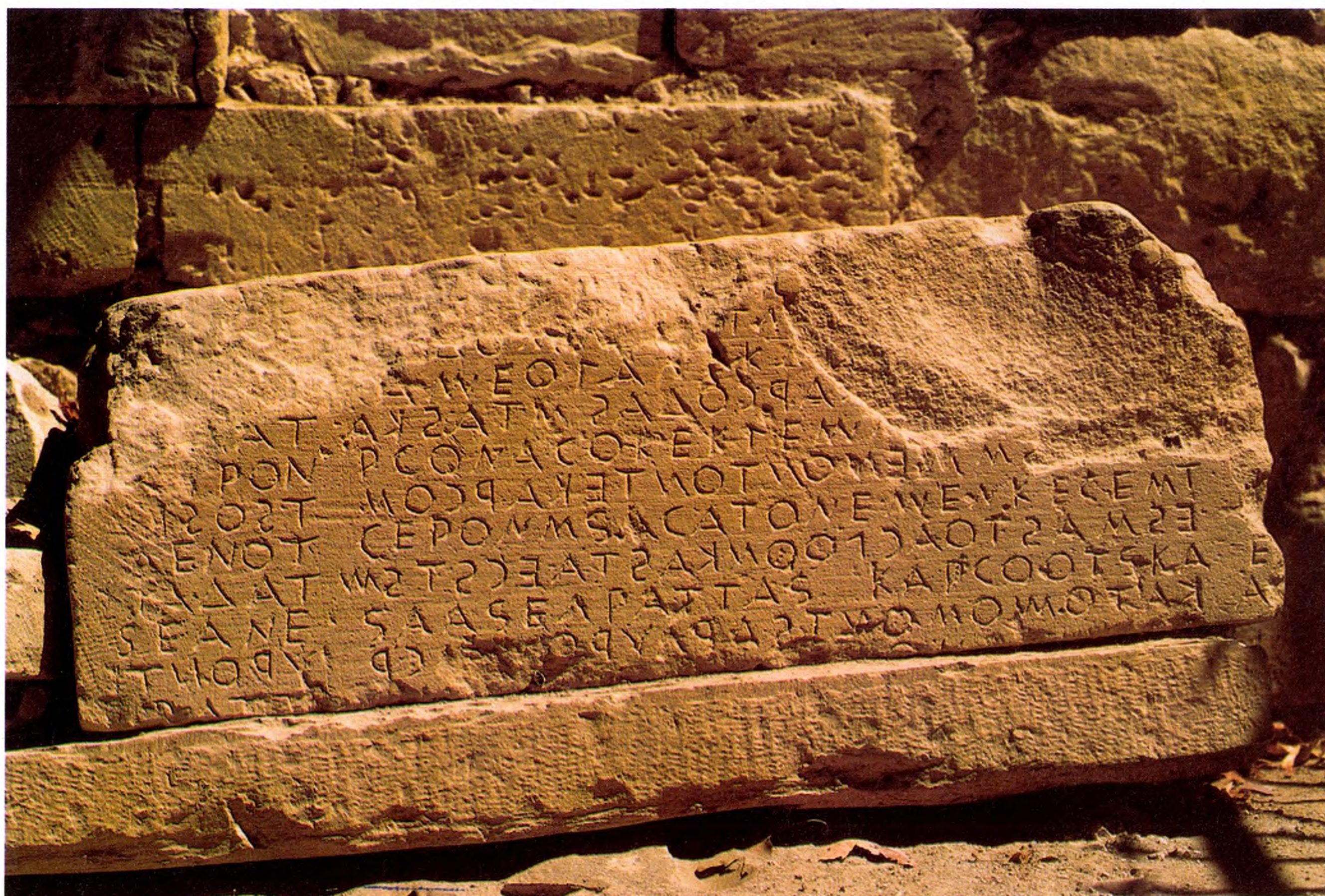

Priamo lobis
Kasinėdamas Trojoje, Šlimanas rado „Priamo lobį" (šalia: Šlimano laikų piešinys), nors iš tikrųjų šie radiniai ankstesnio kultūrinio laikotarpio nei Homero aprašytas miestas.

KAD NEBŪTŲ UŽMIRŠTA
Istorijos pradžioje Herodotas paaiškina priežastis, skatinusias parašyti šį monumentalų kūrinį: *Štai halikarnasiečio Herodoto istoriniai pasakojimai, kad ilgainiui nebūtų užmiršti dideli įvykiai ir kad didingi bei nuostabūs ne tik helenų, bet ir barbarų* (barbarais Herodotas vadino ne tik persus, bet ir tautas, gyvenusias žemėse nuo Indijos iki Egipto, kurias šie sugebėjo užkariauti) *žygdarbiai būtų išgarsinti, taip pat išaiškinta visa kita ir priežastis, dėl kurios jie kovojo vieni su kitais.* (Herodoto *Istorijos* dėmesio centre būtent ir yra vadinamieji Persų karai) (Herodotas. *Istorija*. I. 1. Vertė J. Dumčius)

Įstatymai, išraižyti uoloje
Gortinės įstatymų kodeksas (V a. pr. Kr.) yra vienas ilgiausių ir geriausiai išsilaikiusių archajinio periodo užrašų. Tai nepaprastai reikšmingas to laikmečio teisinis dokumentas, kai Graikijoje kūrėsi miestai – valstybės.

Gortinės užrašo fragmentas, taip pavadintas senovinio miesto, kuriame buvo rastas, garbei.

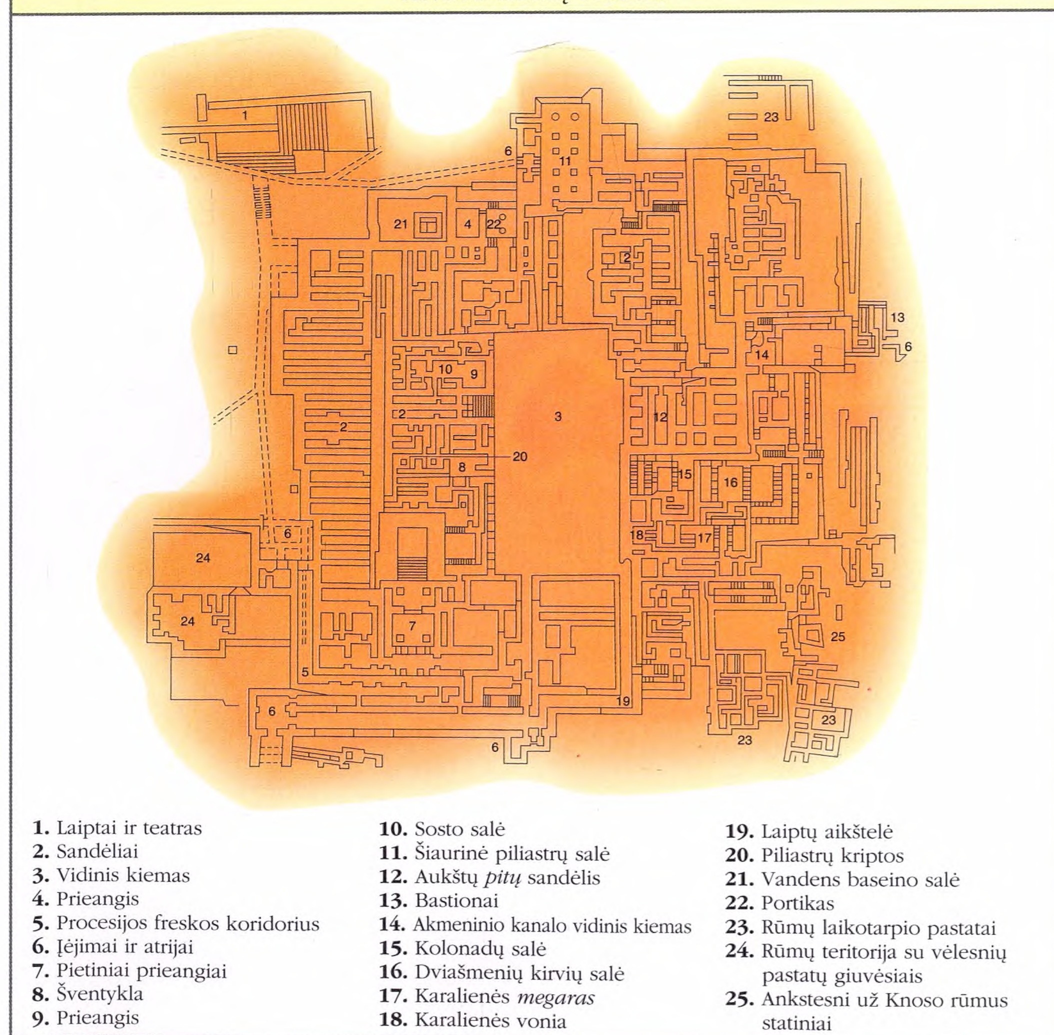
KRETOS KULTŪRA

Kretiečių tauta buvo gana taiki, jiems nereikėjo gynybinių sienų, juosiančių rūmus. Jie klestėjo dėl jūreivystės ir prekybos su kitomis Viduržemio jūros regiono rytų šalimis.

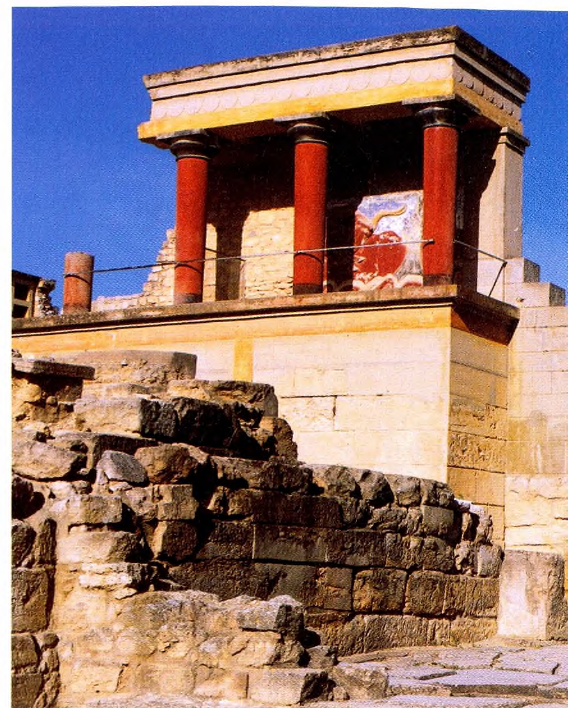
Marių tamsių vidury iškilus graži ir derlinga / Kretos sala, vandenų apsupta, žmonių joj gyvena / Nesuskaityta daugybė, devynios dešimtys miestų. / Tikras kalbų ir genčių margumynas: ten ir achajų, / Ir narsingųjų kretiečių tikrų, tenai ir kidonų, / Lygiai dorėnų ten gentys bent trys, ir šviesiųjų pelasgų. / Tarpu jų miestų Knosas didžiausias, tasai, kur Minojas / Iš visagalio Kronido malonės devynmečiais valdė. (Homeras, *Odisėja*, XIX, 172–179; vertė A. Dambrauskas)

Tai Homeras, į didžiojo keliautojo Odisėjo (Ulikso) lūpas įdėjęs šiuos žodžius, prisimena Kretos salos turtus ir spindesį, net ir po achajų, mikėniečių ir kitų, kilusių iš helenų pusiasalio tautų (dorėnų ir pelasgų), įsiveržimo. Eteokretiečiai, salos rytinės dalies gyventojai, minimi kaip tikrieji kretiečiai, tuo tarpu kidoniečiai gyveno viename didžiausių Kretos miestų – Kidonijoje. Didžiausias kretiečių kultūros klestėjimas pasiektas Bronzos amžiuje, apie 2000 m. pr. Kr.

KNOSO RŪMŲ PLANAS

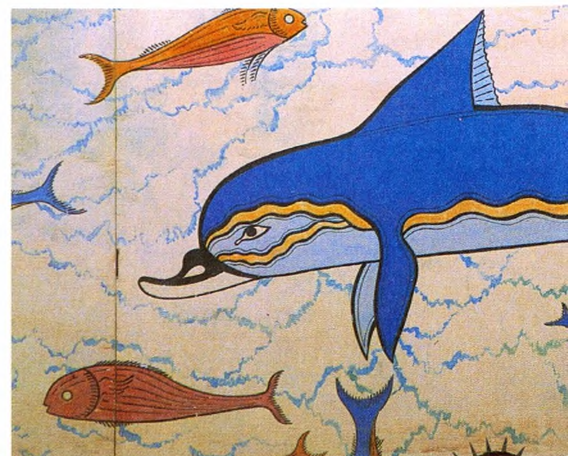

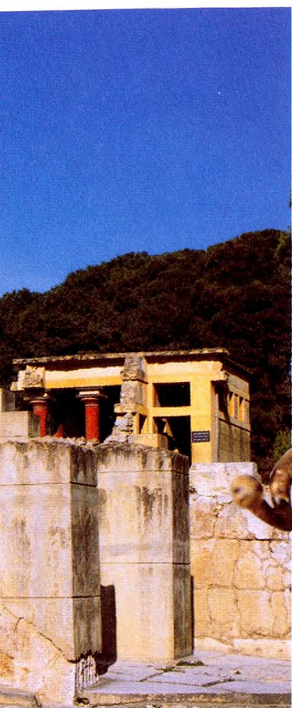
1. Laiptai ir teatras
2. Sandėliai
3. Vidinis kiemas
4. Prieangis
5. Procesijos freskos koridorius
6. Įėjimai ir atrijai
7. Pietiniai prieangiai
8. Šventykla
9. Prieangis
10. Sosto salė
11. Šiaurinė piliastrų salė
12. Aukštų *pitų* sandėlis
13. Bastionai
14. Akmeninio kanalo vidinis kiemas
15. Kolonadų salė
16. Dviašmenių kirvių salė
17. Karalienės *megaras*
18. Karalienės vonia
19. Laiptų aikštelė
20. Piliastrų kriptos
21. Vandens baseino salė
22. Portikas
23. Rūmų laikotarpio pastatai
24. Rūmų teritorija su vėlesnių pastatų griuvėsiais
25. Ankstesni už Knoso rūmus statiniai

Prekybos karalienė

Dabarties požiūriu Kretos kultūra nuo Egipto ir Mesopotamijos upinių kultūrų skiriasi iš esmės. Jos klestėjimas labiausiai priklausė nuo prekybos, o ne nuo žemdirbystės, vynuogynų ir alyvmedžių auginimo. Kreta – didžiulė sala Egėjo jūros pietuose, vienodu atstumu nutolusi nuo Graikijos ir Turkijos krantų, esanti netoli Kipro, Nilo deltos ir Sirijos. Nors ir kalvoto bei kalnuoto reljefo sala, Kreta, turėdama daug medienos, gana greitai sugebėjo sukurti galingą laivyną ir išplėsti savo prekybos tinklą. Ji eksportavo alyvuogių aliejų, vyną, keramikos dirbinius ir vilną, o iš Artimųjų Rytų importavo metalą ir įrankius amatininkystei plėtoti. Apie

Sargybos bokštas
Šalia: *Bokštas, saugantis šiaurinį įėjimą į Knoso rūmus, po anglų archeologo Arturo Evanso atliktos restauracijos ir rekonstrukcijos.*

1700 m. pr. Kr. Knosas, ko gero, svarbiausias salos centras, buvo daugiausia gyventojų Viduržemio jūros regione turintis miestas. Apie 1500 m. pr. Kr. po kelių žemės drebėjimų, įvykusių atviroje jūroje prie Santorino salos, kurie galėjo būti jos nuosmukio pradžios priežastis, 1400 m. pr. Kr. Kretą užkariavo mikėniečiai ir ji visam laikui prarado nepriklausomybę.

Kretos jūroje
Apačioje: *Freskos su delfinais fragmentas, puošiantis Knoso karalienės* megarą *(gyvenamąjį kambarį). Minojinei dailei būdingos ryškios spalvos ir vietinės floros bei faunos kupini siužetai.*

Deivės Motinos kultas

Archeologiniai radiniai, kuriais žavimės ir šiandien, atskleidžia Kretos kultūros ypatybes ir prigimtį. Kretos kultūra, kaip liudija Knoso ir Festo rūmų išlikę fragmentai, buvo vadinamoji Rūmų kultūra, kadangi šie milžiniški pastatai buvo ne tik valdovų gyvenamoji vieta ar religinio kulto buveinė, bet ir pats tikriausias salos ekonominio gyvenimo centras. Kretiečių rūmuose buvo įsikūrę maisto produktų ir kitų prekių sandėliai, amatininkų dirbtuvės. Kretiečiai turėjo savo raštą, kuris mums beveik nežinomas.

Išskirtinę vietą jų religijoje užima Deivės Motinos, augmenijos ir gyvūnijos pasaulio valdovės, kultas. Jos bruožų vėliau galime rasti graikų Afroditėje ir romėnų Veneroje, aprašytoje Lukrecijaus poemos pradžioje. Jai paklūsta visa Žemė, visa, kas yra sausumoje ir vandenyje. Svarbiausios ją garbinančios šventyklos buvo įkurtos olose, aukštesnėse vietovėse, net ant kalnų viršūnių. Ši deivė pateikiama kaip būtybė, kuriai suteiktos ypatingos galios valdyti gamtą, o graikų kultūroje – kaip moteris, susijusi su jai paklūstančiu vyru (vadinamuoju paredru – „su tuo, kuris sėdi šalia"). Tai įtikino daugybę mokslininkų, kad kretiečių visuomenė gyveno matriarchato kultūroje, prieš tai gyvavusioje Viduržemio jūros regiono rytų šalyse. Netiesioginis įrodymas galėtų būti taiki Kretos politika, gynybinių įtvirtinimų nebuvimas rūmuose ir ypatinga jūros reikšmė jos tautai.

Katė ir gyvatės
Knoso rūmuose rasta Gyvačių deivė ant galvos neša katę ir mosuoja gyvatėmis. Gali būti, kad tuo ji liudija kretiečių dievišką moteriškumą, turintį galios valdyti gamtą. Spėjama, kad skulptūra sukurta apie 1600–1500 m. pr. Kr.

MIKĖNAI, MIGRACIJA IR TAMSIEJI AMŽIAI

Mikėnų kultūra Graikijoje gyvavo tarp XVII–XIII a. pr. Kr. Karingo būdo mikėniečiai nuo istorijos scenos dingo apie 1200 m. pr. Kr. Manoma, kad juos išstūmė vadinamosios Jūros tautos.

Apie 1600 m. pr. Kr. pietinę Graikijos dalį, Peloponesą, užėmė achajai, indoeuropiečių kilmės klajoklių gentys, labiau žinomi kaip mikėniečiai, taip vadinami pagal svarbiausio jų centro, Mikėnų pavadinimą.

Karių tauta

Apsistoję Peloponese mikėniečiai vertėsi žemdirbyste, gyvulių auginimu ir jų ganymu, tačiau tai netrukdė jiems toliau kariauti ir užkariauti naujas teritorijas.

Mikėnų kultūra buvo karinga: tai liudija gynybiniai įtvirtinimai, supantys jų miestus, archeologų rasti ginklai ir, aišku, apie 1250 m. pr. Kr. vykęs žygis prieš Troją. Aiškiai pasiskirsčiusią į du sluoksnius mikėniečių visuomenę valdė aristokratija. Jos viršūnėje buvo galingiausias valdovas (*wanax,* vėlesne graikų kalba – *anax,* – ponas, šeimininkas, valdovas. Homero poemoje tai Agamemnonas). Ji savo ruožtu buvo padalyta į dvi kastas: karių, kuriai priklausė kariaujantys smulkesni valdovai, ir šventikų. Žemiau buvo

Išsigandusi dievybė
Mikėnuose rastas terakotinis molio moters stabas. Jo dekoras atkuria papuošalus ir suknelės ornamentus. Labai įdomi jos baimės išraiška.

Liūtai – sargai
Viršuje: *„Liūtų vartais" (XIV–XII a. pr. Kr.) vadinamas didžiulis įėjimas į Mikėnų tvirtovę.*

Atrėjo kapas
Vadinamasis Atrėjo lobynas (šalia) *yra didžiausias kapas (tolas) Mikėnuose. Tai – apvali, iš dalies paslėpta po žeme žmonių laidojimo vieta, į kurią veda koridorius akmeninėmis sienomis.*

damos, vėlesne graikų kalba – *demos,* tautos sluoksnis, kurį sudarė žemdirbiai, žvejai ir amatininkai. Demas gyveno bendruomenėse, suburtose prie jų valdovo rūmų. Dėl geros Peloponeso, nusidriekusio į Egėjo jūrą, geografinės padėties, mikėniečiai buvo patyrę jūrininkai ir išplėtė savo valdas jūroje. Jie užėmė Kretą ir, kaip liudija Knoso rūmuose rastos Linijiniu B raštu parašytos plokštelės, perėmė raštą. Mikėniečiai įvairiose Viduržemio jūros šalyse įkūrė kolonijas, tačiau vienas svarbiausių įvykių buvo jų žygis prie Mažosios Azijos krantų ir Trojos užkariavimas. Mikėnų kultūra žlugo staiga apie 1200 m. pr. Kr., po vadinamųjų Jūros tautų antpuolių arba, kitais spėjimais, dėl žemės drebėjimų ir kitų gamtos nelaimių. Tik apie IX a. pr. Kr.,

LINIJINIO B RAŠTO ATRADIMAS

1900 m. seras Arturas Evansas Knoso rūmuose rado plokšteles su trimis skirtingų rašmenų, trijų skirtingų laikotarpių užrašais. Dveji rašmenys lieka dar beveik nežinomi, o trečiąjį – silabinį raštą, vadinamą Linijiniu B, 1956 m. sugebėjo iššifruoti kalbininkas Maiklas Ventris. Buvo atrasta, kad šis raštas parašytas viena helenų kalba, kuria graikai kalbėjo 1400–1200 m. pr. Kr., prieš perimdami finikiečių raidyną. Taip mikėniečių, nors ir trumpai valdžiusių Kretą, dėka, Graikijos istorija buvo keliais amžiais paankstinta.

Knoso archyvas
Kairėje: *Molinė plokštelė, išraižyta Linijiniu B raštu, vartojusiu silabinius ženklus, yra kitokia nei Linijinis A raštas, kurį sudaro simboliai.*

kuriantis naujų indoeuropiečių tautų gyvenvietėms (dorėnams – Peloponese, jonėnams – Atikoje ir Mažosios Azijos pakrantėje, ajolėnams – Bojotijoje), Graikijos vaizdas pradėjo keistis.

Tamsieji amžiai

Ilgas laikotarpis, trukęs nuo Mikėnų kultūros žlugimo iki maždaug 800 m. pr. Kr., dėl istorinės medžiagos trūkumo paprastai vadinamas Tamsiaisiais amžiais. Netiesiogiai daug informacijos apie šių amžių visuomenę ir jos gyvenimą gauname iš Homero *Iliados* ir *Odisėjos*. Šios dvi poemos, nors ir užrašytos apie 750 m. pr. Kr., poetų buvo sukurtos žodine forma Tamsiaisiais amžiais, dar ankstesnių amžių herojiniams žygdarbiams priminti. Remiantis šiomis poemomis, ypač *Odisėja*, sužinome, kad graikai po Mikėnų kultūros žlugimo gyveno bendruomeninėse gyvenvietėse oikuose (tokį patį žodį *vicus*, randame lotynų kalboje, viena jo reikšmių – gyvenvietė), valdomų *basilėjų* – labiausiai gerbiamų šeimų galvų, kuriems padėjo ir kuriuos kontroliavo kilmingų seniūnų taryba. Visuomenė rinkdavosi į susirinkimus, kuriuose spręsdavo pagrindinius klausimus ir vertindavo savo vadovų darbus. Tokios visuomenės pavyzdys yra *Odisėjoje* aprašytas Odisėjo oiko gyvenimas.

Karių vaza
Mikėniečių karingumą iškilmingai patvirtina garsus krateras, kurį Heinrichas Šlimanas rado Mikėnų tvirtovės vieno namo griuvėsiuose. Vadinamoji „Karių vaza“ dekoruota piešiniu, vaizduojančiu kovotojų eilę, visi jie ginkluoti vienodais ginklais. Vos matoma moteris piešinio kairėje sveikina būrį, tikriausiai išeinantį į karą.

Trojos užkariavimas ir Homero poemos

Apie Trojos karą, svyruojantį tarp istorijos ir legendos, žinome iš Homero poemų *Odisėja* ir *Iliada*. Neginčijama yra šių poemų dokumentinė vertė, atkurianti Tamsiųjų amžių Graikijos paveikslą.

Kaip jau buvo minėta, apie 1250 m. pr. Kr. mikėniečiai vadovaujami, pasak Homero epo, legendinio karaliaus Agamemnono, surengė žygį prieš Troją, miestą, įkurtą Mažojoje Azijoje apie 3000 m. pr. Kr. ir tapusį ypač svarbiu po 1800 m. pr. Kr. Turkijos pakrantės užkariavimas ne tik atitiko karingą mikėniečių būdą, bet ir padėjo spręsti gyventojų pertekliaus problemą, sumažino naujų tautų, judančių iš šiaurės, spaudimą, patenkino derlingesnių žemių, skirtų žemdirbystei plėsti, poreikį ir leido kontroliuoti prekybą šioje Viduržemio jūros regiono dalyje. Nepaisant šių duomenų, Homero poemos nėra pakankamai argumentuotas istorinis dokumentas, tačiau archeologiniai tyrinėjimai jas patvirtina. Kaip teigia ištirti archeologiniai sluoksniai, Troja buvo sugriauta ir vėl atstatyta daug kartų. Sluoksnyje VII A išliko didelio gaisro, įvykusio XIII a. pr. Kr. pabaigoje, pėdsakai, pagal kuriuos archeologas C. W. Blegenas neklysdamas nustatė, kad miestą užkariavo ir nuniokojo mikėniečiai.

Informacijos šaltinis

Homeras savo poemose rašytine forma sujungė iš kartos į kartą žodžiu perduodamus pasakojimus, kurie tokiu būdu pasiekė VIII a. pr. Kr. Juose, gyvavusiuose tik atmintyje, buvo pasakojama apie mikėniečių karių pasaulį, išnykusį prieš 500 metų (turime prisiminti, kad graikai Tamsiaisiais amžiais neturėjo raštijos). Vadinasi, Homero poemos papasakojo

Trojos arklys
Šios didelės vazos iš Mikono (VII a. pr. Kr. pirma pusė) viršutinėje dalyje išraižyta scena, kurioje matome didžiulį arklį su jame esančiais ginkluotais kareiviais. Pasak legendos, pasinaudoję šia gudrybe achajai sugebėjo užkariauti Troją.

Kvietimas griebtis ginklų
Kairėje: *Aštuntojo amžiaus raižinyje, sukurtame pagal graikų originalą, vaizduojamas Agamemnono išvykimas į Troją.*

Rytiniai vartai
Šalia: *VI Trojos, gyvavusios 1800–1300 m. pr. Kr., rytiniai vartai.*

ne tik apie Trojos karą ir sunkų Odisėjo grįžimą į tėvynę, bet ir suteikė daug informacijos apie Tamsiųjų amžių gyvenimą ir visuomenę, ypač – apie tą laikotarpį, kai buvo užrašytos. *Iliadoje* randame nemažai žinių apie gyvenimą graikų kolonijose Mažojoje Azijoje, įkurtose jonėnų VIII a. pr. Kr. pradžioje. Iš *Odisėjos,* keliaujant kartu su Odisėju, galima sužinoti apie prekybininkų, keliautojų ir graikų kolonijų pirmąsias keliones po dar netyrinėtas centrines ir vakarines Viduržemio jūros dalis. Tačiau apie tai pakalbėsime skyriuje apie polių atsiradimą ir plitimą.

Virvės traukimas
Šiame vazos iš Didžiosios Graikijos (630 m. pr. Kr.) fragmente vaizduojami vyrai su virve rankose. Manoma, kad tai gali būti graikų kariai, traukiantys Trojos arklį.

MIRTINA DVIKOVA

Vienoje iš *Iliados* mūšių scenų trojietis karys Ifidamantas palieka gimtąją Trakiją, išeina ginti Trojos ir žūva dvikovoje su Agamemnonu.
Ifidamantas, sūnus Antenoro, gražus ir galingas, / Trakijos žemėj derlioj, avelių tėvynėj, užaugęs. / Kisas jį savo namuos augino, paėmęs mažutį, / Motinos jo, Teanonės gražveidės, tėvas šviesusis. / O kai jaunystės gražiųjų dienų riba priartėjo, / Jo neišleido senelis ir dukterį davė jam žmona. / Tuoj po vestuvių, kai tik apie žygį achajų išgirdo, / Plaukė ir pats su dvylika laivų riestasnapių. / Lygiašonius laivus paskui paliko Perkotėj / Ir Ilionan šventan kaip pėsčias karys atkeliavo. / Jis ir išėjo dabar Agamemnono smūgių atremti. / O kai jau buvo arti prie vienas kito priėję, / Jam nepakliudė Atridas, ietis nuskrido pro šalį, / Ifidamantas anam prisitaikęs dūrė į diržą / Apačia šarvo ir spaudė, kiek tvirtos rankos valiojo. / Diržo puošnaus neprakirto tačiau: atsitrenkus į baltą / Sluoksnį sidabro, ieties viršūnė sulinko it švinas. / Tuosyk jį stvėrė ranka Agamemnonas, vadas vyriausias, / Smarkiai patraukė, įsiutęs kaip liūtas, išveržė ietį / Vyrui iš rankos ir, tvojęs kardu per sprandą, paguldė. / Vietoj parpuolė ir vario miegu bemat jis užmigo, / Vargšas, toli nuo žmonos sutuoktinės, gindamas pilį, / Nepasidžiaugęs jos meile ir dovių galybę jai davęs. / Šimtą jaučių jau buvo atvaręs ir dar pažadėjęs / Tūkstantį duoti ožkų ir avelių, kur ganės be skaičiaus. / Šiandien Atrėjo sūnus Agamemnonas jį nudaigojo / Ir su gražiais jo šarvais į achajų pulką sugrįžo.
(Homeras. *Iliada.* XI. 221–247, vertė A. Dambrauskas)

POLIS GRAIKIJOJE IR VIDURŽEMIO JŪROS REGIONE

VIII–VII a. pr. Kr. Graikijos teritorijoje buvo įsikūrę daugybė savarankiškų miestų–valstybių, vadintų poliais. Netrukus jų atsirado ir kitose Viduržemio jūros šalyse.

Valstybinė šventė
Atėnų Partenono frizo fragmente vaizduojami jauni hidroforai (vandens nešėjai), dalyvaujantys iškilmingoje eisenoje, vykusioje kas ketveri metai, skirtoje miesto globėjos Atėnės (romėnų Minervos) garbei.

Tarp VIII–VII a. pr. Kr., po ilgo „Tamsiojo periodo", Graikija pasidalijo į nedideles savarankiškas valstybėles – polius. Šiam fenomenui įtakos turėjo teritorijos struktūra, kurioje lygumas ir slėnius supo kalnų masyvai. Dėl šios priežasties poliai labai dažnai įsikurdavo prie jūros, geriausios vietos prekybai plėtoti. Nors ir turėjo skirtingus įstatymus ir visuomenines santvarkas, juos vienijo religiniai tikėjimai, ypač bendra kalba.

Polių struktūra

Kiekvienas polis turėjo žemdirbystei skirtas žemes ir urbanistinį centrą. „Prie žemės" gyveno žemdirbiai ir gyvulių augintojai, o mieste įsikūrė amatininkai, prekybininkai, įvairių sričių specialistai (medikai, architektai, oratoriai, mokytojai) ir aristokratija. Ši turėjo tam tikrą valdžios dalį ir galėjo patekti į aukštutinę miesto dalį, akropolį, kur vykdavo pasitarimai. Akropolyje būdavo šventyklos, skirtos iškilmingoms religinėms apeigoms, ir vykdavo, bent jau iš pradžių, svarbesni teismai. Akropolio papėdėje būdavo įsikūrusi agora, didelė aikštė, kurioje virė ekonominis ir socialinis polio gyvenimas. Joje valstiečiai ir gyvulių augintojai pardavinėjo savo prekes, prekybininkai sudarinėjo sandorius, amatininkai pardavinėjo savo dirbinius, specialistai ieškojo naujų klientų. Agorą supo šventyklos, skirtos kasdienėms religinėms apeigoms, ir teismai, kuriuose buvo nagrinėjamos eilinės bylos. Ten taip pat vyko liaudies susirinkimai, kuriuose kiekvienas pilietis galėjo balsuoti bendruomenei svarbiais klausimais ir pasinaudoti balso teise renkant valdininkus ar sprendžiant dalyvavimą kare.

Poliai Graikijoje
Žemėlapyje parodyti pagrindiniai graikų poliai VII a. pr. Kr.

Pilietybės teisė

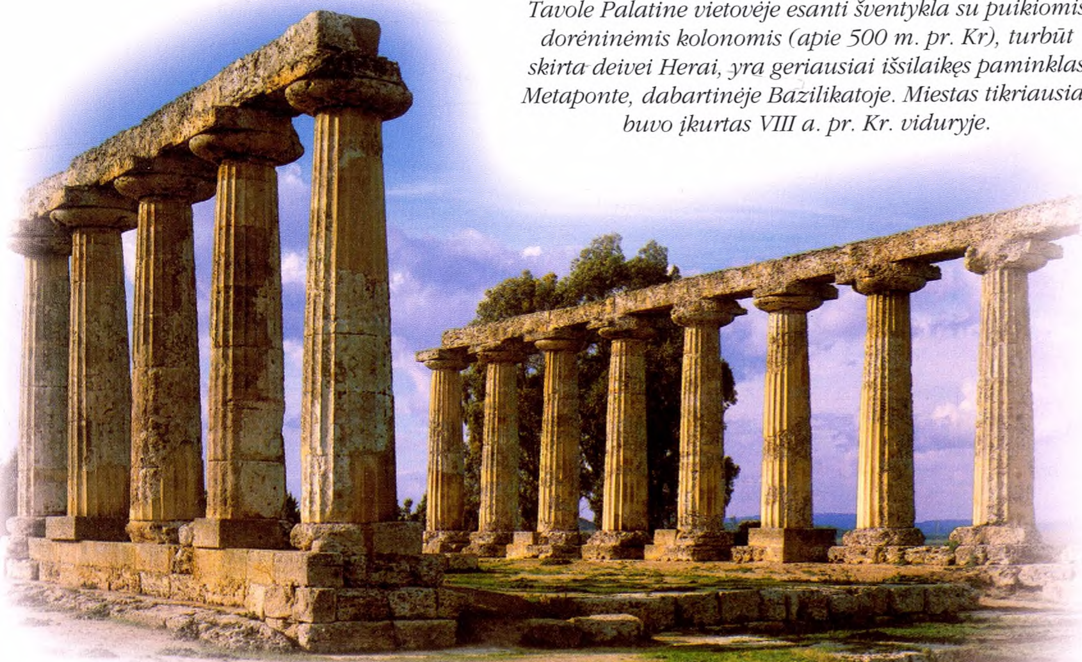
Turbūt pirmą kartą Graikijoje poliuose buvo nustatytas ryškus skirtumas tarp piliečių ir nepiliečių. Piliečiais galėjo tapti toje šalyje gimę piliečių vaikai ir žemės turintys žmonės. Užsieniečiai negalėjo naudotis svarbiausiomis politinėmis teisėmis: balsuoti dėl karo,

Graikų teritorija prieš VIII–VI a. pr. Kr.
Pagrindinės kolonizuotos zonos VIII–VI a. pr. Kr.
Graikų įtakos zona
Finikiečių įtakos zonos

Tanaidas, Olbija, Pantikapėjas, Tyras, Histras, Tomai, Dioskuridė, Fasidas, JUODOJI JŪRA, Sinopė, Amisas, Trapezuntas, Apolonija, KAPADOKIJA, Bizantija, Chalkedonija, Maronėja, Kizikas, Lampsakas, Keltai, Marselis, Nica, Etruskai, Ilirai, Empirijos, Alalija, Italikai, Kuma, Neapolis, Iskija, Pestas, Tarentas, Epidamnas, Metapontas, Sibaridė, DIDŽIOJI GRAIKIJA, Krotonė, Iberija, Smirnas, LIDIJA, Efesas, KIKILIJA, Miletas, Sidė, Aspendas, Atėnai, Mesėnė, Himera, Lokrai, Regijas, Selinuntas, Agrigentas, Katanija, Gela, Sirakūzai, Sparta, Numidai, Kartaginiečiai, FINIKIJA, PALESTINA, VIDURŽEMIO JŪRA, Apolonija, Barka, Kirėnė, Naukratija, EGIPTAS

užimti aukštesnes pareigas. Jokių politinių teisių neturėjo moterys, kadangi joms buvo skirta rūpintis tik vaikais, ir vergai, nes jie buvo nelaisvi. Tas pat tiko ir nuskurdusiems piliečiams, kurie nesugebėjo išmokėti skolų, pavyzdžiui, paimtų nederliaus ar maro metais. Ilgainiui šiai kategorijai buvo priskirti karo belaisviai ir žmonės, pagrobti užpuolus mažiau civilizuotas tautas. Taip pradėjo kurtis vergų turgūs. Pilietybės teisių apribojimas ar išplėtimas rodė demokratijos (demo valdžios) lygį poliuose. Spartoje pilietybės teises turėjo tik nedidelė šeimų grupė, o Atėnuose V a. pr. Kr. jos buvo išplėstos ir tiems, kurie turėjo žemės sklypą ir bent vieną iš tėvų atėnietį.

Graikų kolonijos Viduržemio jūros regione
Žemėlapyje matome pagrindines graikų įkurtas kolonijas Viduržemio jūros baseine.

Polis Italijoje
Tavole Palatine vietovėje esanti šventykla su puikiomis dorėninėmis kolonomis (apie 500 m. pr. Kr), turbūt skirta deivei Herai, yra geriausiai išsilaikęs paminklas Metaponte, dabartinėje Bazilikatoje. Miestas tikriausiai buvo įkurtas VIII a. pr. Kr. viduryje.

Kitų krantų link

Polio fenomenas greitai paplito visame Viduržemio jūros regione. Gyventojų perteklius, socialinės ir ekonominės problemos vertė metropolijų (miestų–motinų) valdžią kurti kolonijas kituose kraštuose. Taip VIII–VI a. pr. Kr. Mažojoje Azijoje, pietų Italijoje, Sicilijoje, taip pat pietų Prancūzijoje (Marselis) ir šiaurės Afrikoje (Kirenė) įsikūrė panašios struktūros, kaip jų metropolijos, kolonijos, palaikančios tiesioginius prekybinius ryšius. Metropolijos piliečiai tam tikrais atvejais turėjo teisę gauti ir kolonijos pilietybę.

Atėnų ir Spartos iškilimas

Tuo metu, kai Atėnai po gausybės didelių reformų pradėjo kurti demokratinę politikos sistemą, Sparta buvo valdoma nedidelio karinių oligarchų būrio, pavergusio vietos gyventojus.

Mažosios deivės
Stabai iš Artemidės šventyklos Spartoje (VII a. pr. Kr.)

Vienas reikšmingiausių polių pasiekimų buvo rašytinių įstatymų kodeksų atsiradimas apie VII a. pr. Kr. Jie aiškiai nustatė miesto gyvenimo pusiausvyrą ir taisykles, atimant šią privilegiją iš galingųjų savivalės. Jau minėjome Gortinės, mažo Kretos salos centro, kodeksą. Tačiau Atėnai pirmieji pasirinko kelią, kuriuo eidami, V a. pr. Kr. jie tapo didžiausiu demokratiniu miestu Graikijoje.

Solonas ir Peisistratas

Didžiąsias Atėnų atliktas reformas plačiau aptarsime skyriuje, skirtame graikų kultūros protagonistams. Dabar pakaks prisiminti, kad po įtampos ir kovų tarp *demo* ir *aristų* (geriausių), didieji žemvaldžiai, kurie užėmė ir aukštas politines pareigas, VI a. pr. Kr. pradžioje aristokratui Solonui patikėjo užduotį pertvarkyti Atėnų valstybės gyvenimą. 594 m. pr. Kr. Solonas pradėjo atleisti nuo skolų vargingiausius piliečius, panaikino vergystę už skolas ir suskirstė visuomenę į klases pagal gaunamą pelną. Tokiu būdu teisės ir pareigos buvo nustatytos atsižvelgiant į piliečių turtingumą. Tai buvo tik pirmas žingsnis. Kitą proveržį didesnio socialinio teisingumo link atliko aristokratas Peisistratas, kuris gavęs valdžią 546 m. pr. Kr., išdalijo valstiečiams dalį žemės, atimtos iš aristokratų, sukūrė piniginį fondą, kad galėtų teikti paskolas ir taip skatinti prekybą. Paskutinį žingsnį plečiant piliečių teises padarė Kleistenis (VI a. pr. Kr. pabaiga), Atėnų demokratijos kūrėjas. Jo reforma palietė kiekvieną atėnietį, gimusį miesto teritorijoje, taip pat ir neturtinguosius. Atikos gyventojai buvo suskirstyti į dešimt grupių, kurių kiekvienoje buvo 50 žmonių, įeinančių į *Bulę* (tarybą), miesto valdymo organą. Tarybos sprendimus dar turėjo patvirtinti *eklesija,* visų piliečių susirinkimas. Nežiūrint šių demokratinių poslinkių, turime nepamiršti, kad Atėnai, kaip ir kiekvienas kitas graikų polis, klestėjo dėl augančios prekybos vergais. Vergai atlikdavo visus darbus,

ATĖNIEČIŲ PASIDIDŽIAVIMAS

Įvykus lūžiui Peloponeso kare, Periklis aukštino Atėnų demokratiją tokiais žodžiais: *Mūsų valstybės santvarka nėra kaimynų pamėgdžiojimas: mes patys greičiau esame kai kam pavyzdys, negu sekame kitais. Ši santvarka vadinasi tautos valdžia, nes ji remiasi ne tautos mažuma, o dauguma. Atsižvelgiant į skirtingus asmeninius poreikius mūsų įstatymai teikia visiems lygias teises, – o turint prieš akis politinę įtaką, jie užtikrina kiekvienam tokį jų laipsnį, kokį suteikia ne viena ar kita politinė partija, bet priklausomai nuo garso, kurį kiekvienas įsigyja savo šaunumu. Net ir neturtingam piliečiui, jeigu tik jis gali atlikti ką nors naudinga valstybei, dėl jo nežymios padėties niekas netrukdo pasiekti garbės ir įtakos.*
(Tukididas. II. 37. Vertė J. Dumčius)

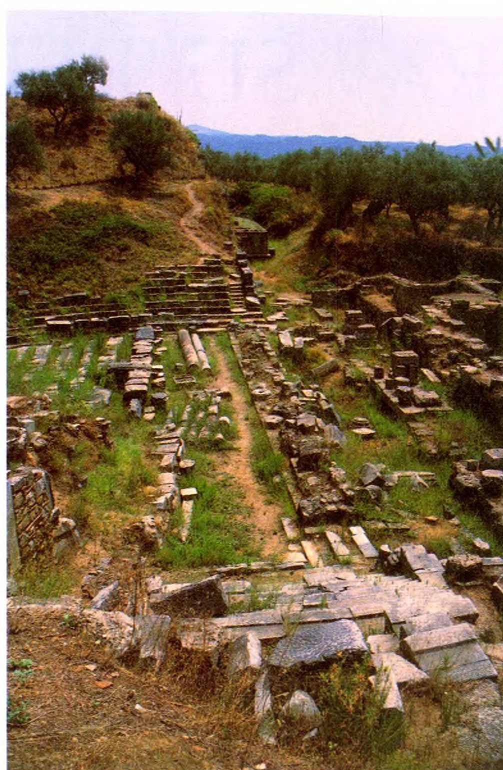

Išminčius
Šioje turkų rankraščio iliustracijoje Solonas, garsėjęs kaip didis išminčius, vaizduojamas apsirengęs mokytojo drabužiais. Dažnai jo vardu vadinami per daug pamokslaujantys žmonės.

kurių nenorėjo dirbti patys piliečiai. Taip Atėnai dėl užgimusio siekio valdyti perkėlė poliams didėjančią prievartą ir neteisingumą. Poliai pamažu tapo duoklės mokėtojais, vadinamais sąjungininkais–pavaldiniais.

Spartiatai, helotai ir perioikai

Politinė valdžia Spartoje nuo VIII a. pr. Kr. priklausė kelioms giminėms, spartiatams, kurie pavergė vietos gyventojus helotus. Helotai buvo priversti dirbti žemę ir atlikti visus jų šeimininkų lieptus darbus. Patys spartiatai užsiėmė tik karyba. Perioikai, gyvenantys nedideliuose urbanistiniuose centruose aplink miestą, buvo nuosaikesni. Jie dalinai buvo savarankiški, tačiau, esant

reikalui, turėjo tiekti maistą, ginklus ir žmones. Uždara ir konservatyvi spartiečių oligarchija netrukus atsidūrė sunkioje ir pavojingoje padėtyje: 3000–4000 spartiatų turėjo kontroliuoti 250 000 helotų ir periaikų. Karinė jėga, valdžios vidinės struktūros trapumas ir pagaliau baimė būti nugalėtiems augančios Atėnų galybės privertė Spartą VI a. pr. Kr. pabaigoje sudaryti sąjungą su Peloponesu, palaikomą ir persų karalių. Sąjungai priklausė svarbūs miestai Tegėja, Mantinėja, Korintas ir Tėbai Bojotijoje.

Senovės pėdsakai
Sparta iškilo labai derlingoje lygumoje, iš pietų pusės atviroje jūrai. Senovės miestą, pastatytą aplink akropolį (apačioje), *sudarė įvairūs visuomeniniai pastatai, tarp jų ir teatras* (viršuje).

Karys didvyris
Šis marmurinis kario biustas, sukurtas apie 490 m. pr. Kr., rastas Spartos akropolyje. Pagal veido išraiškingumą šį karį galima romantiškai sutapatinti su didvyriu karaliumi Leonidu.

GRAIKŲ KARAI SU PERSAIS

Persų imperija kėlė tokią mirtiną grėsmę graikams, kad prieš bendrą priešą susivienijo net atėniečiai su spartiečiais. Troškimas išsaugoti laisvę tapo pergalės priežastimi.

Tuo metu, kai Sparta ir Atėnai siekė tapti graikų pasaulio lyderiu ir sudarydami sąjungas stiprino atitinkamas savo struktūras, Rytuose VI a. pr. Kr. viduryje iškilo galinga užkariautojų tauta – persai, kurie tik per penkiasdešimt metų sukūrė didesnę ir platesnę imperiją nei asirai. Amžiaus pabaigoje persų užkariautos teritorijos driekėsi nuo Egipto iki Indijos ir apėmė Mesopotamiją, Mažąją Aziją ir graikų kolonijas turkų krante.

Persų karai
Žemėlapyje matyti dviejų persų ekspedicijų prieš Graikiją maršrutai bei pagrindinės mūšių vietos.

Persų grėsmė

Persų valdovai, tarp jų ir Darėjas, norėdami išlaikyti savo valdžioje tokias dideles ir heterogenines tautas, visoms užkariautoms teritorijoms paliko savarankiškumą ir suteikė gana daug laisvių, vietos aristokratijai išsaugojo privilegijas ir gerbė kiekvienos tautos tradicijas ir religiją. Tačiau buvo trys sąlygos, kurių turėjo laikytis pavergtos tautos: pripažinti „karalių karaliaus", kuris siekiant didesnės charizmos buvo siejamas su dievybe, valdžią; periodiškai mokėti duoklę; karo atveju aprūpinti kareiviais.

Persų imperija jautėsi stipri turėdama savo vietininkus, satrapus, paskirtus po vieną kiekvienai iš dvidešimties satrapijų, į kurias buvo suskirstyta

imperija. Joje puikiai veikė kelių tinklas (jame vienodais intervalais buvo išdėstytos pašto stotys ir įgulos). Imperijoje papildomą priežiūrą vykdė tam tikri inspektoriai, vadinamieji „karaliaus akys ir ausys", kurie netikėtai atsirasdavo ir užbėgdavo už akių turtingesnių satrapų bandymams tapti savarankiškiems. 513 m. pr. Kr. Persų imperija pasiruošė naujam puolimui prieš skitus, Juodosios jūros šiaurėje apsistojusią klajoklių tautą. Nors Darėjo žygis patyrė nesėkmę, graikams, mačiusiems kaip persai užėmė Makedoniją ir Trakiją, kilo grėsmė. Jų nerimą ir nepasitenkinimą perėmė buvusios graikų kolonijos Mažojoje Azijoje, kurios buvo verčiamos tiekti

karinius būrius žygiui prieš skitus. Po to, kai 499 m. pr. Kr. skitai sukilo prieš persų valdymą ir buvo griežtai nubausti, skitus palaikę Atėnai ir Eritrėja (miestas Eubojos saloje) pasiruošė karui. 490 m. pr. Kr. Darėjas, bausdamas Eritrėją, pradėjo pulti, o Atikoje išlaipino 20 000 vyrų. Mūšis su Atėnų hoplitais (6000–7000 sunkiai ginkluotais pėstininkais) įvyko Maratono lygumoje ir baigėsi visišku Darėjo pralaimėjimu. Atėnų hoplitai, žinodami, kad kovoja už laisvę, nugalėjo gerokai gausesnę, tačiau neturinčią motyvų kautis kariuomenę, kuri buvo sudaryta iš samdinių ir kareivių, verčiamų kovoti dėl jiems svetimų užmojų.

Maratono bėgiko bareljefas
Žinią apie pergalę Maratono mūšyje, nubėgęs 42 kilometrus, į Atėnus atnešė kareivis Fidipidas. Įveikęs vėliau išgarsėjusį kelią, jis krito negyvas išsekus jėgoms. Šį žygį primena dabartinių olimpiadų ilgiausia bėgimo rungtis, pavadinta maratonu.

Persų ginklai
Iš Darėjo ir Kserkso rūmuose Persepolyje esančių reljefų galime tiksliai sužinoti, kaip atrodė persų kariuomenės ginkluotė. Dešinėje: *sargybinis ginkluotas ietimi, lanku ir strėline.*

NUGALĖTI ARBA ŽŪTI

Šiame Herodoto aprašytame dialoge, Kserkso pavaldinys graikas Demaratas, persų karaliui, įsitikinusiam savo karinės jėgos pranašumu, aiškina, kodėl graikai, kurių jėgos yra menkesnės, gali juos nugalėti. *Tai išklausęs, Kserksas nusijuokė ir tarė: Demaratai, ką tu sakai? Argi tūkstantis vyrų galės kovoti su tokia didele kariuomene?* [. . .] *Kaip 1000, 10 000 ar 50 000 vyrų, visi būdami lygiai laisvi ir vieno žmogaus nevaldomi, galėtų atsilaikyti prieš tokią didelę kariuomenę?* [. . .] *Žinoma, jeigu juos valdytų vienas žmogus, kaip pas mus, jie galėtų pasidaryti narsesni, negu yra iš prigimties, ir, botagu varomi, eitų prieš gausesnį priešą, nors jų būtų ir mažiau. Bet, būdami laisvi, jie nieko tokio negalėtų padaryti.* [. . .] *Į tai Demaratas atsakė: būdami laisvi* [graikai], *jie yra ir ne visai laisvi – jie turi valdovą – įstatymą, kurio bijo labiau, negu tavo valdiniai tavęs. Todėl jie daro visa, kas tik pagal jį privalu, o pagal jį visada tas pat privalu – nebėgti iš kautynių lauko nuo gausesnio priešo, likti rikiuotėje ir arba nugalėti, arba žūti.* (Herodotas, *Istorija* VII, 103–104. Vertė J. Dumčius.)

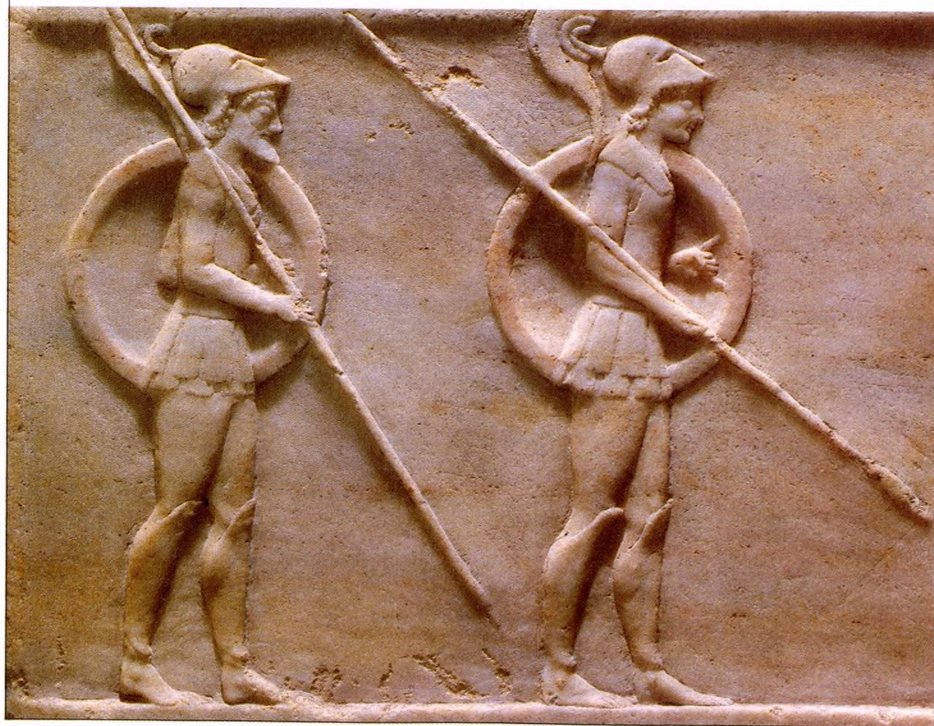
Termopilai ir Salaminas

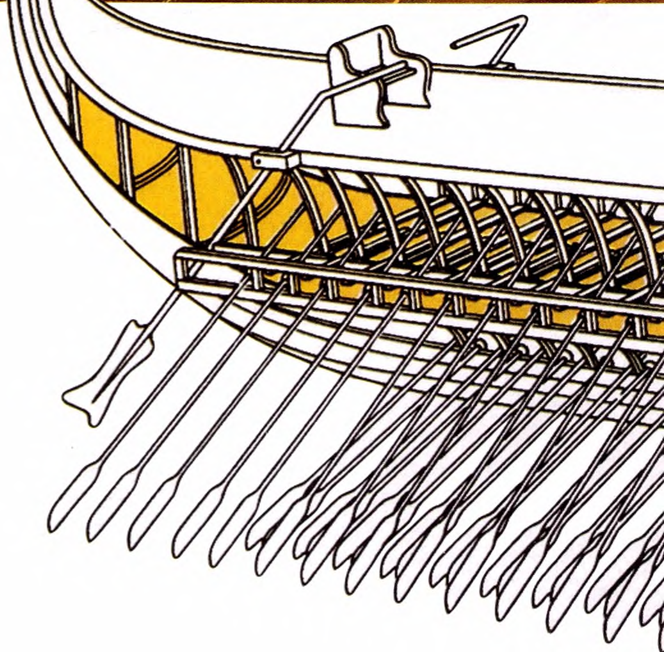
Atėniečiai neužmigo ant laurų ir priėmę Temistoklio pasiūlymą paruošė naujai atakai laivyną, sudarytą iš lengvų laivų, triėrų. Jų priekiai buvo apginkluoti pražūtingais taranais, jos tiko plaukioti siaurose vietose prie Graikijos krantų. Kai 480 m. pr. Kr. Darėjo sūnaus Kserkso vadovaujama nesuskaičiuojama kariuomenė persikėlė per Bosforo sąsiaurį, graikai taip išsigando, kad net Sparta nusprendė dalyvauti kare. Leonidas ir jo 300 hoplitų iš Spartos, kurie didvyriškai kovojo ir pristabdė persų puolimą, suteikė laiko atėniečiams prie Salamino salos, su savo triėromis užpulti ir sutriuškinti didelę dalį Kserkso laivyno. Kitais metais spartiečių karaliaus Pausanijo hoplitai nugalėjo persų kariuomenę prie Platajų Bojotijoje ir privertė juos atsisakyti minties užkariauti Graikiją.

Leonido auka
480 m. pr. Kr. spartiečių vadas Leonidas, nepaisydamas ryškios persų persvaros (4000 graikų kovojo prieš 30 000 persų), dvi dienas gynė Termopilų perėją. Matydamas, kad priešų kolona supa perėją, Leonidas paleido sąjungininkus ir pasiliko su 300 karių pasitikti mirties.

Puolimo jėga
Apačioje: *Hoplitai – pėstininkai, ginkluoti sunkiaisiais ginklais, buvo pagrindinė graikų karinė jėga karuose su persais. Kareiviai, bent jau iš pradžių, buvo šaukiami iš visateisių piliečių ir buvo pajėgūs įsigyti ginklų savo lėšomis.*

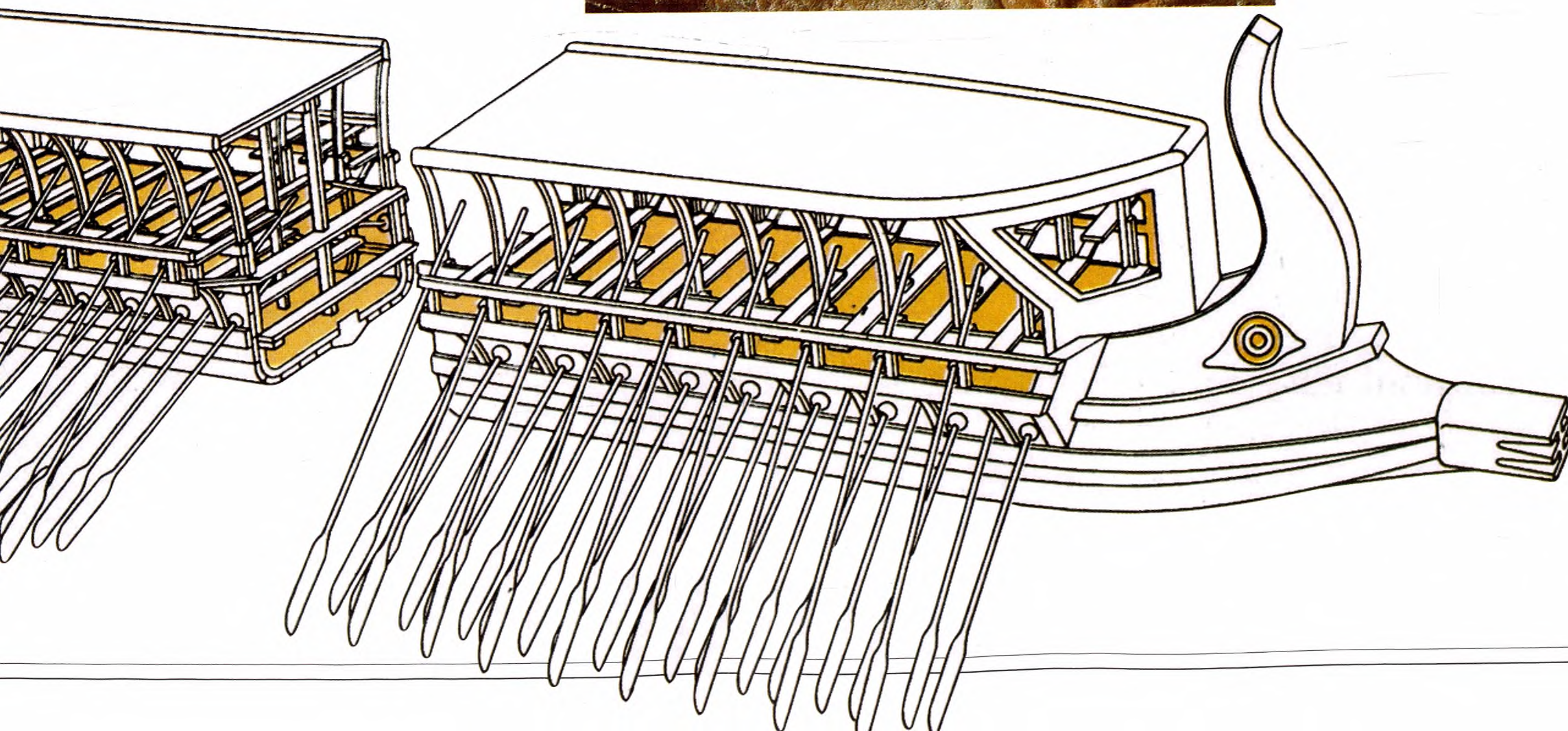

Atėniečių lobynas
Šis pastatas buvo pastatytas Delfuose V a. pr. Kr. pergalei prieš persus atminti. Tada ant jo sienų buvo daugybė užrašų, o ant pakylos šalia šios nedidelės šventyklos buvo išdėlioti karo trofėjai.

TRIĖROS

V a. pr. Kr. pabaigoje sukurtas Lenormanto reljefas, esantis Atėnų Akropolio muziejuje, yra vienas išsamiausių ikonografinių dokumentų apie triėrą – laivą, kuris buvo jūrų technikos viršūnė Senovės Graikijoje. Piešinyje galima aiškiai matyti tris eiles irklų, išdėstytų vieni virš kitų ir leidžiančių racionaliai irkluoti vienu metu. Irkluotojai, kurių skaičius V a. siekė 170, prie kiekvieno borto buvo paskirstyti taip: 31 ant viršutinių suolų ir po 27 ant žemesniųjų. Be irkluotojų, kiekvienu laivu plaukė iki 40 hoplitų, 5 karininkai ir apie 20 žemesniųjų karininkų. Visas ekipažas turėjo dirbti labai sutartinai. Turint omenyje, kad laivyną paprastai sudarydavo 100–150 triėrų, neįskaičiuojant mažesnių ir transporto laivų, galima įsivaizduoti, kaip buvo sunku surinkti ir apmokyti dvidešimties arba trisdešimties tūkstančių karių korpusą.

KARAS DĖL VIRŠENYBĖS: ATĖNAI PRIEŠ SPARTĄ

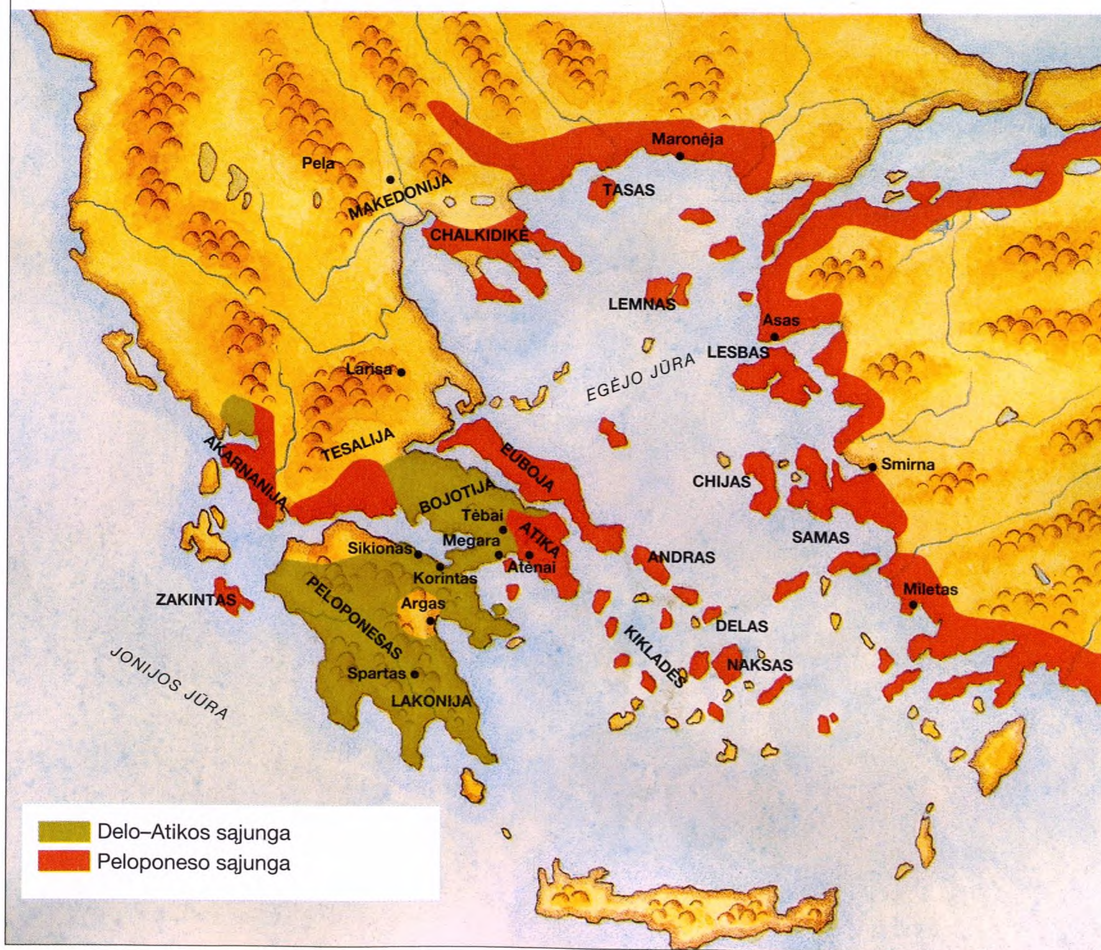
Kylanti Atėnų galia ir imperinės ambicijos, sukėlusios Peloponeso karą, baigėsi spartiečių pergale tiek žemyne, tiek ir jūroje.

Per penkiasdešimt metų, trukusių nuo pergalės prieš persus iki įsiplieskusio Peloponeso karo, Atėnai, vykdydami Temistoklio nurodymus, tapo jūros imperija. Atėnuose buvo pastatyta gynybinė siena, fortifikuotas kelias į Pirėją, taigi net ir priešams apiplėšus kaimus galėjo išgyventi iš surenkamos duoklės. 487 m. pr. Kr. buvo įkurta trijų polių sąjunga, vadinama Delo–Atikos sąjunga. Delo saloje buvo surenkamos įmokos, skirtos miestų, įeinančių į sąjungą, gynybai. 454 m. pr. Kr. šį turtą perkėlus į Atėnus, visiems paaiškėjo valdžios planas: sukurti imperiją, kurioje miestai sąjungininkai, mainais už jų interesų gynimą, taptų mokančiais duoklę pavaldiniais. Nesolidarios su Atėnais valdžios buvo netoleruojamos, o už įsipareigojimų nevykdymą buvo griežtai baudžiama.

Trumpas iškilimas
IV a. pr. Kr. du karo vadai ir politikai, Pelopidas ir Epameinondas, iškėlė Tėbus virš kitų Graikijos miestų. Viršuje: *stabai, rasti kasinėjant Tėbus.*

Įtakos zonos
Žemėlapyje: Delo-Atikos ir Peloponeso sąjungų poliai ir teritorijos, kurių svarbiausi centrai buvo Atėnai ir Sparta.

Spartos atsakas

Tokia situacija kėlė nerimą Spartai, kuri matė Atėnų daromą įtaką didiesiems poliams. Miestas ėmėsi priemonių ir 466 m. pr. Kr. atnaujino vadinamąją Peloponeso sąjungą, prijungdamas prie jos centrus, kuriuose jau gyvavo arba buvo atkurtas oligarchinis valdymas. Tačiau sutrukdyti Atėnams stiprėti šio žingsnio nepakako. Tukididas rašė, kad per didelė Atėnų įsigalėjimo baimė pastūmėjo Spartą 431 m. pr. Kr. paskelbti jiems karą. Peloponesiečiams užgrobus kaimus, pradėjo veikti Temistoklio planas: atėniečiai pasislėpė už miesto sienų, tikėdamiesi gauti gausią duoklę jūros keliu iš Pirėjo. Miestą valdė vienas didžiausių graikų strategų Periklis, kuris karo akivaizdoje suprato būtinybę ne plėsti imperiją, bet apsiriboti jos suvienijimu. Nors 430–429 m. pr. Kr. siaubinga maro epidemija, kaip manoma, kilusi dėl didelio žmonių susibūrimo, nusinešė beveik pusės gyventojų gyvybes, Atėnai sugebėjo pakilti ir laimėti svarbias pergales jūros mūšiuose.

Po sunkių mūšių neišaiškėjus nugalėtojui, 421 m. pr. Kr. vyriausiasis atėniečių vadas Nikėjas nusprendė paskelbti taiką.

KARO GENEZĖ

Tukididas (460–400 m. pr. Kr.) savo veikalo pradžioje rašo apie tikrąsias Peloponeso karo priežastis: *Prieš pasakojimą apie karą aprašiau šių nesutarimų priežastis, kadangi neužtektų ir dienos, ieškant atsakymo, kodėl Graikijoje kilo toks karas. Manau, kad pagrindinė jo priežastis, apie kurią mažai kalbama, buvo Atėnų galybės stiprėjimas, kuris kėlė baimę lakedemoniečiams ir sukėlė karą.* Tukididas, I. 23. 5–6

Atėnų gynybinė siena
Šalia: *Raudonos vazos figūros vaizduoja deivės Atėnės vadovaujamą gigantą, statantį Akropolio sieną.*

Atėniečių sutriuškinimas

Nepaisydamas Periklio ir Nikėjo nurodymų, Alkibiadas turėjo progą atnaujinti karinius veiksmus. Jis įtikino atėniečius išplėsti savo valdžią ir Sicilijoje, tuo metu draskomoje vidinių kovų. Apkaltintas pačių priešininkų organizuota šventvagyste Alkibiadas, tuo metu keliavęs į Siciliją, nusprendė negrįžti ginti Atėnų, bet pereiti pas priešus ir suteikti jiems visą reikalingą pagalbą kovai prieš savo bendrapiliečius. 413 m. pr. Kr. prie Sirakūzų atėniečius sutriuškino spartiečių laivyno vadas Gilipas, jie buvo dar kartą sumušti, kai traukėsi iš Sicilijos gilumos. Po 10 metų atėniečių laivynas buvo sunaikintas prie Aigospotamų (Darnadelų sąsiauris). Pripažindami Spartos pranašumą, apgulti Atėnai kapituliavo 404 m. pr. Kr. 371 m. pr. Kr. Spartą, viešpatavusią apie 30 metų, užpuolė ir Leuktrų mūšyje nugalėjo Tėbai. Praėjus vos dešimčiai metų ir Tėbai prarado savo galią Graikijoje, kurioje didieji poliai siekė savarankiškumo. Atėjo laikas makedonų įsibrovimui.

Delo panorama
Įkūrus Delo–Atikos sąjungą, Delas buvo pasirinktas susirinkimų ir sąjungos iždo vieta.

Makedonų atėjimas ir Persų imperijos užkariavimas

Filipo II ir Aleksandro Didžiojo karinis ir politinis genialumas privertė Graikiją paklusti mažai Makedonijos karalystei ir sudarė sąlygas sukurti didžiausią pasaulyje imperiją.

Karaliaus Darėjo žygio prieš skitus metu užimta maža Makedonijos karalystė po persų sutriuškinimo atkovojo savo nepriklausomybę ir vykstant Peloponeso karui sudarė sąjungą su Sparta. Valdoma karinės aristokratijos Makedonija su sostine Pela iškilo į istorijos sceną 359 m. pr. Kr., karaliumi tapus Filipui II.

Graikija atitenka makedonams

Pirmas naujojo karaliaus pradėtas darbas buvo kariuomenės reforma, siekiant ją sustiprinti, ir toliau tęsiamas Trakijos užkariavimas, išsaugant savo valdžioje aukso kasyklas Pangajo kalnuose ir išėjimą prie jūros. Paskirtas valdyti nesibaigiančių kivirčų draskomą Graikiją, Filipas II pirmiausia panoro susipažinti su jos kultūra ir filosofą Aristotelį pasirinko savo sūnaus Aleksandro mokytoju. Įvairiomis progomis kišdamasis į Graikijos politinį gyvenimą Filipas kėlė nerimą Atėnams, Tėbams ir kitiems poliams. Poliai sudarė antimakedonišką sąjungą ir rimtai nesuderinę savo kariuomenių veiksmų pasiruošė karui. 338 m. pr. Kr. Bojotijoje, Chaironėjoje, pražūtingos makedonų falangos sutriuškino graikų koaliciją ir sulygino Tėbus, miestą – lyderį, su žeme. Graikija amžiams prarado nepriklausomybę. Filipas norėjo naujiems pavaldiniams pasirodyti esąs kilnus ir nuosaikus valdovas, siekiąs išsaugoti gerovę ir tam tikrą laisvę. Dar daugiau, jis nusprendė įtraukti graikus į didžiausią visų laikų politinį projektą – užkariauti milžinišką persų imperiją ir užgrobti jos pasakiškus turtus. Žygiui buvo pritarta Korinto kongrese 337 m. pr. Kr., kuriame dalyvavo atstovai iš didžiausių Graikijos

Filipo kapas
Spėjamame Filipo II kape, surastame 1977–1978 metais, tarp įkapių rasta auksinė strėlinė, dekoruota Trojos užkariavimo vaizdais.

Makedonų raitelis
Ši makedonų raitelio skulptūrėlė sukurta IV a. pr. Kr. Peloje, Makedonijos karalystės sostinėje, kurioje gimė Aleksandras.

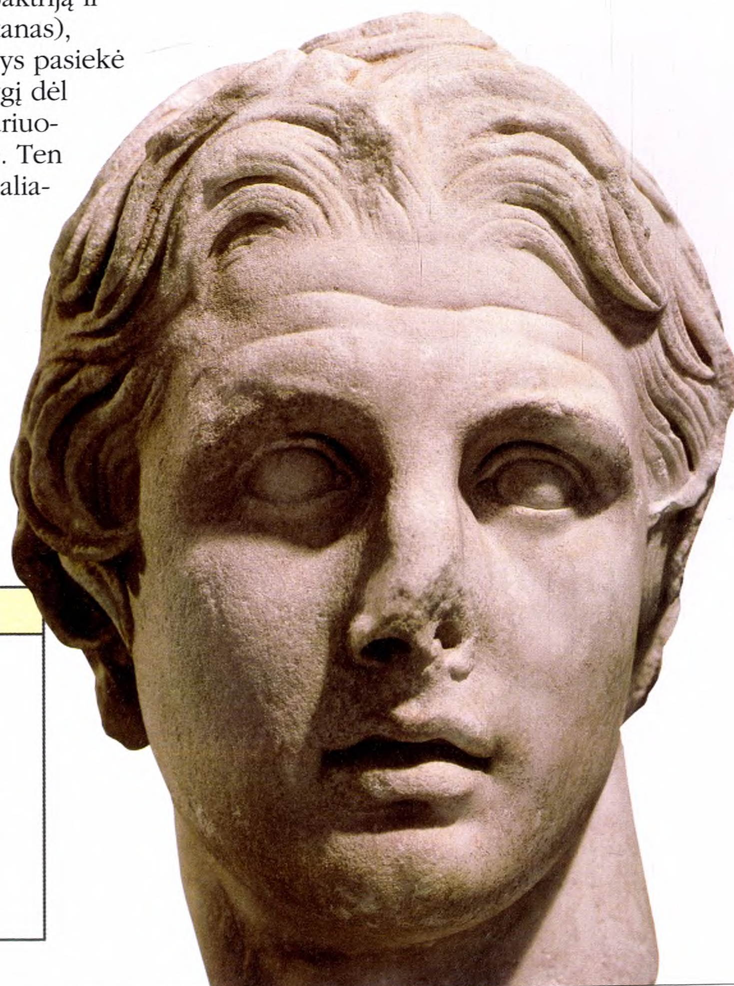
miestų. Ruošiantis žygiui Filipas staiga mirė, tapęs savo pamestos žmonos Olimpijos suplanuoto sąmokslo auka. Karalystė atiteko jo sūnui Aleksandrui, kuriam buvo tik dvidešimt metų.

Didysis karvedys

Nepaisant jauno amžiaus, Aleksandras buvo apdovanotas didžio karvedžio savybėmis ir plačiu kultūriniu akiračiu. Ruošdamasis dalyvauti didžiausiame istorijoje žygyje jis pradėjo vadovauti kariuomenei, sudarytai iš graikų ir makedonų, taip pat istorikų, geografų, mokslininkų, architektų ir inžinierių, idant jie įvairiomis priemonėmis paliktų akivaizdžių liudijimų apie jo veiksmus. Pasinaudojusi persų imperijos, suskaldytos satrapų sukilimų, susilpnėjimu graikų–makedonų kariuomenė per dešimt metų sugebėjo užimti teritoriją nuo Egipto iki Indijos. Iškovojęs pergales prie Graniko upės Anatolijoje ir prie Iso Kilikijoje nenugalimasis Aleksandras užkariavo Mažąją Aziją ir nesutikęs pasipriešinimo – Egiptą, kuriame įkūrė Aleksandrijos miestą ir pasiskelbė Amonu, Dzeuso sūnumi ir faraonu. 331 m. pr. Kr. prie Gaugamelų, Mesopotamijoje, jis galutinai sutriuškino Darėją III. Po to jis nužygiavo į Sūzus, Babiloniją ir Persepolį, kur pagal persų tradiciją, pasiskelbė karalių karaliumi. Siekdamas įveikti savo kariuomenės pasipriešinimą, kuriai nepatiko jo naujas Rytų valdovo vaidmuo, ir norėdamas, kad graikai susilietų su nugalėtomis tautomis, Aleksandras vedė Darėjo dukrą Roksaną. Užkariavęs Iraną, Baktriją ir Sogdianą (dabartinis Afganistanas), 327 m. pr. Kr. didysis karvedys pasiekė Indiją. Priverstas nutraukti žygį dėl nesiliaujančių maištų savo kariuomenėje jis apsistojo Babilone. Ten jis 323 m. pr. Kr. užsikrėtė maliarija ir būdamas tik 33 metų mirė. Didžiausia pasaulio imperija liko jo kariuomenės vadų rankose.

Darėjas III
Miniatiūroje iš XIII–XIV a. graikų rankraščio vaizduojamas didysis Aleksandro priešas tarp didikų.

Aleksandro atvaizdas
Šis garsus Aleksandro Didžiojo atvaizdas buvo rastas Pergame. Juo pasigėrėti galima Stambulo archeologijos muziejuje.

MEILĖ IR VALSTYBĖS INTERESAI

Plutarchas (I–II a. pr. Kr.) rašo apie Aleksandro ir Roksanos, Darėjo dukters, vestuves ir naudą, kurios karvedys tikėjosi iš graikų – makedonų ir persų suartėjimo: *O Roksaną jis vedė tik iš meilės. Jis pamatė ją puotos metu šokių ratelyje, pačiame jos amžiaus gražume. Šita santuoka kuo geriausiai atitiko jo planus, nes dėl jos barbarai* (persai) *ėmė labiau pasitikėti Aleksandru ir karštai pamilo jį, pamatę tokį didelį jo susivaldymą, kad, pamilęs moterį, su ja susirišti norėjo tik teisėtomis vedybomis.*
(Plutarchas. *Biografijos. Aleks.* 47. Vertė A. Kašinskaitė.)

Helenistinės karalystės ir Romos įsigalėjimas

Po dvidešimt metų trukusių karų dėl didžiausios pasaulyje imperijos įsikūrė helenistiniai Egiptas, Sirija ir Pergamas, vėliau tapę Romos provincijomis.

Po Aleksandro mirties teisėtu paveldėtoju tapo jo ir Roksanos sūnus, tačiau netrukus graikų–makedonų kariuomenės vadai juos abu nužudė. Jų gynėjas Perdika ir vadai, nusikratę persų valdininkų, kuriuos bendražygiais buvo pasirinkęs Aleksandras, pradėjo vidinius karus, siekdami perimti imperiją (*šie vadai buvo vadinami diadochais*, tai yra *įpėdiniais*). Tačiau visiškos pergalės nepasiekė niekas ir imperija pasidalijo į savarankiškas monarchijas, vadinamas helenistinėmis karalystėmis, kadangi jos, išskyrus neišvengiamai padarytas nuolaidas vietos aristokratijai, buvo valdomos išskirtinai graikų–makedonų karo vadų.

Nuo Egipto iki Indijos

Manoma, kad dėl turtingumo ir prekybos apimčių ir dėl to, kad sostinė Aleksandrija dėl Mūsėjo ir bibliotekos pradėjus valdyti Ptolemajui II tapo įtakingiausiu Viduržemio jūros regiono kultūros centru, Egiptas buvo svarbiausia helenistinė karalystė, kurią 306 m. pr. Kr. įkūrė makedonų karo vadas Ptolemajas. Didžiausia karalystė, nusidriekusi nuo Viduržemio jūros iki Indijos, buvo Sirija, kurią įkūrė Seleukas I, o vėliau jos ribas praplėtė jį pakeitęs sūnus Antiochas.

Tačiau valdomų teritorijų didumas kartu darė jas pažeidžiamas. Kai kuriose provincijose netrukus prasidėjo vietos aristokratijos organizuoti maištai, po kurių kūrėsi naujos karalystės.

III a. pr. Kr. iškilo partų, karingos indoeuropiečių tautos, karalystė, gyvavusi teritorijoje tarp Kaspijos jūros pietrytinio kranto ir šiuolaikinio Afganistano. Per kitus šimtą penkiasdešimt metų ji labai išsiplėtė į Viduržemio jūros pusę. Partai kontroliavo iš Kinijos gaunamo šilko prekybą. Jie tapo mirtinais romėnų, kuriems niekada nepasisekė jų

Moteris iš Pergamo
Ši Pergame rasta marmurinė moters galva sukurta romėnų viešpatavimo pradžioje.

Karo belaisvis
Šiaurinėje Korinto Romėnų agoros pusėje stovėjo vadinamas „Belaisvių fasadas“, dviejų aukštų portikas, kuriame vietoj kai kurių kolonų, stovėjo milžiniškos skulptūros, vaizduojančios į nelaisvę paimtus partus.

Karalius Demetrijas
II a. pr. Kr. Baktrijos karalius Demetrijas, pavaizduotas šioje monetoje, išplėtė savo karalystės valdas iki dabartinio Pendžabo Indijoje.

pavergti, priešais. Tame pačiame amžiuje iškilo ir Baktrijos karalystė, kurios teritorija plytėjo tarp Afganistano ir Indijos. Joje susikūrė įdomus graikų–makedonų ir indų kultūrų mišinys. Mažojoje Azijoje įsitvirtino Pergamo karalystė, kurios sostinė tapo antru dideliu helenistinės kultūros centru. Graikija tuo metu jau seniai buvo tapusi Makedonijos karalystės dalimi. Helenistinės monarchijos nebuvo labai turtingos, nes apmokėjusios Aleksandro žygius, negavo iš jų praktinės naudos ir pelno. Be to, dėl pastovaus graikų miestų siekimo tapti nepriklausomais jos negalėjo pasigirti stabilumu.

Romos ekspansija

II–I a. pr. Kr. helenistinės monarchijos nuo Partijos ir Baktrijos karalysčių pusės atsidūrė romėnų rankose. Užėmusi Kartaginos regioną Roma pradėjo Rytų užkariavimą ir 148 m. pr. Kr. pavertė savo provincijomis Graikiją ir Makedoniją, o keliais metais vėliau – ir Pergamo karalystę. 63 m. pr. Kr. Pompėjus užkariavo Kilikiją ir Siriją, nualintą partų antpuolių. 31 m. pr. Kr. Cezaris Oktavianas Augustas pavertė Egiptą tiesiogiai jam priklausančia prefektūra. Nors užkariavusi šias teritorijas Roma gavo jų turtus ir perėmė prekybos kontrolę, ji buvo stipriai priklausoma nuo aukštesnės kultūros helenistinių karalysčių, paveldėjusių didžią graikų ir Rytų išmintį.

Antiochija – kosmopolitinis miestas
Antiochiją, esančią dabartinėje Turkijoje, įkūrė Sirijos karalius Seleukas I. Miestas ypač klestėjo helenistiniu laikotarpiu ir pirmaisiais krikščioniškos eros metais. Daugiausia jame gyveno graikai ir sirai, tačiau buvo ir nemaža bei įtakinga žydų kolonija. Nuotraukoje: III a. pr. Kr. mozaika, esanti Antiochijoje.

GARBINGA PABAIGA: RYTŲ ROMOS IMPERIJA

Kaip liudija ilgas Konstantinopolio imperijos gyvavimas, rytinės Graikijos istorija truko ilgiau nei užkariautojų romėnų ir padarė milžinišką kultūrinę įtaką visai Vakarų kultūrai.

II–I a. pr. Kr. helenistinėms karalystėms tapus Romos provincijomis, helenistinis graikų pasaulis tapo romėnų valdų dalimi. Tačiau netrukus Graikija susigrąžino pagrindinio veikėjo vaidmenį, kadangi gebėjo daryti įtaką užkariautojų kultūrai ir politikai dėl aukštesnio žinių lygio.

Imperatorius filosofas
Ši bronzinė galva yra žymios raito Marko Aurelijaus skulptūros, stovinčios Romoje, Kapitolijaus aikštėje, detalė. Apmąstymų knygą „Sau pačiam" jis parašė graikiškai.

Mokslininkai ir literatai

Kai III a. pr. Kr. pradžioje Egipto karalystės pasiuntiniai atvyko pareikšti pagarbos naujai jėgai, iškilusiai Viduržemio jūros regiono širdyje, Roma buvo tiesiog pavergta jų oratorinio meno. Romėnų literatūros pirmtakas buvo graikas Livijus Andronikas, Homero *Odisėjos* vertėjas. Tarp III a. pr. Kr. pabaigos ir II a. pr. Kr. pradžios Romos aristokratų šeimos mielai priimdavo ir išlaikydavo vergais tapusius helenistinių karalysčių medikus, mokytojus ir filosofus. Scipionų aplinkoje dažnas svečias buvo graikų istorikas Polibijas, kuris savo *Istorijoje* numatė Romos, kaip ir bet kurios kitos pasiekusios galios ir turtingumo viršūnę tautos žlugimą. Graikų filosofai Panaitijas ir Poseidonijas (II–I a. pr. Kr.) mokė romėnus suderinti stoikų etiką su kylančios imperijos politinėmis reikmėmis. Graikija vis dar buvo visiems romėnų piliečiams privaloma siekiamybė, nes jie suprato gaunantys iš jos atitinkamą retorinį ir filosofinį paruošimą, pakeliantį jų politiką į aukščiausią lygį. Egiptui tapus Romos provincija, naujieji imperatoriai toliau finansavo mūsų laikų nepasiekusį didžiausią senovės pasaulio mokslo

Konstantinopolio užėmimas
1453 m. turkams osmanams užėmus Konstantinopolį, žlugo Rytų Romos imperija. Fotografijoje: miniatiūra, vaizduojanti miesto apgulą.

centrą – Aleksandrijos Mūsėją ir jo biblioteką. Graikas Galenas buvo gydytojas ir imperatoriaus Marko Aurelijaus draugas. Šis imperatorius knygoje „Sau pačiam" graikiškai perrašė savo stoiškosios egzistencijos viziją.

Antikos mokslo ir meno palikimas

III a. pr. Kr. Dioklecianas Romos valdas padalijo į dvi dalis, Vakarų ir Rytų imperijas, kurių likimai buvo skirtingi. Vakarų Romos imperija neatlaikė pusantro amžiaus trukusių struktūrinių permainų, tuo tarpu Rytų imperija perkopė į kitą tūkstantmetį ir išnyko tik XV a. viduryje. Tokio

ilgaamžiškumo priežastys buvo įvairios: gyvybingesnė urbanistinė visuomenė turtingose Mažosios Azijos teritorijose; veikli graikų aristokratija, ne tokia turtinga, kaip Vakarų senatorių, tačiau pajėgi imperijos administracijai pasiūlyti geriausius valdininkus ir diplomatus; imperatoriaus ir jo valdininkų sugebėjimas vadovauti kariuomenei, kurios dalį sudarė samdiniai, ir įtraukti į sienų apsaugą kaimynystėje gyvenančius barbarus bei tokiu būdu sumažinti įsibrovimų grėsmę; didžiuliai turtai, gaunami iš pavergtų žemdirbiškų regionų; sukauptos per amžius aukso atsargos bei prekyba. Paveldėjusi aukštą kultūrą Rytų Romos imperija perdavė naujam Vakarų pasauliui Antikos mokslo ir meno žinias.

PABAIGOS PRADŽIA

Graikų istorikas Polibijas stoikų maniera išpranašauja turtingos bei galingos valstybės, (taigi ir Romos) žlugimą. *„Kai valstybė išsivaduoja iš didžių bei gausių pavojų ir pasiekia neginčijamą aukščiausią valdžią, kylant bendrai gerovei, piliečiai ima gyventi prabangiau ir tampa godesni valdžios. Jie trokšta būti viršesni labiau, nei tai išties būtina. Tokiu keliu einant valdžios godulys bei baimė, jog juos ignoruos, stiprės. Tai žymi nuosmukio pradžią. Prie to prisidės ir kitos smukimo priežastys: pernelyg didelė prabanga bei papročių silpnumas.“* (Polibijas. *Istorija*. VI. 57)

Justinianas ir jo sekėjai
Justinianas (482–565), didysis Rytų Romos imperatorius, siekė ne tik atkurti imperijos autoritetą, išlaisvindamas nuo barbarų Afrikos, Iberijos, Egipto, Sirijos ir Palestinos teritorijas, bet ir parodyti savo didybę, kaip matome Ravenoje išlikusioje mozaikoje.

Leono karūnavimas
Dramblio kaulo plokštelėje išraižyta scena, vaizduojanti Leono VI, Rytų Romos imperatoriaus, valdžiusio nuo 886 m. iki 912 m., karūnavimą. To laikmečio kūrinys.

KLASIKINIŲ LAIKŲ ATĖNAI

Pasistatę viršutinį miestą, Akropolį, ir žemutinį miestą, Atėnai V a. pr. Kr. turėjo dar trečią gyvybiškai svarbią vietą – Pirėją, didelį Kariną ir prekybinį uostą.

Partenono frontonas
Ši nuostabi arklio galva yra Partenono puošybos detalė.

Giedrą dieną pakilusiųjų į Akropolį žvilgsnį pirmiau nei architektūros šedevrai, patraukia jūra. Atrodo, kad toje jūroje esančios mažos ir didelės salos sudaro tiltą, kuriuo galima pasiekti kiekvieną Egėjo jūros vietą. Žiūrint į Salamino, Aiginos, Kikladžių, Delo, Chijo ir Paro salas, kaip ir Temistokliui, kyla mintis apie jūrinę imperiją, kurią pradėjo įgyvendinti atėniečiai po pergalės prieš persus 479 m. pr. Kr. Šis sumanymas vertė perplanuoti miestą, kadangi Temistoklis norėjo (manoma, jog pirmą kartą miesto istorijoje) pastatyti gynybinę sieną, supančią Atėnus, ir vadinamomis Ilgosiomis sienomis sutvirtinti kelią, vedantį į Pirėją. Vadinasi, Atėnų gyventojai karo atveju gaudami maisto produktus jūros keliu galėjo išgyventi nebijodami bado tuo atveju, jeigu būtų nusiaubti jų kaimai. Toliau pasakosime apie šio miesto, pasiekusio savo klestėjimo viršūnę V a. pr. Kr., sandarą, svarbiausias jo vietas ir pastatus.

Sakralinė architektūra
Erechtėjono portikas su kariatidėmis yra dalis statinio, kuriame, kaip manoma, buvo saugomas tam tikras sakralinis objektas, gal skulptūra arba drabužis, prie kurio ateidavo žmonės.

Akropolis

Atėnai buvo klasikinis polis, aiškiai padalytas į dvi arba, jeigu priskaičiuosime ir Pirėją, tris dalis. Viena dalis buvo Akropolis, *viršutinis miestas*, kuriame stūksojo sutvirtinti Mikėnų karaliaus rūmai. Šalia jų, jau vėlyvajame archajiniame amžiuje, stovėjo nuosavi būstai ir sakraliniai pastatai. Laikotarpiu nuo Solono, valdžiusio VI a. pr. Kr., iki Periklio, valdžiusio V a. pr. Kr., Akropolis buvo tapęs miestu–šventove, kurio išlikusia didžiąja dalimi galime žavėtis ir šiandien. Tais laikais mikėniškus sutvirtintus vartus pakeitė Propilėjai; buvo pastatytas Partenonas, Atėnės Partenės (Mergelės), miesto globėjos, šventykla; iškilo nedidelė Atėnės Nikės, pergalės deivės, šventyklėlė atėniečių pergalės prieš persus atminimui. Mitiniam Atėnų karaliui Erechtėjui buvo pastatyta Erechtėjono šventykla, kurioje galime gėrėtis Kariatidžių portiku, taip pavadintu dėl šešių mergaičių skulptūrų, laikančių stogą.

Propilėjai
Propilėjai – monumentalus įėjimas į Akropolį, buvo suprojektuotas architekto Mnesiklio ir pastatytas tarp 437–432 m. pr. Kr.

Žemutinis miestas ir Pirėjas

Akropolio papėdėje plytėjo žemutinis miestas, iš kurio dar yra išlikę *agoros,* miesto gyvenimo centro, liekanų. Joje susitikdavo prekeiviai, valstiečiai, amatininkai ir keisdavosi prekėmis bei maisto produktais. Aplinkui aikštę stovėjo svarbiausi visuomeninės paskirties pastatai: buleuterijas, (gr. *boulé* – valia, sprendžiamoji demo valia), kuriame rinkdavosi miesto taryba, teismai teisingumui vykdyti ir šventyklos, skirtos nustatytoms religinėms apeigoms atlikti. Į pietryčius nuo Akropolio buvo Pirėjas, miestas, kurį Temistoklis norėjo paversti saugiu laivynui uostu (anksčiau Atėnų uostas buvo Falere). Pirėjuje buvo trys uostai: du kariniai – Munichija ir Dzėja – ir didžiausias iš jų – Kantaras, dažniausiai naudojamas prekybai. Kantare, kaip rašė Platonas savo *Valstybėje,* lankėsi Sokratas norėdamas susipažinti su žemiausiais gyventojų sluoksniais, su margu vergų ir barbarų pasauliu. Stengdamasis suprasti jų problemas ir siekius, jis klausėsi jų pokalbių ir dalyvavo naktinėse šventėse. Tai jam pravertė kuriant savo idealaus miesto viziją.

Raiteliai didvyriai
Visą Partenono šventyklos celę juosia procesiją vaizduojatis frizas. Didžiąją eisenos dalį sudaro vežimai ir raiteliai; manoma, jog tai Maratono mūšyje nugalėję atėniečiai.

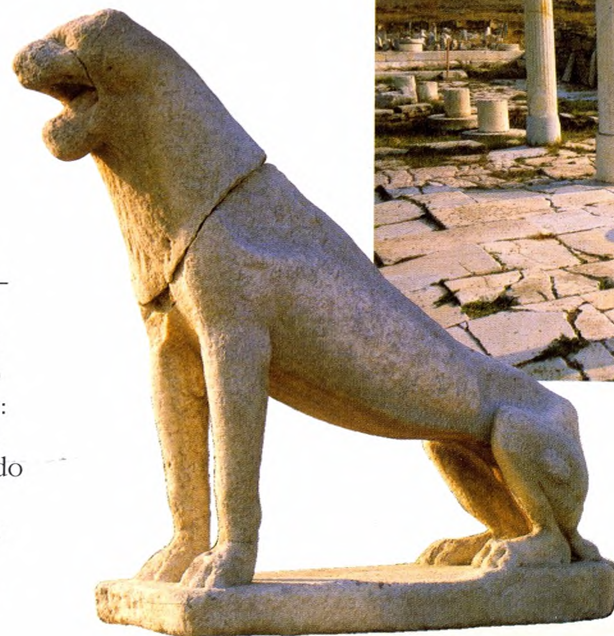

„Viršutinis miestas“
Apačioje: *Taip Akropolio kompleksas atrodo šiandien. Jame iškilusių Partenono, šventyklų ir kitų pastatų grožis bei monumentalumas liudija, kad Atėnai viešpatavo visame graikų pasaulyje.*

DELAS – APOLONO SALA

Dele, esančiame Kikladžių salyno širdyje, buvo pagrindinė Apolono šventykla Egėjo jūros regione. Taip pat Delas buvo svarbus politinio ir ekonominio gyvenimo centras.

Legendoje pasakojama, kad Delo sala senovėje buvo plaukiojanti uola, kurią sustoti privertė maldos Lėtojos, nerandančios vietos pagimdyti Dzeuso pradėtam Apolonui. Mat Lėtoją persekiojo įniršusi dievų tėvo Dzeuso žmona Hera. Legendoje yra ir kitų labai įdomių vietų. Lėtoja, ieškodama ramios vietos, keliavo 12 dienų bei 12 naktų ir pasiekė tolimą šiaurę, hiperborėjų žemę. Iš ten ją, pasivertusią vilke ir taip pasislėpusią nuo Heros pavydo, iki Delo parlydėjo vilkų gauja. Tai paaiškina, kodėl Apolonas buvo vadinamas *Lykeios (Apolonas Likėjas – vilkų Apolonas)* ir nemažą metų dalį praleisdavo pas hiperborėjus, kurie jį didžiai garbino. Dėl Apolono buvimo hiperborėjų žemė buvo panaši į Delo: tokie patys miškai, šaltiniai ir švelnus klimatas. Kitą metų dalį Apolonas leido Dele, kuriame buvo jam skirta šventykla. Šie persikėlimai atskleidžia kitą mito prasmės pusę – Apolono uždavinys buvo Dzeuso valia skleisti teisingumą.

Liūtų terasa
Archajiniais laikais, prie pagrindinio įėjimo į Apolono šventyklą buvo Liūtų terasa (apačioje), *taip pavadinta dėl devynių žvėrių skulptūrų* (viršuje), *„saugančių" praėjimą.*

Naksiečių namas
Šiame archajinio laikotarpio pastate buvo erdvi stačiakampė salė su vidurine eile kolonų, laikančių stogą. Manoma, kad į jį buvo nešamos aukos Apolonui arba jame rinkdavosi žmonės religinėms apeigoms.

Delo Nikė
Ši statula iš Delo, vertingas archajinių laikų Kikladžių skulptūros pavyzdys, vaizduoja Nikę, pergalės personifikaciją.

Grūdai ir vergai

Manoma, kad sala buvo pašvęsta dievui dar nuo Mikėnų epochos. VII–VI a. pr. Kr. ją valdė Nakso sala, o VI–V a. pr. Kr. ji pateko Atėnų įtakon. 479 m. pr. Kr., prieš graikams paskutinį ir lemiamą kartą nugalint persus prie Mikalės, Delo salą graikai atkovojo iš persų ir ji tapo antipersiškos dievo Apolono palaimintos koalicijos centru. Įveikęs iš Mažosios Azijos kylančią grėsmę, miestas tapo Delo–Atikos sąjungos nariu. Jame buvo laikomas sąjungininkų iždas, kuris būtų panaudotas kilus naujam karui. Tačiau 454 m. pr. Kr. atėniečiai perkėlė iždą į Atėnus, tokiu būdu parodydami savo imperialistinius siekius. Delas buvo svarbus prekybos uostas ir nuo III a. pr. Kr. antros pusės – didžiausias iš Chersoneso ir Numidijos atvežtų grūdų turgus. Nepriklausomybę nuo Atėnų Delas išsikovojo 314 m. pr. Kr. ir išsaugojo iki 166 m. pr. Kr., kai salą užkariavo romėnai. Romėnams sugriovus Kartaginą ir užkariavus Mažąją Aziją, Delas tapo milžinišku vergų turgumi. I a. pr. Kr. dėl dažnų piratų antpuolių sala tapo negyvenama.

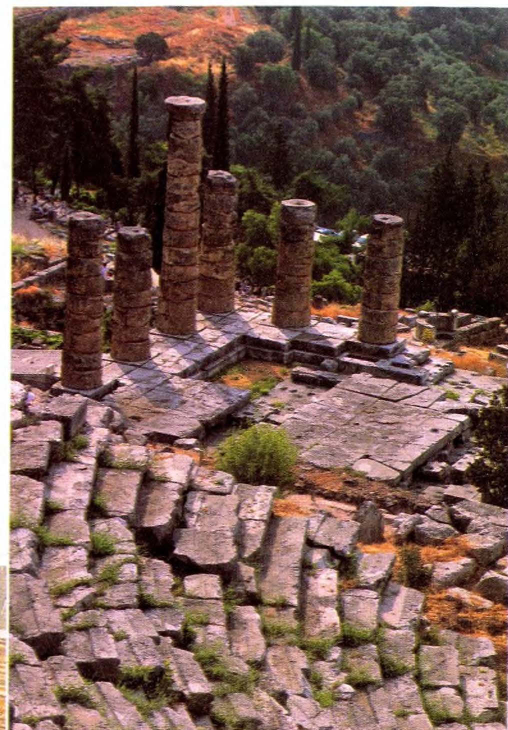
Dvigubas portikas
Nuotraukoje Hermio namas, vienas iš daugelio nuosavų namų, pastatytų prie šventyklos. Iki šiol išliko dviejų aukštų portikas, supantis vidinį kiemą.

Delfai ir Epidauras

Dėl Apolono ir jo sūnaus Asklepijo, gydymo dievo, kulto Delfai ir Epidauras tapo lankomiausiomis šventovėmis, turtingomis monumentalių pastatų ir meno kūrinių.

Delfai, Fokidės srities miestas, įsikūręs Parnaso kalno pietinėje papėdėje, kaip ir Delas, išpažino Apolono kultą. Šiam dievui skirtą šventyklą žmonės lankydavo dėl žymaus orakulo, VII–VI a. pr. Kr. įgijusio ypatingą svarbą. Dievo Apolono tarnaitė buvo žynė pitija, kuri sėdėdama ant auksinio trikojo panirdavo į mistinę ekstazę ir tardavo nerišlius žodžius, kuriuos aiškindavo du šventikai, vėliau juos perrašydami sunkiai suprantamomis eilėmis. Į šį orakulą kreipdavosi graikų miestai prieš vykdami kurti naujų kolonijų. Vėliau, maždaug 590 m. pr. Kr., Delfai tapo svarbia visos Graikijos Pitinių žaidynių vieta, kurioje kas ketveri metai vyko poetų, muzikantų, raitelių bei gimnastų varžybos. Pirmas kontaktas su romėnais įvyko IV a. pr. Kr. pabaigoje, kai šie, užėmę Vėjus, pasiuntė Delfams aukso vazą. 191 m. pr. Kr., romėnams užkariavus Delfus, šie paskelbė nepriklausomybę nuo naujų Viduržemio jūros regiono šeimininkų. Tačiau tai jų neišgelbėjo nuo Sulos vadovaujamo miesto griovimo ir grobstymo 83 m. pr. Kr. Ne vieną kartą nušluoti nuo žemės paviršiaus ir vėl atstatyti Delfai po krikščionio imperatoriaus Teodosijo įsako, 381 m. po Kr. uždraudusio orakulų veiklą, Delfai buvo visiškai apleisti.

Apolono šventykla

Dorėninio stiliaus Apolono šventykla su keturkampėmis kolonomis buvo pastatyta iš tufo. Šventykla, kurios griuvėsius matome šiandien, buvo pastatyta 373 m. pr. Kr. vietoje archainių laikų VI a. pr. Kr. šventyklos.

Auka dievui

Šalia: *Ritualinė Apolono statulėlė iš bronzos, sukurta 550–540 m. pr. Kr.*

APOLONO ŠVENTYKLA

Apolono šventyklą juosė 190 m ilgio ir 35 m pločio mūrinė siena su devyneriais vartais. Nuo pagrindinio įėjimo iki Apolono šventyklos, esančios ant centrinės terasos, vedė Šventasis kelias, kurio pakraščiuose buvo sudėtos aukos, stovėjo paminklai ir lobynai (graikų miestų pastatytos šventyklėlės aukoms saugoti). Pastato papėdėje buvo pranašės Sibilės, gavusios iš Apolono įvykių numatymo dovaną, uola, o už jo stovėjo teatras ir Dioniso šventykla.

Pitijos atsakymas
Ant IV a. pr. Kr. Didžiojoje Graikijoje sukurtos vazos vaizduojamas apsilankymas pas Apolono orakulą Delfuose.

APOLONO ŽYNĖ

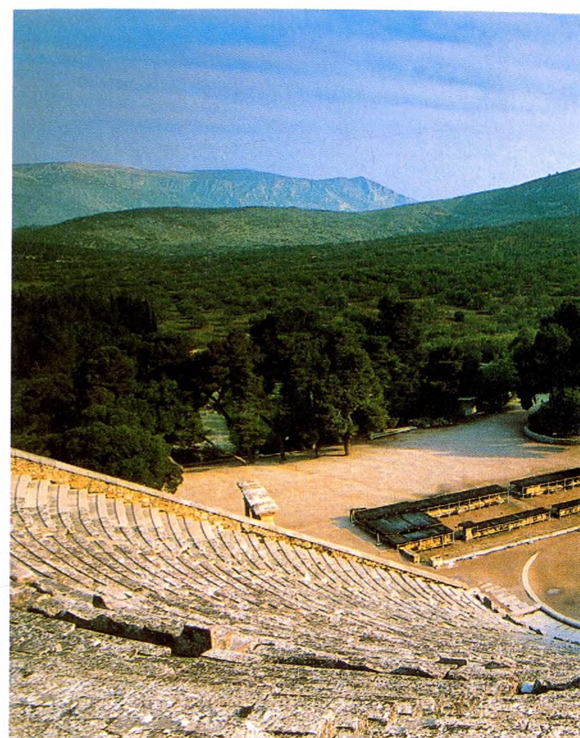
Iš pradžių pitiją rinkdavo iš nekaltų Delfų mergaičių, tačiau po to, kai Hekekratas vieną iš jų pagrobė, žynės turėjo būti ne jaunesnės kaip penkiasdešimties metų. Šventyklos klestėjimo metais, kai klausimų Apolonui turėjo daugybė žmonių, jau reikėjo dviejų žynių, ir jos dar turėjo padėjėją. Norintieji kreiptis į orakulą, turėdavo sumokėti mokestį ir paaukoti ožką, kurią papjautą įmesdavo į šaltą vandenį, ir jeigu ji dar drebėdavo, tai buvo ženklas, kad Apolonas gali atsakyti į klausimą.

Šokančios mergaitės
Kolona iš Delfų su skulptūrine šokančių mergaičių grupe viršutinėje dalyje.

Didžioji sveikatingumo šventovė

Epidauras, Argolidės srities miestas, įsikūręs prie Sarono įlankos, per karą tarp Spartos ir Atėnų buvo Peloponeso sąjungos narys. Helenistiniame amžiuje pagarsėjęs Asklepijo šventykla, plintant krikščionybei, nuo III a. po Kr. Epidauras, kaip ir Delfai, patyrė nuosmukį. Asklepijo, Dzeuso sūnaus ir gydymo dievo, kultas padėjo vystytis medicinos mokslui Kojos saloje, kurioje jo sekėjai, asklepiadai, VI a. pr. Kr. įkūrė Hipokrato mokyklą. Dėl Asklepijo kulto išgarsėjusi Epidauro šventovė sutraukdavo tūkstančius trokštančių pasveikti piligrimų iš visos Graikijos. Ligoniai buvo guldomi ir migdomi tam tikroje sakralinėje šventyklos vietoje, kur užmegzdavo asmeninį ryšį su dievu, ir miego metu jis juos gydydavo.

Asklepijo šventyklos rekonstrukcija
Apačioje: *Epidauro šventykla buvo žinomiausia gydymo dievui pašvęsta kulto vieta Graikijoje. Piešinio centre – šventykla; kairėje – tolas; gilumoje – portikas, prie kurio piligrimai laukdavo stebuklingo Asklepijo gydymo.*

Skulptūra iš Asklepijo šventyklos
Ši skulptūra, kaip manoma, vaizduojanti Nereidę, stovėjo Asklepijo šventovės frontone. Spėjama, kad ją sukūrė skulptorius Timotėjas 370 m. pr. Kr.

EPIDAURO TEATRAS

Epidauras žymus ne tik savo šventykla, bet ir teatru, suprojektuotu architekto Polikleito apie IV a. pr. Kr. vidurį ir išlikusiu iki mūsų dienų. Šis monumentas pelnė šlovę savo harmoninga konstrukcija ir puikia akustika. Ant žiūrovams skirtų laiptelių (*cavea*), kurie buvo perskirti praėjimu (*diazoma*), galėjo sėdėti apie 14 000 žmonių. Pirmose eilėse sėdėdavo kilmingi žiūrovai. *Orchestroje,* kurioje šoko ir dainavo choras, buvo puikiai įrengta akmeninė vandens nutekėjimo sistema. Centre buvo Dioniso aukuras, aplink kurį spektaklių metu judėjo choras. Epidauro teatras puikiai naudojamas ir šiandien, jame vyksta garsūs visame pasaulyje renginiai.

Tolas
Viršuje: *Epidauro tolo, apskrito statinio, pastatyto IV a. viduryje, paskirtis nėra žinoma. Manoma, kad tai buvo kažkokiam didvyriui skirtas kulto pastatas arba gyvačių laikymo vieta.*

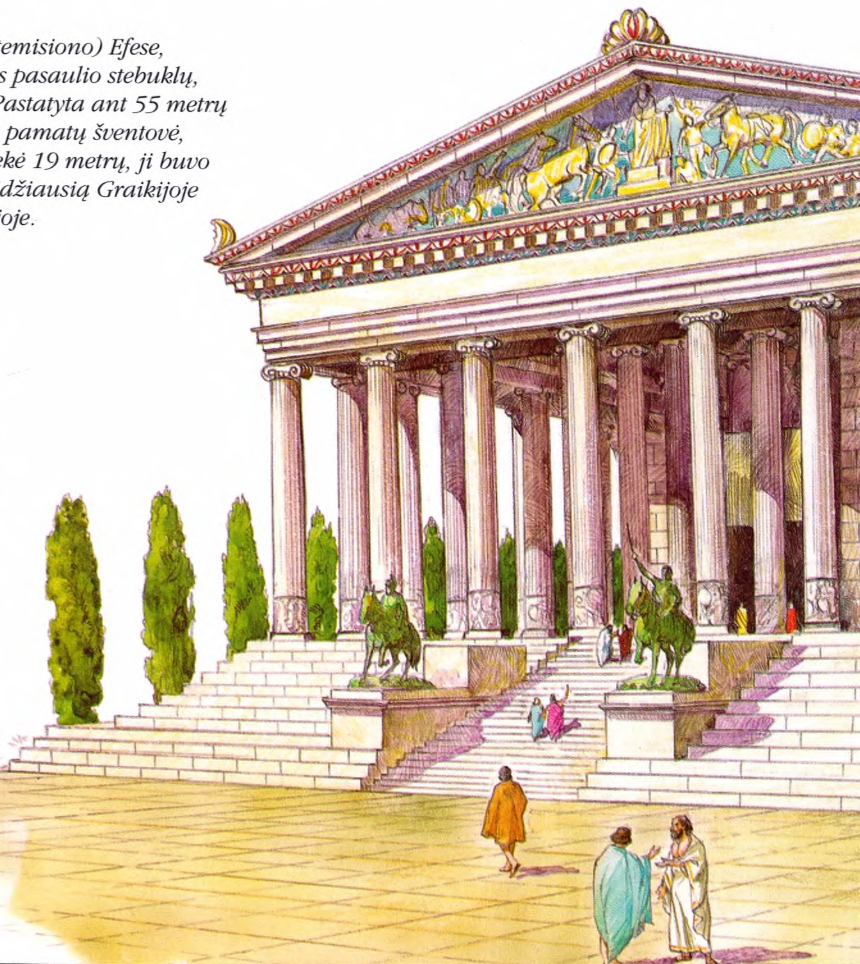
EFESAS

Galingų senovės valdovų trokštamas ir užkariautas Efesas buvo turtingas ir galingas metropolis, sugebėjęs išlikti iki krikščionybės eros.

Viena seniausių Jonijos kolonijų Anatolijos pakrantėje – Efesas, įsikūręs prie Meandro upės žiočių, buvo politiškai aktyvus miestas. VII a. pr. Kr. jį valdė graikų tiranai, po jų – Lidijos karalius Kroisas, vėliau miestą užkariavo Darėjo vadovaujami persai, o po jų Efesą užėmė Aleksandro Didžiojo makedonai. 133 m. pr. Kr. kerojant priešpriešai tarp Seleukidų ir Ptolemajų, Efesas buvo romėnų priskirtas Pergamo karalystei, o po Anatolijos teritorijos prijungimo prie Romos valdų, 129 m. pr. Kr. tapo romėniškos provincijos Mažojoje Azijoje sostine. Vėliau mieste įsikūrė didelė krikščionių bendruomenė. Efese ne kartą lankėsi apaštalas Paulius ir pasiuntė krikščionims savo garsųjį *Laišką efeziečiams*. I ir II a. po Kr. sandūroje jame gimė garsus gydytojas Soranas, dirbęs ir Romoje, traktato apie moters fiziologiją ir patalogiją, pasiekusio ir mūsų laikus, autorius. Vėlesniais amžiais Efesas išliko svarbiausias Rytų Romos imperijos miestas po Konstantinopolio.

Visuomeninis ir nuosavas pastatas
Celso biblioteka vienu metu buvo ir visuomeninis pastatas, ir žmogaus kapas. Ten buvo palaidotas senatorius ir Trajano šventyklos valdytojas Julijus Celsas Polemeanas. Bibliotekos fasadas buvo atstatytas po kruopštaus restauratorių darbo.

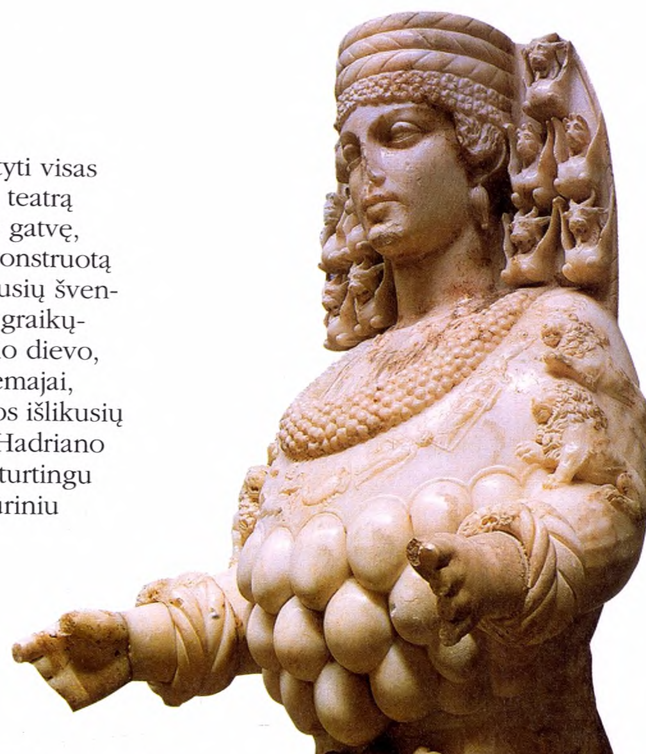
Artemisionas
Artemidės šventovės (Artemisiono) Efese, vieno iš Septynių senovės pasaulio stebuklų, rekonstruotas piešinys. Pastatyta ant 55 metrų pločio ir 115 metrų ilgio pamatų šventovė, kurios kolonų aukštis siekė 19 metrų, ji buvo tris kartus didesnė už didžiausią Graikijoje Dzeuso šventovę Olimpijoje.

Pagrindinis kelias
Viršuje: *Arkadijaus gatvė, vedusi nuo teatro iki uosto, buvo beveik pusės kilometro ilgio. Gatvės pakraščiuose stovėjo portikai, ir naktį ji buvo apšviesta.*

Didžioji Motina Kibelė

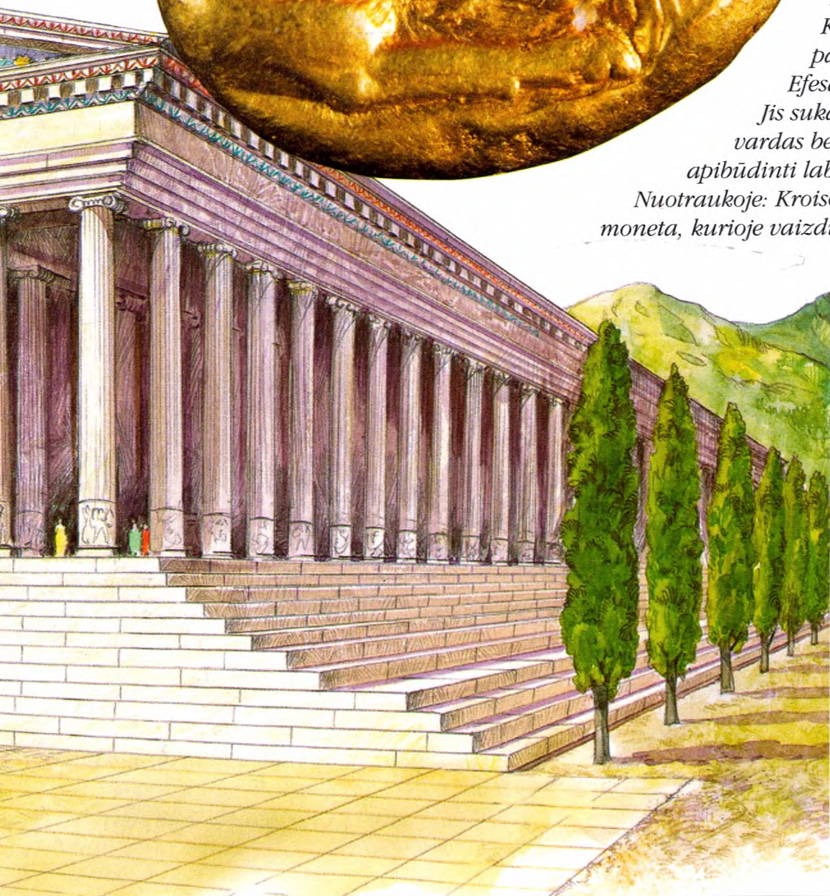
Iki krikščionybės eros Efesas buvo reikšmingo Didžiosios Motinos Kibelės, žemės vaisingumo deivės, lyginamos su Artemide, kulto vieta. Mūsų dienas pasiekė II a. po Kr. sukurta deivės skulptūra, vaizduojanti deivę su daugybe kiaušinio formos krūtų ir taip pabrėžianti vaisingumą. Šiai dievybei efesiečiai pastatė šventovę, pripažintą vienu iš Septynių pasaulio stebuklų, joje buvo 117 aukštesnių nei 18 metrų kolonų. Šiandien galime matyti visas senovės miesto dalis, tarp jų teatrą su uostu jungusią Arkadijaus gatvę, pastatytą helenistiniais ir rekonstruotą romėnų laikais. Iš kelių išlikusių šventyklų paminėsime Serapido, graikų-egiptiečių pomirtinio pasaulio dievo, kurio kultą Efese įvedė Ptolemajai, šventyklą, esančią prie agoros išlikusių fragmentų, ir imperatoriaus Hadriano šventyklą su ypač įdomiu ir turtingu bibliotekos fasado architektūriniu dekoru.

Vaisingumo deivė
Romėniška „Efeso Artemidės" kopija su būdingai vaizduojama krūtine.

Kroiso (Krezo) auksas
IV a. pr. Kr. Lidijos karalius Kroisas užkariavo Graikijos pakrantės miestus ir prijungė Efesą ir Miletą prie savo karalystės. Jis sukaupė tokius turtus, kad jo vardas bendrinėje kalboje vartojamas apibūdinti labai turtingam žmogui. Nuotraukoje: Kroiso karaliavimo laikais nukalta moneta, kurioje vaizduojami liūtas ir jautis.

SIRAKŪZAI IR MARSELIS

Du miestai, Sirakūzai Viduržemio jūros regiono širdyje ir Marselis, įsikūręs prie Rono upės žiočių, parodo graikų kolonijų išsidėstymo erdvę, kurioje buvo sudarytos sąlygos polių kultūros plitimui.

Korintiečių kolonijos pagrindu VIII a. pr. Kr. įkurti Sirakūzai buvo valdomi galingų oligarchų, palaikančių tiesioginius prekybinius, kultūrinius ir religinius ryšius su Korintu. V a. pr. Kr. miestas, kurį valdė tironai Hipokratas, Gelonas ir Hieronas, tapo svarbiu kultūros centru, kuriame lankėsi Aischilas ir Pindaras. 413 m. pr. Kr., Peloponeso karo metu, Sirakūzų gyventojai, padedami nauarcho (laivyno vado) spartiečio Gilipo, sutriuškino atėniečių laivyną, kuris plėsdamas savo jūrinės imperijos ribas buvo pasiekęs Siciliją. IV ir III a. pr. Kr. miestą pakaitomis valdant tiek demokratiškai, tiek tiranų valdžiai, Sirakūzai priešinosi kartaginiečiams ir romėnams, siekiantiems užkariauti Siciliją. Kai kurie šaltiniai tvirtina, kad priešinantis romėnams mokslininkas Archimedas sukūrė padegamuosius veidrodžius, kuriais buvo sudegintas priešų laivynas. Tapę romėnų provincija, o vėliau Augusto valdoma kolonija, Sirakūzai pirmaisiais krikščionybės eros amžiais prarado savo svarbą. V a. pabaigoje buvo okupuoti gotų, o vėlesniame amžiuje, 535 m. Sirakūzai tapo juos užkariavusių bizantiečių imperijos rezidencija.

Korės biustas
Mergaitės (korės) deginto molio skulptūra iš Sirakūzų.

Aukos Dzeusui
Didžiausias išlikęs iki mūsų laikų senovės graikų Hierono aukuras, 22,5 m pločio ir 198 m ilgio, buvo pastatytas Hierono II ir, kaip manoma, buvo skirtas aukojimams Dzeusui Išlaisvintojui. Išliko tik apatinė aukuro dalis, kuri buvo iškalta uoloje.

Sirakūzų paminklai

Iš pradžių Sirakūzai buvo įsikūrę Ortigijos saloje, dviejuose pakrantės uostuose, Didžiajame ir Mažajame, o vėliau išsiplėtė, užėmę Achradiną, Tichę ir Neapolį. Miesto šiaurėje buvo akmens gavybos vietų (ertmės olose naudotos ir kaip kalėjimas), buvo kasamas baltasis kalkakmenis pastatų ir paminklų statybai. Vienas jų – V a. pr. Kr. pastatytas graikų teatras, kurį vėliau perstatė romėnai. Šiame apskritos formos teatre, kurio skersmuo 138 metrai ir kuris beveik visas buvo iškaltas uoloje, dar ir šiandien rodomi klasikinės formos vaidinimai. Taip pat labai reikšmingi paminklai yra: Hierono aukuras, didžiulė viešų aukojimų vieta, kurios išliko tik pamatai, ir ovalo formos romėnų amfiteatras, pastatytas III a. po Kr.

Sirakūzų teatras
Viršuje: *Sirakūzų teatras buvo pastatytas V a. pr. Kr. Dabartinė teatro išvaizda susidarė po III a. pr. Kr. karaliaus Hierono II ir po jo romėnų viešpatavimo laikais sekusių perstatymų.*

ARCHIMEDO VEIDRODŽIAI

Archimedas gimė Sirakūzuose. Geometrijos, hidraulikos ir mechanikos mokėsi Aleksandrijoje, Egipte, su Eukleido sekėjais. Legendoje pasakojama, kad jis sukūrė padegamuosius veidrodžius – didžiules išlenktas plokštumas, kurios atspindėdamos ir koncentruodamos saulės spindulius į vieną tašką, galėdavo uždegti toli esančius daiktus. Taip padegė ir romėnų laivus, įplaukusius į Sirakūzų uostą. Taip pat legenda pasakoja, kad mokslininką per miesto užėmimą nužudė jo nepažinęs romėnų karys. Neabejojama, kad Archimedo šlovė turėjo apsaugoti mokslininką nuo mirties.

Filosofo mirtis
Įsigilinęs į brėžinius Archimedas nepakluso kareivio įsakymui ir buvo nužudytas. Romėnų mozaika vaizduoja šią sceną.

Ekspansija į šiaurę

Marselis, kurį 600 m. pr. Kr. Ronos upės žiočių rytinėje dalyje įkūrė fokiečių kolonija, gana greitai savo svarba prilygo etruskams bei kartaginiečiams ir tapo galingu šiaurinės Viduržemio jūros dalies prekybos centru. II a. pr. Kr. pradžioje romėnams užėmus Provansą, miestas išsaugojo nepriklausomybę ir toliau skleidė graikų kultūrą ligūrų ir galų žemėse. Cezaris, I a. pr. Kr. viduryje užkariavęs vidurio ir šiaurės galų žemes, mini, kad vienintelis šiame regione naudojamas raštas buvo graikų, kuris ten paplito būtent dėl Marselio įtakos. Senajame Marselio uoste dar ir šiandien galima aptikti graikų ir romėnų buvimo pėdsakų. Apie juos primena senovinės sienos ir dviejų bokštų griuvėsiai.

Senasis Marselio uostas
XIX a. Senojo Marselio uosto graviūroje dar matomi išlikę graikų uosto pastatai.

EGIPTO ALEKSANDRIJA

Aleksandrija buvo didelis ekonominis ir kultūrinis Viduržemio jūros regiono centras, tiltas tarp Rytų ir Vakarų. VII amžiuje, įsiviešpatavus arabams, Ptolemajų dinastijos laikų Egipto sostinė žlugo.

Aleksandrija, įkurta 332–331 m. pr. Kr. Aleksandro Didžiojo Nilo deltos vakarinėje dalyje, tapo helenistinio Egipto sostine ir pagrindine Rytų ir Vakarų ekonomine bei kultūrine kryžkele. Ptolemajai joje pastatė milžinišką uostą ir švyturį, tapusį vienu iš Septynių pasaulio stebuklų. Į šį uostą buvo plukdomos prekės iš viso Viduržemio jūros regiono, taip pat vergai, sudarantys didelę darbo jėgos dalį. Be to, Aleksandrija su Rytais prekiavo prieskoniais, brangakmeniais ir šilku. Anksčiau šios prekės buvo gabenamos karavanų keliais, jungiančiais Kiniją su Viduržemio jūros regionu, o vėliau, įsiviešpatavus romėnams, jūros keliu, einančiu per Indijos vandenyną, nuo Indo žiočių iki Raudonosios jūros.

Senovės mokslo lopšys
Aleksandrijos bibliotekoje buvo surinkta apie septynis šimtus tūkstančių knygų. 48 m. pr. Kr. Julijui Cezariui apgulus miestą, biblioteka buvo padegta, o visiškai sunaikinta 391 m. XIX a. graviūroje vaizduojami bibliotekos griuvėsiai.

Mūsėjas ir biblioteka

Ptolemajai siekė padaryti Aleksandriją ne tik didžiausiu prekybos uostu, bet ir svarbiausiu helenistinio pasaulio kultūros centru. Jie buvo įsitikinę, kad susisteminus visame pasaulyje gimstančias ir įgyvendinamas idėjas, jos taptų nepakeičiama politinės kontrolės priemone. Buvo įkurtas Mūsėjas, studijų ir tyrimų vieta, kurioje graikų ir užsienio šalių mokslininkai, globojami ir dosniai apmokami monarcho, galėjo dirbti įvairiose mokslo srityse. Tarp aktyviai Mūsėjuje dirbusių mokslininkų buvo Aristarchas iš Samo, pirmasis įrodęs heliocentrizmą, Eukleidas, Archimedas, Herofilas, nustatęs, kad smegenys yra pagrindinis nervų sistemos organas. Vėliau, romėnų laikais, ten dirbo Ptolemajas ir Galenas. Taip pat buvo įkurta didžiulė biblioteka, kurioje sukaupta turtingiausia senovės pasaulio knygų kolekcija. Visi raštai buvo kopijuojami, kataloguojami ir, kaip manoma, verčiami į graikų kalbą. III a. pr. Kr. šioje bibliotekoje buvo pirmą kartą į graikų kalbą išversta Biblija, vadinamoji *Septuaginta* (Septyniasdešimties), skirta šiame mieste gyvenusiai helenizuotai žydų bendruomenei.

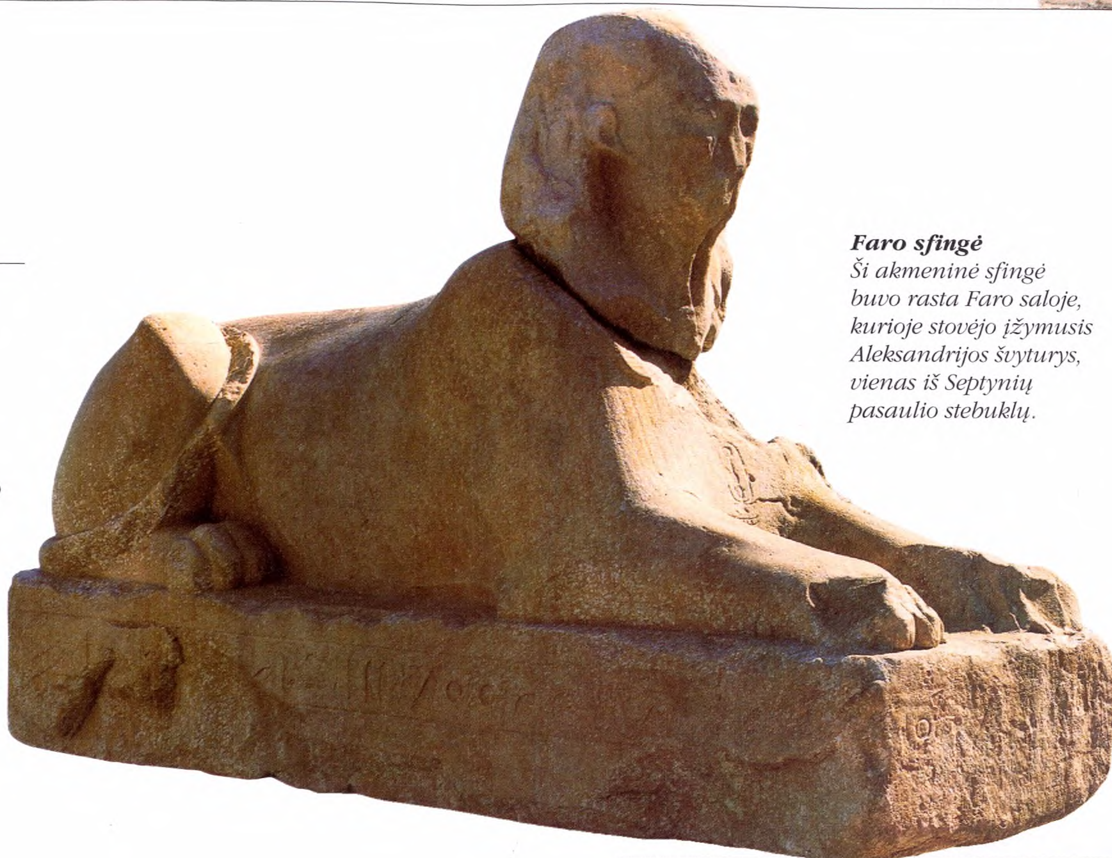
Karalienė deivė
Berenikė II, Egipto karalienė, Ptolemajo III žmona, darė tokią teigiamą įtaką savo vyrui ir kraštui, kad dar gyva būdama savo tautos buvo pradėta garbinti.

Stilių susiliejimas
Kom esh-Shugafah katakomba, iškalta uoloje II a. laidojimų vieta, yra ryškus Aleksandrijos meną atspindintis egiptiečių ir graikų–romėnų stilių susiliejimo pavyzdys.

Nuosmūkis

Ptolemajų dinastija valdė Aleksandriją iki Kleopatros atėjimo. Nuo 30 m. pr. Kr. miestą valdant romėnams, vėliau Rytų imperatoriams, iki pat VII amžiaus, kai Aleksandriją užkariavo arabai, jis išliko ir vystėsi kaip ekonominė ir intelektualinė Viduržemio jūros regiono sostinė. Po gausybės barbarų, o vėliau, nuo VII amžiaus pabaigos, krikščionių ir arabų sukeltų gaisrų bei sugriovimų, turtingas Aleksandrijos architektūrinis ir meninis palikimas dingo. Šiandien dėl prancūzų ir egiptiečių bendro projekto dienos šviesą vėl išvydo valdovų statulos, skulptūros, kolonos ir kiti nepaprastai vertingi praeities kultūros radiniai.

Faro sfingė
Ši akmeninė sfingė buvo rasta Faro saloje, kurioje stovėjo įžymusis Aleksandrijos švyturys, vienas iš Septynių pasaulio stebuklų.

ALEKSANDRIJOS ŠVYTURYS

Šis milžiniškas pastatas, sugriautas viduramžių pabaigoje, buvo pavadintas prie Aleksandrijos esančios Faro salos, kurioje jis buvo pastatytas, vardu. III a. pr. Kr. švyturio pageidavo Ptolemajas I Soteras (*Gelbėtojas*), norėdamas užtikrinti laivų saugumą, kadangi prie miesto esančioje jūros dalyje buvo daug seklumų. Trijų aukštų švyturio aukštis siekė 120 metrų. Įėjimą į pastatą supo apsauginė mūro siena, kuri stovėjo ant laiptinės platformos. Švyturys šviesdavo dėl nuolat kūrenamos smarkios ugnies, jos šviesą atspindėdavo iš blizgančio metalo lakštų padaryti veidrodžiai. Švyturyje gyveno ne tik jį prižiūrintys žmonės, bet ir daug sargybinių, kadangi pastatas turėjo ir gynybinę paskirtį.

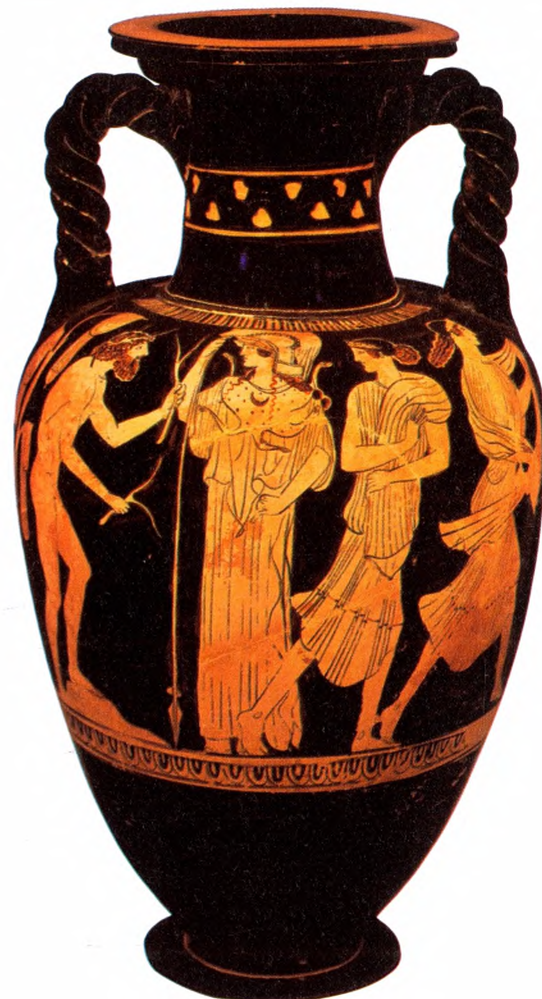
Fajakų sala

Fajakų sala – tai tolima ir nežinoma šalis, žemiškasis rojus, kuriame Odisėjas atgavo jėgas prieš savo paskutinį išbandymą. Ideali vieta, turbūt egzistuojanti tik svajonėse.

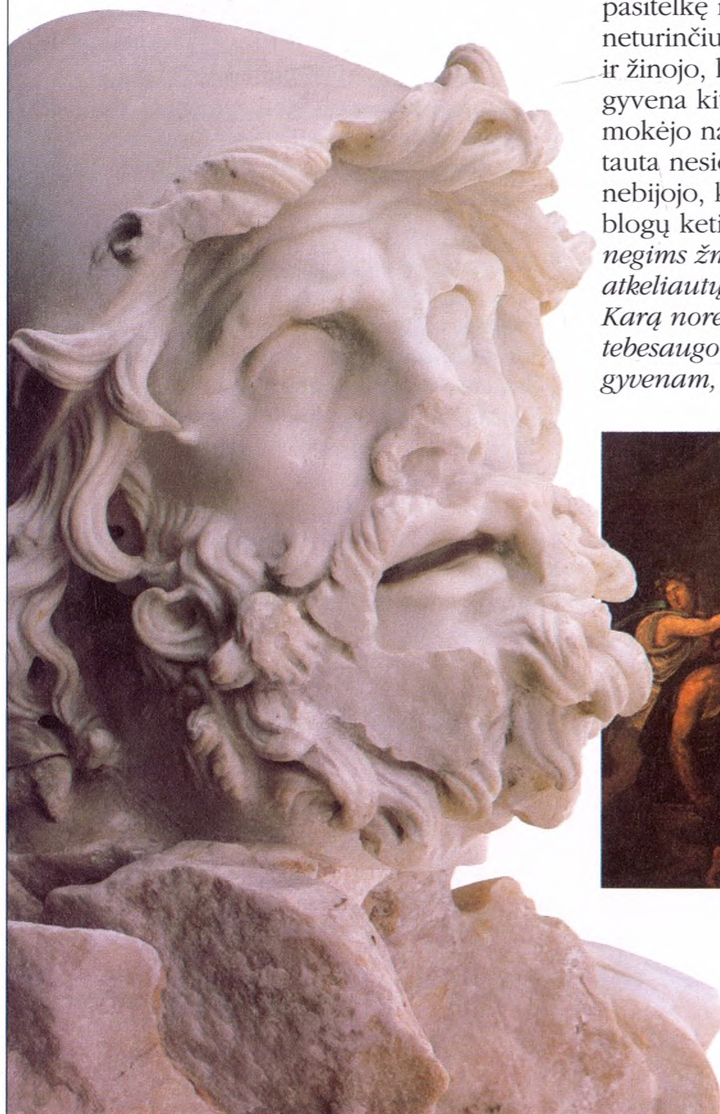
Po siautulingos audros, plaukte priplaukė fajakų salos krantą išsekęs Odisėjas. Sukaupęs paskutines jėgas jis pasiekė mišką, iš lapų pasiruošė guolį, krito ir miegojo iki kitos dienos. Tai buvo paskutinė jo nesibaigiančio *nostos* (grįžimo) dalis prieš grįžimą į gimtąją Itakės žemę, kur jo laukė nauji išbandymai, prieš vėl tampant valdovu. Tačiau ši kelionės dalis skiriasi nuo visų kitų. Joje nebuvo nei iššūkių, nei kovų su stichijomis, pabaisomis ir priešais – kiklopais, Ajolu, lestrigonais ir Kirke, Skile ir Charibde, Helijo jaučiais, taip pat Penelopės rankos siekėjais, kuriuos turėjo išžudyti. Tai atrodė sklidina harmonijos, sutarimo ir laimės šalis, kurioje nieko netrūksta.

Utopinė šalis

Į fajakų šalį niekas negalėjo įžengti be Dzeuso žinios. Tai buvo daugeliui nežinoma sala, kurios gyventojai, pasitelkę magiją, mokėjo valdyti laivus, neturinčius nei vairininkų, nei vairo, ir žinojo, kad yra miestų ir šalių, kur gyvena kiti žmonės. Saloje niekas nemokėjo naudotis ginklais, kadangi jos tauta nesiekė nieko užkariauti ir nebijojo, kad kas nors juos pasieks blogų ketinimų vedamas. *Negimė dar ir negims žmogus mirtingas pasauly/ Kurs atkeliautų kada į fajakų gimtąją žemę,/ Karą norėdamas kelti: dievai fajakus tebesaugo./ Mes nuo pasaulio toli gyvenam, tarp šniokščiančių marių,/*

Karaliaus duktė
Viršuje: *Ant VI a. pr. Kr. sukurtos vazos pavaizduoti Odisėjas, Atėnė ir Nausikaja. Jautri ir spontaniška, susižavėjusi Odisėju ir beveik jį įsimylėjusi Alkinojo duktė yra vienas įsimintiniausių* Odisėjos *personažų.*

Herojaus portretas
Odisėjas buvo dažnai vaizduojamas antikos ir kitų laikotarpių meno kūriniuose. Vienas iš pavyzdžių – helenistinės epochos skulptūra, rasta Sperlongoje, Lacijaus pakrantėje.

Karališkas svetingumas
Frančesko Hajetso (1791–1882) paveiksle vaizduojamas Odisėjo ir Alkinojo susitikimas. Mitinį fajakų karalių Homeras pateikia kaip beribio svetingumo pavyzdį.

Iššūkis kiklopui
Ant VI a. pr. Kr. sukurto dubens vaizduojamas garsus Odisėjos epizodas: Odisėjas su bendražygiais įkaitintu basliu išduria kiklopui Polifemui akį.

Žemės krašte, ir joks trumpaamžis pas mus neužklysta./ Bet kai šis vargšas čionai klajodamas šiandien atėjo,/ Turim pagelbėti jam, nes Dzeuso globoj gi vargdieniai/ Ir pakeleiviai.
(Homeras, *Odisėja,* VI, 201–208, vertė A. Dambrauskas.)

Šiais žodžiais Nausikaja, karaliaus duktė, ramina savo tarnaites, išsigandusias Odisėjo atsiradimo. Tai utopinė šalis ir todėl, kad niekas nežino, kur jinai yra (gr. *ou/ouk – ne*; *topos – vieta*), ir todėl, kad joje viešpatauja laimė, kurios nėra niekur kitur. Fajakų tauta mėgaujasi aprūpintu gyvenimu, gausiomis jo gėrybėmis. Jų karalius Alkinojas vadovauja nesibaigiančioms savo didikų puotoms, teikia sumanymus jam paklūstančiai ir jo išklausomai tautai, pagarbiai pasitinka svetimšalį ir siūlo jam vesti savo dukterį Nausikają. Odisėjui mandagiai atsisakius, vis tiek padeda jam grįžti į Itakę: *O kad mūs tėvas Kronidas, Atėnė ir Apolonas/ Šitokį žmogų, kaip tu, tikriausias mano vienmintis,/ Vyru mūs dukteriai duotų ir leistų žentu vadinti,/ Likusį šičia gyventi! Namus su turtais tau duočiau,/ Jei panorėtumei pats. Per jėgą tavęs sulaikyti/ Niekas nedrįs, tesaugo nuo to mus Dzeusas galingas!/ Tau iškeliavimo dieną paskyriau, gali jau žinoti: / Ji bus rytoj. Tuomet, į miegų karalystę nugrimzdęs,/ Tu sau gulėsi, giedra bus ant marių, kol sveikas pasieksi/ Tėviškės žemę.*
(Homeras, *Odisėja,* VII. 311–320, vertė A. Dambrauskas.)

Kaip Odisėjas pateko į šį tobulą, harmonijos kupiną pasaulį po ilgo, atstatančio jėgas miego, taip miegodamas jis ir grįš namo laivu, kuris *pilka miglų skraiste prisidengęs,* pats žino kelią. Laiminga viešnagė pas dieviškus šeimininkus, kuriems jis pasakojo savo išgyvenimus, tas utopinis rojus primena ilgą sapną. Nuotykių pasakojimai, išgyventi įvykiai įgauna sapno reikšmę prieš jo dar laukiančius išbandymus.

Odisėjo kelionė
Žodis „odisėja" bendrinėje kalboje vartojamas ilgai, kupinai nuotykių kelionei apibūdinti. Romėnų mozaikoje, rastoje Alžyre, vaizduojamas Odisėjo laivas.

UŽ ŠIAURINIŲ RIBŲ: HIPERBORĖJAI

Šiaurėje gyveno tauta, pasiekusi būties harmoniją ir išnykusi dėl persisotinimo gyvenimu, – hiperborėjai.

Graikai turėjo miglotą supratimą apie Šiaurės šalis. Šiaurinėje pusėje buvo apsistojusios pusiau klajoklių tautos: skitai, arimaspai, isedonai, vadinami pusiau barbarais arba tiesiog barbarais. Legendose pasakojama, kad dar toliau į šiaurę nuo šių mažai žinomų ir ilgai niekintų tautų, už Ripėjų kalnų, ten, kur nebepučia žvarbus vėjas Borėjas (romėnų Akvilonas), gyveno taiki, laiminga, viskuo aprūpinta, saugoma neįprastai švelnaus klimato tauta, kuri nežinojo, kas yra ligos. Dar viena utopinė vieta, kurioje karaliauja taika ir laimė.

Senovės geografija
Graikų astronomas ir geografas Klaudijus Ptolemajas, gyvenęs II a., kruopščiai nustatė žemės gaublių ir žemėlapių sudarymo taisykles, panaudodamas skirtingas projekcijos sistemas.
Dešinėje: *IX a. pieštuku pieštas Ptolemajo pasaulio žemėlapis.*

Apolono globojama tauta

Iš kur kilo tokios drąsios fantazijos? Be abejo, tam turėjo įtakos nenumaldomas žmonių polinkis savo laimės ir tobulybės troškimą perkelti į kažkokią įsivaizduojamą vietą. Tačiau kaip atsirado ši įsivaizduojama šalis, gali paaiškinti Apolono mito epizodas. Apolono tėvas Dzeusas liepė dievui baltų gulbių traukiamu vežimu nukeliauti į Delfus ir nunešti tenai teisingumą. Tačiau Apolonas pirmiau nuskrido pas hiperborėjus ir tam tikram laikui apsistojo. Jis ten dažnai lankėsi, todėl anot mito, Delas, kur jis gimė, Delfai ir hiperborėjų šalis tapo didžiausiomis Apolono kulto vietomis. Apolonas hiperborėjų niekada

Skrydis į šiaurę
Kairėje: *Ant VI a. pr. Kr. sukurtos lėkštės iš Atikos fragmento vaizduojamas Apolonas, skrendantis ant gulbės į hiperborėjų šalį.*

nepamiršo, kadangi jie padėjo jo motinai Lėtojai, persekiojamai Dzeuso žmonos, pavydžiosios Heros.

Hiperborėjai pagal Plinijų

Mitas apie šią laimingą šalį, beveik nepakeistas, pasiekė romėnus. I amžiuje Plinijus, „Gamtos tyrimų“ IV knygoje aprašydamas pasaulio žemėlapį, taip pasakoja apie šią laimingą tautą: *Be to, ten yra Ripėjėjų kalnai ir regionas Pteroforas, kadangi čia dažnai sninga sniegas, panašus į pūkus, viena pasaulio dalis yra gamtos pasmerkta ir panardinta į tirštą miglą, jai belieka nuolat slėptis nuo šiaurės vėjo nešamo šalčio ir ledo. Už tų kalnų ir šiaurės vėjo, gyvena laiminga tauta (jeigu galime tuo patikėti), kurią vadina hiperborėjais. Gyvena jie iki senatvės ir garsėja pasakiškais stebuklais. Tikima, kad šiame krašte yra žemės ašigalis ir kraštutinės žvaigždžių orbitų ribos; šešis mėnesius čia būna šviesu ir saulės nebūna tik vieną dieną [...]: todėl čia saulė teka vieną kartą per metus, vasaros saulėgrąžos metu ir leidžiasi vieną kartą, žiemos saulėgrąžos metu. Tai šviesus kraštas su švelniu klimatu, kuriame nebūna jokių nelaimių. Gyvena jie miškuose ir giriose, giliai tiki dievais ir garbina juos susirinkę kartu, nežino, kas yra nesutarimai ir ligos. Ten nėra mirties, mirštama nebent nuo persisotinimo gyvenimu, po puotų ir perpildytos patogumų senatvės jie nušoka nuo uolos į jūrą. Tai geriausias laidojimo būdas.*
(Plinijus, N. H. IV, 88–90 p.)

Antikos kultūroje ši legenda išliko nepakitusi. Tokie kraštai, kaip hiperborėjų šalis arba toli šiaurėje esančios Tulės (Islandija arba Norvegija) ir Krono salos, ilgą laiką buvo laikomos harmoniją ir tobulybę pasiekusiomis vietomis, kokių kitur jau nebebuvo. Ir atrodo, kad tik istoriko Tacito (I–II a.) aprašyti šiaurės germanai išsaugojo šiek tiek tų kraštų bruožų.

Pirėjo Apolonas
Ši puiki bronzinė Apolono skulptūra buvo sukurta VI a. pr. Kr. Jos aukštis 1 m 92 cm. Ji, kaip ir kitos įvairiu laiku sukurtos skulptūros, buvo rasta Atėnų uosto teritorijoje. Jos buvo palaidotos po I a. įvykusio gaisro, sugriovusio tą vietą, kurią jos globojo.

Kova su barbarais
Mažosios Azijos miestas Ksantas garsus savo piliastriniais kapais, puoštais frizais ir bareljefais. Kairėje: *V a. pr. Kr. sukurtas Nereidžių paminklas, kuriame vaizduojamas graikų ir barbarų mūšis.*

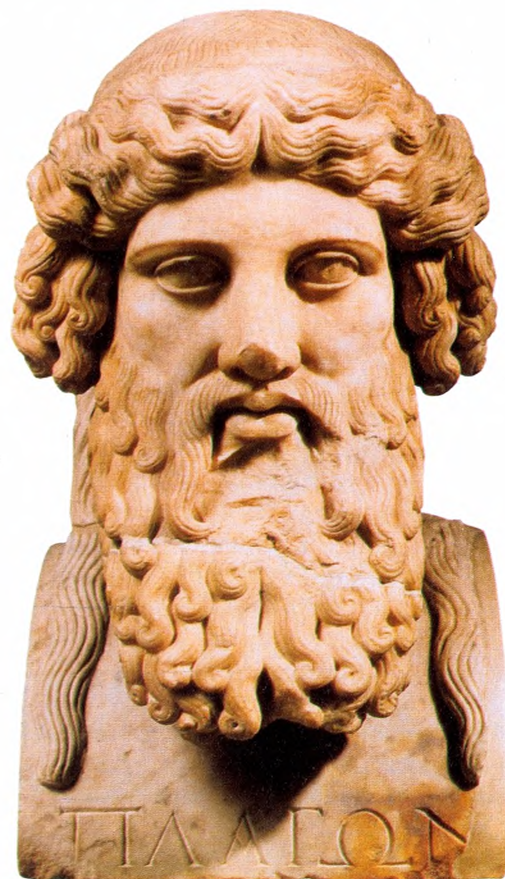
Tulės sala
Mitas apie hiperborėjus susipina su mitu apie Tulę, kurią Antikos žmonės manė esant šiauriausiu pasaulio kraštu. Pirmasis Tulę aprašęs Pitėjas iš Marselio nustatė, kad išplaukus iš Britanijos, ją pasiekti galima per šešias dienas ir kad ji yra maždaug Islandijos ilgumoje, kaip vaizduojama XV a. žemėlapyje.

PLATONO „TEISINGUMO MIESTAS"

Jeigu pripažįstame, kad egzistuoja jutiminis pasaulis, filosofas turės rasti patvirtinimą, kuris leistų šį pasaulį įtraukti į idealios visuomenės kūrimo projektą – Platono „Teisingumo miestą".

Viena pagrindinių idėjų, kurią iškėlė didysis filosofas Platonas, buvo paneigti griežtą Eleatų mokyklos dualizmo teoriją ir iš dalies Parmenidą, kuris pripažino realybę kaip siaurą amžinos, nekintamos, unikalios Būties kategoriją, kurią pasiekė keli išrinktieji, stumdami visą likusį jutiminį pasaulį į Ne – Būtį. Tokios drastiškos vizijos akivaizdoje Platonas klausė: ar realybė, būdama tokia sudėtinga ir daugybės formų, gali būti taip sausai ir griežtai klasifikuojama? Sudėtingą reiškinių pasaulį susieti užpildytoje Ne – Būties kategorijoje buvo galima tik dėl to, kad tie reiškiniai priklauso gimimo, augimo, senėjimo ir mirties procesams. Kaip toks griežtas schematizmas galėjo paaiškinti esminę problemą, kad, nepaisant visko, tie reiškiniai egzistuoja? Arba kokios yra tikrosios jų buvimo ir tapsmo priežastys? Parmenidas aiškino, kad siauram visuomenės ratui galima pritaikyti viso *polio* gyvenimo sistemą, kuri būtų sukurta pagal kelių Būties – Tiesos saugotojų, turinčių absoliučią valdžią, modelio pavyzdį. Kaip tada būtų galėję vykti didelės socialinės ir ekonominės permainos, pradėtos VI a. pr. Kr. pabaigoje? Platonas žinojo, kad politinės reformos, mokslo ir technikos pažanga bei naujų socialinių sluoksnių kūrimasis reikalauja ne tik realybės ir jos pažinimo priemonių panaudojimo permąstymo, bet ir veiksmingesnio bendradarbiavimo tarp politinių ir socialinių jėgų.

„Idėjų" filosofas
Romėnų sukurta graikiško Platono biusto kopija.

„Teisingumo miesto" valdžia
Idealią Platono sukurtą valstybę turėjo valdyti filosofai. Ant šio V a. pr. Kr. padaryto indo gėrimui (gr. skyphos) vaizduojami du filosofuojantys graikai.

Geriausia visuomenė iš visų galimų

Būtent tokį politinį ir filosofinį pasiūlymą Platonas pateikė savo įspūdingiausiame kūrinyje *Valstybė*. Reiškiniai buvo ne tik „išgelbėti", bet ir paaiškinti. Realybė – atskirų reiškinių realus pasaulis – filosofui buvo amžino, nekintamo, idealaus, formų ir idėjų pasaulio, kuris yra visa ko pradžia, netobula, blanki, trumpalaikė kopija. Filosofas turėjo laikytis šio modelio, norėdamas mūsų pasaulyje sukurti geresnę visuomenę. Taip buvo sukurtas „Teisingumo miesto" projektas, miesto, kuriame visi gyventojai galėtų bendradarbiauti įgyvendindami žemėje didžiausio gėrio idėją. Miestą turėjo valdyti filosofai, mokantys dialektiką,

suvokiantys idealų pasaulį ir įasmeninantys kilniausią, todėl racionaliausią žmogaus sielos dalį. Miestą nuo bet kokių vidinių nusikaltimų ir nuo bet kokių išorinių išpuolių turėjo saugoti ištikimi ir drąsūs sargybiniai, įkūnijantys mirtingąją žmogaus sielos dalį. Jie gyvena emocinėje plotmėje ir visada susitelkia teisingiems tikslams įgyvendinti. Socialinės struktūros apačioje yra margas gamintojų pasaulis: amatininkai, žemdirbiai, prekybininkai, vergai, reikšmingi miestui tiek, kiek kūnui reikšmingos kūno dalys, ir atitinkantys geidulingąją žmogaus sielos dalį. Jie gyvena elementarių troškimų visatoje, bet turi turėti saiko. Taip Platonas įsivaizdavo geriausią visuomenę iš visų, tai buvo jo utopija, kuri kitaip nei kiti legendiniai idealūs pasauliai, galėjo tapti realybe. 367 m. pr. Kr. filosofas nukeliavo į Sirakūzus, tikėdamasis, kad Dionisijo II mieste turės sąlygas įgyvendinti savo valstybės idėją, tačiau jo bandymai žlugo. Nepaisant to, jo didis projektas, kaip ir kitos utopijos, tapo daugelio vėlesnių santvarkų atskaitos tašku.

Dionisijo ausis
Dionisijo ausis – tai natūrali ola, kurioje dėl ypatingos jos formos menkiausias garsas sustiprėja. Legenda byloja, kad tiranas Dionisijas I naudojosi ja oloj uždarytų kalinių kalboms pasiklausyti. Jo sūnus Dionisijas II, paveiktas liberaliojo Platono, stengėsi sušvelninti tėvo įvestą karinį despotizmą.

Atėnų mokykla
Šioje garsioje Rafaelio freskoje vaizduojami Platonas ir Aristotelis. Pirmasis į viršų nukreiptu pirštu rodo, kad egzistuoja viršjutiminis pasaulis, antrasis, nukreipęs pirštą žemyn, leidžia suprasti, kad egzistuoja vienintelė realybė.

HELIOPOLITAI

Ši karalystė turėjo būti prijungta prie Romos valdų, tačiau vienas karališkosios šeimos narys metė iššūkį sistemai ir įkūrė savo Saulės miestą, žadėdamas laisvę ir lygybę visiems jo gyventojams.

133 m. pr. Kr. Pergamo karalius Atalas III testamente užrašė, kad po jo mirties karalystė turi atitekti romėnams, tada jau tapusiems Viduržemio jūros regiono šeimininkais. Šiam sprendimui pasipriešino karališkosios šeimos narys Aristonikas. Jis užginčijo testamentą ir pareikalavo atiduoti jam mažą, klestinčią karalystę, įkurtą Anatolijoje po Aleksandro imperijos suirimo. Kilo pilietinis karas, ir kadangi įprastu būdu užimti vadžios nepasisekė, Aristonikas kreipėsi į vergus ir pusiau laisvus žemdirbius, siūlydamas jiems gyvenimą Saulės mieste. Imperatoriaus Augusto laikų istorikas ir geografas Strobonas rašė: *traukdamas į karalystės gilumą, per trumpą laiką jis surinko galybę neturtėlių bei vergų, suviliodamas juos laisvės pažadais bei pavadindamas heliopolitais.* (Strabonas. Geografija, 14.1.38.)

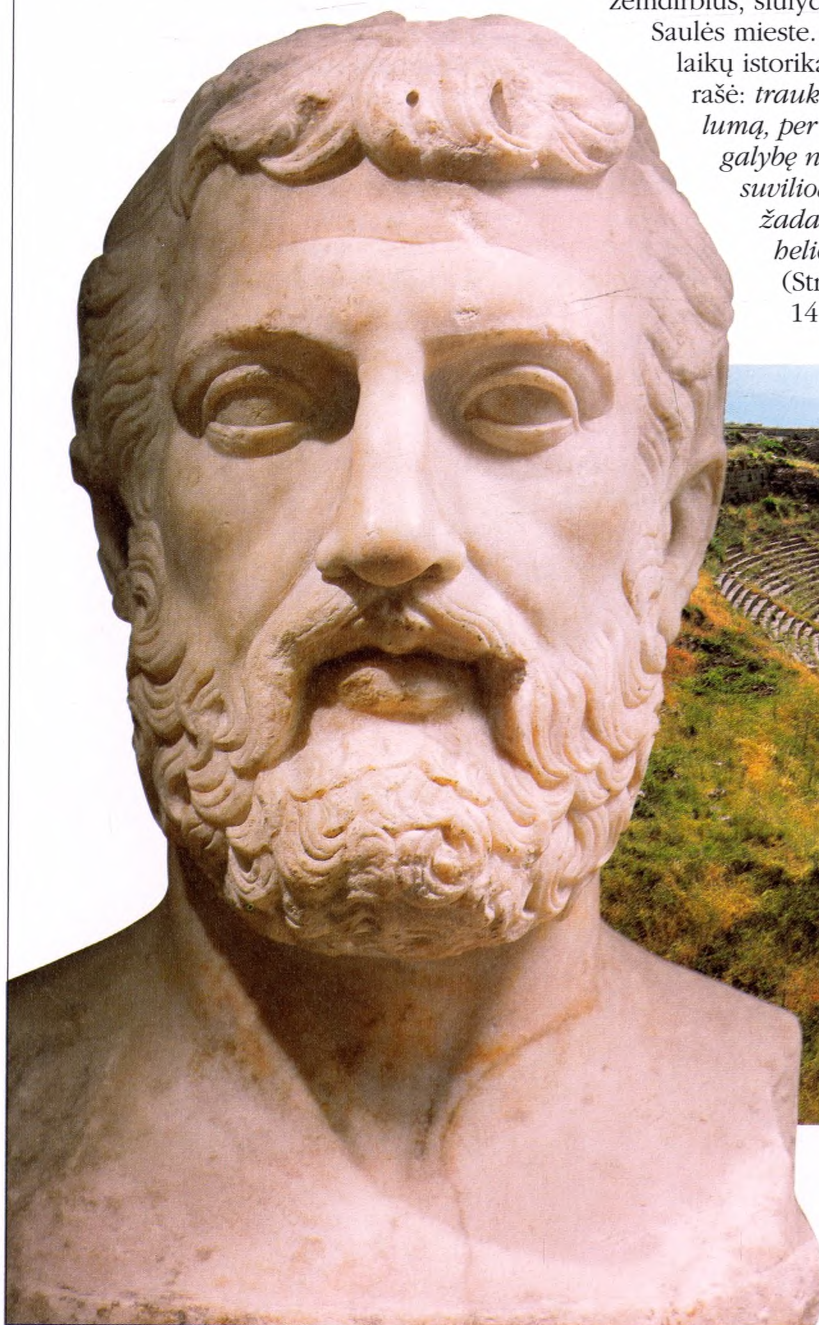
Atalidai

Helenistinė atalidų dinastija, įkurta Eumeno I, valdė Pergamą tarp III ir II a. pr.Kr. Pergamas ypač suklestėjo sudaręs sąjungą su Roma. Viršuje: *Atalo I tetradrachma (sidabrinė moneta, verta 4 graikų drachmų – vert. past.)*

Uoloje iškaltas teatras

Pergamo teatras buvo vienas pirmųjų statinių, kurio mecenatai buvo Atalidai. Teatras pastatytas ant natūralaus akropolio šlaito, kad žiūrovai galėtų grožėtis peizažu.

Stoicizmo tėvas

Zenonas iš Kitijo (333–263 m. pr. Kr.), iš pradžių laikęsis Platono ir kinikų filosofijos, vėliau įkūrė savo mokyklą. Stoikais jie buvo vadinami dėl to, kad jų filosofijos mokymas vykdavo portike (gr. stojoje).

Stoikų politikos laboratorija

Nors šaltiniuose yra labai mažai žinių apie tai, kaip Aristonikas sugebėjo sukurti naują valstybę, du to meto įvykiai kelia ypatingą susidomėjimą. Pirmiausia įdomu tai, kad valdžios užgrobėjas buvo susijęs su stoikų filosofu Blosijumi iš Kumų, tuo pačiu, kuris padėjo Grakchams vykdyti žemės reformą Romoje. Vadinasi, šalia Aristoniko buvo stoikas.

Dabar vertėtų prisiminti, kad stoicizmas šiuo savo istorijos laikotarpiu nepripažino autoritarinės valstybės valdymo formos. Vieninteliai įstatymai, kurių reikėjo išmintingiems stoikams, buvo tie, kurie geba veikti patys (iš čia ir autonomijos apibrėžimas). Stoikai nepripažino privačios nuosavybės, kadangi, pasak jų, gamta yra visų, ir jeigu ja naudotųsi tik maža grupė žmonių savo gerovei užtikrinti, tai būtų vagystė iš visų kitų gyventojų. Tarp teiginių yra išvada, kad vergystė ir žmogaus turėjimas žmogų savo nuosavybėje yra nesuderinama su gamta. Stoikams visi žmonės yra lygūs, kadangi kiekvienoje sieloje yra dalis dieviškojo *Logo*, kuris viešpatauja pasaulyje, todėl visi gali siekti moralinių vertybių ir gali laisvai pasirinkti gėrį arba blogį šiame visuotinio ir lemtingo Proto veikime, kuriam mes priklausome. Blosijaus dalyvavimas verčia manyti, kad Saulės (Helijo) miestas buvo kuriamas pagal stoikų principus, kurie buvo panaudoti laisvės siekimo projekte, turint vilties, kad to norės ir kitos tautos.

Kitas įdomus faktas, kad malšinant šį judėjimą ir griaunant sukurtą utopinę valstybę dalyvavo ne tik romėnai, bet Bitinijos ir Kapodokijos karaliai bei graikiški Mažosios Azijos miestai. Akivaizdu, kad tai buvo eksperimentas, turėjęs nemažą pasisekimą tarp to regiono bedalių, tačiau turime nepamiršti, kad tai buvo ir reali grėsmė visų Viduržemio jūros regiono autoritarinių valdžių stabilumui.

Atėnės triumfas
Šio frizo, kuris yra Pergamo aukuro bareljefo dalis, centre pavaizduota Atėnė. Šį skulptūrinį šedevrą pastatė Eumenas II tarp 181–159 m. pr. Kr.

PERGAMO AUKURAS

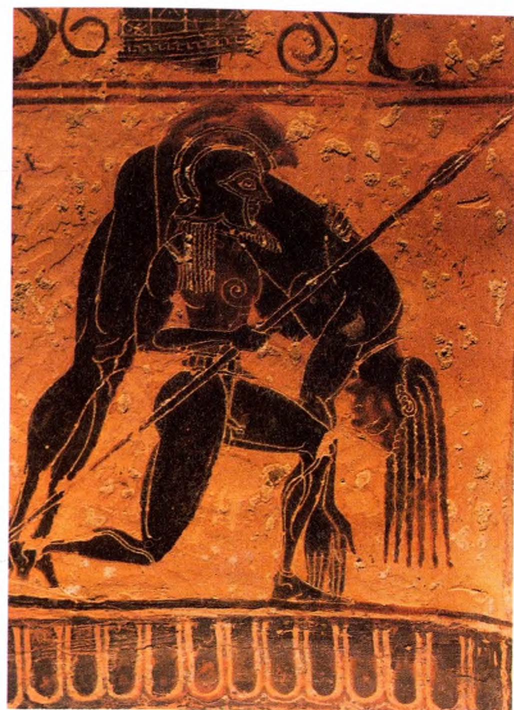
Pagrindinis Pergamo akropolio paminklas buvo aukuras, pastatytas Atalo I pergalės prieš galatus garbei. Statinį sudarė keturkampis portikas su dviguba joninio orderio kolonada. Jo viduje stovėjo aukuras. Prie aukuro vedė aukšti laiptai, esantys tarp dviejų į vakarus atsuktų sparnų. Visą statinį juosė didelis, 2,3 m aukščio ir beveik 100 m ilgio bareljefinis frizas, vaizduojantis tradicinę graikų meno temą, gigantomachiją, dievų kovą su gigantais, kuri buvo civilizacijos triumfo prieš chaosą simbolis.

Monumento rekonstrukcija
Pergamo aukuras buvo rekonstruotas Pergamo muziejuje Berlyne.

HOMERO HEROJAI

Homero poemose *Iliadoje* ir *Odisėjoje* atskleidžiami pirmųjų graikų, pasaulio herojų, privalumai ir trūkumai. Poemų veikėjai yra ryškūs individualistai bei linkę į kraštutinumus – tiek kalbant apie jų dorybes, tiek apie ydas.

Achilo kulnas
Ant VI a. pr. Kr. sukurtos vazos pavaizduotas Ajantas, nešantis žuvusio Achilo kūną. Herojų užmušė Pario paleista strėlė, kuri pataikė į pažeidžiamiausią Achilo vietą – kulną.

Homero personažai dalijasi ne tiek savo protėvių mikėniečių užkariavimų patirtimi, kiek perteikia pasaulėžiūrą, kurią galėtume apibrėžti kaip archajišką, o kartu ir aristokratišką, atspindinčią Tamsiųjų amžių (XII–X a. pr. Kr.) graikų visuomenę, didžiąsias politines, socialines bei ekonomines pertvarkas, kurios ėmė formuotis būtent tuo periodu, kai buvo perrašytos abi poemos, VIII a. pr. Kr.

Agamemnono kaukė
Ši XVI a. pr. Kr. auksinė laidojimo kaukė, rasta Heinricho Šlimano Mikėnuose, tradiciškai priskiriama Agamemnonui, nors iš tikrųjų buvo sukurta ankstesnėje epochoje, iki achajams užimant Troją. Kaukėje įsispaudė mirusiojo veidas.

Agamemnonas ir Achilas – sąjungininkai ir priešai

Homero herojus yra vadovas, dažniausiai karalius galingo *oiko*, kontroliuojančio kitus, mažesnius *oikus*. Pavyzdžiui, Agamemnonas yra pats galingiausias iš Graikijos karalių, dėl šios priežasties jam patikimas vadovavimas graikų žygiui prieš Troją. Karaliaus galybė, vadinamoji *kratos*, jo valdžia priklauso nuo šlovės, kuria mėgaujasi tarp panašių į save. Jo *kleos* (šlovė) pasiekiama drąsiais žygdarbiais, gebėjimu įrodyti didesnę savo jėgą kare, grobimuose, demonstruojant viršenybę bei visagalybę. Jo galia, kitais žodžiais tariant, nesirenka taikinio, tinka tiek

Briseidės pagrobimas
Briseidė, Apolono šventiko Chriso brolio Briso duktė, „Iliadoje" paminėta kaip Achilo tarnaitė, kurią pagrobė Agamemnonas, sukeldamas patarle virtusią herojaus rūstybę, kuri tapo poemos pagrindu. Briseidės pagrobimas pavaizduotas ant V a. pr. Kr. sukurtos vazos.

tikras priešas, tiek kiti herojai, kuriems jis trokšta parodyti savo pranašumą. Kitų valdymas ar piktnaudžiavimas kitų nelaimėmis Homero visuomenėje dažnai laikomi sinonimais. Įžeistam herojui už patirtą neteisybę teks keršyti atsakant kitu įžeidimu, kiek įmanoma didesniu. Tokia buvo visuomenė, kurioje gyveno Homero veikėjai. Agamemnonas įrodė savo pranašumą prieš Achilą, atimdamas iš jo mylimąją Briseidę, tačiau tai padarė dėl patirtos skriaudos – jis buvo priverstas atsisakyti kitos belaisvės Chriseidės, kurią mylėjo. Šioji Achilo pastangomis buvo grąžinta jos tėvui, Apolono šventikui, kad jo maldos nuramintų dievo pyktį, tuomet pasitrauktų maras,

Puotos scena
Bareljefe, esančiame seno Atėnų rajono Kerameiko kapinėse, vaizduojama puotos scena.

Patroklo garbei
Ant VI a. pr. Kr. sukurtos vazos pavaizduoti graikai, kurie stovėdami ant Trojos sienų dalyvauja Patroklo laidotuvėse.

sėjęs mirtį achajų stovykloje. Achilas sureaguoja patarle tapusiu pražūtinguoju pykčiu, ir kadangi negali nužudyti Agamemnono, liaujasi kovoti su priešu ir šiuo savo pasirinkimu graikams atneša daugybę praradimų. Dar didesnė skriauda, Hektorui nužudžius mylimą Patroklą, pastūmės Achilą atkeršyti už draugą, mesti iššūkį bei nužudyti priešą trojėną.

Garbės jausmo jėga

Homero herojai neturi tiksliai apibrėžto, bendro gėrio supratimo, jie neturi bendro tikslo ir nesilaiko įstatymų, nes jų dar nėra. Jie pasaulį priima visiškai individualiai ir netgi Trojos karas nesudrebina jų sielų, kaip parodo Achilo poelgis, kai jis dėl siaurų asmeninių motyvų nutraukia kovą. Jų vertybės yra jėga ir garbės jausmas, jų elgesys neturi apribojimų. Juos įkvepiančios aistros yra nevaldomos: tiek pyktis, tiek erotiniai impulsai, tiek ir maisto bei vyno poreikis, kaip liudija puotų aprašymai.

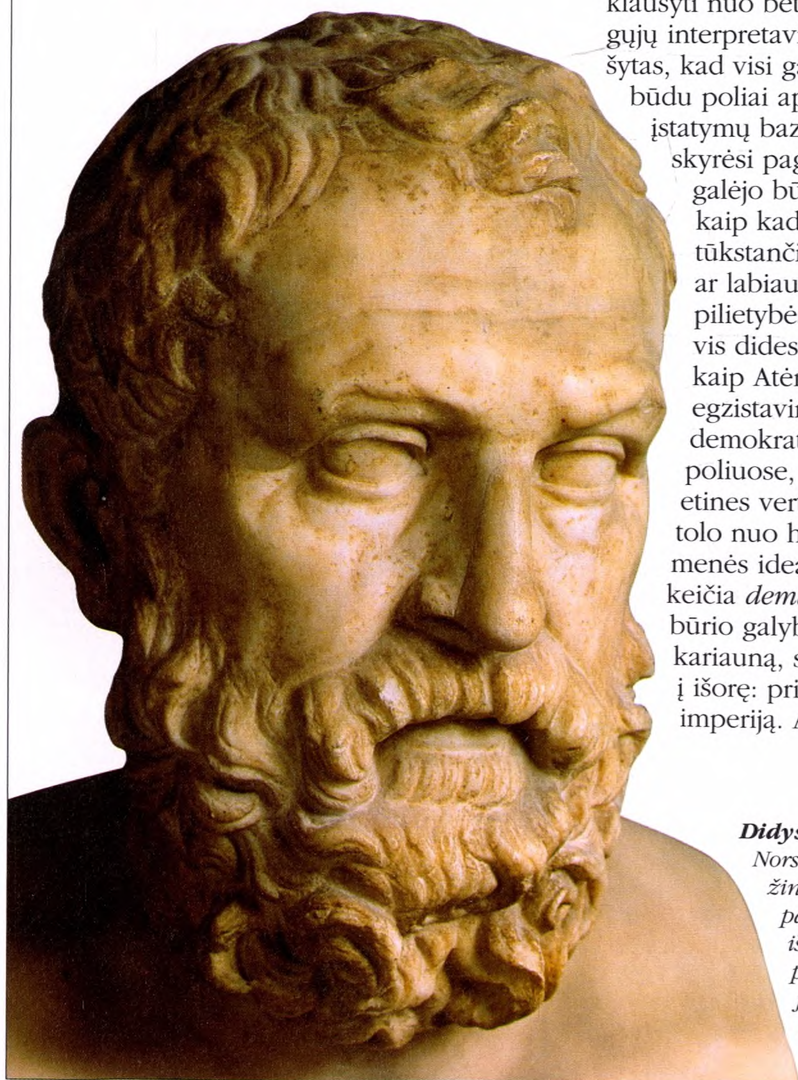
POLIS IR ĮSTATYMAS

Sukūrus polius, pradėti kurti ir įstatymai, nustatantys piliečių suverenitetą. Solonas ir Kleistenis buvo šio esminio įvykio pradininkai senovės Graikijos istorijoje.

Homero pasaulis ir jo vertybės jau patyrė krizę: graikų kariauna prie Trojos sienų buvo priversta gyventi tarsi tam tikra bendruomenė, kurioje galiojo griežtos taisyklės: vienos svarbiausių – aukštesnės valdžios pripažinimas, nesvarbu, ar tai būtų vadovas, įstatymas, ar abu kartu. Taigi Trojos karas, kokį randame aprašytą *Iliadoje,* atspindi poreikį formuoti polius, pradėtus kurti Graikijoje apie VIII a. pr. Kr. Tuo metu ir buvo perrašyta minėtoji poema. Joje buvusios svarbios vertybės, tokios, kaip atskirų herojų garbė, šlovė, piktnaudžiavimas valdžia, kerštas, nutolsta kaip praeitis, jau tolima ir išgyventa. Polio pasaulis visiškai kitoks, su naujomis taisyklėmis bei vertybėmis. Čia svarbiausia pripažinti įstatymo aukščiausią valdžią, šis nebeturi būti perduodamas žodžiu, taigi negali subjektyviai priklausyti nuo bet kokio neriboto galingųjų interpretavimo, o turi būti užrašytas, kad visi galėtų juo remtis. Tokiu būdu poliai apsirūpino rašytų įstatymų baze bei konstitucija, kuri skyrėsi pagal pasirinktą režimą: galėjo būti stipriai oligarchiška, kaip kad Spartoje, kur tik 3–4 tūkstančiai narių buvo piliečiai, ar labiau demokratiška, kur pilietybės teisė būtų suteikiama vis didesniam žmonių skaičiui, kaip Atėnuose. Tačiau įstatymo egzistavimas, ypač stiprią demokratijos žymę turinčiuose poliuose, palaipsniui įtvirtino etines vertybes, kurios vis labiau tolo nuo homeriškosios visuomenės idealų: vieno herojaus jėgą keičia *demas,* t. y. piliečių sambūrio galybė. Jie, susibūrę į kariauną, savo neapykantą kreips į išorę: prieš kitą *polį* ar priešišką imperiją. Asmeninį Homero herojaus kerštą keičia valdančios institucijos, jų nustatyti įstatymai įpareigoja vienodai elgtis bei numato visiems vienodas nuobaudas. Homero herojus visiškai atsiduodavo bet kokio pobūdžio aistros apraiškoms, jo elgesys galėjo būti nevaldomas, peržengiantis visas ribas. Šioje plotmėje taip pat atsiranda pokyčių – nevaržomą elgesį keičia susilaikymas, kuris tampa vertybe, imama kontroliuoti iracionaliąją žmogaus dimensiją.

Timokratinė Solono reforma
Solono timokratinė reforma rėmėsi piliečių turto cenzu. Būdavo skaičiuojama, kiek piliečiai geba pagaminti produkcijos: grūdų, aliejaus ir vyno. Nuotraukoje: ant raudonfigūrio kiliko, sukurto 480–490 m. pr. Kr., vaizduojamas jaunuolis, semiantis vyną iš kratero.

Didysis įstatymų kūrėjas
Nors apie Soloną išliko nedaug žinių, jis buvo pirmasis Vakarų pasaulio politikas, kurio mintys išliko mus pasiekusiuose jo paties sukurtų eilių fragmentuose. Nuotraukoje: Solono biustas.

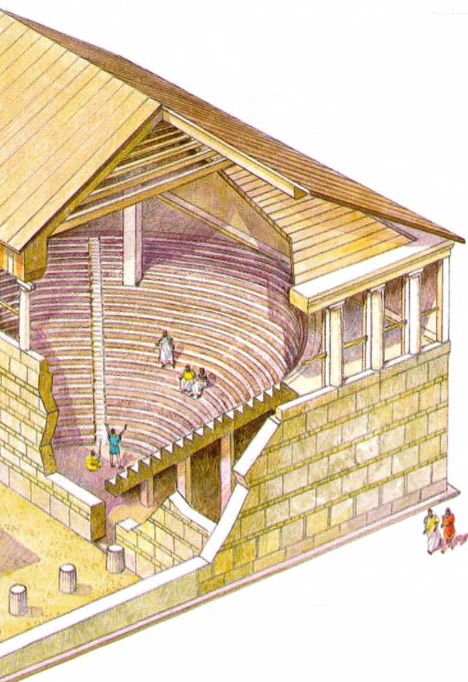
Mileto senatas
Buleuterijuje *rinkdavosi ir priimdavo sprendimus piliečių taryba–bulė.* Šalia: *Mileto buleuterijo rekonstrukcija.*

Solono ir Kleistenio reformos

Jei šios epochos visuomenės pokyčių pagrindas buvo polis su visomis savo grandimis, tai Atėnų atveju svarbu žmonės, kurių darbai paliko ryškų pėdsaką šio miesto bei antikinės demokratijos istorijoje. Kalbame apie Soloną ir Kleistenį. VI a. pr. Kr. pradžioje Solonas susilpnino tradicinę didelių aristokratinių šeimų valdžią, padalydamas piliečius į keturias klases arba kategorijas, remdamasis ne gimimo teise, o pajamomis. Žemiausioji klasė buvo nušalinta nuo bet kokių valdančių institucijų, tačiau galėjo dalyvauti tautos susirinkime, vadinamame *eklesija*, sušauktame išrinkti prisiekusiųjų teismo *Heliajos* narių. Šis teismas spręsdavo nusikaltimų prieš polį bylas. Teoriškai visi galėjo tikėtis bei siekti pajamų, leidžiančių priklausyti pirmosioms dviem klasėms. Be to, Solonas panaikino vergovę už skolas, patiems neturtingiausiems piliečiams jos buvo dovanotos. Bet tikrasis Atėnų demokratijos kūrėjas buvo Kleistenis, jis paskutiniaisiais (VI a. pr. Kr.) metais nuvylė aristokratų lūkesčius, nors pastarieji jį palaikė, leisdami patvirtinti radikalią demokratiją stiprinančią reformą – visos politinės galios perleidžiamos *eklesijai*. Taip pat įkūrė organą, kuris buvo įpareigotas vykdyti *eklesijos* nutarimus bei siūlyti sprendimus, kuriuos reikėtų priimti. Tai buvo bulė, kurią sudarė 500 asmenų, renkamų iš dešimties sričių, į kurias buvo suskirstyti visi gyventojai. Tai, ką po keleto metų pasakė Periklis, buvo tiesa – kiekvienas galėjo įnešti savo įnašą į politiką.

Demokratijos kūrėjas
Nors Kleistenis ir priklausė aristokratų klasei, vis dėlto suprato, jog norint stabilizuoti polį, buvo būtina imtis demokratinių reformų. Viršuje: *freska iš Didžiosios Graikijos (IV a. pr. Kr.), joje pavaizduota vyro aristokrato figūra.*

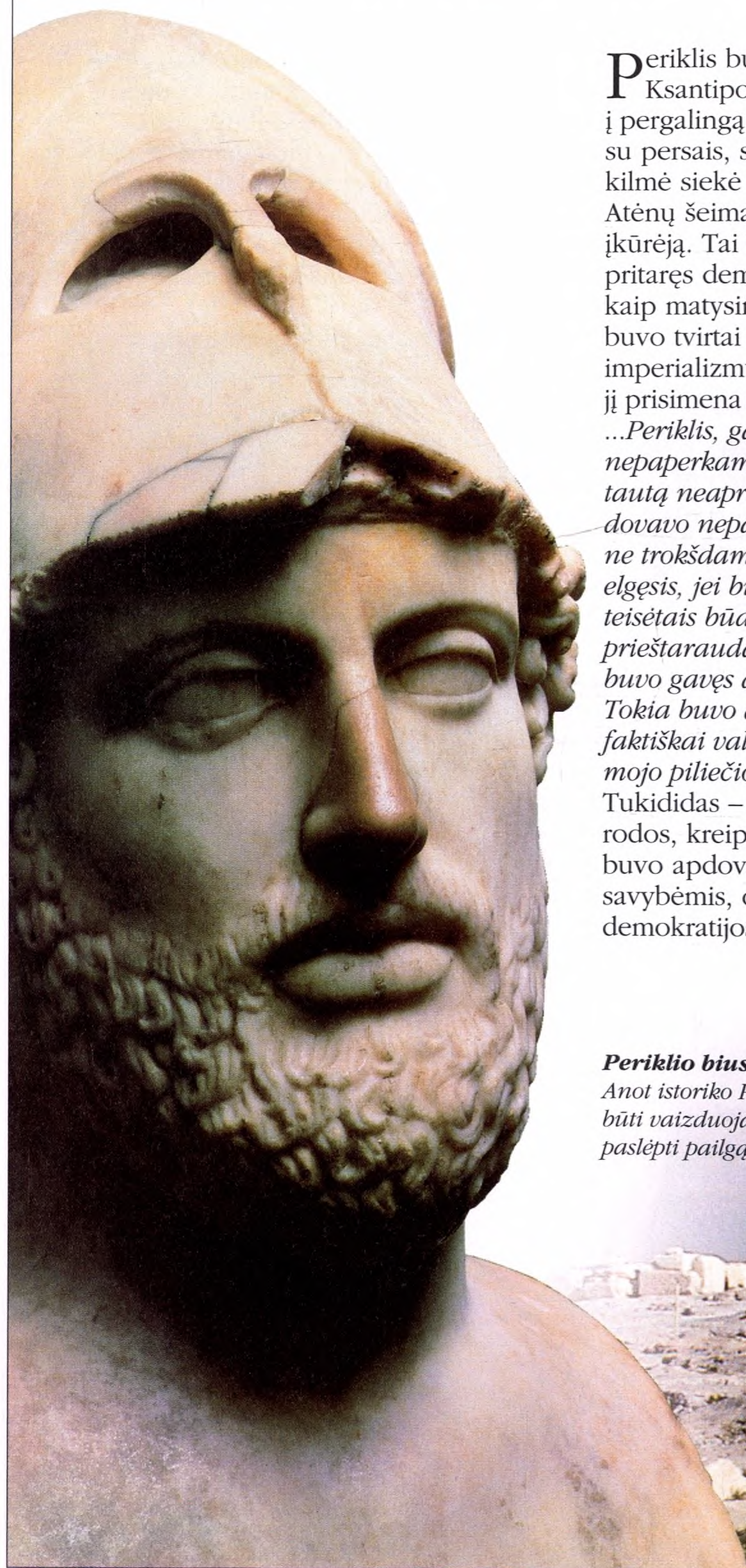

Partenono Atėnė
Feidijo Partenono Atėnės skulptūros, saugotos Partenone, romėnų kopija. Deivė buvo Atėnų ir apskritai visų graikų polių globėja.

Periklis ir Alkibiadas

Dvi priešingos, skirtingų charakterių asmenybės. Tradiciškai pirmasis laikomas didžiu valstybės veikėju, antrasis – ciniškas jaunuolis, neturėjęs skrupulų. Abudu suvaidino lemiamą vaidmenį Atėnų likime.

Periklis buvo didžio laivyno vado Ksantipo, vedusio atėniečių flotilę į pergalingą paskutinįjį Mikalėje mūšį su persais, sūnus. Iš motinos pusės jo kilmė siekė alkmeonidus, kilmingiausią Atėnų šeimą bei Kleistenį, demokratijos įkūrėją. Tai buvo didis aristokratas, pritaręs demokratijos esmei, nors šioji, kaip matysime, graikų koncepcijoje buvo tvirtai susieta su atėniečių imperializmu. Istorikas Tukididas jį prisimena šiais taikliais žodžiais: *...Periklis, garbingas ir protingas, nepaperkamas jokiais pinigais, valdė tautą neapribodamas jos laisvės, vadovavo nepataikaudamas, kalbėdavo ne trokšdamas apžavėti, kaip būtų elgęsis, jei būtų užėmęs valdžią neteisėtais būdais, bet kartais piktai prieštaraudavo liaudžiai, nes valdžią buvo gavęs dėl asmeninių nuopelnų. Tokia buvo demokratija Atėnuose, faktiškai valdžia buvo atiduota į pirmojo piliečio rankas.* (Thuc. II. 65.) Tukididas – kitas didis aristokratas, rodos, kreipė dėmesį į tai, jog Periklis buvo apdovanotas didžio lyderio savybėmis, o ne į jo nuveiktus darbus demokratijos labui.

Atėnų pergalė
Šis fragmentas iš vakarinio Partenono frontono frizo vaizduoja Nikę, pergalės deivę. Iškalta iš marmuro, aukštis siekia 2,5 m.

Periklio biustas
Anot istoriko Plutarcho, Periklis pageidaudavo būti vaizduojamas su šalmu – taip jis siekė paslėpti pailgą kaukolės formą.

Atėnams skirtas gyvenimas

Politinio Atėnų gyvenimo scenoje Periklis pasirodė 460 m. pr. Kr. ir tučtuojau ėmė stiprinti liaudies vaidmenį valstybės gyvenime. Jis toliau vykdė Kleistenio reformą, pagal kurią politinės galios buvo perduotos *eklesijai,* tautos susirinkimui. Tai įvykdyta atėmus iš Areopago (aukščiausioji valstybės taryba, kurią sudarė kilmingieji) politinio valdymo bei vadovavimo funkciją, jo reikšmę sumažinant ir paliekant paprastu teismu, sprendusiu kriminalines, dažniausiai nužudymų, bylas. Be to, archonto ir teisėjo pareigybių skyrimą patikėjo *Heliajai* – liaudies teismui. Tokiu būdu net ir piliečiai, kurie gyveno vien iš savo pajamų, galėjo siekti užimti šias pareigas ilgesnį laiką. Išties *demui* buvo palikta daugiau kontrolės galimybės, nei politinių funkcijų. Kitos institucijos, pavyzdžiui, didelę reikšmę turėjusi strategų kolegija (jai ilgus metus vadovavo Periklis) buvo patikėta aukštesniųjų klasių piliečiams. Periklis pilietybės teisę suteikdavo tik tiems, kurie sugebėdavo įrodyti turį abudu tėvus atėniečius, taigi būdavo atmetami užsieniečiai bei iš mišrių santuokų gimę gyventojai. Jei prisimintume, kad tuo metu Atėnuose gyveno apie šimtas tūkstančių žmonių, įskaitant užsieniečius, vergus bei moteris, tik mažiau nei pusė jų turėjo teisę dalyvauti tautos susirinkimo darbuose, tai yra vadintis piliečiais.

Erechtėjo šventykla
Periklis pastatydino Erechtėjoną – šventyklą, skirtą legendiniam graikų karaliui, su garsiuoju Kariatidžių portiku.

Akropolio šedevras
Partenono pageidavo Periklis, jo užsakymu šio projekto ėmėsi architektas Iktinas, bendradarbiavo Kalikratas. Didysis skulptorius Feidijas vadovavo viso komplekso dekoro darbams.

Periklio užsienio politika

Periklio užsienio politika davė stiprų postūmį atėniečių jūriniam imperializmui. Šis faktas neturėtų mūsų stebinti, kadangi siekiant padengti piliečių bendruomenės išlaikymo išlaidas, taip pat finansuoti didžiulę propagandinę politiką, pagrįstą dideliais užmojais bei viešaisiais statiniais ir renginiais, mieste ir jo teritorijoje surenkamų pajamų toli gražu nepakako. Reikėjo apkrauti vis didesniais mokesčiais Delo–Atikos lygos sąjungininkus–pavaldinius bei vis gausinti mokesčių skaičių. Kai įtampa tarp Atėnų ir Peloponeso sąjungos virto didžiuliu konfliktu, Periklis ėmėsi Temistoklio pasiūlytos politikos: kaimiečiams išsikėlus iš polio teritorijos, Atėnai priėmė visus gyventojus tarp miesto sienų ir apsiribojo tokiais veiksmais: su savo nenugalimuoju laivynu rengdavo pergalingus antpuolius priešiškų miestų pakrantėse, šiuos miestus taip išsekindavo, kad galiausiai palauždavo jų pasipriešinimą. Tačiau kaip tik tuo metu, kai ši strategija, rodos, ėmė duoti puikių rezultatų, nutiko nenumatytas dalykas: baisus maras užklupo Atėnus, o tai, kad miestas buvo perpildytas, dar pablogino padėtį, ir miestiečiai buvo tiesiogiai užpulti baisiosios ligos. Šiuo kritiniu momentu Periklis sugebėjo rasti jėgų ir kaip išties didis vadovas skatino atėniečius nepasiduoti. Patarė jiems, kai atsigaus po epidemijos, nebeplėsti imperijos, o apsiriboti turimų žemių stiprinimu, bent jau kol bus pasiekta pergalė prieš

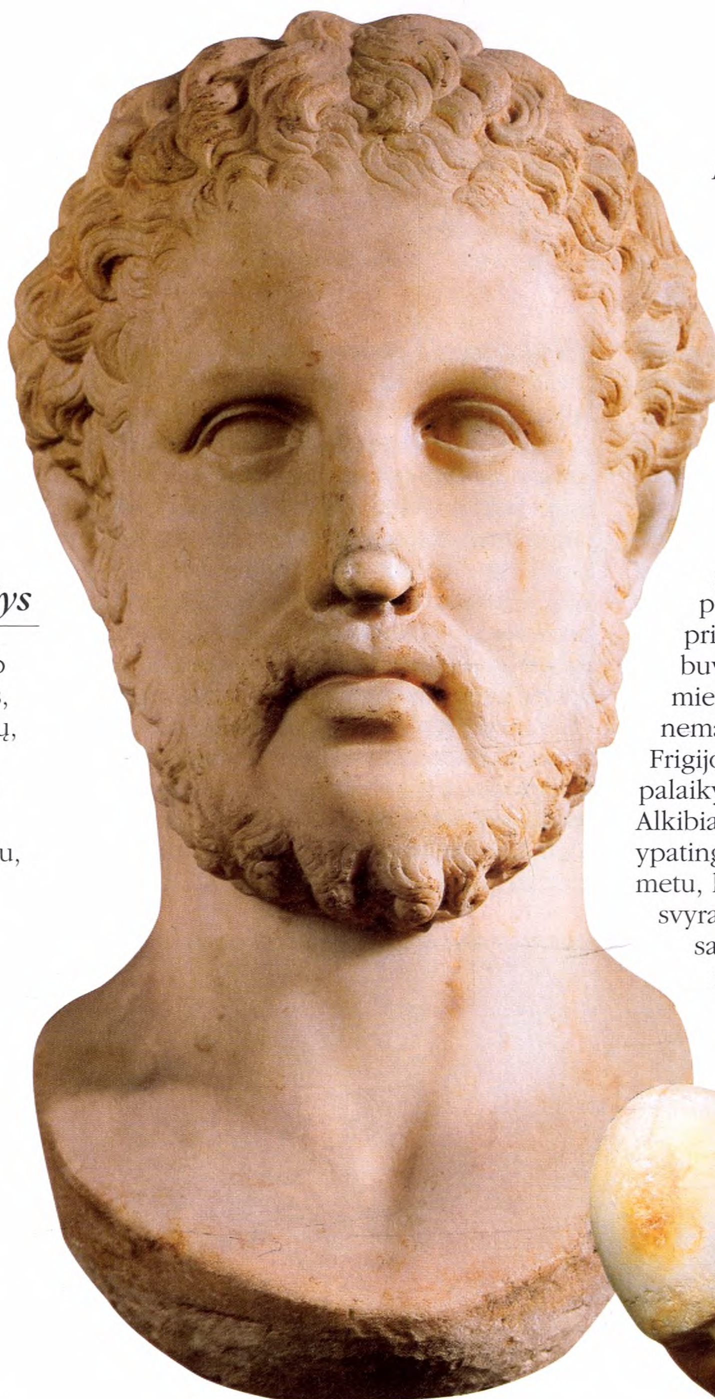
Įžymioji auka
Periklis mirė 429 m. pr. Kr. Jis tapo maro epidemijos, užklupusios Atėnus spartiečių blokados metu, auka. Nuotraukoje: maro scena, didžio prancūzų dailininko Theodore Gericault (1791–1824) kūrinys.

Laivo vairininkas
Atėniečių karo laivai, pavaizduoti ant atikinės vazos, V a. pr. Kr. Laivugalyje galime įžiūrėti vairininkus, kurie valdo didžiulius irklus su mentėmis.

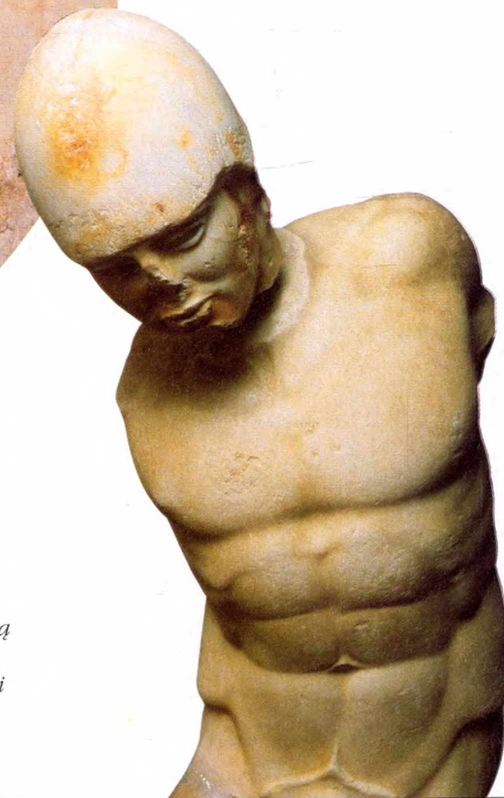
peloponesiečius. Periklis buvo viena iš nesuskaičiuojamos daugybės maro aukų. Tukididas rašo: *Karo pradžioje jis išgyveno dar dvejus metus ir du mėnesius. Po Periklio mirties dar aiškiau buvo matyti jo įžvalgumas. Jis teigė, jog atėniečiai galėtų laimėti, jei sugebėtų išlikti ramūs, jei rūpintųsi laivynu, karo metu nebeplėstų imperijos bei nestatytų į pavojų miesto.* (Thuc. II. 65.) Tačiau atėniečiai jo nepaklausė.

Alkibiadas. Valdžios troškulys

Tradiciškai Alkibiadas pristatomas kaip absoliuti priešingybė Perikliui – jaunas, gražus, ambicingas cinikas be skrupulų, kai tuo tarpu Periklis buvo tik idealizuojamas. Alkibiadas dažniausiai laikomas pagrindiniu žygio į Siciliją, pasibaigusio triuškinančiu pralaimėjimu, kaltininku. Alkibiado tėvui mirus, Periklis priėmė sūnėną į savo namus. Jaunuolį formavo sofistų mokykla, jis su didžiuliu susidomėjimu sekė Sokratą, itin žavėjosi jo etiniu mokymu, tačiau nesivadovavo jo principais. 420 m. pr. Kr., Peloponeso karo įkarštyje, Alkibiadas buvo išrinktas strategu ir palaikė demokratus. Praėjus penkeriems metams jam ir senajam Nikijui buvo patikėtas vadovavimas ekspedicijai į Siciliją. Jis buvo vienas iš pagrindinių šio projekto įkvėpėjų. Žymiojoje kalboje, kurią pasakė tautos susirinkime, jis užsipuolė Nikiją, nenorėjusį prisijungti prie šios aferos, kaltindamas jį per dideliu atsargumu bei pabrėždamas, jog imperija, norėdama išsilaikyti, turi nuolat plėstis, o Sicilija esanti silpna ir susiskaldžiusi, taigi lengvai užkariaujama. Čia galima pajusti, jog šis jaunuolis neturėjo skrupulų. O štai jo cinizmo įrodymas: ekspedicijos metu gavęs įsakymą grįžti į Atėnus ir gintis nuo kaltinimų šventvagyste (šie kaltinimiai greičiausiai buvo tyčia suorganizuoti prieš jį), nutaria perbėgti pas spartiečius. Šie, remdamiesi neįkainojama jo pagalba, sugeba sutriuškinti atėniečius Sicilijoje ir Atikoje. Tačiau Spartos gyventojai nepasitikėjo juo, todėl Alkibiadas paliko juos ir stojo tarnybon pas Tisaferną – satrapą, tuo momentu buvusį lakedemoniečių priešu. Su jo pagalba Alkibiadui pavyko įvesti Atėnuose Keturių šimtų tarybos valdžią, tačiau greitai tuo nusivylęs vėl prisigretino prie demokratų, kurie su laivynu buvo pabėgę į Samą. Jis prisidėjo prie oligarchijos žlugimo Atėnuose ir pasiekė reikšmingą laivyno pergalę prieš peloponesiečius. 408 metais buvo su triumfu sutiktas gimtajame mieste, tačiau netrukus vėl pateko į nemalonę. Bandė ieškoti užtarimo pas Frigijos satrapą Farnabazą, tačiau šis palaikydamas Spartą liepė jį nužudyti. Alkibiadas visą savo gyvenimą siekė ypatingos, aukščiausios valdžios tuo metu, kai Graikijoje politinė pusiausvyra svyravo. Tai buvo asmenybė, kuri dėl savo sprendimų greitumo bei užtikrintumo būtų sukėlusi didžiausią Makijavelio susižavėjimą.

Alkibiado biustas
Alkibiadas tobulai įkūnija visas viltis bei iliuzijas, įkvėpusias Atėnų imperialistinę politiką V a. pr. Kr.

Negailestingas sutriuškinimas
413 m. pr. Kr. Nikijo vadovaujami atėniečių būriai ekspedicijos į Siciliją metu patyrė tragišką sutriuškinimą. Didžioji dalis kareivių buvo išžudyta, o pačiam Nikijui Sirakūzų gyventojai įvykdė mirties bausmę. Šalia: kritęs karys, graikų skulptūra, rasta Sicilijoje.

MOKYTOJAS SOKRATAS

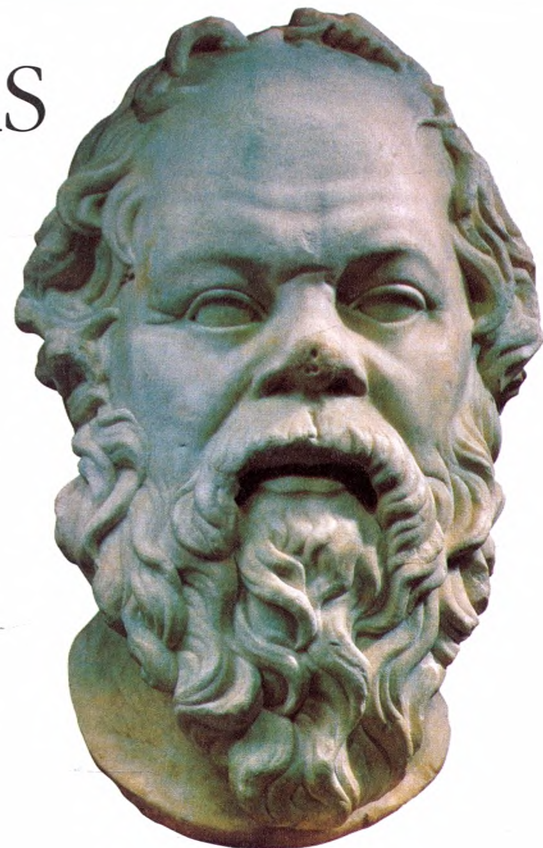
Sokratas nepaliko jokių rašytinių šaltinių, tačiau savo pavyzdžiu gebėjo parodyti mums didžiąsias etines vertybes, nepabūgęs net mirties ir likęs ištikimas savo miesto įstatymams.

Sokratas prisimenamas kaip antonomasija naudojęsis filosofas, pasitelkęs akušerijos meno principus (majeutiką), padedančius jo mokiniams klausinėti. Šie, mokytojo padedami, galiausiai sugebėdavo savo vidinio pasaulio gelmėse rasti tiesos esmę bei moralinį gėrį. Iki pat gyvenimo pabaigos jį lydėjo sunkumai. Mirties nuosprendį jis priėmė oriai, norėdamas parodyti, jog gerbia Atėnų įstatymus, pagal kuriuos buvo pripažintas kaltu dėl jaunuolių klaidinimo bei naujų dievybių įvedimo polyje.

Atsisveikinimas
Sokrato mirtis. *Giuseppe Dioti (1779–1846) paveiksle vaizduojamas draugų ir mokinių apsupto filosofo atsisveikinimo momentas.*

„Nepatogi" asmenybė

Sokratas gimė 470 m. pr. Kr. Atėnuose, jo tėvas buvo skulptorius, o motina – pribuvėja. Peloponeso kare jis pasižymėjo keliuose mūšiuose. Sokratas, prieštaraudamas daugumai, gynė keletą vadų, kurie buvo apkaltinti nepadėję sužeistiesiems bei patyrusiems laivų sudužimą po mūšio prie Arginūsų salų (405 m. pr. Kr.). Tuo jis parodė galįs savarankiškai spręsti. *Trisdešimties režimo* metu (403 m. pr. Kr.) nepakluso Kritijo, tuo metu vadovavusio vyriausybei ir kurį laiką buvusio jo draugu, įsakymui neteisingai areštuoti vieną demokratą. Tą kartą mirties bausmės Sokratas išvengė vien dėl to, kad žlugo tironija. Atkūrus

Mokytojo portretas
Ši Sokrato galva yra I–II a. po Kr. romėnų skulptoriaus kūrinys.

demokratiją pasirodė, jog tai – „nepatogi“ asmenybė: draugystė su Alkibiadu bei Kritiju darė jį įtariamuoju, o čia dar jo mokymas, skirtas jauniesiems atėniečiams, kur buvo diskutuojama bei ginčijamasi dėl tradicinių vertybių ir tikėjimo. Šiaip jau Sokratas buvo artimas sofistų aplinkai. Sofistai, diskusijos mokytojai, gebėjo savo neginčijama logika priversti suabejoti bet kokia tiesa. Sokratas buvo apkaltintas bedievyste ir moraliniu jaunimo žlugdymu. Pasibaigus procesui, kurio metu įspūdingai bei provokuojančiai gynėsi, buvo nuteistas mirties bausme. Mirtį pasitiko oriai, išgėrė nuokanos nuodų taurę ir mirė apsuptas artimiausių draugų 399 m. pr. Kr.

Sokrato mintys

Sokratas nepaliko rašytinių šaltinių, tad jo mintis bei charakterį galima atkurti tik remiantis išoriniais liudijimais, kurie pateikia gana skirtingus, kontraversiškus vertinimus. Mes apsiribosime tik žymiausiais, t.y. komedijų rašytojo Aristofano ir Platono vertinimais, kurie atspindi visiškai priešingus požiūrius. Aristofanas, ypač *Debesyse*, filosofą vaizduoja kaip žemiausios rūšies sofistą, kuriam buvo svarbu tik apgauti savo artimą bei nesąžiningai pasipelnyti. Išties tai buvo būdas per Sokratą suduoti smūgį visam sofistų judėjimui, kadangi jie buvo atsakingi už Atėnuose įvestą etinį reliatyvizmą, kuris buvo ypač pavojingas. Tuo tarpu Platonas, buvęs Sokrato mokinys, atsiliepia apie jį kaip apie savo minčių ruporą. Pasitelkęs mokytojo majeutiką, sukūrė *Valstybės* veikėjus. Žymus Platono dialogas, kur filosofas nuo realaus pasaulio lygmens pereina prie aukštesniojo idėjų pasaulio, o baigia aprašydamas aukščiausiojo gėrio idėją, iš kurios įkvėpimo turi semtis kiekvienas žmogus, juo grįsti savo veiksmus bei patirtį.

PRASTI MĄSTYKLOS MOKYTOJAI

423 m. pr. Kr. Atėnuose buvo pastatyta labai įdomi Aristofano drama *Debesys*. Senasis Strepsiadas yra paskendęs skolose dėl savo sūnaus Feidipido, pamišusio dėl arklių, prabangaus gyvenimo ir blogų įpročių. Sūnui visiškai nerūpi tėvo patiriami sunkumai. Nebežinodamas ką daryti, tėvas nusprendžia eiti į Mąstyklą, Sokrato mokyklą, kurioje, sakoma, išmintingi žmonės moko žodžio meno, kurio padedamas būdamas neteisus gali įrodyti, kad esi teisus, ir taip išsisukti nuo kreditorių. Strepsiadas, būdamas senas ir nebeimlus mokslams, nesugeba įsisavinti savo mokytojo dėstomų subtilybių ir yra išvejamas iš Mąstyklos. Tada jis įkalba savo sūnų eiti mokytis vietoj jo dalykų, kurie jam pravers. Feidipidas dalyvauja įspūdinguose debatuose, sofistų mokymo parodijoje, tarp Teisingo žodžio, ginančio tradicines vertybes, ir Neteisingo žodžio, vieną po kitos tas vertybes paneigiančio neribojamos laisvės idėjomis. Grįžęs namo jaunasis veltėdis mano turįs teisę nepaneigiamais argumentais bandyti tėvo kantrybę, tada šis, apimtas nevilties, grįžta į Mąstyklą ir ją padega.

Sokrato kambarys

Viršuje: *atkurtas vadinamasis Sokrato kambarys, buvęs Efeso Terasų name.*
Greta – freskos fragmentas, vaizduojantis filosofą (II a. po Kr.).

Didžiosios monarchijos. Persų karalius Darėjas

Didžiulės imperijos dieviškasis valdovas Darėjas griežtai centralizavo valdžią, su savo galinga kariuomene pavergė ir valdė įvairios kilmės ir kultūros tautas.

Persų valdovas yra antipodas tiek *poliui,* valdomam piliečių, tiek Homero karaliui, valdančiam *oiką* arba pavergtas bendruomenes. Darėjas yra vienas pirmųjų senovės pasaulio centralizuotos imperijos valdovų, kurio valdžioje buvo įvairių kultūrų tautos, gyvenusios milžiniškoje teritorijoje.

Karalių karalius

Valdant Darėjui persų imperija buvo pasiekusi didžiausią savo galios ir plėtros lygį. Apie save jis sakė: *aš esu Darėjas, didysis karalius, karalių karalius, visų kalbų šalių karalius, šios didžios šalies karalius, arijų sėklos perso Arijo sūnaus perso Achemenido Histaspo sūnus.* Jis žinojo esąs išskirtinės imperijos valdovas ir tuo didžiavosi. Jo imperija tęsėsi nuo Egėjo jūros iki Indo upės, nuo Kaspijos jūros iki Nilo, jis pavergė visiškai skirtingų kultūrų ir papročių tautas, kalbančias skirtingomis kalbomis. Norint valdyti tokias heterogenines, siekiančias nepriklausomybės teritorijas, imperijos valdymui reikėjo veiksmingų struktūrų, tokių kaip didžiosiose Rytų imperijose – Babilone, Asirijoje ar Egipte, tačiau reikėjo ieškoti ir naujų valdymo formų.

Religinė ir administracinė reforma

Suprasdamas religijos reikšmę valdant daugiatautę imperiją, Darėjas pradėjo Zoroastro arba Zaratustros kulto reformą, kuri pakeitė prieš tai buvusį dievų panteoną vieninteliu tikėjimu – zoroastrizmu. Reforma buvo naudinga centralizuotai valstybei, kadangi atėmė valdžią iš žynių – galingiausios tradicinių dievybių šventikų kastos. Darėjas zoroastrizmą padarė valstybine religija, pateikdamas save

Sparnuotas liūtas
Asirijos ir Babilonijos miestas Sūzai ypač suklestėjo valdant Achemenidų dinastijai. Miesto rūmai buvo dekoruoti emaliuotomis plytomis, vaizduojančiomis fantastinius gyvūnus: sparnuotus jaučius, androkefalinius liūtus (su žmogaus galva), sparnuotus grifus su supintais ragais (šalia).

Persepolio vaizdas
Persepolį (dabartinis Iranas) Darėjas įkūrė 518 m. pr. Kr. Aleksandras Didysis 330 m. pr. Kr. miestą sudegino. Miesto likučiai stovi ant didžiulės terasos su laiptais, pastatytos iš stačiakampių blokų.

Audiencijų salė
Šis bareljefas, kuriame pavaizduotas Darėjas, yra Persepolio karalių rūmų tripile, audiencijų salėje, kvadratinėje patalpoje, turinčioje trejas duris.

užkariautoms tautoms kaip aukščiausią šio tikėjimo šventiką ir aiškintoją. Vietiniai kultai išliko, tačiau visi pavaldiniai turėjo pripažinti zoroastrizmą pagrindine religija, o Darėją – savo dieviškuoju valdovu. Taip pat buvo išlaikytos įprastinės vietos aristokratijos privilegijos ir gerbiamas pavergtų tautų gyvenimo būdas, jų tradicijos, kalba, ekonominė veikla, tačiau su dviem sąlygomis: pirma – reguliariai mokėti duoklę centrinei valdžiai, antra – tiekti ginkluotą kontingentą kariniams žygiams. Siekdamas šių tikslų Darėjas ne tik padalijo imperiją į dvidešimt satrapijų, atiduodamas jų valdymą savo patikėtiniams, bet ir sukūrė efektyvų bei gerai organizuotą kelių tinklą. Tam tikru nustatytu atstumu keliuose buvo išdėstyti įtvirtinti statiniai bei arklių keitimo stotys, taigi buvo galima saugiai ir daug greičiau pasiekti norimą imperijos vietą. Taip pat Darėjus įkūrė asmeninę karinę sargybą, sudarytą iš dešimties tūkstančių patyrusių ir ištikimų raitelių, vadinamų nemirtingaisiais, kadangi mirties atveju būdavo akimirksniu pakeičiami. Šis asmens sargybinių būrys buvo pretorionai *ante litteram*.

ZOROASTRIZMAS

Esminis šio tikėjimo bruožas yra aiškiai išreikštas dualizmas. Zaratustra tikėjo amžina kova tarp Ahura Mazda, Gėrio dvasios, visagalės išminties ir Ahriman, Blogio, tamsos viešpaties. Šios abi jėgos naudojosi ir kitų dievybių pagalba. Gerosios padėdavo vesti žmones teisingu keliu, blogosios – nusitempdavo į pražūtį. Šios kovos pabaigoje laimėdavo Gėrio dvasia, kuri priimdavo geruosius patirti amžinąją laimę šalia savęs, tuo tarpu blogieji būdavo siunčiami į pragarą pas Ahriman. Šis religinis dualizmas aiškiai matomas kai kuriuose Platono filosofijos fragmentuose: dvasios ir kūno konfliktas, proto viršenybė prieš jausmingumą ir troškimus, o kiek vėliau buvo panaudotas krikščionybę remiančių gnostikų sektų.

Iliustruotas kodeksas
Miniatiūroje iš XI a. italų kodekso vaizduojamas sėdintis soste Zaratustra.

SENOVĖS RYTŲ PALIKIMAS: ALEKSANDRAS IR HELENISTINIAI KARALIAI

Rytų monarchas, apgaubtas dieviškumo skraiste, visada domino ir žavėjo graikų valdovus bei romėnų imperatorius.

Aleksandras po Darėjo III mirties 330 m. pr. Kr. helenistinį pasaulį pakeitė milžiniška makedonų monarchija, turinčia nemažai Rytų kultūros bruožų, nors graikai ir laikė šią kultūrą barbariška. Labai greitai buvo įtvirtinta valdovo koncepcija, nesiskirianti nuo priešų persų, t. y. leidžianti koncentruoti visą valdžią sau ir padedanti be vargo atsikratyti abejojančiais monarchu ar jam prieštaraujančiais bendražygiais ir draugais. Tuo pačiu metu jis sugebėjo sudievinti savo asmenį (ne veltui jis prisimenamas kaip *theios aner,* dieviškasis vyras) ir skatino graikų–makedonų ir persų aristokratijos susiliejimą. Jo vestuvės su Darėjo dukra buvo švenčiamos kartu su vestuvėmis aštuoniasdešimties aukštų jo kariuomenės pareigūnų, vedančių kilmingas perses. Paveiktas Rytų įtakos, jis norėjo sukurti pasaulinę monarchiją, taip, kaip Darėjas I norėjo užkariauti skitus ir Graikiją. Atrodo, kad Aleksandras nepasitenkino užkariavęs visas persams priklausančias žemes, jis ruošėsi užimti Arabiją ir puoselėjo viltį išplėsti savo imperiją Rytuose. Šiam sumanymui įgyvendinti reikėjo tvirtos, centralizuotai valdomos struktūros.

Aleksandro metamorfozės
Šiame romėnų imperijos laikų bareljefe, sukurtame iš stiklo masės, Aleksandras Didysis vaizduojamas kaip Homero herojus Achilas.

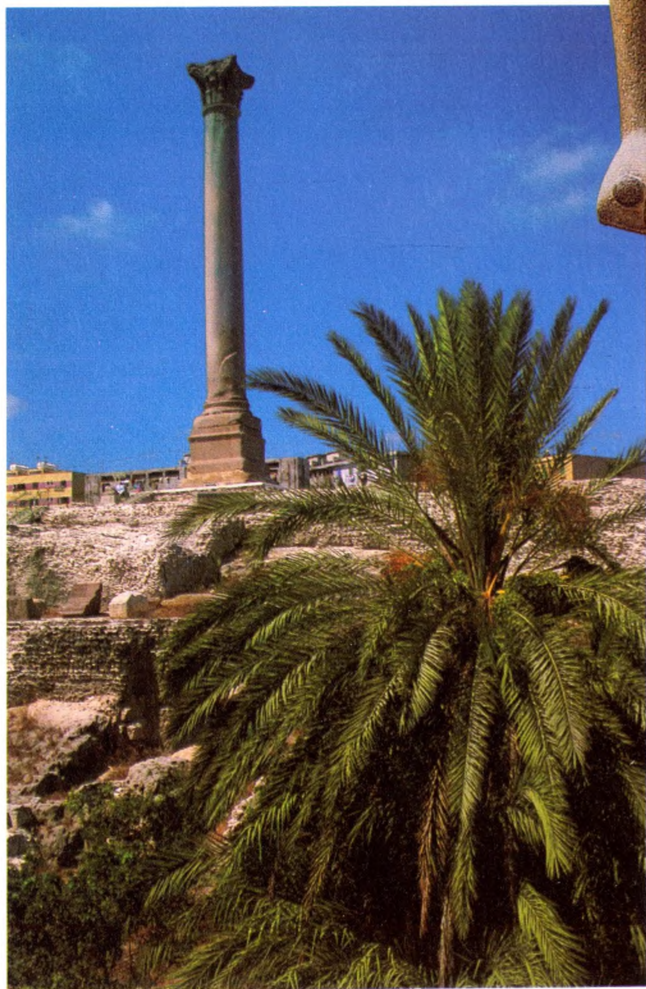
Egiptietiška šventykla
Egipte, netoli nuo Gizos piramidžių, galima pamatyti Aleksandrui Didžiajam skirtos šventyklos, pastatytos apie 300 m. pr. Kr., griuvėsius.

Sudievinti valdovai

Aleksandro įpėdiniai taip pat įvairiais būdais imitavo Rytų monarchą. Jie turėjo profesionalių karių ir samdinių kariuomenę (polių kareiviai–piliečiai liko tik gražus atsiminimas) ir karališkąją gvardiją, sudarytą iš rinktinių žmonių. Valdovai taip pat siekė sudievinti save, atsižvelgdami į kai kuriuos vietinius politinės–religinės sistemos aspektus, kaip tai darė Ptolemajai, įvardydami save naujaisiais faraonais. Imperijoje, o tiksliau – Egipto ir Sirijos monarchijose, buvo įdiegta centralizuota mokesčių sistema. Buvo susitarta su vietos aristokratijomis ir jų pagalba vyko graikų–makedonų ir vietos gyventojų susiliejimas. Graikų kilmės piliečiams tai buvo tikra revoliucija: dabar karalius turėjo absoliučią, netgi dievišką valdžią, visuotinės vergystės sąvoka tapo realybe ir dabar jau lietė visus, kadangi nė vienas valdovo pavaldinys nebegalėjo manyti esąs laisvas. Ši situacija įtvirtino stoikų etikos idėją – perkelti laisvės koncepciją į dvasinį lygmenį.

Makedonų faraonas
Šalia: *Ptolemajų dinastijos laikų milžiniška skulptūra rasta Egipte, Karnake, vaizduoja makedonų karalių, gal ir Aleksandrą Didįjį, kaip faraoną.*

Aleksandro miestas
Apačioje: *Žymiausias romėniškosios Aleksandrijos monumentas yra vadinamoji Pompėjaus kolona, raudono granito monolitas, kuris iš tikrųjų buvo pastatytas imperatoriaus Diokleciano garbei.*

„Aleksandro romanas"
Šioje miniatiūroje iš XIII–XIV a. kodekso, pavadinto „Aleksandro romanas", vaizduojamas karvedys, vadovaujantis savo būriui.

Du Egipto valdovai: Ptolemajas I ir Ptolemajas II

Pirmieji Egipto valdovai dėl savo politinės išminties ir įžvalgumo įtraukę vietines tautas į valstybės valdymą padėjo pamatus tvirtai ir ilgaamžei valdžiai.

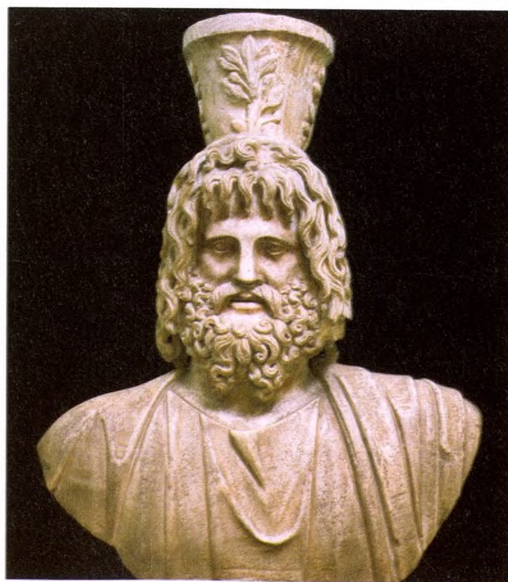
Ptolemajas I Soteras, Lago sūnus, priklausė makedonų aukštuomenei ir per savo motiną Arsinoją buvo susijęs giminystės ryšiais su karališkąja šeima. Jis mokėsi Filipo II rūmuose ir manoma, kad jo mokytojas buvo Aristotelis. Jis dalyvavo Filipo ir Aleksandro karo žygiuose, atlikdamas antraeilį vaidmenį užkariaujant persų imperiją. Ptolemajas I tapo žinomas po savo valdovo mirties 323 m. pr. Kr., kai atsisakęs dalyvauti kovose dėl valdžios, vykusiose tarp Aleksandro karvedžių, sugebėjo paimti savo žinion Egipto satrapiją. Atsižvelgdamas į savo valdomų žmonių įpročius jis neskubėjo apsistoti Aleksandrijoje, kadangi Kleomenas iš Naukratės valdė šią satrapiją Aleksandro pavedimu ir jau buvo įsikūręs pagrindiniuose kvartaluose. Ptolemajas I vietą savo rezidencijai išsirinko Memfyje, senojoje faraonų sostinėje. Viena iš tokio pasirinkimo priežasčių buvo miesto strateginė padėtis. Įsikūręs Nilo deltos slėnyje, netoli nuo rytinės sienos ir Raudonosios jūros, Memfis tuo metu buvo pakankamai įdomus ir turtingas prekybinis Aleksandrijos centras, įkurtas tik prieš šešerius metus ir vis dar statomas. Be to, tai buvo kultūrinė ir religinė Egipto sostinė. Nutardamas čia įrengti valdovo rezidenciją, Ptolemajas I norėjo pabrėžti faraonų valdžios tęstinumą ir įtvirtinti gerus santykius su savo pavaldiniais.

Ptolemajas I
Šalia: *Ant šios auksinės pentadrachmos pavaizduotas Ptolemajas, dalyvavęs Makedono žygiuose. 324 m. pr. Kr. jis tapo Egipto satrapu, o 304 m. pr. Kr. pasiskelbė karaliumi ir pradėjo dinastiją, valdžiusią faraonų šalį iki pat I a. pr. Kr.*

Karališkoji pora
Šioje monetoje vaizduojama karališkoji Ptolemajo II ir Arsinojos II pora.

Mirusiųjų karalius
Ptolemajų laikais egiptiečių panteonas buvo papildytas dar vienu dievu, Serapidu, garbinamu kaip mirusiųjų karaliumi ir vaizduojamu senu žmogumi su barzda ir ilgais plaukais.

Pergalingas žingsnis

Ptolemajas I buvo ir didžiulio propagandinio darbo meistras. Kai 322 m. pr. Kr. persų imperijos regentas nusprendė perkelti Aleksandro palaikus į karališkąjį nekropolį Makedonijoje, Ptolemajas I pakeitė perlaidojamų palaikų palydos kelio kryptį ir palaikai atsidūrė Memfyje. Šiuo savo žingsniu jis užsitarnavo graikiškos–makedoniškos savo pavaldinių dalies palankumą ir simpatijas, o egiptiečiai susitaikė su jo sprendimu įkurti sostinę jų religiniame centre Memfyje. Perdika priešinosi Ptolemajui ir 321 m. pr. Kr. įsiveržė į Egiptą, tačiau buvo sustabdytas ir sutriuškintas prie Memfio, tvirtai saugomo valdovo būrių ir visiškai apsaugoto nuo Nilo pusės. Pripažintas atsakingu už šį pralaimėjimą Perdika kitų karvedžių buvo pašalintas iš jų tarpo. Nepaisant pergalės Ptolemajas atsisakė kovoti dėl regento vietos. Jam daugiau rūpėjo sustiprinti valdžią Egipte ir kontroliuoti Kirenę bei Kiprą.

Aleksandro Didžiojo palaikai
Ptolemajas I pasirūpino, kad į Makedoniją gabenami Aleksandro Didžiojo palaikai būtų pristatyti į Memfį. Apačioje: *arabų miniatiūroje vaizduojama Aleksandro mirtis.*

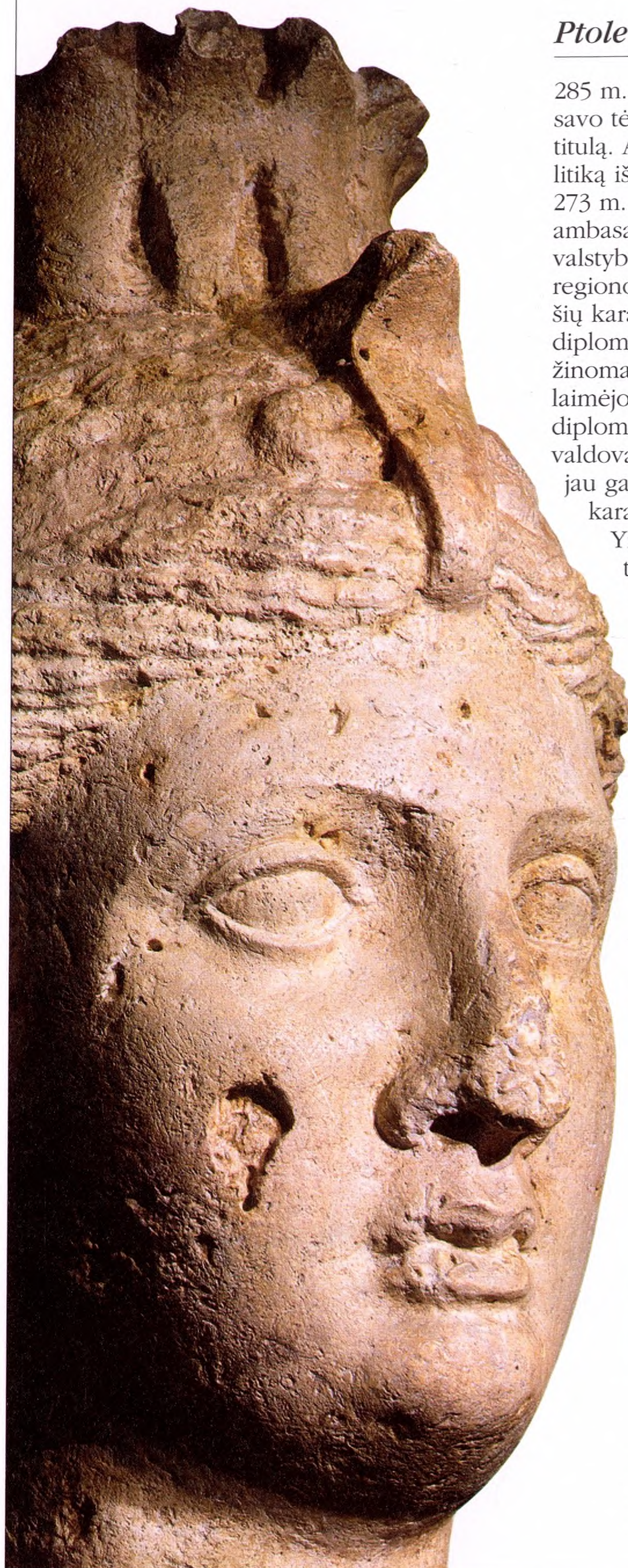

Kariai-žemdirbiai

Kalbant apie vidaus politiką, Ptolemajas po keleto metų nusprendė persikelti į Aleksandriją, jau pasiruošusią jį priimti. Tai jis ten įkūrė Mūsėją ir didžiąją biblioteką. Naujasis valdovas siekė įtraukti į savo valstybės valdymą ir kai kuriuos vietos aristokratijos atstovus, patikėdamas jiems svarbius postus kariuomenėje ir administracijoje.

Norėdamas apriboti brangų ir nepatikimą samdomų karių kontingentą, Ptolemajas pradėjo taip vadinamą kleruchų reformą: sukūrė nuolat veikiantį kareivių būrį iš graikų kilmės kareivių ir paskyrė kiekvienam jų žemės sklypą, kurį jie galėtų dirbti ir taip pragyventi taikos metu, o atsiradus būtinybei būtų pasirengę ginti valdovą.

Didžioji upė
Nilas buvo ne tik svarbus susisiekimo kelias, bet ir Egipto žemdirbystės klestėjimo šaltinis.

Ptolemajas II Filadelfas

285 m. pr. Kr. Ptolemajas II tiesiai iš savo tėvo Ptolemajo I gavo karaliaus titulą. Apie jo vidaus ir užsienio politiką išliko nedaug žinių. Žinoma, kad 273 m. pr. Kr. jis pasiuntė į Romą ambasadorius pareikšti pagarbą naujai valstybei, iškilusiai Viduržemio jūros regiono širdyje. Romėnai buvo sužavėti šių karaliaus pasiuntinių iškalbos bei diplomatinių sugebėjimų. Taip pat yra žinoma, kad 271–270 m. pr. Kr. jis laimėjo pirmąjį karą su Sirija. Įkūrė diplomatines misijas Indijoje ir didysis valdovas Ašoka, apie 250 m. pr. Kr., jau galėjo didžiuotis turintis ryšių su karališkaisiais Aleksandrijos rūmais. Yra išlikę patvirtinimų apie ypatingą jo politiką kuriant savo dinastijos kultą. 279 m. pr. Kr. Ptolemajas II savo tėvo, sudievinto epitetu Soteras (Gelbėtojas), garbei pradėjo rengti žaidynes, vykstančias

Arsinojos II galva
Išvijęs savo žmoną, Ptolemajas II vedė savo seserį Arsinoją II. Ji turėjo didelę įtaką Egipto vidaus ir užsienio politikai.

Ptolemajo žibintai
Šie degto molio žibintai buvo pagaminti Ptolemajui II.

Karalienė Kleopatra
Manoma, kad ši II a. pr. Kr. iš kalkakmenio sukurta skulptūra vaizduoja Kleopatrą, Egipto karalienę, Sirijos karaliaus Antiocho III dukterį, kuri ištekėjo už Ptolemajo V Epifano. Šiam mirus ėmė valdyti karalystę sūnaus Ptolemajo VI Filometoro vardu.

kas ketveri metai. 271–270 m. pr. Kr. buvo surengtos prabanga pagarsėjusios žaidynės pergalei pirmajame kare su Sirija paminėti. Tačiau labiausiai Ptolemajas II pagarsėjo, kai vedė savo seserį Arsinoją II. Taip jis gavo Filadelfo vardą, kuris reiškia „tas, kuris myli savo seserį". Ji jau buvo ištekėjusi už geriausio brolio sąjungininko, nedidelės Trakijos imperijos karaliaus Lisimacho, kurio dukrą Arsinoją I buvo vedęs Ptolemajas II. Kai jo sesuo tapo našle ir grįžo į Egiptą, jis išsiskyrė su žmona ir paėmė Arsinoją II į žmonas nepaisydamas, kad tai prieštaravo graikų papročiams ir tradicijoms. Ši incesto istorija tapo visuotinių apkalbų objektu. Tokiu būdu Ptolemajas II įtvirtino savo šeimos dievišką padėtį, tapdamas viršesniu už įstatymus, galiojančius likusiems mirtingiesiems. Taip pat tai buvo būdas sutapatinti save su kitomis dievų poromis, egiptiečių Oziriu ir Izide bei graikų Dzeusu ir Hera. Nežiūrint vieno po kito vykusių užsienio politikos pokyčių, Ptolemajo II laikais karalystė išgyveno savo aukso amžių. Kalimachas parašė savo *Himnus,* Teokritas – *Idiles,* Apolonijas Rodietis sukūrė poemą apie argonautus, Herofilas padarė didelę pažangą anatomijos moksle, Aristarchas iš Samo nustatė, kad ne Žemė, o Saulė yra mūsų planetų sistemos centras.

Ptolemajas III
Ptolemajo II sūnus, Ptolemajas III Euergetas (Geradarys), išplėtė savo valdas, apimdamas dideles Sirijos, Mažosios Azijos ir Trakijos teritorijas. Valdant šiam didžiam statytojui ir mecenatui, helenistinis Egiptas klestėjo, kaip ir jo pirmtakų laikais.

Oziris ir Izidė
Įkvėptas egiptiečių garbinamos poros, Ozirio ir Izidės, kurie bareljefe pavazduoti drauge su sūnumi Horu (centre) Ptolemajas II norėjo savo santuoką su Arsinaja II apgaubti dieviškumu.

HOMERO LAIKŲ VISUOMENĖ

Karalius, o tiksliau karaliai, buvo Homero laikų visuomenės viršūnė, tačiau kiekvienas galėjo sušaukti tarybą pagrindiniams klausimams aptarti, kaip tai padarė Achilas *Iliados* pradžioje.

Homero laikų visuomenei, aprašytai *Iliadoje* ir *Odisėjoje*, vadovauja karalius, net jei jis nėra vienintelis, susigiminiavęs ir tapatinamas su dievais, kaip persų ar helenistiniai monarchai. Homero pasaulyje yra daug karalių, kurių kiekvienas vadovauja savo gyvenvietės bendruomenei, savo *oikui*. Kuo ta bendruomenė stipresnė, tuo didesnę įtaką turi jos valdovas tarp sau lygių. Tačiau tai nėra absoliuti valdžia. Kaip rašoma *Iliadoje*, Achilas, metęs ginklus, vėl juos paima ne dėl to, kad liepė Agamemnonas, o todėl, kad norėjo atkeršyti už Hektoro nužudytą draugą Patroklą.

Sugrįžimas namo
XVII amžiaus gobelene pavaizduotas Odisėjo sugrįžimas į Itakę.

Motina ir sūnus
Ant V a. pr. Kr. sukurtos vazos vaizduojami Penelopė ir Telemachas, Itakėje laukiantys Odisėjo.

Homero herojus
Helenistinio laikotarpio graikų herojaus Diomedo skulptūra. Jis dalyvavo Trojos kare, kurio metu kartu su Odisėju pagrobė paladiją.

Telemacho pavyzdys

Kiekvienas karalius vadovauja savo kariuomenei – ginkluotiems žmonėms bei laisvųjų piliečių susirinkimui, sprendžiančiam bendruomenei rūpimus klausimus. Antra *Iliados* giesmė pradedama Odisėjo sūnaus Telemacho kvietimu į itakiečių susirinkimą, kuriame jis dalijasi su savo tauta liūdesiu dėl toli esančio tėvo ir dėl blogo jaunikių elgesio su jo turtu bei motina: *...netekau gimdytojo, kurs čia tarp jūsų/ Ilgus metus karaliavo ir buvo geras kaip tėvas./ Šiandien kita, ne mažesnė bėda, kad greitai ištuštins/ Mūsų namus svetimi, jau baigia eikvoti gėrybes./ Motinai mano, tekėt nenorinčiai, peršas jaunikiai,/ Sūnūs mielieji tų vyrų, kurie čia visų garbingiausi.*
(Homeras *Odisėja* II. 46–51, vertė A. Dambrauskas.)

Atsidūręs tokioje situacijoje Telemachas turės imtis veiksmų ir keliauti ieškoti žinių apie tėvą. Jeigu paaiškės, kad tėvas greitai grįš, valdžios trūkumas bus užpildytas, o jeigu bus sužinota apie jo mirtį, Telemachas turės pasirinkti: ruoštis kerštui, ar sutikti, kad Itakės karaliumi taps vienas iš jaunikių. Archajinė ir prieštaringa Homero laikų visuomenė nenorėjo per ilgai būti be valdžios.

Susitarimo išraiška

Kadangi karalius vadovaudavo susirinkimui, jam nereikėdavo jo šaukti, tai galėjo padaryti kiekvienas laisvasis pilietis. *Iliados* pradžioje Achilas šaukia achajų susirinkimą, kad galėtų imtis priemonių, kuriomis galima būtų apsisaugoti nuo kariuomenę guldančio maro. Kiekvienas norintis galėjo tarti žodį, laikydamas rankoje skeptrą, reiškiantį neliečiamybę, kol baigs savo kalbą. Homero aprašytas susirinkimas neturėjo balsavimo sistemos, jos dalyviai, kaip ir Tacito aprašyti senovės germanai, savo pritarimą ar nepritarimą vadovų kalboms reikšdavo daužydami ginklus į skydus, jei pritardavo, šaukdavo, plodavo bei murmėdavo – jeigu ne. Karalius su išsakytomis nuomonėmis nebūtinai turėjo sutikti, tačiau jos leido suprasti visuomenės nuotaikas, į kurias reikėjo atsižvelgti, taip pat kaip šiais laikais valdžia atlieka visuomenės apklausas.

Karo priežastis
Viršuje: *Žako Lui Davido paveiksle pavaizduoti Paris ir Helena. Paris, jauniausias mitinio Trojos karaliaus sūnus, atvyko į Spartą, ten suvedžiojo ir pagrobė Heleną. Tai tapo Trojos karo priežastimi.*

Spartos karalius
Mikėnų karaliaus Atrėjo sūnus ir Agamemnono brolis Menelajas, vedęs Tindarėjo, Spartos karaliaus dukterį, pats tapo šio miesto karaliumi. Apačioje: *Ant etruskų vazos pavaizduotas Menelajas su Afrodite.*

Svetingumo vertė

Esama ir kitų duomenų, padedančių suprasti savitą Homero pasaulį ir svetingumo pareigos svarbą. Svečias tapo toks šventas, kad net Trojos karo metu du priešai, Diomedas ir Glaukas, dėl šios tradicijos nutraukė savo dvikovą ir apsikeitė dovanomis. O Trojos karo priežastis buvo ne tik ta, kad Paris pagrobė Heleną, bet ir Pario įžeistas Menelajo svetingumas.

POLIO VALDININKAI IR SUSIRINKIMAS

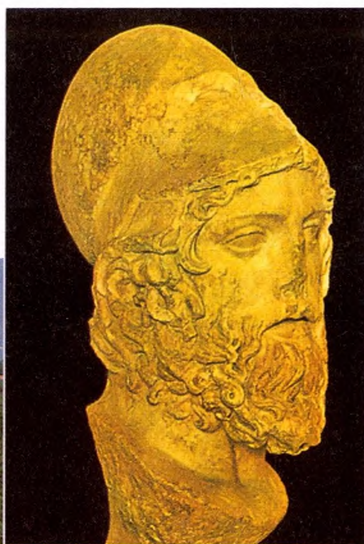

Dvi konstitucijos: itin paprasta spartiečių ir daug tikslesnė bei labiau diferencijuota atėniečių, išryškino požiūrių skirtumą tarp archajinio bei oligarchinio polio ir santvarkos, kurioje gimė pirmieji demokratijos daigai.

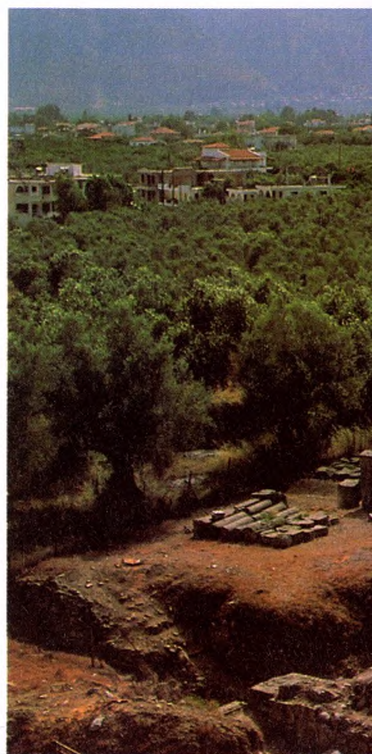
Jeigu iš Homero laikų pasaulio persikeltume į V a. pr. Kr. polį peršokdami kokius keturis penkis šimtus metų, rastume pakankamai darnią ir sudėtingą, tačiau ir labai skirtingą politinę ir teisinę sistemą. Svetingumo principą išstūmė polių sudaryta sąjunga, tiesiogiai kontroliuojama vadovaujančio miesto, o pavienių didvyrių jėgą pakeitė polių agresija vienas kito atžvilgiu. Visa miesto-valstybės politinė ir teisinė sistema buvo sukurta tam, kad garantuotų vidinį stabilumą bei padėtų atremti bet kokią išorinę prievartą ir kolektyvinį kerštą. Kadangi Sparta buvo oligarchinė, o Atėnai – demokratiniai, panagrinėsime šių dviejų miestų santvarkas, nes Atėnai ir Sparta buvo pavyzdys visai Graikijai.

Spartos akropolio panorama
Spartiečiai buvo subtilesni nei įprasta apie juos manyti, o jų miestai puikavosi žymiais paminklais, kurių, deja, liko tik griuvėsiai.

Spartietiškos dvasios įkūnijimas
Šiuolaikinė Leonido, Termopilų didvyrio, skulptūra įkūnija spartiečių narsą ir jėgą.

Stratego portretas
Poliuose karinė valdžia priklausė strategams. Strategu buvo vadinamas ypatingas asmuo, kuris gebėjo organizuoti ir valdyti žmones bei pasitelkti tinkamas priemones konkrečiam, nebūtinai kariniam tikslui pasiekti. Šalia: *stratego portreto romėnų laikų kopija.*

Sparta

Sparta pripažino piliečiais labai ribotą skaičių spartiatais vadinamų žmonių, visada ginkluotų ir pasiruošusių kovai. Tik jie turėjo politines teises balsuoti ir kariauti. Tik pilietines teises turėjo perioikai (gr. *perioikos* – gyvenąs šalia bendruomenės), amatininkai ir prekybininkai, gyvenantys aplink miestą, jų turtą saugojo įstatymai. Vietos gyventojai helotai neturėjo jokių teisių ir buvo verčiami dirbti vergiškus darbus spartiatų žemėse. Neretai taikos metu spartiatai rengė pratybas medžiodami helotus. Spartos konstitucija numatė susirinkimą, kur dalyvaudavo tik spartiatai, ne jaunesni nei trisdešimties metų, tačiau jie galėjo tik teikti siūlymus 28 senų ir nebekariaujančių spartiatų tarybai, vadinamai *Gerusija*. Ši taryba turėjo vykdyti visus dviejų karalių, turinčių ir karinę valdžią, sprendimus. Ji buvo kontroliuojama penkių aukščiausių teisėjų, *eforų*. Tokia buvo santvarka, kurią Sparta bandė įdiegti visuose savo lygos miestuose VI a. pr. Kr. pabaigoje – V a. pradžioje.

Atėnai

Atėnuose įvykdyta Kleisteno reforma sugriovė senąją aristokratinę tvarką. Įstatymų leidėjai pagal gyvenamąją vietą padalijo piliečius į dešimt giminių. Norint būti piliečiu reikėjo gimti ir gyventi miesto teritorijoje. Vėliau Periklis nustatė dar vieną apribojimą: abu piliečio tėvai turėjo būti atėniečiai. Piliečiai dalyvavo tautos susirinkimuose (eklesijose), kuriuose vyko ne tik diskusijos ir buvo sprendžiami visuomenei rūpimi klausimai, bet ir renkami valdininkai: devyni archontai, kurie vykdė civilinę valdžią, ir strategai, kurių rankose buvo karinė valdžia. Pastarieji visuomet buvo renkami tik iš aukštuomenės šeimų ir Penkių šimtų tarybos (bulės) narių. Šis organas, kurį sudarė po 50 kiekvienos giminės narių, vertino kitų magistratų siūlymus, kūrė įstatymų projektus, kuriuos teikė eklesijai patvirtinti, buvo vykdomoji valdžia, kuri skelbė dekretus, kontroliavo įstatymų taikymą ir valdininkų ataskaitas, taip pat vykdė policijos ir teisės administravimo funkcijas. *Eklesija* rinko ir *heliają* – tikrąjį Atėnų teismą, kurio kompetencijoje buvo ypač sunkūs nusikaltimai, pateikti *aeropago*. *Aeropagas* buvo vienintelis neperrenkamas valstybės organas, iš pradžių sudarytas iš valdininkų, paveldinčių šias pareigas, o vėliau iš atsistatydinusių archontų. Jo paskirtis – kontroliuoti Atėnų visuomeninį ir religinį gyvenimą, stebėti įstatymų vykdymą ir visuomenės moralę. Mieste besivystant demokratijai, aeropagas palaipsniui prarado savo įtaką. 462–461 m. pr. Kr. Periklis nutraukė šio organo veiklą ir paliko nagrinėti tik žmogžudystes. Atėnai perkėlė savo demokratijos modelį į visus Delo ir Atikos sąjungos miestus.

Eklesija ir valdininkai
Atėnuose visi visateisiai piliečiai galėjo dalyvauti eklesijoje, kuri turėjo plačius įgaliojimus, vienas jų – rinkti magistratus. Viršuje: *helenizmo laikų skulptūra be galvos, vaizduojanti žmogų, dėvintį togą.*

Valdžios rūmai
Šiame rytinės Atėnų agoros pusės rekonstrukcijos piešinio kairėje dalyje galime matyti tolą, apvalų statinį, kuriame posėdžiaudavo 50 bulės pirmininkų.

PILIEČIAI IR ATSTUMTIEJI

Piliečių laisvė dalyvauti politikoje ir spręsti socialinius klausimus poliuose buvo paremta vergų ir neturinčių jokių teisių moterų darbu bei pasiaukojimu.

Poliuose pilietybės teisė suteikdavo galimybę dalyvauti karo žygiuose ir priimti politinius sprendimus. Atėnuose ir kituose konstitucinės demokratijos miestuose piliečiai turėjo balsavimo teisę, Spartoje ir kituose oligarchiniuose miestuose jie galėjo paprasčiausiai teikti pasiūlymus, o sprendimus priimdavo senolių taryba.

Smulkusis amatininkas
Apačioje: *III a. pr. Kr. helenistinė skulptūra, vaizduojanti galąstoją.*

Gražiausias kvartalas
Pagrindinė Delo Teatro kvartalo gatvė siekia prekybos uostą. Ši buvusi gyvenamoji dalis yra erdviausia ir gražiausia saloje.

Laisvieji žmonės

Piliečiai buvo tam tikra nedidelė žmonių grupė, atsidėjusi karinei veiklai, t.y. nuolat pasiruošusi kovai. Spartoje jie turėjo vienodas socialines sąlygas. Atėnuose didikų šeimos vertėsi žemės nuoma, gaudavo pelną iš prekybos, o kartais ir iš kasyklų. Aristokratai būdavo renkami svarbiausiais valdininkais — archontais, o ypač strategais. Leisdamiesi nuo socialinės hierarchijos laiptų žemyn sutinkame amatininkus, prekybininkus ir nedidelių žemės plotų savininkus, visus susirūpinančius, kaip gauti pelno. Be to, taikos metu jie užsiimdavo politika, dalyvaudavo tautos susirinkimuose, sportuodavo, padėdavo rengti teatro renginius ir dalyvaudavo miesto kultūriniame gyvenime.

Tarnai ir šeimininkai
Ant šio II–I a. pr. Kr. sukurto terakotinio žibinto pavaizduotas girtas žmogus, prilaikomas tarno.

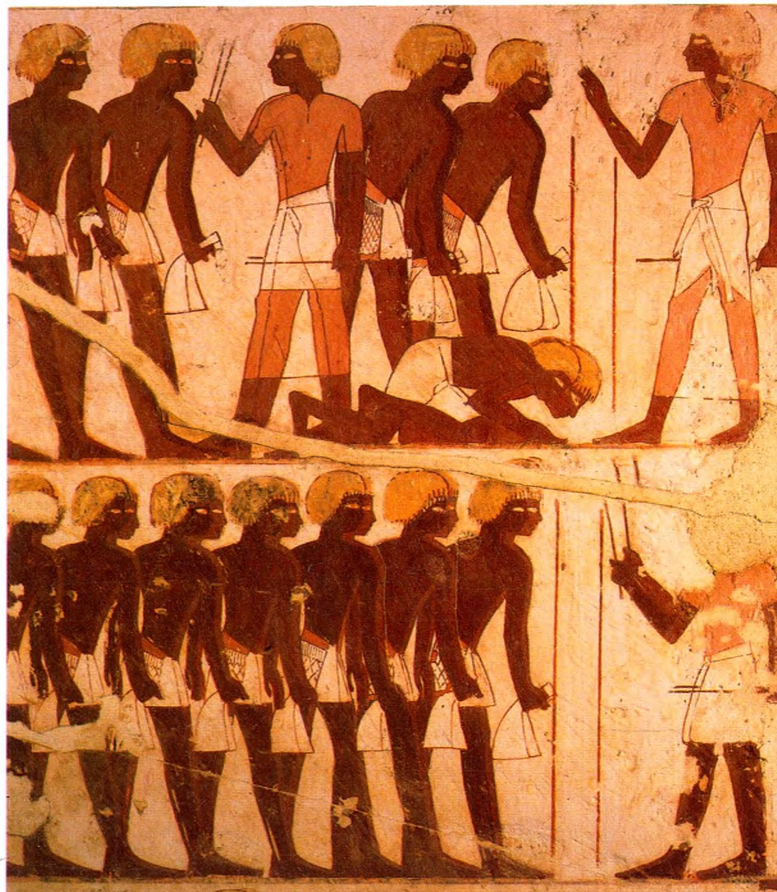
Vergai

Tačiau kas teikė galimybę egzistuoti laisvei, juk esant reikalui piliečiai, ypač jaunimas privalėjo su ginklu ginti polio interesus? Tą darė vergovė, nuolatinis vergų buvimas visuose gamybos sistemos ir socialinės struktūros lygiuose. Dirbdami kasyklose, žemės ūkiuose, amatininkų parduotuvėse, dalyvaudami specialistų ir prekybininkų veikloje, tarnaudami turtingųjų ir ne tokių turtingų namuose vergai, dirbantys piliečių darbus, duodavo šiems laiko dalyvauti politiniame ir socialiniame polio gyvenime. Pavyzdžiui, stambus žemės valdytojas galėjo kontroliuoti savo žemėse atliekamus darbus, naudodamasis kitų vergų, administratorių bei valdytojų, pagalba. Taip pat ir kasyklos šeimininkas metalų gavybos darbe apsiribodavo vergų darbo jėga kontrolei panaudodamas kitus vergus. Net ir prekybininkai, amatininkai ir mažieji žemvaldžiai neįdomius ir sunkesnius darbus versdavo dirbti vergus. Bet kas gi sudarė šią kategoriją? Solonui panaikinus vergystę už skolas, vergiškos darbo jėgos šaltiniu tapo karuose paimti belaisviai ir vergų turgūs. Lygiagrečiai su polio vystymusi atsirado pelninga prekyba žmonėmis. Sėkmingi barbarų šalių antpuoliai Trakijoje, Skitijoje, Afrikos teritorijoje prie Kirėnės aprūpindavo prekeivius žmonėmis gausiu vergų grobiu, kurį vėliau parduodavo pagrindinėse graikų pasaulio aikštėse. Tai galėjo būti Egėjo jūros salų, pavyzdžiui, Delo arba kiekvieno polio *agora*.

Stalius
Ši molinė V a. pr. Kr. sukurta staliaus statulėlė buvo rasta Bojotijoje, istoriniame Vidurinės Graikijos regione.

Laisvės miražas

Vergai buvo gyvoji prekė, tad jei jau kartą būdavo nupirkti, tapdavo šeimininko nuosavybe. Egzistavo galimybė atgauti laisvę, tačiau tik tiems, kuriems pasisekdavo. Neretai kilnesni šeimininkai vergams, kurie labai gerai tarnavo, dovanodavo laisvę, tačiau šią galimybę išnaudoti galėjo tik namuose dirbę vergai, kurie ir taip gyveno daugmaž žmoniškomis sąlygomis. Labai retai šia privilegija galėdavo pasinaudoti vergai, dirbantys laukuose ir metalo gavybos kasyklose. Laisvės galėjo tikėtis ir vergai, dirbantys labiau kvalifikuotą darbą. Tokiems vergams šeimininkas mokėjo atlyginimą, kurį jie taupė ir vieną gražią dieną, sukaupę pakankamai lėšų, galėdavo atgauti laisvę. Teoriškai jie galėjo naudotis pilietinėmis teisėmis, užsiimti kokia nors veikla

Vergovė Egipte
Egipto Senosios karalystės laikais, 2686–2173 m. pr. Kr., egiptiečių sąmonėje vergo sąvoka turėjo kitą reikšmę nei buvo įprasta klasikinio pasaulio tautoms. Vieninteliai neturintys jokios laisvės žmonės buvo karo belaisviai. Šalia: *Vergai. Sieninė tapyba Tėbuose.*

GYVOSIOS MAŠINOS

Vergų ir moterų darbas leido laisviesiems vyrams dalyvauti visuomeniniame ir politiniame gyvenime, kadangi jie buvo išvaduoti iš galybės darbų bei rūpesčių, kurie būtų atėmę visą jų laisvą laiką. Vergai dirbdavo tuos darbus, kuriuos šiandien daugiausia atlieka mašinos. Aristotelis, aprašydamas tais laikais neįsivaizduojamą darbo automatizavimą, bando šiuo motyvu pateisinti vergovę: *Juk jei kiekvienas įrankis palieptas arba nujausdamas paliepimą galėtų atlikti savo darbą, kaip pasakojama apie Dedalo statulas arba Hefaisto trikojus, kuriuos poetas sako savo kojomis ateidavus į dievų susirinkimus (Hom. Il. XVIII. 376), tai yra jei šaudyklės pačios austų ir elektrai patys skambintų Kitara, visai nereikėtų meistrams padėjėjų nei šeimininkams vergų* (Aristotelis, *Politika*. I. 2. 4, vertė M. Strockis.)

Mažai kainuojantis rankų darbas
Bet kurioje senovės kultūroje vergai sudarė žymią darbo jėgos dalį. Šalia: *asirų bareljefe pavaizduota milžinišką statulą tempianti vergų grupė.*

Verpėjos
Moterys atliko svarbų vaidmenį namų tvarkymo darbuose. Ant šios V a. pr. Kr. keraminės detalės vaizduojamos verpiančios moterys.

ir kurti šeimą, tačiau negalėjo dalyvauti politiniame gyvenime. Dažniausiai jie likdavo gyventi kur nors netoli savo buvusio šeimininko šeimos, dirbdami smulkius darbus. O šeimininkas už išpirkos pinigus galėjo įsigyti jaunesnį ir sveikesnį vergą. Kilę iš tolimų kraštų, būdami skirtingo likimo, gyvendami ir nežmoniškomis, ir pakenčiamomis sąlygomis, dažniausiai nemokantys gerai kalbėti graikiškai vergai nesugebėjo helenistiniame pasaulyje susivienyti ir sukilti prieš savo išnaudotojus. Platonas šeimininkams patarė rinktis įvairių tautybių vergus, niekada jų nerengti vienodai, kad tarp jų neatsirastų pavojingo solidarumo.

Motinos darbas
Ši Sicilijoje rasta skulptūra vaizduoja dvynukus žindančią deivę.

Moterų padėtis

Laisvų vyrų žmonoms buvo taikomi dideli politiniai apribojimai. Nuo vaikystės mokomos tylėti, dirbti namų ruošos darbus ir paklusti vyriškajai šeimos pusei tapusios motinomis graikų moterys pirmiausia rūpindavosi vaikų auklėjimu. Jų laimė priklausė nuo to, kokiai šeimai jos priklausė: aukštos kilmės moteriai padėdavo daug vergių, ne tokios kilmingos turėjo atlikti didžiąją dalį pareigų pačios. Vyrų ir moterų gyvenimo skirtumą iliustruoja jų užimama erdvė turtinguose namuose. Moterys, motinos ir dukterys gyveno vidiniuose, atokiau esančiuose kambariuose, kartu su savo vergėmis. Išorinius ir labiau atvirus kambarius užėmė vyrai, ten jie kviesdavosi draugų, iš jų kasdien eidavo į piliečių pasaulį.

Helenistinės monarchijos ir jų pavaldiniai

Helenistinių monarchijų socialinės piramidės viršūnėje buvo karalius, žemiau stovėjo privilegijuotas sluoksnis, kurį sudarė aristokratai, bankininkai ir pirkliai, o apačioje kaip visada buvo išnaudojamieji.

Helenistinių monarchijų politinis stabilumas rėmėsi dviem pagrindinėmis sąlygomis. Viena jų buvo stipri kariuomenė, kurios centrinį korpusą sudarė makedonų falanga, vadovaujama graikų ar makedonų karininkų. Samdiniai kariavo tik pėstininkų ir kavalerijos būriuose. Helenistinės monarchijos kariuomenė buvo apsirūpinusi mirtinu ginklu – drambliais, kurie teisingai valdomi galėjo sutriuškinti priešus. Kita politinio stabilumo sąlyga buvo stiprus biurokratinis aparatas, gebantis kontroliuoti užkariautas tautas ir jų teritorijas. Helenistinius karalius supo gabūs tvarkytojai ir valdytojai, dažniausiai graikai, turintys didelę polių politinės kultūros patirtį. Jie gebėjo užmegzti gerus santykius su pavergtų tautų aristokratija, o tai buvo ypač svarbu darant socialinę ir ekonominę įtaką.

Tanagrietės
Tanagros miesto Bojotijoje pavadinimas buvo panaudotas helenistinio laikotarpio išskirtinėms ritualinėms statulėlėms pavadinti. Tanagros skulptūrėlės buvo labai išraiškingos ir dailios, nudažytos ryškiomis spalvomis.

Aleksandras parbloškia priešą
Pagrindinę helenistinių monarchijų kariuomenės jėgą sudarė graikų–makedonų karininkai, paveldėję Aleksandro Didžiojo karinį įžvalgumą.

Aristokratai, bankininkai, pirkliai

Kokie sluoksniai sudarė helenistinių monarchijų visuomenę? Karalius buvo absoliutus užkariautų teritorijų valdovas, o kas buvo jo pavaldiniai? Vieną privilegijuotą padėtį turėjo graikų–makedonų aristokratijos, kurių vienos ir toliau gyveno senuosiuose poliuose, o kitos įsikūrė užkariautų žemių miestuose. Tai buvo gana

Halikarnaso mauzoliejus
Mauzolas, IV a. pr. Kr. gyvenęs helenistinės Karijos Mažojoje Azijoje karalius, norėjo įkurti grandiozinę ir funkcionalią sostinę Halikarnasą gamtos sukurtame įlinkyje prie Egėjo jūros. Iš šio ambicingo projekto liko tik paminklinio kapo, kurį karalius pastatė sau ir kurio vardu jis buvo pavadintas, griuvėsiai.
Šalia: *Mauzoliejaus, vieno iš Septynių senojo pasaulio stebuklų, rekonstruotas piešinys.*
Apačioje dešinėje: *Spėjama, tai milžiniška valdovo skulptūra.*

klestintys ir didesni nei ankstesnių šimtmečių miestai. Į juos suplaukdavo karuose pagrobti turtai ir pajamos, gautos iš didelės graikų–makedonų sukurtos prekybos sistemos. Dar vieną privilegijuotą sluoksnį sudarė šio milžiniško prekybinio vystymosi pradininkai pirkliai ir graikų–makedonų bankininkai. Vieni jų galėjo darbuotis tarptautinėje prekyboje, kuri apėmė šalis nuo Indijos iki Vakarų Europos, kiti – tvarkytis su milžinišku pinigų kiekiu, atsiradusiu apyvartoje po šalių užkariavimo. Graikų–makedonų kariai, tarnautojai, aristokratai ir bankininkai, taip pat užkariautų kraštų aristokratija buvo naujosios monarchinės tvarkos privilegijuotos klasės, saugomos ir palaikomos karaliaus.

Pirklių miestas
Helenistinio laikotarpio metu Efesas buvo turtingas prekybos centras, turintis puikius gyvenamuosius rajonus. Viršuje: *Puošniai dekoruotas nuosavas būstas.*

Liaudies sluoksniai

Senasis Rytų pasaulio socialinės struktūros pagrindas – valstiečiai, nesugebėjo pakeisti savo vargingos padėties ir išsivaduoti iš priespaudos. Jie buvo priversti tenkinti naujosios socialinės piramidės poreikius. Įvairesnes gyvenimo sąlygas turėjo graikų–makedonų liaudies klasės, kurių greitą nuskurdimą sąlygojo milžiniškų turtų užgrobimo ir pinigų emisijos sukelta infliacija. Jie sunkiai gyveno, dirbdami smulkius darbus, periodiškai gaudami išmaldą bei dovanų iš karališkos valdžios ir dažnai sutikdavo dirbti darbus, kuriuos pasiūlydavo naujų miestų įkūrėjai.

NUSIKALTIMAS IR BAUSMĖ: NUO KERŠTO IKI TEISMO

Susikūrus ir vystantis poliams kūrėsi ir piliečius saugantì baudžiamoji teisė. Asmeninį kerštą pakeitė viešasis teismas.

Jeigu Homero laikais į žmogžudystes ir prievartos nusikaltimus būdavo atsakoma kerštu, kurį įvykdydavo pats nukentėjęs arba jo giminės, tai atsiradus ir vystantis poliams viskas pasikeitė iš esmės. Tarp VII–VI a. pr. Kr. įvairiuose miestuose, Gortinėje Kretoje, Kimėje Ajolijoje, Mitilenėje Lesbo saloje ir Lokruose Kalabrijos pakrantėje, buvo užrašyti įstatymų kodeksai, aiškiai apibrėžiantys nusikaltimus ir bausmes. Šie įstatymai buvo iškalti ant akmens plokščių arba išraižyti ant medinių skydų, pastatytų pagrindinėse žmonių susirinkimų vietose, kad taptų žinomi visiems ir tokiu būdu stabdytų nusikalstamumą. Teisingumo vykdymas iš galingųjų buvo atimtas.

Drakonto įstatymas

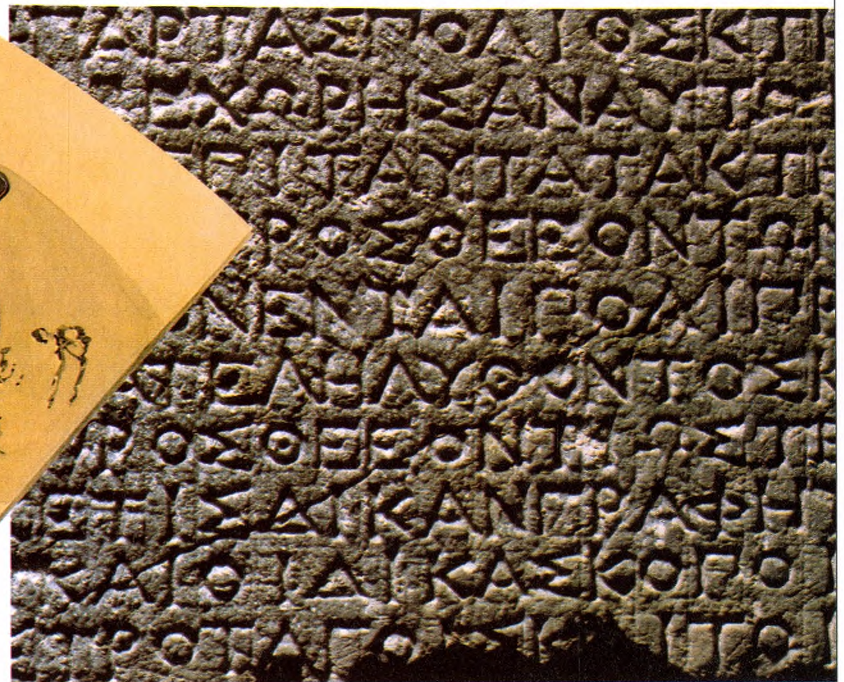
Mūsų laimei, išliko pakankamai informacijos apie VII a. pr. Kr. pabaigoje Drakonto Atėnuose išleistą įstatymą dėl žmogžudystės. Tai buvo asmeninio keršto, kurį pakeitė baudžiamoji teisė, pabaiga. Drakontas nustatė, kad kaltinamajam žmogžudyste nužudytojo šeima neturėtų keršyti ir

Dievo bausmė
Pavogęs ugnį iš dievų ir atidavęs ją žmonėms Prometėjas buvo Dzeuso prirakintas prie uolos, o jo vis ataugančias kepenis draskė ir lesė erelis. Iš baisių kančių Prometėją išgelbėjo Heraklis. Šis epizodas pavaizduotas ant VII a. pr. Kr. sukurtos vazos.

Apolono šventykla Delfuose
Teisingumo vykdymui didelę reikšmę turėjo Delfų orakulo atsakymai. Taip buvo užmegztas įspūdingas ryšys tarp žmonių ir dievo teisingumo. Pitija atsakinėjo į klausimus sėdėdama ant trikojo adite, giliausioje ir sunkiausiai prieinamoje Apolono šventyklos vietoje.

Užrašytas įstatymas
Viršuje: *IV a. pr. Kr. Mitilėnėje esančioje marmuro steloje iškaltas dekretas.*

kenkti. Žmogžudys turėtų būti teisiamas viešame procese. Taip pat Drakonto įstatymas numatė aiškius skirtumus tarp tyčinės ir netyčinės žmogžudystės. Pirmuoju atveju buvo baudžiama mirties bausme, antruoju – kaltininkas buvo ištremiamas. Ir tai dar ne viskas. Buvo svarstomos situacijos, kuriose žmogžudystė galėjo būti pripažinta *teisinga (dikaios),* taigi teisėta, ir kaltinamasis būdavo išteisinamas. Pavyzdžiui, šiai kategorijai buvo priskiriama žmogžudystė, kurią žmogus padarė gindamasis nuo kito žmogaus užpuolimo, galinčio turėti mirtinas pasekmes. Šis įstatymas yra labai panašus į mūsų laikų būtinąją gintį. Teisėtu buvo laikomas nusikaltimas, padarytas žmogaus, užtikusio kitą asmenį lytiškai santykiaujant su ne savo žmona, motina, dukterimi ir netgi su meiluže. Tai buvo nusikaltimas, į kurį ypač reaguodavo vyriškoji graikų visuomenės dalis. Jį dabar vadiname garbės įžeidimu. Taip pat reikia prisiminti, kad šie įstatymai buvo patvirtinti Delfų orakulo, kuris patvirtindavo galutines teisės taisykles. Pavyzdžiu visiems buvo privaloma taisyklė, pagal kurią po žmogžudystės turėdavo būti atliekamas apsivalymo ritualas. Miestą, kuris neapsivalydavo nuo suteršimo, atsiradusio po kraujo praliejimo, galėjo apnikti baisios bėdos: nederlius, sausra, maras. Žinoma, nors šis įstatymas dėl žmogžudystės ir buvo skirtas visiems piliečiams, jo taikymas nebuvo toks griežtas, jeigu auka būdavo vergas.

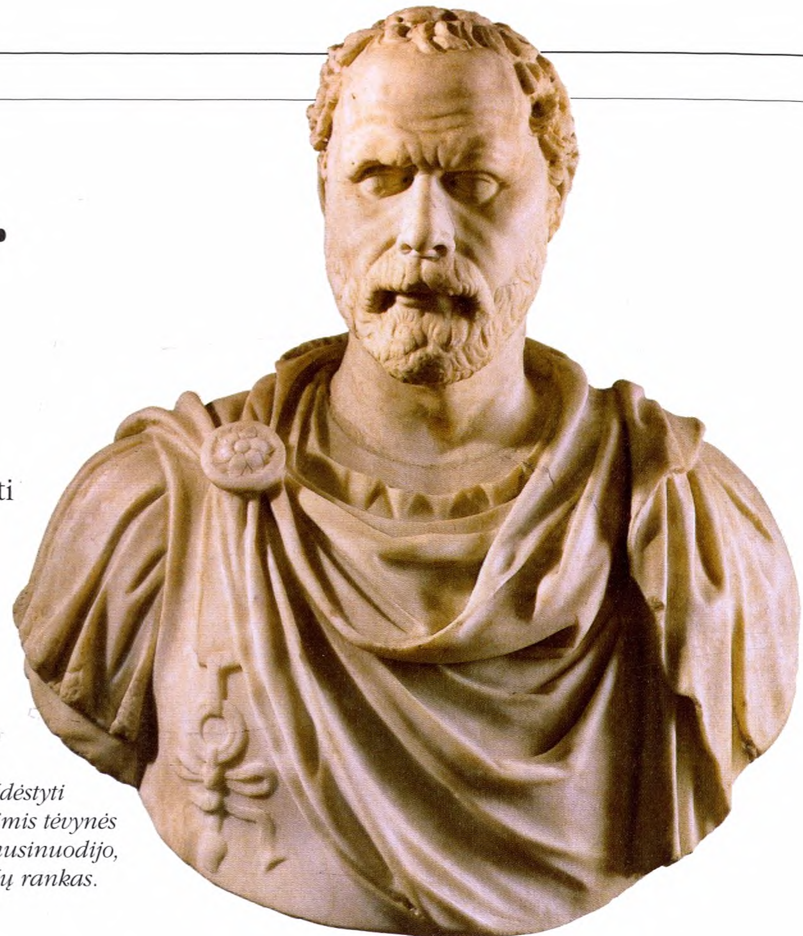

OSTRAKAI: MOLIO ŠUKĖS

Atėnų *agoroje* buvo rasta 1200 *ostrakų,* pavaizduotų iliustracijoje. Tai molinių indų šukės, kurios V a. pr. Kr. buvo naudojamos balsavimui, ištremiant liaudžiai nepatikusius politikus. Ant *ostrako* būdavo užrašomi vardai tų asmenų, kuriuos piliečiai norėdavo pašalinti iš miesto dešimčiai metų, tarp tokių buvo ir pats Periklis. Balsavimo dieną atėniečiai susirinkdavo į *agorą* ir balsuodavo. Balsavimas buvo slaptas, tačiau neraštingiems galėjo padėti aplinkiniai. Tam, kad balsavimas įvyktų, reikėjo, kad būtų surinkta mažiausiai 6000 *ostrakų*. Šiais laikais praplėsta ostrakizmo sąvoka reiškia asmens arba asmenų grupės pašalinimą iš tam tikros aplinkos.

MIRTIES BAUSMĖ. UŽ IR PRIEŠ

V a. pr. Kr. Atėnų tautos susirinkime du puikūs oratoriai Kleonas ir Deodatas pradėjo aštrią dialektinę diskusiją: taikyti mirties bausmę ar ne.

Demostenas – oratorių lyderis
Oratorius ir Atėnų politikas Demostenas (384–322 m. pr. Kr.) gebėjo staigiai ir ūmai užsipulti, tačiau kartu itin subtiliai išdėstyti savo mintis. Narsus ir bebaimis tėvynės nepriklausomybės gynėjas nusinuodijo, nenorėdamas patekti į priešų rankas.

Peloponeso karo metu Mitilėnė, Lesbo saloje esantis miestas, Atėnų sąjungininkas, nusprendė pereiti į peloponesiečių pusę. Oligarchai užėmė demokratinės valdžios vietą ir nustatė naują tvarką. Kai Mitilėnė buvo apsiausta, Atėnai sprendė, kaip miestą nubausti. Susirinkime buvo pasiūlyti du sprendimai: sunaikinti visus miesto gyventojus, kad būtų pavyzdys kitiems pavaldiems sąjungininkams, ir priešingas pasiūlymas: mirties bausme nubausti tik tiesiogiai už išdavystę atsakingus asmenis, paliekant gyvus likusius piliečius. Buvo balsuojama ir laimėjo žudynių šalininkai. Įvesti tvarkos buvo pasiųstos *trieros*. Kitą dieną, kaip rašo Tukididas, atėniečiai vis dar aptarinėjo tokios drastiškos priemonės reikalingumą ir susikūrė dvi priešingų nuomonių stovyklos. Demagogas Kleonas užsipuolė tuos, kurie mėgo pasipuikuoti savo verbaliniais šou ir kėlė pavojų miesto likimui. Primindamas pavojų, kurį atėniečiams kėlė mitilėniečių išdavystė, jis kvietė juos nebegrįžti prie priimto sprendimo, kadangi miestas, kurio sprendimai, nors ir klaidingi, bet įvykdomi, yra stipresnis, už tą, kurio sprendimai geresni, tačiau neįgyvendinami. Kleono kalba buvo persunkta neapykantos žodžio galiai bei samprotavimams, tūžminga sąjungininkų atžvilgiu ir, kaip rašė Tukididas, atskleidė blogiausią Atėnų valdžios pusę – imperializmą, kuris aklai slopino sukilimą užuot užbėgęs jam už akių. Bet štai pradeda kalbėti Periklio sekėjas Deodatas, įkvėptas visiškai kitokių siekių. Jis sugeba subtiliai prikaustyti visos auditorijos dėmesį, taip pat itin kraugeriškai nusiteikusią jos dalį, pateikdamas savo naudingą pasiūlymą miestui: *... Jeigu aš jums parodyčiau, kad jie* (mitilėniečiai) *visiškai klysta, nesiūlyčiau jų dėl to nužudyti, kadangi iš to nebūtų naudos. Nesiūlyčiau ir leisti jiems eiti kur nori, nors galbūt jie ir nusipelno atleidimo, kadangi tai nebūtų naudinga miestui.* (Thuc. III. 44.) Taip oratorius pralaužė ledus dalyvaujančių sąmonėje, šie dabar jau pasiruošę klausytis ir sekti jo samprotavimus be jokių išankstinių nusistatymų. Tačiau prieš išdėstydamas savo pareiškimą dėl mitilėniečių Deodatas leidžia sau parodyti, kokia neveiksminga nuobaudos forma yra mirties bausmė, kadangi nusižengimai bei nusikaltimai vis tiek

Karo žygis
Taurės puošybos fragmentas, kuriame vaizduojamas pilnas kareivių laivas.

nuolat vykdomi. Jo argumentai, pagrindžiantys, jog mirties bausmė nenaudinga, yra itin įdomus liudijimas to meto visuomenėje, kuri nedvejodama taikė šią bausmę. Deodatas taip samprotavo: ... *Daugelyje miestų buvo įvesta mirties bausmė už įvairiausius nusikaltimus, net ir tokius, kurie šiam nusižengimui neprilygsta, dargi už daug menkesnius nusikaltimus. Tačiau pastūmėti vilties, jog jiems pavyks, nusikaltėliai nevengia pavojų, ir nė vienas iš jų nesiėmė sunkios bei pavojingos užduoties, iš anksto pasmerkęs save bei reikalą, kurio imasi, nesėkmei. Koks miestas, kuris maištavo iki šiol, bandė organizuoti maištą bei ruoštis jam (pats ar padedamas sąjungininkų), nors manė esant pasiruošimą nepakankamą? Visi tiek viešame, tiek privačiame gyvenime yra iš prigimties linkę daryti bloga. Ir nėra tokio įstatymo, kuris sugebėtų tai uždrausti. Juk žmonės bandė vieną bausmę po kitos, vis stiprindami bei didindami jas, norėdami pažiūrėti, ar nepavyktų apsisaugoti nuo niekdarių ir būti mažiau kankinamiems pastarųjų. Įtikėtina, jog kadaise bausmės už pačius didžiausius nusikaltimus buvo kiek švelnesnės, tačiau laikui einant, o nusikaltimams nemažėjant, daugelyje vietų jos buvo padidintos, kol buvo prieita iki mirties bausmės, deja, net tokioms aplinkybėms esant įstatymai tebėra laužomi. Arba turime surasti kažką, kas dar daugiau gąsdintų, arba nė tai jų nesulaikys. Viena vertus, neturtas, nepriteklius bei trūkumai įkvepia drąsos, kita vertus, perteklius bei turtai, lydimi puikybės bei prievartos, o galiausiai ir kitos situacijos, kuriose verda žmoniškosios aistros, skatina nepaisyti pavojų...* (Ibidem. III. 45.) Taigi jei mirties bausmė nėra pakankamas stabdis asmeniui, ketinančiam sulaužyti įstatymą, ji bus neveiksminga ir mitilėniečių atveju, priešingai – tiesiog pražūtinga Atėnų jūrinei imperijai. Vieną miestą nušlavus nuo žemės paviršiaus bus prarasti ne tik jo mokami mokesčiai, bet ir kils pavojus, kad ir kiti sąjungos miestai mitilėniečių pavyzdžiu susivienys ir sukels visuotinį sukilimą. Taigi pasiūlymas buvo toks: skirti mirties bausmę tik tiesiogiai atsakingiems už išdavystę, o ateityje pasistengti sukurti tokias sąlygas, kad jokiam miestui nekiltų mintis sukilti. Tai buvo raginimas imtis ne engėjiškos politikos sąjungininkų atžvilgiu, o globėjiškos, pagelbstinčios, duodančios konkrečių vaisių, naudingos abiem pusėms. Ši Deodato kalba paskatina priimti naują sprendimą – balsuoti dar kartą. Nors ir itin nedidele balsų persvara, laimi jo partija ir dar viena *triēra* išplaukia į Mitilėnę pranešti naująjį ir galutinį sprendimą.

Senosios Mitilėnės liekanos
Iš Mitilėnės, Lesbo salos sostinės, teliko kelios nuolaužos, kurias galime pamatyti miške, augančiame prie kalvos, ant kurios stūksojo akropolis.

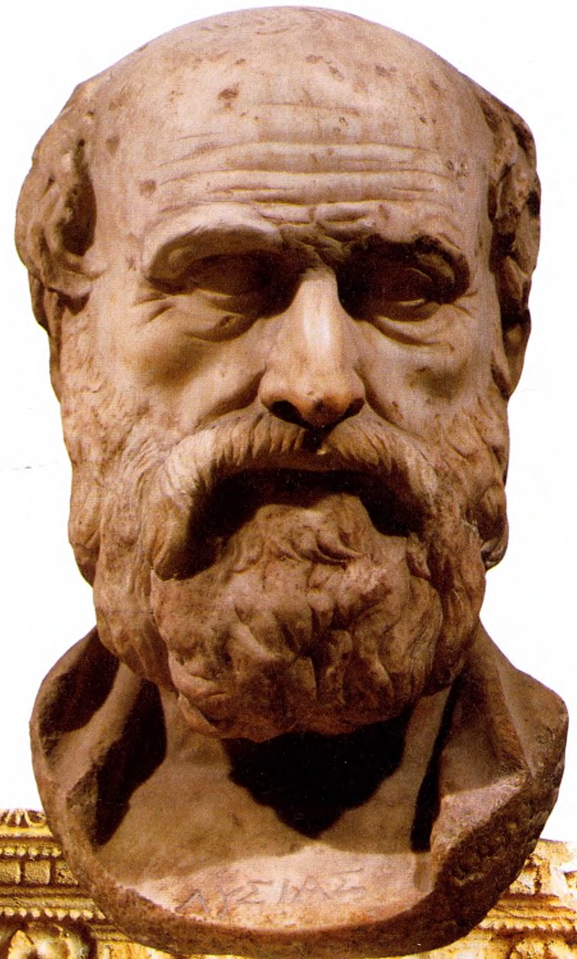
Lesbo sala
Lesbas yra didžiausia Graikijos sala po Kretos ir Eubojos. Priklauso Egėjo jūros šiaurės rytų salų grupei, yra netoli Anatolijaus krantų, nuo kurių nutolusi tik keletą dešimčių kilometrų.

SANTARVĖS KŪRIMAS

Bendruomenės (*oiko*) saugumas, politinės iškalbos menas, karas, teatras ir žaidynės, leiturgija ir geradarystės – tai priemonės, užtikrinusios Graikijoje santarvę ir priešiškumo valdžiai nebuvimą.

Santarvės kūrimo būdai Graikijoje priklausė nuo politinių ir socialinių sąlygų. Nedidelėje bendruomenėje pavaldiniams reikalingą saugumą užtikrino karalius *(basileus),* už tai iš jų sulaukdavęs bendradarbiavimo ir paklusnumo. Dėl savo drąsos bei bendruomenės gynimo patirties, taip pat dėl gebėjimo grobti kitų turtus bei karingumo, kai jis susivienydavo kartu su bendruomene prieš bendrą priešą, karalius savo pavaldiniams užtikrino galimybę ramiai verstis piemenų, žvejų, žemdirbių, smulkių amatininkų ar prekybininkų veikla. Karalius iš bendruomenės gaudavo nemenką dalį

Įtikinama argumentacija
Susikūrus poliams reikšmingas tapo piliečių pritarimas valdžios sprendimams. Dėl to oratoriaus menas darėsi vis svarbesnis ir reikalingesnis. Šalia: *graikų–romėnų laikotarpio skulptūros fragmentas, vaizduojantis oratorių. Skulptūra buvo rasta Egipte.*

Valdžia ir socialinis stabilumas
Tiek socialinėje plotmėje, tiek tarp privačių namų sienų gyvenimas rėmėsi šeimininko valdžia. Apačioje: *Etruskų laidojimo urna, ant kurios vaizduojamas Odisėjas, susidorojantis su jaunikiais, Penelopės rankos siekiančiais švaistūnais.*

produktų, patenkinančių jo karališkus poreikius, padedančių išlaikyti vergus ir ginkluotus žmones. Be to, jis apmokėdavo visuomenei reikalingus statybos darbus, pavyzdžiui, uosto ar įtvirtinimų statymą arba materialiai padėdavo savo pavaldiniams bado metu. Šiuo atveju geras pavyzdys gali būti Odisėjo istorija. Po savo daug jėgų kainavusio sugrįžimo jis savajame *oike* rado visišką nuosmukį ir netvarką, kitaip tariant, visiškai suardytą jo karaliavimo metais sukurtą stabilumą. Jaunikiai švaistė jo karalystės, taigi ir jo valdomos bendruomenės, kuri buvo nuolat išnaudojama ir engiama, turtus. Šie užpuolikai buvo nekenčiami, tačiau niekas nedrįso sukilti prieš juos. Ir štai įvykdoma pareiga, deranti tik teisėtam valdovui. Jo kerštas, virtęs tikra skerdykla, yra vykdomas nedelsiant ir ryžtingai. Buvęs stabilumas ir santarvė greitai atkuriami. Valdovas negailestingas išdavikams, tačiau teisingas ir geras tiems, kurie jį visą laiką palaikė.

Žodžio menas

Atsiradus poliams stabilumas mažėjo, o valdžia santarvės siekė įvairiais būdais. Įtampa miesto viduje, kurią kūrė neišvengiama socialinė ir ekonominė piliečių nelygybė, už miesto ribų įgijo karo išraišką. Tai buvo vienintelis ekonomikos kėlimo būdas senovėje. Karai visada kildavo dėl „teisingų" priežasčių, reaguojant į tikras ir įsivaizduojamas kitų polių daromas neteisybes. Tačiau karai kildavo ir dėl ekonominių priežasčių, įsivaizduojant nesuskaičiuojamus turtus, atplukdomus į nugalėjusį miestą didžiuliu laivu ir padalijamus visiems. Šioje karo žygių, brangiai kainuojančių tiek dėl žmonių netekčių, tiek dėl materialinių sąnaudų, propagandoje dalyvaudavo politiniai oratoriai. Didieji klasikinio laikotarpio oratoriai puikiai mokėjo uždegti širdis kolektyvinės tragedijos akivaizdoje, skatino priešintis, turėti drąsos ir kantrybės, gebėjo įrodyti, jog tai, ką patiria, yra neišvengiama. Periklis parodė nepaprastai puikius oratorinius sugebėjimus, kai buvo viešai pagerbiami pirmieji kritusieji Peloponeso kare. Jis sugebėjo apmalšinti aukų artimųjų skausmą, aiškindamas, kad tokia garbinga mirtis kare, kaip ir taurus tėvų skausmas, neprieštarauja laimės sąvokai. Tukididas šią kalbą priskiria Periklui: *Štai kodėl aš neketinu sielvartauti su jumis, čia susirinkusieji šių žuvusiųjų tėvai, bet veikiau jus raminti. Juk tie, kurie išaugo pergyvenę visokiausias nelaimes, žino, jog tikrai laimingas yra tas, kuris užbaigia savo dienas, panašiai kaip šie kariai, garbinga mirtimi, arba kuris, panašiai kaip jūs, liūdi garbingu liūdesiu, kam likimo buvo lemta užbaigti gyvenimą tą akimirką, kai jis jautė visišką laimę.* (Tukididas II, 44, vertė J. Dumčius.) Vertybė yra piliečiai ir jų tėvynė, o ne neišvengiamos pavienių žmonių netektys. Neabejotinai galingas kalbos menas kaip pagrindinis įtikinėjimo įrankis, be abejo, galėjo būti panaudotas visais reikiamais atvejais, taip pat taikos metu.

Karo mokesčiai
Turtingesni piliečiai privalėjo apmokėti karines išlaidas. Karo atveju jie turėjo įrengti triērą. Viršuje: *Bareljefe iš Didžiosios Graikijos vaizduojamas jūros mūšis tarp graikų ir trojėnų.*

Susirinkimas aikštėje
Atėnų agoros griuvėsiai. Tai buvo vieta, kurioje oratoriai įtikinėjo žmones bei agituodavo už ką balsuoti.

Garbė ir pareiga

Tarp kitų santarvės siekimo būdų turime prisiminti reginių, pirmiausia teatro, taip pat atletikos ir muzikos varžybų svarbą. Nesvarbu, ar renginiai vykdavo mieste, ar buvo atėjusios visų heleniškųjų šalių žaidynės, vykusios šalia garsiųjų Graikijos šventyklų Delfuose, Olimpijoje ar Nemėjoje, visur dalyvaudavo daugybė žmonių. Renginių metu žiūrovams buvo diegiamos poliuose sukurtos vertybės ir taisyklės, elgesio normos. Teatras mokė perimti idėjas ir per gilios simbolinės prasmės pavyzdžius įveikti savo aistras ir ydas. Atletų varžybose buvo ugdoma rungtyniavimo dvasia, būtina kiekvieno polio autonomijai išlaikyti. Šiuos renginius ruošė *choregai,* išrinkti iš turtingų piliečių, kuriems įstatymu buvo priskirtos tokio tipo leiturgijos, taip jie pasitarnaudavo visuomenės gerovei. Leiturgijoms priklausė ir *trièrarchija* (kiekvieno turtingo piliečio prievolė karo metu buvo įrengti trièrą) bei *proiesforija* (išankstinis mokestis, skirtas neturtingų

Muzikinės dvikovos
Senovės Graikijoje varžybose žmonės turėjo progą parodyti ne tik sportinius sugebėjimus. Muzikos menas taip pat buvo puikus rungtynių laukas. Šone: *Helenistinio laikotarpio molinė statulėlė, vaizduojanti jaunuolį, grojantį siringe.*

Efeso teatras
Helenizmo laikais pastatytame ir ne kartą romėnų perstatytame Efeso teatre tilpdavo apie 24 000 žiūrovų.

Pergalės raištis
Šalia: *Atletas rišasi ant galvos raištį, pergalės simbolį. Tokia statula vadinta diadumenu. Tarp mus pasiekusių skulptūrų vertingiausia yra apie 430 m. pr. Kr. skulptoriaus Polikleito vyresniojo sukurta Diadumeno statula.*

Atletų varžybos
Graikų visuomenė labai mėgo sportuoti, o atletų varžybos buvo svarbi bendruomenės pramogų dalis. Viršuje: *bėgikus vaizduojantis vazos piešinys.*

piliečių paramai). Valstybė negalėjo apmokėti visų išlaidų, jas apmokėdavo leiturgijos, kurios buvo nelengva našta turtingiesiems, bet teikė progą parodyti liaudžiai savo dosnumą. Kitas santarvės kūrimo būdas, ypač helenistiniu laikotarpiu, buvo *euergetizmas.* Dažnai helenistiniai valdovai buvo tituluojami *euergetu,* arba geradariu. Tokio pripažinimo pagrindas buvo tiek jų finansuojami visuomenei skirti darbai, pavyzdžiui, Aleksandrijos Mūsėjas, biblioteka bei švyturys, pavaldiniams dalijamos dovanos: žemė, pinigai ir maisto produktai, taip pat reginiai graikų ir makedonų žiūrovams.

Geradaris
Egipto valdovo Ptolemajo VIII (apie 181–116 m. pr. Kr.) skulptūra, sukurta iš diorito. Jis buvo vadinamas Euergentu, t. y. Geradariu.

VIDAUS PRODUKTAI IR JŪRŲ PREKYBA

Laivo formos auskarai
Viršuje: *Laivo formos auksiniai auskarai, sukurti Graikijoje tarp IV ir III a. pr. Kr.*

Viduržemio jūros regionui būdingų produktų graikų krašte nebuvo daug. Pagrindinis produktų gausos šaltinis buvo jūra, kuri tapo tiltu tarp Rytų ir Vakarų. Tada ir suklestėjo prekyba visame Viduržemio jūros regione.

Nuo pat pradžių Graikijos istorijoje didelį vaidmenį atliko jūra. Helenų pusiasalio ir Egėjo jūros salų, kurios taip pat siejasi su Graikijos istorija, žemės buvo skurdžios, jose nebuvo tokių didelių vandens kelių, kaip Nilas, Gangas, Geltonoji ir Mėlynoji upės, didžiąja dalimi nulėmusios Rytų civilizacijų, ne veltui pavadintų Upių civilizacijomis, augimą. Išraižytas dažnų kalnų grandinių, prastai drėkinamas žemės paviršius negalėjo gyventojų aprūpinti maisto produktais. Pagrindiniai Viduržemio jūros regiono produktai buvo grūdai, aliejus, vynas, pieno produktai ir žuvis. Senovės

Graikijos gyvulių augintojai mokėjo kirpti vilną ir išdirbti odą, iš jų darė rūbus ir apdangalus. Jų teritorijoje augančių miškų teikiama mediena naudota kūrenti, laivams ir keleiviams, kroviniams bei karo vežimams daryti. Statyboms buvo tiekiamos nedegintos plytos. Tarp krašto viduje gaunamų produktų reikėtų paminėti ir tauriuosius metalus, kasamus Laurėjo kasyklose, esančiose pietinėje Atikos dalyje ir Pangajo kalnuose Trakijoje.

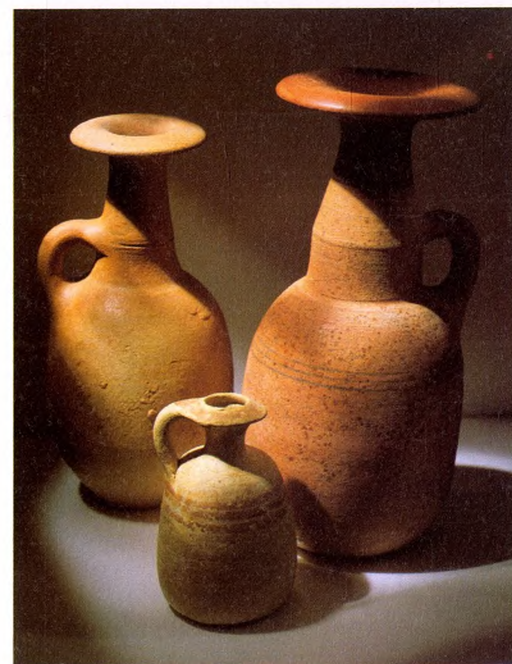
Piemuo krioforas
Ši mažytė skulptūrėlė iš Didžiosios Graikijos vaizduoja piemenį, nešantį aviną ant pečių, todėl vadinama krioforu. Avių vilna, kaip ir ožkų, paprastai buvo naudojama rūbų gamybai.

Piratų antpuolis
Viename iš daugelio mito apie Dionisą epizodų minimi piratai, bandantys pagauti dievą ir parduoti jį į vergiją. Šioje III a. po Kr. romėnų mozaikoje vaizduojama, kaip Dionisas kartu su satyru Silenu ginasi nuo piratų antpuolio.

Prekybinė konkurencija

Nors graikų žemės buvo per skurdžios žemdirbystei, jos teritorijoje buvo daug įlankų, kurios lengvino priėjimą prie jūros. Negalime tvirtinti, kad dauguma graikų polių kūrėsi ant jūros kranto. Egėjo jūroje nebuvo ypatingai sunkios sąlygos navigacijai, jai padėjo daugelyje salų padarytos tarpinės prieplaukos, trumpindavusios plaukimo atviroje jūroje trukmę. Taigi, jeigu finikiečiai plačiai prekiavo vakariniame Viduržemio jūros regione, plytėjusiame nuo šiaurinės Afrikos iki Sicilijos bei Sardinijos ir nuo pietinės Italijos iki pietinių Prancūzijos ir Ispanijos krantų, tai graikai atsidūrė idealioje padėtyje tapdami tiltu tarp senųjų Rytų ir Vakarų. Ėmęsi šio vaidmens graikai greitai tapo pavojingais finikiečių konkurentais. Kolonizavę Mažosios Azijos pakrantę, perėmę prekybą su Rytais, graikai pasiekė Siciliją ir pietinę Italiją, įkūrė kolonijas Kirėnėje, šiaurės Afrikoje ir Marselyje, Prancūzijoje. Ši konkurencija reiškė ne tik beatodairišką savo prekybinių kelių protegavimą, tai buvo bandymas išstumti varžovus finikiečius, dažnai naudoti patys tikriausi piratiški metodai. Tačiau konkurencija turėjo ir kitą reikšmę. Tai, kad graikai perėmė finikiečių abėcėlę ir pinigus, liudija, jog konkurencija skatino bendravimą ir mainus. Jei V a. pr. Kr. savo tėvynės prekybinius kelius daugiausiai kontroliavo Atėnai ir Korintas, Mažojoje Azijoje – Efesas ir Miletas, Sicilijoje ir pietų Italijoje – Sirakūzai, Regijas ir Tarentas, tai nuo IV a. pr. Kr. tuos kelius pradėjo valdyti helenistiniai valdovai, ypač Egipto, Sirijos ir Pergamo, kurie įgyvendino valstybinę kontrolę.

Finikiečių keramika
Keraminiai indai buvo labiausiai vertinami finikiečių dirbiniai visame Viduržemio jūros regione. Nuotr.: *VII a. pr. Kr. finikiečių sukurti keraminiai indai.*

METALAI IR IŠNAUDOJIMAS KASYKLOSE

Po geležies atsiradimo, iš esmės pakeitusio ginklų ir įrankių gamybą, graikų pasaulis išmoko išskirti iš švino sidabrą, iš kurio kalė monetas. Šio metalo, kaip ir Pangajo kalnuose gaunamo aukso vertė, tapo visuotinio vergų išnaudojimo kasyklose priežastimi.

Pradedant 1200 m. pr. Kr. geležis buvo pradėta vertinti labiau nei bronza. Pirmieji, supratę šio metalo privalumus, buvo hetitai. Jų kalviai pastebėjo, kad kalant ir kaitinant minkštą geležį, o po to panardinant ją į šaltą vandenį, geležies paviršius tampa žymiai tvirtesnis nei bronzos. 1200 m. pr. Kr., po Jūros tautų atėjimo žlugus hetitų imperijai, šią jų paslaptį pirmieji sužinojo rytinės Viduržemio jūros regiono dalies gyventojai, o vėliau finikiečių ir graikų prekybiniais jūrų keliais ši metalo apdirbimo technika pasiekė ir vakarinę dalį. Geležies klodų buvo randama visose Viduržemio jūros regiono šalyse ir jos gavyba patenkino vietos bendruomenių

Apolono stabas
Apolono kultas Graikijoje buvo labai reikšmingas ir plačiai paplitęs. Dešinėje: *Vertingas auksakalystės meno dirbinys, vaizduojantis Apoloną.*

Brangūs papuošalai
Pangajo kalnų kasyklose buvo gaunamas auksas, iš kurio darydavo senovės Graikijos moterų mėgstamus papuošalus. Kairėje: *Artemidės galva su auksiniais papuošalais.*

Auksas, sidabras ir geležis
Tarp daiktų, rastų Filipo II kape Verginoje, Makedonijoje, buvo metalo šarvai su auksinėmis sagtimis (kairėje) *ir papuošimais ir alabastras (vaza tepalams) iš sidabro* (apačioje).

Makedonų moneta
Auksinė moneta, nukalta valdant Makedonijos karaliui Filipui II.

įrankių, žemdirbystės priemonių ir ginklų, reikalingų išgyventi, poreikį. Neturėdami galimybės išgauti kasyklose geležį turbūt ir poliai nebūtų klestėję VIII a. pr. Kr.

Sidabro gavyba

Kitas ypač svarbus graikų pasauliui metalas buvo sidabras. Archeologai mano, kad jo gavimo technikos pirmieji išmoko irgi Mažosios Azijos gyventojai. Dar bronzos amžiaus laikais vykstant intensyviai prekybai tarp Anatolijos, Mesopotamijos ir Egipto sidabras buvo viena svarbiausių prekių, kuri buvo mainoma į auksą. Sidabras buvo gaunamas iš sidabro turinčio švino kupeliacijos procese išskiriant sidabrą iš švino. Švinas būdavo kaitinamas aprūpinamoje oru krosnelėje, kurioje išsilydęs oksiduodavosi, o sidabras išlikdavo švarus. Papuošalų, lėkščių, vazų ir skulptūrų gamybai naudojamas sidabras buvo finikiečių eksportuojamas į visas Viduržemio jūros regiono šalis. Tai įkvėpė finikiečius ieškoti naujų

kasyklų ir kurti naujus gamybos centrus. Taip buvo įkurtos kasyklos Ispanijoje, kurios vėlesniais amžiais, o ypač romėnų valdymo laikotarpiu atliko labai svarbų ekonominį vaidmenį. Pirmieji sidabro gamybos centrai Graikijoje įsikūrė Kikladėse, tačiau vėliau juos iš rinkos išstūmė Laurėjo kasyklos Atikoje. Intensyviai naudojamos iki VI a. pr. Kr. šios kasyklos buvo pagrindinis faktorius įtvirtinant Atėnų ekonominę galybę vėlesniame šimtmetyje. Sidabras Graikijoje suvaidino svarbų vaidmenį ir monetų kalyboje. Ši sritis buvo svarbesnė nei daiktų ar papuošalų gamyba. Atėnų monetos buvo pagarsėjusios sidabro grynumu. Po pergalingų Aleksandro Didžiojo tėvo Filipo II žygių, Pangajo kalnų aukso kasyklos, prieš tai valdytos persų, tapo makedonų nuosavybe. Taip po persų imperijos monopolio graikų pasaulyje pirmą kartą atsirado sąlygos kalti auksines monetas. Būdami tokie turtingi ir dėl to jausdamiesi stiprūs makedonai galėjo vykdyti savo ekonominio spaudimo, korupcijos ir karinės ekspansijos politiką kenkdami silpnai ir vidinių kovų draskomai Graikijai.

Trojos radinys
Šlimano (žr. p. 16–17) laikų graviūroje – bronzos durklas, rastas II-osios Trojos (2500–2200 m. pr. Kr.) griuvėsiuose. Gaisro metu nuo karščio susilankstė jo viršus ir galas.

Darbas kasyklose

Privačiose ir valstybinėse kasyklose, kurios galėdavo perduoti valdymą privatiems asmenims, klasikinės Graikijos laikais būdavo masiškai išnaudojama vergų darbo jėga. Laurėjo sidabro kasyklose sidabro rūda buvo kasama vertikaliuose šuliniuose, sujungtuose horizontaliomis galerijomis. Vergai kasėjai į šulinius leisdavosi kopėčiomis. Tokiame gylyje labai trūko oro, kadangi buvo naudojami atviros ugnies žibintai. Be to, siekdami suskaldyti kasamą uolieną kasėjai įkaitindavo ją ugnimi, o po to staiga atvėsindavo šaltu vandeniu. Vandeniui gauti buvo naudojama Archimedo išrasta mašina: ilgas sraigtas, kuris sukosi vamzdyje. Oro cirkuliacijai užtikrinti buvo naudojamos susisiekiančios galerijos ir ventiliaciniai šuliniai. Nepaisant to, darbo sąlygos buvo nežmoniškos. Stoikų pažiūrų istorikas Diodoras Sikulas (I a. pr. Kr.) citavo tokį stoikų filosofo ir didžio keliautojo Poseidonijo iš Apamėjos (II–I a. pr. Kr.) pasakojimą apie tragiškas vergų darbo ir gyvenimo sąlygas Ispanijos kasyklose: *Kasyklose išnaudojami vergai neša šeimininkams neįtikėtiną*

Archimedo sraigtas
Tarp Archimedui priskiriamų išradimų yra šis genialus prietaisas, turėjęs tiekti vandenį į kasyklos šulinius. Jį sudaro sraigtas, besisukantis į vandenį nuleistame cilindre. Be to, sraigtas buvo naudojamas žemdirbių laukams drėkinti.

Liejimo forma
VI a. pr. Kr. liejimo forma, skirta ginklų gamybai. Šalmams, skydams ir šarvams lieti dažniausiai buvo naudojamas bronzos lydinys.

pelną, tačiau dirbdami dieną naktį po žeme, žudo save. Daugelis jų neištveria tokių nepakeliamų kančių. Jie neturi teisės nei ilsėtis, nei padaryti darbo pertraukos, o turi kęsti net prižiūrėtojų talžomi. Dirbdami siaubingomis sąlygomis nelaimėliai praranda gyvybę, o tie, kurie ištveria būdami fiziškai ir dvasiškai stipresni, pasmerkti ir toliau kentėti. Jie geriau renkasi mirtį nei gyvenimą, taip jie siaubingai kenčia. (Diodoras. V. 38.) Tačiau Poseidonijas ir kiti stoikai neapsiriboja tokiu nežmonišku vergų išnaudojimo smerkimu. Jie siekia pripažinti šventvagyste rausimąsi žemės gelmėse. Kadangi stoikams dievo esmė yra visas *kosmas,* tai planetos gelmių pažeidimas reiškia pasikėsinimą į tą *kosmą.* Chrisipas (III a. pr. Kr.), vienas šios filosofijos mokyklos pradininkų, tvirtino, kad kasyklos yra gyvi organizmai, tokie kaip gyvuliai, augalai ir visos turinčios sielą bei kūną būtybės. Juos išniekinti yra nusikaltimas. Šiuo atveju, anot filosofų, pateisinama tik žemdirbystė. Leistina nebent rinkti aukso smiltis, atneštas šiaurinių regionų upelių tėkmių iš „pasaulio krašto“. Nepaisant kritiško šių mąstytojų požiūrio, kasyklose buvo dirbama per visą graikų, o vėliau ir romėnų pasaulio istoriją. Išsekus Laurėjo sidabro ištekliams graikai nukreipė žvilgsnį į plačias po Aleksandro pergalių jiems atitekusias teritorijas. Helenistinėse karalystėse kasyklos tapo valstybės monopolija.

Vergai marmuro kasykloje
Atikoje ir Paro saloje buvo marmuro kasyklos, iš kurių gaunamas aukščiausios kokybės marmuras. Buvo įprasta dekoruoti skulptūras ir bareljefus ryškiomis spalvomis. Reljefe vaizduojami marmuro kasykloje dirbantys vergai.

Pinigai ir bankai

Iš pradžių pinigai buvo obolai, geležies luitai su valstybės įspaudu. Vėliau pradėtos naudoti gryno sidabro monetos, kuriose kiekvienas miestas iškaldavo savo simbolį. Aukso monetas Graikijoje pirmasis pradėjo kalti Makedonijos karalius Filipas II.

Sirakūzai ir delfinai
Viršuje: *Sirakūzuose kaltoje monetoje pavaizduota moters galva, apsupta delfinų.*

Manoma, kad pinigus VII a. pr. Kr. išrado lidai Mažojoje Azijoje. Tačiau turime žinoti, kad pirmieji pinigai labai skyrėsi nuo dabartinių. Tai buvo geležies luitai, vadinami obolais, jie svėrė beveik pusę kilogramo. Po to gana greitai pinigus pradėjo naudoti finikiečiai prekybiniams mainams, o netrukus šią patirtį perėmė ir graikai, plėsdami savo kolonijas Mažojoje Azijoje ir pietinėje Italijoje. Prekių mainų sistemos buvo greitai atsisakyta. Kiekvienas miestas turėjo savo pinigus, kurių vertę garantavo sidabro lydiniai. Tokia sistema davė neabejotinos naudos graikų visuomenei, dabar jau galėjusiai planuoti prekybą su tolimomis šalimis. Pagaliau buvo panaikintas turto ir žemvaldystės lygiavertiškumas: pilnas kapšas pinigų galėjo būti vertesnis už didelį plotą žemės. Nauja mainų priemonė buvo lengvai transportuojama ir negedo kaip kitos prekės. Todėl pinigų turėtojas galėjo neskubėdamas laukti palankaus sau prekybinio sandorio.

Deivė – pelėda
Šalia: *Maratono mūšio laikų sidabrinė tetradrachma, kurioje pavaizduota Atėnė, įsikūnijusi pelėdoje.*

Išlikę Apolono šventyklos fragmentai
Delo Apolono šventykla buvo ne tik kulto vieta, bet ir žymiausias Antikos laikų bankas.

Bankų kūrimasis

Paplitus pinigams atsirado banko paslauga. Saugumo sumetimais bankai dažniausiai buvo įsikūrę šventyklose, neliečiamose vietose. Bankuose buvo laikomos aukos, dovanos, karo trofėjai, sąjungininkų–pavaldinių ir užkariautų tautų duoklės, taip pat nuosavos piliečių lėšos ir prekybininkų pelnas. Be to, bankai skolindavo pinigus norintiems pradėti savo verslą ir finansuodavo miestų visuomenines reikmes. Vienas žymiausių tų laikų bankų, kuriame buvo laikomas Delo–Atikos sąjungos iždas, buvo įsikūręs Apolono šventykloje Delo saloje. Vėliau jis buvo perkeltas į Atėnės šventyklą Atėnuose.

Atėnų drachma

Kiekvienas miestas monetose iškaldavo savo simbolį. Atėnai savo monetų averse kaldavo deivės Atėnės su šalmu atvaizdą, o reverse – pelėdą. Aiginos salos monetose buvo kalamas vėžlys, Kiziko monetose – tunas, Tarento – žmogus, raitas ant delfino, Akraganto – krabas, Sirakūzų – moters galva, apsupta delfinų. Netrukus graikų pasaulio pagrindine valiuta tapo Atėnų drachma. Ji buvo gryno sidabro ir svėrė 4,36 g. Didesnės vertės monetos buvo: didrachma – dvi drachmos, tetradrachma – keturios drachmos ir dekadrachma – dešimt drachmų. Šimtas drachmų sudarė vieną miną, o šešiasdešimt minų – talantą, didžiausios vertės monetą. Klasikinėje Graikijoje, kaip jau buvo minėta, kiekvienas miestas kalė savo monetas, o helenistiniai valdovai sugebėjo įvesti bendrus pinigus savo karalystėse.

Atėnuose nukalta moneta
Viršuje ir šalia: *Atėnų drachmos aversas ir reversas.*

Finikiečių svarelis
Smulkieji prekybininkai nebuvo itin gerbiami. Juos dažnai įtardavo pinigų ir svarelių, skirtų prekių mainams, klastojimu.

Pinigas dievas
Pirmieji bankai buvo įsikūrę šventyklose. Taip pat ir dabar galime matyti bankų, kurių architektūroje vyrauja neoklasicistinis stilius. Šalia: *XIX a. graviūroje pavaizduotas bankas Anglijoje, kurio fasadas, frontonas ir kolonos yra neoklasicistinio stiliaus.*

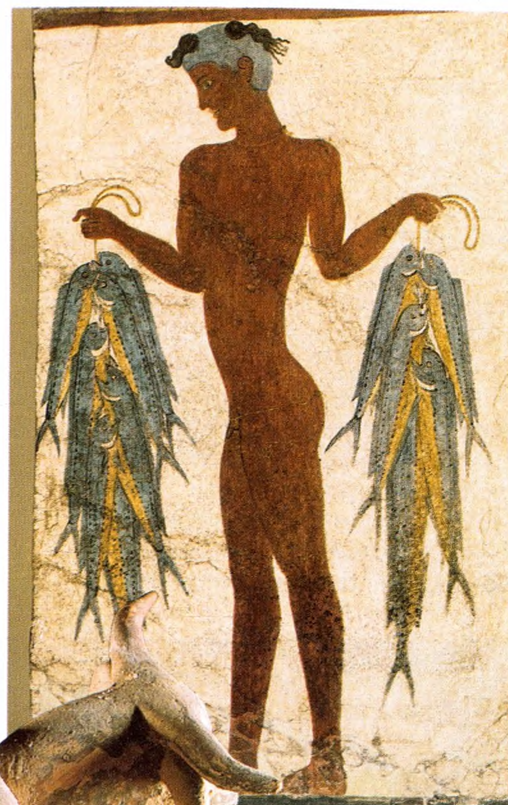
FINANSAI IR MOKESČIŲ MOKĖTOJAI

Nuo mikėniečių naudotos pradinės fiskalinės sistemos formos, kasdienių įplaukų užrašymo lentelėse, klasikiniais laikais daug kur, o ypač Spartoje ir Atėnuose, buvo pereita prie labiau apibrėžtų būdų. Pirmąją fiskalinę sistemą Egipte nuosekliai įdiegė Ptolemajai.

Apie penkiasdešimtuosius praėjusio amžiaus metus iššifravus Knoso plokšteles buvo gautas vertingas archajinės Graikijos fiskalinės sistemos šaltinis. Šie dokumentai, kuriuose buvo užrašomos natūra gaunamos įplaukos, buvo pirmoji karaliaus rūmų biudžeto forma, suteikianti galimybę valdovui ir jo pareigūnams vykdyti pagrindinius administracinio pobūdžio darbus savo teritorijoje.

Mokesčiai ir leiturgijos

Turime žinių apie du klasikinėje Graikijoje galiojusius labai skirtingų fiskalinių sistemų modelius – Atėnų ir Spartos. Helotų prievartinis darbas ir perioikų, turėjusių teisę savo nuožiūra užsiimti norima veikla, mokami mokesčiai išlaikė privilegijuotų spartiatų sluoksnį. Atėnuose, kurių visuomeninė sankloda buvo sudėtingesnė, naudotasi tobulesne fiskaline sistema. Paprastai piliečiai nemokėjo valstybei mokesčių, tačiau juos mokėjo mieste gyvenantys užsieniečiai metoikai – už suteiktą galimybę dirbti ir sąjungininkai–pavaldiniai – mainais už Atėnų teikiamą prekybos apsaugą

Mokėjimas natūra
Šalia: *Minojinėje freskoje vaizduojamas žvejys su laimikiu.*

Laukuose
Keraminė VII–VI a. pr. Kr. skulptūrėlė vaizduoja ariantį žmogų. Senovės Graikijoje žemdirbystės technika buvo primityvi ir sunkų darbą laukuose paprastai dirbdavo vergai.

Visuomeniniai reikalai
Mokesčiais surenkami pinigai buvo būtini statyboms ir visuomeniniams reikalams. Šalia: *Devynioliktojo amžiaus graviūroje vaizduojamas rekonstruotas Partenono interjeras.*

ir karinę pagalbą. Šios sistemos išimtis buvo kai kurių, ypač pasiturinčių, piliečių savanoriškai mokami mokesčiai, vėliau tapę privalomais. Tai buvo vadinamos leiturgijos: finansinė parama organizuojant žaidynes ir renginius, įrengiant triėras ir išlaikant jų įgulas, taip pat visuomeninių statinių finansavimas. Už tai pilietis galėjo tikėtis didesnio politinio svorio mieste. Be to, Atėnai milžiniškoms visuomenės išlaikymo išlaidoms, kurias sudarė ir valdininkų algos, apmokėti naudojo ne tik sėkmingų karo žygių metu užgrobtus turtus, bet ir netiesiogiai gaunamus mokesčius: uostų muitą, prekių apyvartos ir viešų pardavimų mokesčius. Karo išlaidoms padengti be galo dideliu mokesčiu *(eisphora)* būdavo apmokestinama visa nuosavybė. Turtingesni piliečiai galėdavo šį mokestį sumokėti už neturtinguosius, tai buvo kita leiturgijos forma.

Valstybinės monopolijos

Apžvelgdami helenistinį pasaulį turime pakankamai žinių apie Ptolemajų laikų Egiptą, kuriame veikė dar nuoseklesnė mokesčių sistema. Visa žemė, taigi ir jos produktai, taip pat nuosavybės perdavimas buvo valdovo apmokestinimo objektai. Buvo apmokestinamos ir visos prekės, gabenamos tranzitu per uostus, o muitai buvo ypač dideli ir siekė 50% prekės vertės. Tačiau įdomiausia Ptolemajų įdiegtos fiskalinės sistemos dalis buvo monopolijos, kurios vykdė įvairią ekonominę veiklą: bankai, aliejaus, papiruso, kvepalų gamyba, kasyklų eksploatavimas. Vienintelis šių paslaugų ir gėrybių pardavėjas buvo valdovas. Įdiegę tokią fiskalinę sistemą karalystėje Ptolemajai galėjo apmokėti visas visuomenės išlaidas, išlaikyti didžiulį biurokratinį ir karinį aparatą, įkurti naujus miestus ir finansuoti didelius darbus.

Plokštelė su Linijiniu B raštu
Knoso rūmuose rastoje plokštelėje, išraižytoje mikėniečių raštu, užrašytas administracinio pobūdžio tekstas.

Egiptietiška freska su papirusais
Papirusų nendrės, kurios augo ir vešėjo Nilo pakrantėje, apdorotos tam tikru būdu buvo naudojamos kaip rašomoji medžiaga. Papirusai kaip ir daugelis kitų produktų Ptolemajų buvo apmokestinti.

NUO MIKĖNIEČIŲ KARIO IKI GINKLUOTO PILIEČIO

Valdovai ir jų artimi draugai sudarė pagrindinę mikėniečių kariuomenės jėgą. Atėnuose kiekvienas pilietis galėjo būti pašauktas kariauti, o Spartoje valstybės gynyba buvo patikėta tik spartiatams.

Mikėniečių kariuomenę, iš dalies aprašytą didingose Homero *Iliados* scenose, sudarė valdovas ir jo draugai, kurie įstengė įsigyti kovos vežimus ir brangią bronzinę ginkluotę. Jie buvo tikri mūšių didvyriai, savo drąsa ir kariniu šaunumu galintys nulemti kovos baigtį. Kiti kareiviai, kurių masę sudarė pavaldiniai, buvo ginkluoti prastais ginklais ir atliko antraeilį vaidmenį. Tarp daugelio *Iliados* kautynių scenų yra viena, kurioje labai aiškiai aprašyta ginkluotės svarba ir lemiamas kilmingų karių vaidmuo mūšyje. Tai XIII-oje giesmėje aprašomas garsus susirėmimas prie laivų: *Teukras, sūnus Telamono, pirmas nukovė herojų/ Imbriją, ietimi garsų, daugžirgio Mentoro sūnų./ Prieš atvykimą achajų į čia jis gyveno Pedajuj,/ Vedęs Priamo merg-vaikę dukrą Medesikastę./ Bet kai danajų laivai riestasnapiai per jūras atvyko,/ Jis Ilionan parėjo ir tarp trojėnų pirmavo,/ Rūmuos Priamo gyveno, ir tas jį mylėjo kaip sūnų./ Jį Telamano sūnus ilgaiešme ietim į ausį/ Dūrė ir ietį ištraukė. O tas pargriuvo, kaip uosis,/ Augęs ant aukšto, plačioj apylinkėj matomo kalno,/ Pakirstas kirvio kad griūva, šlamėdamas lapais švelnučiais,/ Lygiai taip Imbrijas griuvo, sužvango šarvai jo variniai./ Teukras pašoko tuojau šarvų jo gražiųjų nuplėšti./ Hektoras tuosyk į jį paleido blizgančią ietį./ Tas pastebėjo laiku ir ieties varinės išvengė,/ Davęs šonan, ir ta Amfimachui, sūnui Kteato/ Aktoriono, kurs taikėsi pulti, pakliudė krūtinėn./ Net sudundėjo, kai griuvo, šarvai sužvango ant kūno./ Hektoras puolė dabar nuo galvos Amfimachui didingam mauti kuoduotojo šalmo, kuris smilkinius gaubė./ Tuosyk*

Auksinis kardas
Šią auksinę kardo rankeną XIV a. pr. Kr. nukalė amatininkas iš Mikėnų.

Kautynių verpete
IV a. pr. Kr. Atikoje sukurtos raudonfigūrės vazos piešinyje vaizduojama karo scena.

Ajantas nedelsęs blizgančią ietį paleido/ Hektorui, ietis tačiau neįsmigo į kūną, nes viską/ Dengė variniai šarvai, tik, į gumburą skydo pataikius,/ Trenkė jį smarkiai atgal, ir tas nusvyravo į šalį ir/ Nuo abiejų nukautųjų ir juos užleido achajams/ (....) Imbriją stvėrė Ajantai, kautynių aistros pastūmėti./ Tarsi du liūtai, šunų aštriadančių nartumo nepaisę,/ Ožką pagrobia ir neša į girios gūdžios tankumynus:/ Snukiuos tvirtuos ją laiko, aukštai nuo žemės pakėlę,/ taip ir Ajantai abu, iškėlę Imbrijo kūną,/ Plėšė jo šarvus dailius. Oiliadas nuo sprando galingo/ Galvą nukirto, įpykęs už mirtį narsaus Amfimacho,/ Ir ją it kamuolį sviedė atgal į pulką trojėnų. Krito į dulkes galva, pariedėjus prie Hektoro kojų. (Homeras, *Iliada*, XIII. 170–205, vertė A. Dambrauskas.)

Šioje kariuomenėje kovoja tik didieji kariai, degantys abipusiu kerštu. Pavaldiniai, trojėnai ir achajai poemoje minimi retai kaip scenografijos fonas.

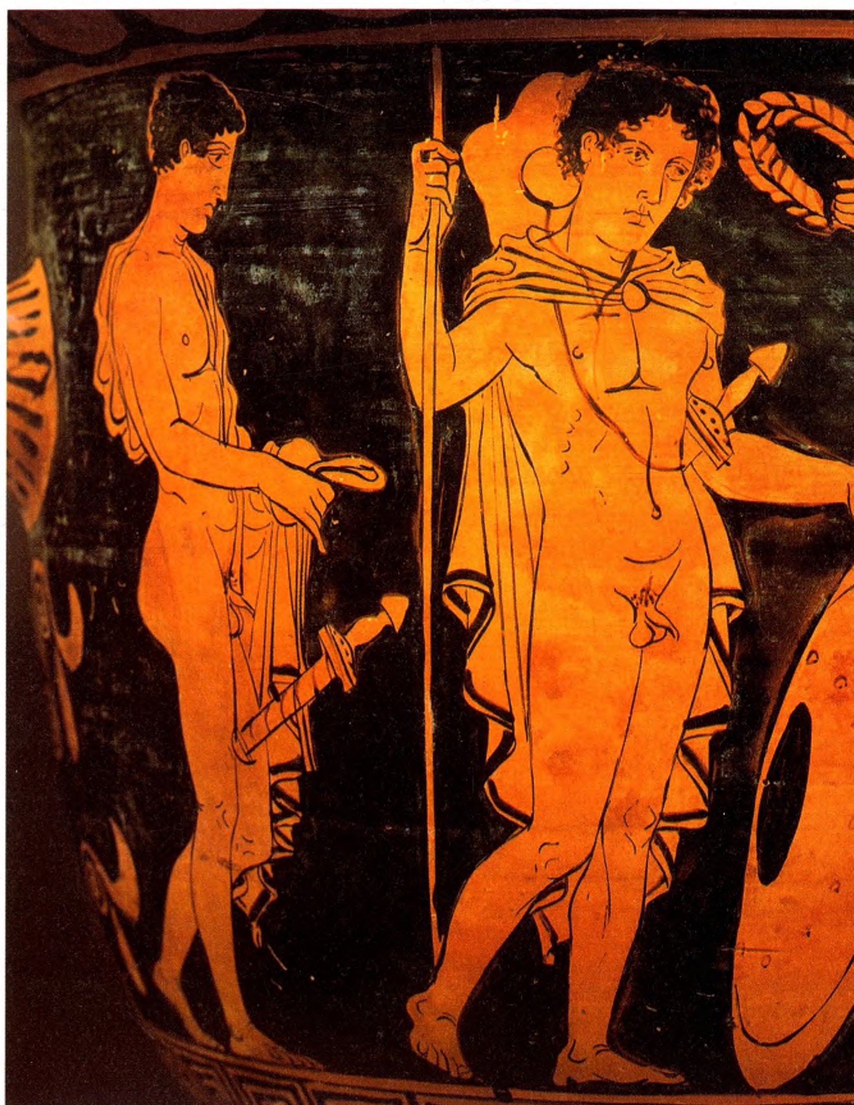
Kilmingų karių dvikova
Apie 600 m. pr. Kr. sukurtos lėkštės, vadinamos Euforbo lėkšte, keramikos meno šedevro iš Rodo, piešinyje pavaizduota Homero aprašyta Menelajo ir Hektoro dvikova prie Trojos didvyrio Euforbo lavono.

Bronzos šarvai
Šarvai buvo brangiausia kario ginkluotės dalis. Mikėnų kariuomenėje tik turtingiausieji galėjo juos įsigyti.

Piliečiai ir Atėnų kareiviai

Vystantis metalurgijai ir teisingiau skirstant turtą naujajame polių kontekste žymiai padaugėjo piliečių, galinčių įsigyti sunkiąją *hoplito,* tipinio klasikinių laikų kareivio, ginkluotę. Po Solono reformos visi Atėnų piliečiai, pagal cenzą suskirstyti į keturias klases, privalėjo į karą atvykti ginkluoti. Tačiau buvo vienas skirtumas, kuris kiek priminė Homero laikus: jeigu pirmosios trys klasės brangia ekipiruote apsirūpindavo pačios ir siųsdavo žmones kavalerijai ir sunkiųjų pėstininkų būriams, ketvirtoji klasė, iš kurios buvo sudaromi lengvųjų pėstininkų būriai, atliekantys pagalbinę funkciją, ginkluote būdavo aprūpinami valstybės. Po demokratinės Kleistenio reformos kiekviena iš dešimties giminių, į kurias buvo padalyti piliečiai, turėjo sudaryti savo raitelių ir pėstininkų būrius, kurie ypač dažnai buvo siunčiami į mūšį po Peloponeso karo. Taip pat reikia atsiminti, kad Atėnai V a. pr. Kr. jūrų mūšiuose naudodavo savo pražūtingas triėras. Atėnų piliečiai galėjo būti pašaukti į kariuomenę nuo aštuoniolikos iki šešiasdešimties metų.

Pelnyta garbė
Ant kratero vaizduojamas kario laimėtojo vainikavimas.

Tai buvo pati sunkiausia tėvynei atiduodama duoklė.

Nuolatinė karinė tarnyba

Spartos kariuomenę sudarė spartiatai, vieninteliai piliečiai, turėję visas civilines teises. Treniruojami bei ruošiami kautynėms nuo vaikystės taikant griežtą karinę discipliną spartiatai tarnaudavo nuo dvidešimties iki šešiasdešimties metų. Ypatingais atvejais į karinius veiksmus galėjo būti įtraukiami ir perioikai, kraštutiniais atvejais net ir helotai, tačiau tik ginkluoti valstybės sąskaita.

GRAIKŲ ŠALMAI

Graikų šalmų formų įvairovė yra labai didelė, jų formos labiau priklausė nuo vietos tradicijų nei nuo techninės evoliucijos. Labiausiai paplitęs buvo korintietiškasis stilius (dešinėje), kuris vertintas nuo VIII iki V a. pr. Kr. Kitas tradicinis Kėglio formos modelis (apačioje kairėje), buvo sunkesnis bei mažiau paplitęs ir tapo nebenaudojamas apie 700 m. pr. Kr. Šio šalmo viršutinės dalies forma atsispindėjo daugelyje kitų modelių, pavyzdžiui, ilirų (apačioje dešinėje), kuris buvo dėvimas iki V a. pr. Kr.

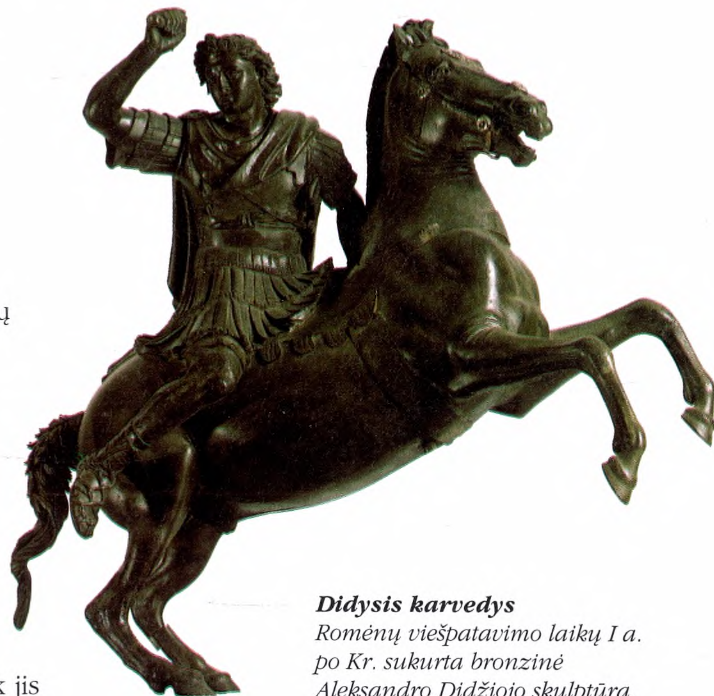
Ietigaliai
Bronziniai VI a. pr. Kr. ietigaliai.

ALEKSANDRO KARIUOMENĖ

Makedonų karvedžio kariuomenę sudarė ne vien kareiviai, bet ir visokio plauko nuotykių ieškotojai, tai pat mokslininkai, istorikai, geografai, turėję fiksuoti bei aprašyti naujai atrasto pasaulio skirtumus ir įdomybes.

Kai Aleksandras pakeitė savo tėvą ir nepaisant jauno amžiaus nusprendė įgyvendinti savo didįjį planą bei užkariauti persų imperiją, jis mąstė ne tik apie kariuomenę, bet ir apie keliaujantį polį. Kariuomenė, žinoma, buvo svarbiausia, tačiau jo ekspediciją lydėjo ir ieškančios laimės graikų ir makedonų kolonijos, taip pat geografai, istorikai, medikai, gamtininkai, inžinieriai bei architektai, nes žygio tikslas buvo ne tik politinė ir karinė didžiausios pasaulio imperijos kontrolė, bet ir tų teritorijų gamtos turtų racionalus pažinimas numatant vėlesnį jų panaudojimą. Toks pažinimas turėjo būti vertinamas Aleksandro (juk jis buvo Aristotelio mokinys) kaip stiprios ir ilgalaikės valdžios nepakeičiamas įrankis. Šis intelektualinis sprendimas buvo patvirtintas ir aprašytas daugybėje pasakojimų apie Makedoniečio žygdarbius, kurių autoriai buvo Diodoras Sicilietis (I a. pr. Kr.), Kurcijus Rufas (I a. po Kr.), Plutarchas (I–II a. po Kr.) ir Arianas (II a. po Kr.). Tai patvirtino ir skatinami valdovo kultūriniai mainai tarp užkariautojų ir užkariautųjų, taip pat Azijoje Aleksandro ir jo sekėjų palikti graikų kultūros ženklai.

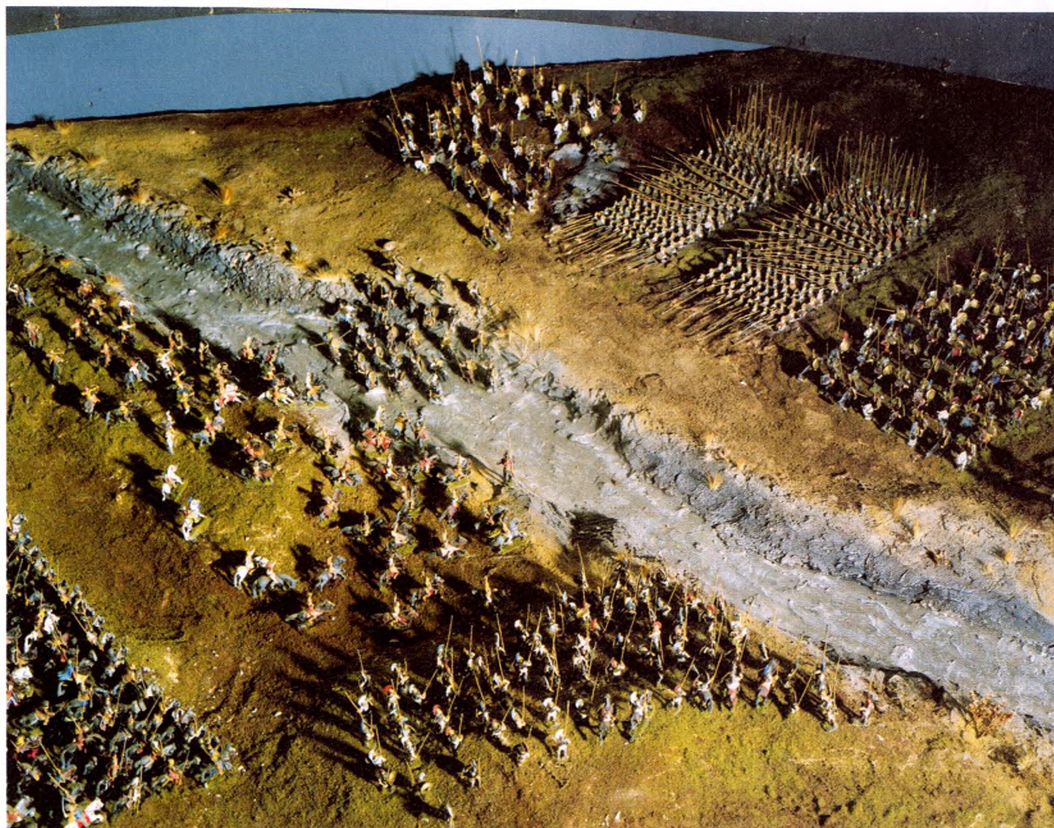
Didysis karvedys
Romėnų viešpatavimo laikų I a. po Kr. sukurta bronzinė Aleksandro Didžiojo skulptūra, rasta Herkulanėjuje.

Filipas II
Gavusio valdžią Filipo II kariuomenę sudarė 10 000 kareivių ir 600 raitelių.

NUOGIEJI IŠMINČIAI

Arianas, dalyvavęs Aleksandro žygio į vakarų Indiją pabaigoje, įdomiai aprašo makedonų valdovo sutiktus *gimnosofistus* – nuoguosius išminčius, išskirtinę tos visuomenės dalį, kuri nesugebėjo pabėgti nuo didžiojo užkariautojo ir davė didelį įkvėpimą jo ekspedicijai.

Paprastai indai yra susiskirstę į septynias kastas. Tarp jų yra išminčių kasta, joje mažiausiai žmonių, tačiau ji yra garbingiausia ir labiausiai gerbiama. Jie neprivalo vykdyti jokios fizinės veiklos ir jiems nereikia bendram ūkiui skirti savo darbo vaisių. Trumpai tariant, išminčiai nėra verčiami nieko daryti, išskyrus aukojimus dievams indų bendruomenės vardu. [...] *Jie vieninteliai iš indų išmano pranašystės meną ir niekam kitam, išskyrus išminčius, neleidžiama spėti ateities. Jie pranašauja atsižvelgdami į metų laikus arba jeigu bendruomenei gresia kokia nors nelaimė. Tačiau jie nepranašauja ateities pavieniams žmonėms jų asmeniniais reikalais, tiek dėl to, kad nenaudoja savo meno nesvarbiems dalykams, tiek dėl to, kad nevargina savęs nevertaisiais.* [...] *Šie išminčiai gyvena nuogi, žiemą – atvirame ore ir saulėje, vasarą, kai saulė kaitri, – pievose arba pelkėse po dideliais medžiais* [...]. *Jie valgo sezoninius vaisius arba medžio žievę, kuri yra saldi ir ne mažiau maistinga už palmių datules.* (Arianas. XI, 1–8.)

Nepatikimi sąjungininkai

Tais laikais kariuomenę sudarė sunkioji kavalerija (joje kovojo kilmingi kariai, „karaliaus draugai", prieš jos atakų jėgą niekas neatsilaikydavo), lengvoji kavalerija, sunkieji pėstininkai, suskirstyti falangomis ir ginkluoti labai ilgomis ietimis, vadinamomis sarisomis, ir lengvieji pėstininkai–lankininkai. Pagrindinę Aleksandro kariuomenės jėgą sudarė makedonų būriai, vadovaujami profesionalių karininkų, apmokytų specialiose mokyklose, *somatofilakijose,* kuriose buvo sukaupta Filipo II karinė patirtis, gauta tiek jo sėkminguose žygiuose į Trakiją, tiek ir užkariaujant Graikiją. Graikų kontingentas buvo nedidelis ir Aleksandras juo nepasitikėjo, kaip nepasitikėjo ir atėniečių laivyno galia, kadangi Atėnai ir Tėbai buvo paskutiniai poliai, kapituliavę ir atsisakę nepriklausomybės. Tai paaiškina Aleksandro norą puolant iš vidaus sugriauti visas pagrindines persų laivų bazes, pradedant esančiomis Mažojoje Azijoje, paskui – Sirijoje bei Finikijoje. Pergalė Graniko mūšyje jam atvėrė kelią į Mažosios Azijos uostus, po pergalės prie Isos jis pradėjo valdyti Sirijos ir Finikijos pakrantes. Egipto užkariavimas suteikė galimybę užimti visą Finikiją, kurioje vis dar atkakliai priešinosi Tiro miestas. Tačiau dėl riboto, nors ir puikiai parengto laivyno, dėl nelabai patikimo graikų kontingento Aleksandras daugiau rėmėsi makedonų karių, ginkluotų geriausiais tų laikų ginklais, sutelktumu, visais graikų mokslininkų kariniais išradimais, nupirktais už Pangajo kalnų auksą, ir svarbiausiais ekspertais.

Graniko mūšis iš plastiko
334 m. pr. Kr. gegužės–birželio mėnesiais ant Graniko upės krantų Anatolijoje vyko epinis susirėmimas tarp Aleksandro ir persų karaliaus Darėjo III kariuomenių. Mūšis baigėsi žiauriu persų kavalerijos sutriuškinimu.

Mylimas žirgas
Bukefalas buvo mėgstamiausias Aleksandro žirgas. Jo garbei karvedys įkūrė Bukefalo miestą, dabartinį Džalalpurą Pakistane. Šioje viduramžių miniatiūroje vaizduojamas raitas Aleksandras ant savo ristūno.

Tiro griuvėsiai
Dabartiniame Libane esantis finikiečių miestas Tiras narsiai priešinosi Aleksandrui Didžiajam, kuris jį užėmė ir sugriovė 332 m. pr. Kr.

HOPLITAI, MAKEDONŲ FALANGA IR KAVALERIJA

Makedonai sunkiuosius pėstininkus–hoplitus pakeitė lengvaisiais pėstininkais, ginkluotais mirtinais ginklais, ir įkūrė dviejų rūšių kavaleriją: šarvuotąją ir lengvąją.

Ilgą laiką graikų kariuomenės pagrindinę jėgą sudarė hoplitai, sunkiųjų pėstininkų kontingentas, aprūpintas *panoplija,* t. y. bronziniais šalmais, sunkiais šarvais ir blauzdišarviais. Be to, jie buvo ginkluoti apvaliais skydais, trumpais geležiniais kardais ir ietimis. Tai buvo labai brangi amunicija ir ją įsigyti galėjo tik aristokratai, tačiau vėliau ne tokius turtingus piliečius ginkluote aprūpindavo valstybė. Ši ginkluotė buvo labai sunki ir jos nešiotojai turėjo specialiai pasirengti. Hoplitai kovodavo akis į akį su priešininku. Būdavo ieškoma nedidelių šlaitų, nuo kurių hoplitai, kurie daug svėrė ir buvo sunkūs, mesdavosi į priekį, taip griaudami priešininkų rikiuotę. Smūgis būdavo triukšmingas ir mirtinas, dažnai žalojantis abiejų pusių priešininkus. Svarbiausia buvo išlikti nepargriautam. Hoplitus, kurie po susidūrimo dar turėjo būti pasirengę kovoti kardu ir ietimi, savo spaudimu paremdavo ariergarde esantys veteranai. Gebėdami išlikti nepargriauti jie visu savo svoriu verždavosi į priekį.

Makedonų falanga

Makedonų kariai palengvino hoplitų amuniciją, todėl šie tapo greitesni ir ne tokių suvaržytų judesių. Jie buvo aprūpinti ilgomis, šešių septynių metrų ilgio ietimis, *sarisomis,* kurios nuleistos sudarydavo priešams neįveikiamą smaigų užtvarą. Hoplitai būdavo suskirstyti į nedidelius, šešiolikos eilių būrius, vadinamus makedonų falangomis. Mūšio metu pirmosios šešios eilės laikydavo *sarisas* nuleistas ir atstatytas, o kitos dešimt eilių jas

Tanki eilė
Reljefe vaizduojami kariai makedonų falangoje, ginkluoti sarisomis, vadinamomis ietimis.

Kareivis ant žirgo
Romėnų laikų reljefe pavaizduotas graikų raitelis.

pakeldavo, tačiau būdavo pasiruošusios jas panaudoti. Kadangi makedonų falangos silpnoji vieta buvo sparnai ir užnugaris, pirmuosius saugojo kavalerija, o antruosius ariergarde esantys lengvai ginkluoti pėstininkai.

Peltastai ir diversantai

Lengvuosius pėstininkus sudarė ir nemažai peltastų būrių, kurių kariai buvo ginkluoti tik mažu apvaliu skydu (*pelta*) ir lengva ietimi, o taip pat samdiniai iš įvairių šalių (trakai, ilirai, epirotai), apmokyti partizaninio karo ir tapę Aleksandro diversantais. Jie turėjo veikti neprieinamuose Albanijos kalnuose. Reguliariosios kariuomenės kariai į juos žiūrėjo paniekinamai dėl to, kad jie buvo kilę iš barbarų gyvenviečių, tačiau Makedonas juos laikė savo sėkmingų karinių žygių pagrindu ir už jų drąsą bei siekdamas ištikimybės, apsimesdavo nepastebįs jų daromų žiaurių plėšikavimų.

Hoplito ginklai
Ietimi ir trumpu kardu ginkluotas karys. V a. pr. Kr. stela ant hoplito kapo.

Sparnuotas grifas
Sparnuoto grifo formos herbas ant graikiško skydo.

Karo žirgai ir drambliai

Kavalerija, kurią graikai pradėjo nuolat naudoti tik po Peloponeso karo ir kurioje turėjo kovoti samdinių būriai, dėl bendrų veiksmų su pėstininkais makedonų kariuomenėje vaidino ypatingai svarbų vaidmenį. Falanga dėl sarisų smaigų sudarytos sienos labiau tiko priešo smūgiui sulaikyti, o kavalerijos uždavinys buvo pulti silpniausias priešo fronto vietas ir persekioti priešininkus. Kavaleriją sudarė kilmingi kariai, ginkluoti ietimis ir kardais, saugomi, kaip ir jų žirgai, sunkių metalinių šarvų. Lengvoji kavalerija, kurios kariai buvo ginkluoti kardais ir lengvomis ietimis, atliko priedangos ir žvalgybos funkcijas. Kariaudamas Aleksandras pasiekė dabartinio Afganistano ir Vakarų Indijos

Lauko mūšis
Šioje 1831 m. Pompėjuose rastoje įžymioje mozaikoje vaizduojamas Aleksandras Didysis, vadovaujantis makedonų kavalerijai, triuškinančiai Darėjo III persų kariuomenę.

teritorijas, kur pamatė dramblius, nepaprastai stiprius ir dėl to labai pavojingus storaodžius gyvūnus. Helenistinės kariuomenės naudojo dramblius. Šie gyvuliai turėjo būti mokomi ir valdomi labai gerų specialistų, kadangi būta pavojaus, kad mūšio sumaištyje jie gali pasisukti prieš savo kariuomenės eiles ir jas sunaikinti.

Romoje apie dramblius pirmą kartą sužinota III a. pr. Kr. pabaigoje per karą su Epiro karaliumi Piru, vienu paskesnių Aleksandro paveldėtojų, kuris vėliau įkūrė savo valdas Pietų Italijoje. Netrukus romėnams teko kovoti ir su dar nuožmesniais Kartaginos kariuomenės drambliais, kurių buvo dar daugiau.

DRAMBLIŲ MOKYMAS

Arianas (II a. po Kr.), pasakodamas apie Aleksandro žygį į Indiją, įdomiai aprašo būdus, kuriais indai sugeba priversti dramblius paklusti jų įsakymams. Viliojami patelės kvapu ir tapę ypatingai paklusnūs, gyvuliai įkrisdavo į iš anksto iškastas duobes, kuriose būdavo ilgą laiką laikomi be vandens ir maisto, siekiant juos nualinti. *Taigi vyrai nulipa nuo savo dramblių* (tų, kurie buvo jau prijaukinti) *ir suriša laukinių, išsekintų dramblių kojas, vėliau paskatina pirmuosius užpulti iškankintuosius dramblius, šie juos daužo ir muša tol, kol pastarieji bejėgiai susmunka ant žemės. Tuomet netoliese stovėję žmonės užriša ant jų kaklų virves, ir kol drambliai dar guli ant žemės, užsėda ant jų. Jei dramblys sumanys nusikratyti savo raitelių ar iškrėsti dar kokį nors kitą netikėtą pokštą, jam nepavyks: siekdami išvengti panašių išdaigų, savininkai aštriu peiliu aplink apipjaudavo dramblio kaklą ir į tą žaizdą įsprausdavo virvę. Taigi dramblys laikydavo galvą ramiai, nejudindavo kaklo, kadangi sužeistą vietą skaudėjo. Jei ketindamas keršyti dramblys bandytų pasisukti, virvė trintų žaizdą. Tokiu būdu apraminti, paklusnūs ir pripažinę esą nugalėti laukiniai drambliai leidosi vedami surišti virvėmis su prijaukintais drambliais.* (Arianas XIII. 11–13.)

LAIVAI IR KARO MAŠINOS

V a. pr. Kr. triėra dėl savo manevringumo ir laivo priekyje buvusio tarano, kuriuo laužydavo priešininkų laivų apkalus, tapo jūros mūšių karaliene. *Poliorketika,* apgulos menas, IV a. pr. Kr. tapo tikru mokslu.

Jau paskutinėje persų karų fazėje prie Salamino (480 m. pr. Kr.) graikų triėros įrodė savo pranašumą prieš persų kariuomenės naudotus finikiečių laivus. Apie keturiasdešimt metrų ilgio ir šešių metrų pločio triėros korpusas neturėjo denio ir buvo ypatingai lengvas. Laivo priekis buvo žymiai aukštesnis už paskuigalį ir viduryje turėjo pražūtingą bronzinį snapą *(rastrą),* kuriuo galėjo sulaužyti priešo laivo šoną. Kaip ir kituose senovės laivuose, taip ir triėrose pagrindinė stumiamoji jėga buvo irklai ir kvadratinė burė pučiant palankiam vėjui. Prekybiniai laivai dėl gabenamų krovinių svorio ir dėl to, kad jiems nereikėjo staigiai laviruoti norint išvengti priešo ar jį atakuojant paprastai naudojosi tik burėmis. Triėrų irkluotuojai sėdėdavo ant trimis eilėmis išdėstytų suolų prie laivo šonų arba, kaip rodo šiuolaikiniai tyrinėjimai, labiau tikėtina, kad ant suolų išilgai sėdėdavo po tris irkluotojus, kurių kiekvienas valdė po vieną irklą. Paskuigalyje esantis vairininkas valdė laivo plaukimo kryptį dviem didelėmis irklų mentimis. Šių laivų greitis neviršydavo šešių mazgų, tačiau jie buvo vertinami dėl laviravimo lengvumo. Dažniausiai naudojama jų taktika buvo didžiausiu

Inkaras ir delfinas
Dele esančioje polichrominėje mozaikoje pavaizduoti inkaras ir delfinas.

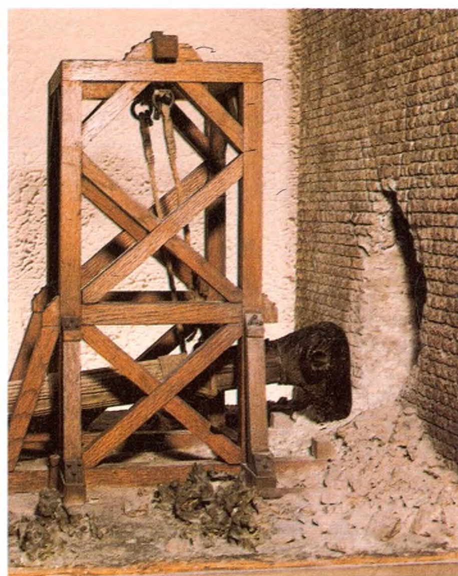
Graikų laivo rekonstrukcijos piešinys
Pušies, eglės ir vertingo Libano kedro mediena – tokios buvo graikų laivų statybos medžiagos. Kartais buvo naudojama ir minkšta, tačiau lengva tuopų mediena. Laivo kilis buvo daromas iš ąžuolo. Karo laivų skiriamasis bruožas buvo aukštas snapas rostras.

greičiu įplaukti tarp priešo laivų ir sulaužyti irklus taip atimant iš jų galimybę laviruoti. Gynybinė taktika numatė greitą apsisukimą išvengiant priešo smūgio ir bandymą jį atakuoti iš šonų ar užnugario. Šiuo atžvilgiu triėros, turėdamos taraną, galėjo skandinti priešo laivus, smūgiuodamos į jų šonus ir paskuigalius. Taip pat naudotasi abordažu, tuomet jūros mūšį pakeisdavo lauko kautynės. Po pergalės prieš persus valstybės veikėjas Temistoklis siekė, kad atėniečiai Laurėjo kasyklose gaunamą sidabrą investuotų į galingo triėrų laivyno kūrimą. Ir jis buvo teisus, dėl to visą V a. pr. Kr. Atėnai turėjo galingiausią laivyną. Vėliau pagal triėrų pavyzdį buvo pradėtos statyti *kvinkeremos,* kuriomis naudojosi helenistiniai valdovai, o po jų – romėnai.

KIETA GALVA

Graikų pasaulyje taranas buvo išrastas tarp V ir IV a. pr. Kr. Tai buvo didelis rąstas, kurio priekyje pritvirtintas dažniausiai avino galvos formos bronzos gabalas. Stumiamas dešimčių žmonių taranas buvo naudojamas vartams ir sienoms griauti. Tarano atsisakyta tik XIV amžiuje, kai pamažu jį pakeitė artilerijos sviediniai.

Kabantis taranas
Didesni, apie toną sveriantys taranai būdavo pakabinami ant virvės mediniuose rėmuose.

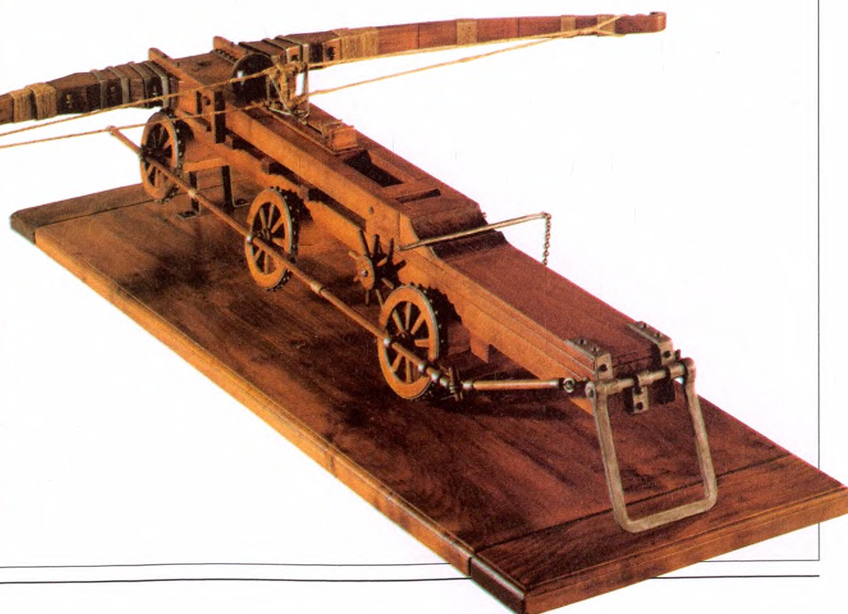
Ugnis, strėlės ir sviediniai, nukreipti į priešus

Karo mašinas imta taikyti vis dažniau, kadangi be tradicinio mūšio atvirame lauke (hoplitų kovos) buvo pradėta naudoti apgulos ir įtvirtintų miestų gynybos taktika. Temistoklio sprendimas apsaugoti Atėnus ir Pirėją stipriomis gynybinėmis sienomis liudijo ne tik galimą miestų autonomiją (jie galėjo išgyventi papildydami savo atsargas per uostą), bet ir pavojų, kad nusiaubus kaimus, miestas gali būti apgultas. Apgulos mokslas, kuris vis labiau tobulėjo IV a. pr. Kr., buvo pavadintas *poliorketika,* makedonų monarcho Demetrijo I, praminto Poliorketu, t. y. *miestų apgulėju.* Nuo miesto sienų ir bokštų apgultieji į priešą mėtė ugnies gniužulus, naudodami vis sudėtingesnes mašinas šaudė strėles ir sviedinius. Puolantieji stengėsi užkariauti miestą stumiamaisiais bokštais, darydami dirbtinius kalnus, ant kurių irgi buvo statomos karo mašinos, arba kasdamiesi po sienos pamatais, siekdami, kad ji nugriūtų.

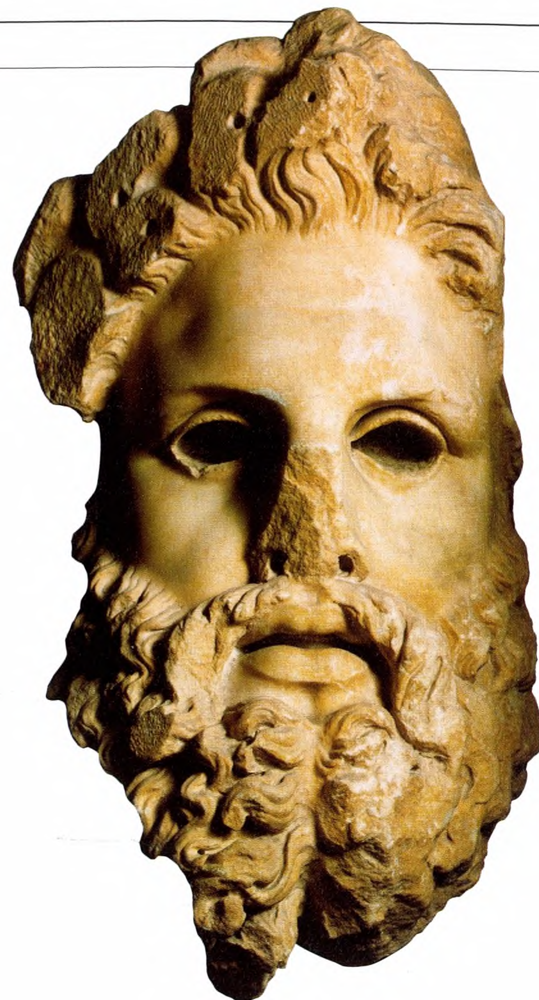
Asirų tankas
Apgulos meną jau buvo įvaldę asirai, kurie sukūrė šią ant ratų judančią mašiną, tų laikų tanką ante litteram.

Milžiniška balista
Ši gigantiška balista, padaryta pagal Leonardo da Vinčio Atlanto kodekse esančius brėžinius, yra labai panaši į mašiną, išrastą IV a. pr. Kr. Sirakūzuose, kuri galėjo šaudyti dviejų metrų ilgio strėlėmis.

Olimpo dievai ir Dioniso kultas

Mikėnų aristokratinės visuomenės atspindys Olimpo dievai buvo garbinami *poliuose* kaip įstatymų sergėtojai ir harmonijos bei klestėjimo užtikrintojai. Tačiau žmogaus siekis turėti su dievybe asmeninį, artimą ryšį sąlygojo Dioniso, individualaus išsilaisvinimo dievo, kulto atsiradimą.

Ilgą laiką graikų religija buvo politeistinė, jai buvo būdingas garbinimas daugelio dievų, kurie sąveikavo su žmonių gyvenimais būdami viršesnėje, tačiau ne transcendentinėje plotmėje. Kitaip tariant jie turėjo saugoti *kosmą,* pasaulio tvarką, tačiau nebuvo su ja tapatinami. Senovės graikai įsivaizdavo, kad žymiai galingesni už žmones, nemirtingi ir laimingi dievai gyveno Olimpo viršūnėje, buveinėje, aprašytoje Homero: *Ten vėjai neūžia nei lietūs/ Niekad nešniokščia, nei audros nešėlsta: giedra nuolatinė/ Švyti, kai nėr debesų ir beria spindulius saulė./ Ten laimingieji dievai sau leidžia laiką džiaugsmingai.* (Homeras. *Odisėja*. VI. 43–46, vertė A. Dambrauskas.)

Didelė šeima

Homero poemose aprašyti Olimpo dievai buvo aristokratinės visuomenės atspindys. Ne be pagrindo jie sudarė didelę individų šeimą, galinčią tenkinti savo reikmes ir įgyvendinti savo planus. Dievų hierarchijos viršūnėje – Dzeusas, kuris greičiau yra didelės šeimos galva, o ne despotiškas valdovas. Jis teisingumo saugotojas ir vykdytojas,

Dievų sostas
Apačioje: *Olimpo kalnas (aukštis – 2917 m), aukščiausias Graikijos taškas, kurį dievai pasirinko savo buveinei. Kalno pavadinimas bendrinėje kalboje vartojamas norint apibūdinti išskirtinę vietą.*

Griausmai ir žaibai
Viršuje: *II a. pr. Kr. Dzeuso skulptūra. Dzeusas, romėnų Jupiteris, yra vyriausiasis Olimpo dievas. Žaibų ir lietaus dieviškasis valdovas prižiūri tvarką ir hierarchiją panteone.*

Raišas dievas
Hefaistas, romėnų Vulkanas, buvo ugnies ir metalurgijos meno dievas, puikus ginklakalys ir papuošalų dirbėjas. Legendoje pasakojama, kad jį raišą padarė Dzeusas, numetęs nuo Olimpo už tai, kad šeimyniniame barnyje užstojo savo motiną Herą. Viršuje: *Ant graikiškos vazos fragmento pavaizduotas Hefaistas.*

baudžiantis nedorėlius ir užtikrinantis žmonių bendruomenei reikalingą pusiausvyrą. Šalia jo yra kariai Arėjas ir Apolonas, išminties, medicinos ir teisingumo dievas, Poseidonas – jūrų, tokių svarbių graikų veiklai, valdovas, Hermis, nešantis žmonėms dievų žinias. Deivės Motinos ikiindoeuropietiškos stipraus matriarchato visuomenės deivės palikimas buvo Dzeuso žmona Hera, meilės deivė Afroditė, medžioklės deivė Artemidė, Atėnė, kuri vėliau tapo polių globėja, Demetra – žemės ir žemdirbystės deivė. Mite pasakojama, kad Dzeusas ir jo broliai vieną dieną sukilo prieš savo tironišką tėvą Kroną, pradėjo su juo ilgą kovą ir pagaliau sugebėjo jį nuversti. Panašu, kad ši istorija atspindi gyvenimą daugelio polių, kurių piliečiai sugebėjo išsilaisvinti iš tiranų valdžios arba išsikovojo reikiamą vidinę erdvę santvarkoje, kuriai iš pradžių stiprią įtaką darė aristokratija. Visa tai sąlygojo Olimpo dievų pakeitimą piliečių panteonu, taip prisitaikant prie naujos politinės socialinės tikrovės.

HERA IR ARTEMIDĖ

Hera, Dzeuso žmona, buvo teisėtai ištekėjusių moterų deivė. Būdama ištikima vyrui ji nekentė santuokinės neištikimybės ir baudė už ją. Tai liudija mitai apie jos pavydą ir persekiotas bei nubaustas dievų tėvo meilužes. Artemidė, Apolono sesuo, žvėrių valdovė, medžiotoja, gyveno girioje su savo nimfomis. Ji buvo naktinių kultų, pereinamojo amžiaus ritualų ir gimdymo akto dievybė.

Deivė medžiotoja
Apolono sesuo dvynė Artemidė, romėnų Diana, dažnai vaizduojama ginkluota lanku ir su stirna prie šono, kaip ir šioje, I–II a. po Kr. sukurtoje, romėnų marmurinėje skulptūroje.

Deivių karalienė
Rėjos ir Krono duktė, Dzeuso sesuo ir žmona Hera, romėnų Junona, turėjo vietą tarp aukščiausių Olimpo dievybių. Šalia: *Olimpijoje rasta kalkakmenio galva priskiriama milžiniškai Heros skulptūrai, sukurtai VI a. pr. Kr.*

ARĖJAS IR ATĖNĖ

Apie Arėją, romėnų Marsą, yra žinoma bene mažiausiai iš Olimpo dievų. Atėnuose nebuvo jokių jo kulto požymių, nors svarbiausia valstybės taryba, *Areopagas,* pasivadino jam pašvęstos kalvos vardu. Jis buvo karinio įniršio dievas, taigi „negero“ karo dievybė, priešingai nei Atėnė, teisingo karo deivė. Atėnė dar buvo jaunimo, drąsuolių, polių ir visų menų globėja.

Visuomenės religija

Mieste–valstybėje Dzeusas ir jo artimieji buvo laikomi visuomenės dievais, kadangi jų kultas atliko ne tik individualaus ryšio tarp dievybės ir tikinčiojo vaidmenį, tai buvo labiau kolektyviai atliekamų viešų veiksmų eilė siekiant užsitikrinti įvairių piliečių gyvenimo pusių dievišką apsaugą. Savo dievams poliai statė šventyklas, ruošė religines šventes, žaidynes ir teatro renginius. Be to, graikų religijoje nebuvo Rytams būdingos ortodoksinės pasaulėžiūros, ribojusios tam tikrą laisvą asmeninį interpretavimą, tad dėl šios priežasties graikai neturėjo šventikų kastos kaip vienintelės religinių žinių saugotojos ir aiškintojos.

Kovinė apranga
Ši bronzinė votyvinė etruskų skulptūrėlė vaizduoja dievą Arėją, apsirengusį tradicine kario apranga.

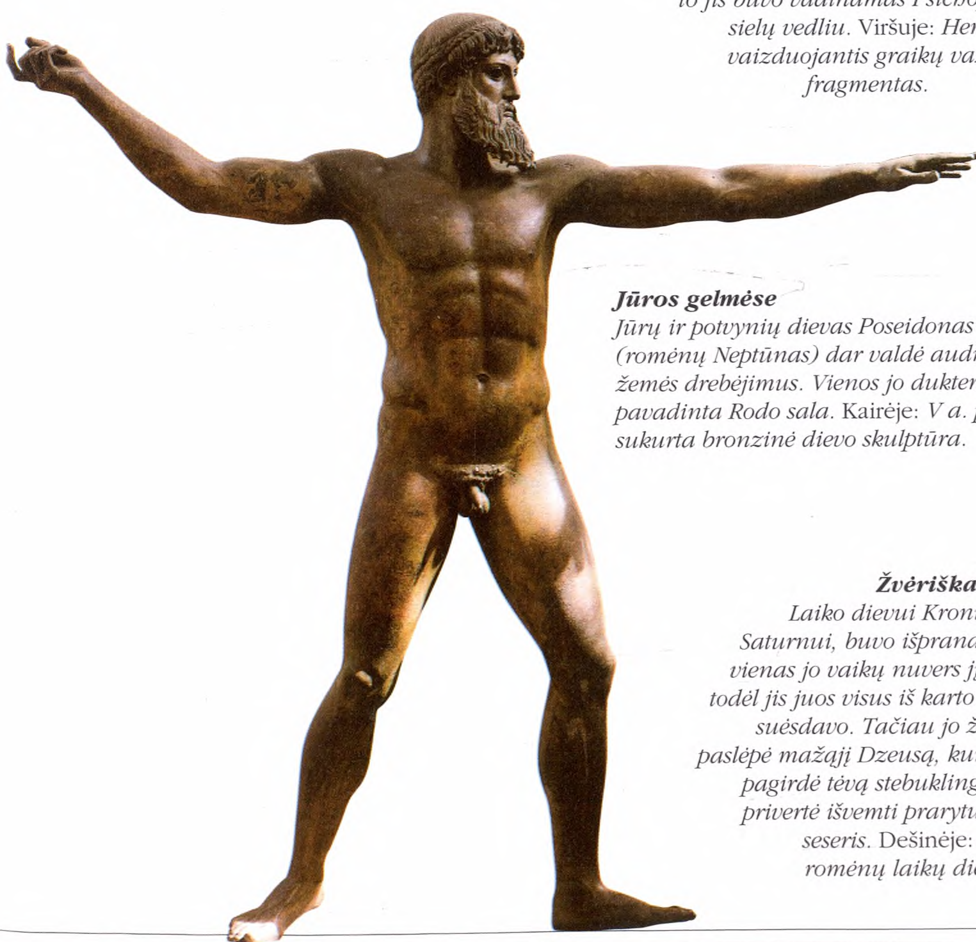
Gimusi meilei
Legendoje pasakojama, kad Afroditė (romėnų Venera) gimė iš jūros putos, apvaisintos Urano. Apačioje: *IV a. pr. Kr. molinė deivės skulptūra.*

Šventikų pareigos – tai civiliniai įpareigojimai, patikėti kelių žinomiausių šeimų atstovams, vykdomi tenkinti visuomenės reikmėms. Dievai, pilietinės tvarkos garantai, iš savo tarnų reikalavo juos pagerbti dviem būdais: graikas neturėjo siekti būti viršesnis už kitus, peržengdamas ribas, nustatytas rašytais ir nerašytais įstatymais, ir nusidėti nesaikingumu – *hybris*. Kadangi įžeistos dievybės bausmė buvo neišvengiama ir skiriama visam miestui (galime prisiminti, kaip Sofoklio dramoje dėl Oidipo kaltės dievai nubaudė Tėbus maru. Oidipas užmušė savo tėvą ir vedė savo motiną). Be to, graikas neturėjo nusidėti bedievyste *(asebeia)*, taigi negalėjo įžeisti religijos išniekindamas šventyklą, bjaurodamas šventus atvaizdus, grobdamas aukas. Bedievystė buvo laikoma blogybe, darančią žalą dievo veikimui ir buvo baudžiama miesto magistratų.

Sielų vedlys
Dzeuso sūnus Hermis (romėnų Merkurijus) buvo piemenų dievas bei dievų žinių nešėjas. Taip pat jis turėjo lydėti į pragarą mirusiųjų sielas. Dėl to jis buvo vadinamas Psichopompu, sielų vedliu. Viršuje: *Hermį vaizduojantis graikų vazos fragmentas.*

Jūros gelmėse
Jūrų ir potvynių dievas Poseidonas (romėnų Neptūnas) dar valdė audras ir žemės drebėjimus. Vienos jo dukters vardu pavadinta Rodo sala. Kairėje: *V a. pr. Kr. sukurta bronzinė dievo skulptūra.*

Žvėriškas apetitas
Laiko dievui Kronui, romėnų Saturnui, buvo išpranašauta, kad vienas jo vaikų nuvers jį nuo sosto, todėl jis juos visus iš karto po gimimo suėsdavo. Tačiau jo žmona Rėja paslėpė mažąjį Dzeusą, kuris paaugęs pagirdė tėvą stebuklingu gėralu ir privertė išvemti prarytus brolius ir seseris. Dešinėje: *II a. po Kr. romėnų laikų dievo statula.*

Atstumtųjų dievas

Stipri kolektyvinė graikų religijos prigimtis ir iš to atsiradęs individualaus ryšio tarp dievybės ir žmogaus trūkumas sąlygojo alternatyvaus asmeninio Dioniso (Bakcho) kulto suklestėjimą. Anot legendos, šis dievas atėjo iš Rytų, išmokė žmones gerti vyną ir nuo jo pasigerti, be to, nuošaliose vietose, už bendruomenės ribų, ruošė ritualines orgijas. Jeigu polio dievai buvo įstatymų, tvarkos ir teisėtumo sergėtojai, tai Dionisas buvo iracionalumo dievas, išlaisvinantis žmogų nuo taisyklių ir pareigų. Individus persmelkdavo dieviška energija, kai jie pasiekdavo *ekstazę* (gr. *ekstasis – išėjimas, atsiradimas už savo būsenos ribų*) šokdami siautulingus šokius grojant fleitoms ir būgneliams. Ritualinėse orgijose dalyvaudavo visi tie, kurie siekė bendravimo su dievu nepriklausomai nuo teisinės ir socialinės padėties. Taip kulte daugiausiai dalyvaudavo polių atstumtieji – moterys ir vergai, kuriems piliečių įstatymai darė tik žalą. Poetas Euripidas (V a. pr. Kr.) tragedijoje *Bakchantės* norėdamas parodyti būtinybę išspręsti konfliktą tarp sąmoningumo ir iracionalumo, būdingų kiekvienai bendruomenei ir kiekvienam, net tai neigiančiam individui, pasakoja apie tragišką ir bergždžią jauno Tėbų karaliaus Pentėjo pasipriešinimą Dioniso kulto sklidimui savo mieste. Jo motina Agavė, uošvis Kadmas ir pranašas Teiresijas jau tapo kulto sekėjais, todėl siekia, kad pasiduotų ir Pentėjas. Šiais žodžiais Teiresijas bando įrodyti Dioniso galybę ir būtinybę juo sekti bei jį garbinti: *Tas naujas dievas, iš kurio juokies dabar,/ Visoj Heladėj greitai taip įsigalės,/ Kad man net žodžių neužtenka apsakyt./ Dviem pradais, jaunas vyre, remias žmonija:/ Pirmasis – Žemė, arba deivė Demetra/ (Ji sausumos gėrybėm peni mus visus)./ Semelės vaikas – priešingos jai prigimties./ Jis davė gėrimą iš vynuogių žmonėms,/ Kuriuo bedaliai mirtingieji sielvartus/ Numaldo, atsigėrę iš saldžios srovės./ Jis miegą dovanoja ir dienos vargus/ Užmiršti padeda: juk kito vaisto nėr!/ Jį, dieviškai kilmingą gėrimą, dievams/ Nuliejam už gėrybes, gautas iš dangaus.* [...] *Ekstazėj slypi*

Mirtų vainikas
Mirta buvo šventas Dioniso augalas. Pašvęstieji dėdavosi ant galvos mirtų vainikus per misterijas. Viršuje: *IV a. pr. Kr. sukurtas auksinis mirtų vainikas.*

Dioniso kulto paplitimas
Romėnų laikais Dioniso kulto ritualinės orgijos buvo paplitusios ir Italijoje, ypač tarp pusiasalio pietinės dalies gyventojų. Kairėje: *Romėniška Praksitelio sukurto Dioniso biusto kopija.*

Dioniso kulto ritualas
Ant V a. pr. Kr. sukurtos vazos pavaizduota ritualinė Dioniso kulto scena.

Sileno galva
Dioniso palydovai, silenai arba satyrai, personifikavo laukinės gamtos jėgas. Jie dažnai buvo vaizduojami gyvulių pavidalu, su ožio arba arklio ragais ir kanopomis.

pranašavimo galia,/ Todėl šį dievą laikom ir žyniu;/ Mat jeigu kūne susikaupia dievo daug,/ Žmogus ekstazėj gali ateitį įspėt./ Jis pasižymi ir Arėjo veikimu:/ Mat būna, kad kariuomenė kovos lauke/ Prieš mūšį išsilaksto baimės apimta –/ O baimė irgi Dionisui pavaldi./ Tu dar išvysi, kaip jis Delfų uolomis/ Lakstys su deglais ir Parnaso šlaituose/ Bakchanto lazdą purtys, ja švytruos./ Visoj Heladėj tapęs dideliu dievu!/ Pentėjau, patikėk seniu: ne vien valdžia/ Valstybės stiprios; tu taip pat žmogus,/ Todėl gali suklupt. Priimk tu jį verčiau,/ Nuliek jam vyno, galvą pasipuošk ir siausk! (Euripidas. *Bakchantės.* 272–285; 298–313, vertė S. Narbutas.)

Šokanti mainadė
Mainadės (pamišėlės) arba bakchantės, buvo moterys, dalyvaujančios Dioniso kulto orgijose. Legendoje pasakojama, kad pirmosios mainadės buvo nimfos, krūtimi maitinusios dievą. Šalia: *Romėniška graikų skulptoriaus Kalimacho sukurto bareljefo kopija, vaizduojanti šokančią mainadę.*

ŽAIDYNĖS IR MUZIKINĖS VARŽYBOS DIEVO GARBEI

Oficiali graikų religija turėjo keletą pagrindinių kulto vietų bei momentų. Tai buvo teatras bei jo renginiai, malda ir aukojimas prie šventyklų ir panheleninės žaidynės, kurios taip buvo vadinamos dėl to, kad sutraukdavo visos Graikijos piliečius.

Mirono disko metikas
Disko metiko judesys buvo įamžintas šioje garsioje skulptūroje. Mus pasiekė senovėje padarytos jos kopijos.

Svarbiausios žaidynės buvo švenčiamos Dzeuso šventykloje Olimpijoje, Elidėje (Peloponesas). Olimpinės žaidynės, vykstančios kas ketveri metai, prasidėjo 776 m. pr. Kr. siekiant pagerbti mitinį pusdievį Heraklį. Jos trukdavo penkias dienas, kurių metu dėl įvykio sakralumo dalyvaujančios valstybės turėjo vengti galimo priešiškumo ir laikytis ekecheirijos *(ekecheiria)* – šventųjų paliaubų. Buvo draudžiama atsinešti ginklų ir imtis prievartinių veiksmų Olimpijos teritorijoje. Pirmąją dieną vienintelė ceremonija buvo atletų priesaika ir keli aukojimai dievams. Antrąją dieną prasidėdavo tikrosios varžybos – žirgų lenktynės, vykdavusios hipodrome, nutolusiame tam tikru atstumu nuo Dzeuso šventyklos. Pagarsėjusios buvo keturkinkių lenktynės, kuriose dalyvaudavo tik nedaugelis turtingųjų, galinčių juos išlaikyti. Taip pat vykdavo žirgų varžybos, kuriose raiteliai jodavo be balno ir pentinų. Dienos pabaigoje stadione vykdavo *pentatlo,* penkiakovės varžybos, kurias

Žaidynių vieta
Olimpijos stadione nebuvo tribūnų, žiūrovai sėdėdavo ant žemės, o žiuri turėjo savo ložę. Apačioje: *Įėjimas į stadioną.*

Pirmyn į pergalę
Žirgų lenktynės būdavo pačios gražiausios varžybos Olimpijoje. Ši nuostabi skulptūra iš bronzos (IV a. pr. Kr.), vaizduojanti vaiką raitelį ant žirgo nugaros, tikriausiai buvo sukurta pergalei varžybose atminti.

sudarė penkios sporto šakos: disko metimas, ieties metimas, šuolis į tolį, bėgimas ir imtynės. Trečioji diena vėl buvo skiriama religiniams ritualams Dzeuso garbei, darant išimtį tik bėgimo ilgu, vidutiniu ir trumpu atstumu varžyboms. Ketvirtąją dieną vykdavo kumštynių, imtynių ir *pankratijo* (imtynių ir bokso mišinio) varžybos. Penkta diena vėl būdavo skiriama procesijoms ir ritualams. Kaip matome, šiame kalendoriuje buvo sujungtos sporto varžybos ir religinės apeigos. Nugalėtojai negaudavo – kaip šiais laikais – puikių prizų ar atlyginimų, jie būdavo apdovanojami alyvmedžio šakelių vainiku ir įgydavo nemirtingą šlovę tarp žmonių. Šiais žodžiais Pindaras (VI a. pr. Kr.), kurio poeziją įkvėpė panhelenines varžybos, prašo Dzeuso palaimos kumštynių varžybų nugalėtojui, apibūdindamas jį kaip išmintingą ir santūrų žmogų: *Tėve Dzeusai.../ pagerbk ritualiniu himnu, Olimpijos nugalėtoją,/ žmogų, kuris pelnė šlovę kumštynėse. Te jį pagerbia/ piliečiai ir svetimšaliai./ Jis ėjo teisybės keliu, prievartos priešas ir yra išminčių išminčius/ paveldėjo šviesų kilmingų tėvų savo protą.* (Pindaras, *VII Ol.*, 87–92.)

Geriausiųjų kova
Paskutinėje pentatlo kovoje, kumštynėse, dalyvaudavo atletai, laimėję pirmose keturiose rungtyse. Jie ir pavaizduoti ant 525 m. pr. Kr. sukurtos amforos, rastos Didžiojoje Graikijoje.

Kitos žaidynės

Kitos panhelenines Dzeusui skirtos žaidynės: Nemėjinės, kas dveji metai vykdavo Nemėjos slėnyje Argolidėje. Prie Korinto Istmo vykdavusios Istminės žaidynės, kuriomis būdavo garbinamas dievas Poseidonas, irgi vykdavo kas dveji metai. Pitinės žaidynės, kurios vykdavo Delfuose, prie Apolono šventyklos, iš pradžių kas aštuoneri (kas aštuoneri metai Apolonas palikdavo mitinę hiperborėjų tautą šiauriniame žemės pakraštyje ir grįždavo į Delfus), vėliau – kas ketveri metai. Pitinės žaidynės prasidėjo kaip muzikinės varžybos. Muzikantai varžydavosi grodami kitaromis ir apdainuodami Apolono pergalę prieš žaltį Pitoną. Nuo IV a. pr. Kr. muzikinės varžybos vykdavo ir istminėse, ir nemėjinėse žaidynėse.

Muzika ir poezija
Muzika ir poezija archainiu ir klasikiniu laikotarpiu buvo viena meno šaka. Tokie poetai kaip Sapfo ir Alkajas pritardavo savo dainoms grodami kitara. Apačioje: *Muzikantas, grojantis kitara.*

SLAPTIEJI KULTAI

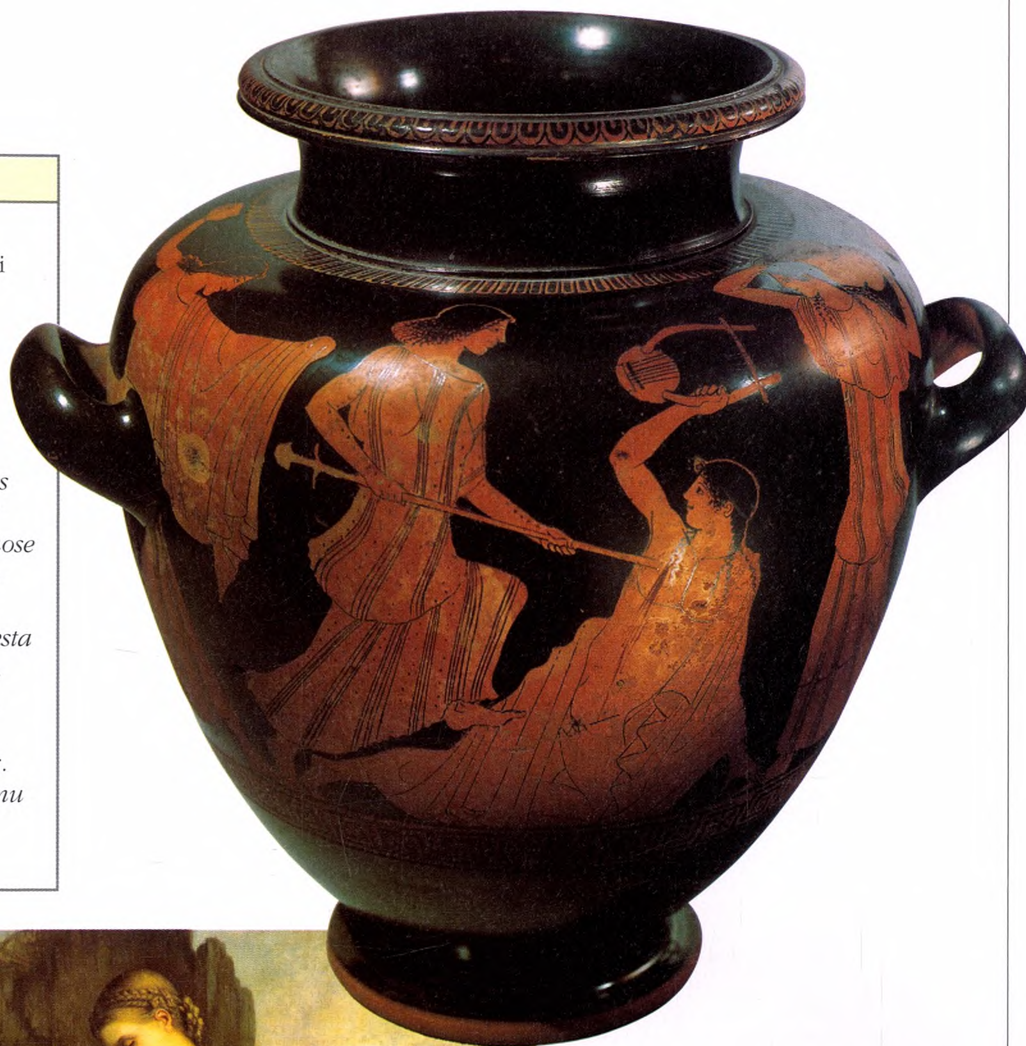
Graikų religijai mirties keliamą baimę padėdavo įveikti slaptieji tik pašvęstiesiems prieinami kultai, pavyzdžiui, orfikų ir Eleusino.

Kaip jau buvo rašyta, Dioniso kultas tenkino žmonių asmeninio ir artimo ryšio su dievu poreikį. Šis kultas leido išlaisvinti iracionalius siekius, kuriuos miestas su savo įstatymais, draudimais ir viešai padalytu religingumu leido išreikšti tik iš dalies. Tačiau Dioniso kultas nebuvo vienintelė alternatyva. Graikai išpažino ir kitas, negiminingas visų priimtam tikėjimui religijas – slaptuosius kultus, kuriuose galėjo dalyvauti bet kokių socialinių sluoksnių pašvęstieji, jiems buvo žadamas laimingas gyvenimas po mirties. Mirtis žmonėms kėlė vieną pagrindinių baimių, o oficiali religija ne visada sugebėdavo tinkamai atsakyti į klausimus apie ją.

Užburianti daina
Orfėjas, upės dievo Ojagro ir mūzos Kaliopės sūnus, yra mitinis dainininkas, kaip manoma, sukūręs kitarą. Savo dainų melodijų švelnumu jis galėdavęs pakerėti ne tik žmones, bet ir gyvūnus, kaip vaizduojama III a. sukurtoje romėnų mozaikoje.

Nusileidimas į požemio pasaulį
Žinomiausiame mite apie Orfėją pasakojama, kaip nutaręs nusileisti į pragarą susigrąžinti žmoną Euridikę jis savo dainavimu sujaudina požemių dievus. Tačiau jo žygis nepavyko, kadangi jis nesugebėjo atsispirti draudimui neatsigręžti, kol jo koja nepalies gyvųjų pasaulio žemės. Apačioje: *Orfėjas ir Euridikė. Nikola Puseno paveikslas (1594–1665).*

SAIKINGUMO IR NEPRIEVARTOS JĖGA

Orfėjo kulto sekėjai skelbė paprastą gyvenimą be prievartos. Buvo draudžiama užmušti net gyvulį, kadangi jų kūnuose yra sielos, kurios juos užmušus persikeltų į kitus kūnus ir taip būtų pratęstas jų žemiškų kančių laikas. Dėl to orfikai laikėsi griežtų vegetarizmo principų. Filosofas Seneka (4 m. pr. Kr.–65 m. po Kr.) viename savo laiške taip atsimena mokytojo Sotiono, kuris pritarė šiai doktrinai, žodžius, raginančius nevalgyti mėsos: *Tu netiki, kad sielos pereina vis į kitus ir kitus kūnus ir kad tai, ką mes vadiname mirtimi, yra kelionė? Netiki, kad šiuose gyvuliuose, žvėryse ar vandens gyvūnuose glūdi kokio nors žmogaus siela? Netiki, kad niekas šiame pasaulyje nežūva, o tik keičia vietą, kad ne tik dangaus kūnai sukasi tam tikrais ratais, bet ir gyvos būtybės išnyksta ir sugrįžta, ir sielos keliauja ratu? Didieji vyrai tuo tikėjo. Taigi kol kas susilaikyk nuo sprendimo ir nedaryk nieko, kas prieštarautų tam. Jei visa tai tiesa, nevalgydamas gyvūnų, išvengsi nuodėmės, o jei netiesa – būsi saikingas. Ar labai daug žalos padarys tavo patiklumas? Juk aš atimu iš tavęs tik liūtų ir kranklių maistą.* (Seneka. *Laiškai Lucilijui.* 108. 20–21. Vertė D. Dilytė.)

Orfizmas - slaptasis kultas

Orfizmas, pavadintas mitinio poeto Orfėjo vardu, apie kurį buvo pasakojama, kad jis grodamas kitara galėjo sutramdyti laukinius žvėris, išplito įvairiose archajinės visuomenės vietose ir greitai tapo antrąja, neoficialia religija. Tai buvo slaptas kultas, kurio nariais tapdavo pašvęstieji ir kuris rėmėsi Rytų kilmės *metempsichozės,* sielos persikėlimo po mirties į kitą kūną, doktrina. Dėl nuolatinių reinkarnacijų į įvairaus likimo žmonių, tai pat į gyvūnų kūnus, siela laikui bėgant apsivalo, atsikrato trūkumų, kol visam laikui išsivaduoja iš savo kūniškų ryšių ir gali mėgautis idealia palaima, atitinkančią jos prigimtį. Nepaisant to, pašvęstiesiems, kurie laikysis asketiško gyvenimo, po mirties žadamas rojus ir amžina palaima. Orfizmas padarė milžinišką įtaką ne tik Platono filosofijos mokymui, bet ir gnostinių sektų bei krikščionybės sampratai apie sielą ir jos paskirtį.

Slaptai nuo žmonių
Grįžęs iš požemio pasaulio Orfėjas įkūrė misterijas, slaptą pašvęstųjų kultą. Trakijos moterys, įsiutusios, kad joms nėra leidžiama dalyvauti misterijose ir dėl Orfėjo, atsilaikiusio prieš jų gundymus nepalaužiamos ištikimybės žmonai, jį užmušė ir sukapojo į gabalus. Viršuje: *475 m. pr. Kr. sukurtos vazos piešinyje vaizduojama Orfėjo mirtis.*

Nemirštanti daina
Jūra, priėmusi sukapoto Orfėjaus dalis, nunešė jo galvą į Lesbo salą. Čia dainininkas buvo salos gyventojų iškilmingai palaidotas. Buvo pasakojama, kad iš jo kapo vis dar buvo galima išgirsti kitaros garsus. Šį pasakojimą iliustruoja Gustavo Moro (1826–1898) paveikslas.

Eisena į Eleusiną

Eleusino misterijos, kita religijos forma, buvo išpažįstama Eleusino šventykloje, esančioje už dvidešimties kilometrų nuo Atėnų ir buvo globojama Olimpo dievybės Demetros, žemės ir derlingumo deivės. Šiuo atžvilgiu ji buvo artimesnė oficialiai religijai. Eleusinų misterijose irgi galėjo dalyvauti visi, nepaisant teisinės padėties. Vieną kartą per metus Šventuoju keliu pašvęstieji nueidavo procesijoje iš Atėnų į Eleusiną. Pasiekę Demetros šventyklą jie tyloje dalyvaudavo šventikų atliekamuose ritualuose, vaizduojančiuose mitą apie deivę. Legendoje pasakojama, kad Demetra prarado dukterį Persefonę, kurią Hadas nusitempė į požemio

Derliaus deivė
Demetra, pavaizduota šioje romėnų kopijoje, padarytoje pagal IV a. pr. Kr. originalą, buvo žemdirbystės deivė, ypač globojusi javus.

Ieškant dukters
Beviltiškai ieškanti dukters Persefonės Demetra buvo priimta Kelėjo rūmuose, Eleusine. Kairėje: *Telesterijo, Demetros šventyklos salės griuvėsiai Eleusine, kur buvo švenčiamos misterijos deivės garbei.*

Ne visiems
Persunktos ezoterizmo Eleusino misterijos, pavaizduotos ant šios romėnų urnos, buvo skirtos tik pašvęstiesiems ir švenčiamos ne visiems prieinamoje vietoje.

Pagrobimas iš meilės
Demetros ir Dzeuso duktė Persefonė (romėnų Prozerpina) buvo pagrobta dėdės Hado, kuris buvo ją įsimylėjęs ir padarė požemio pasaulio karaliene. Apačioje: *Berninio skulptūra – Persefonės pagrobimas.*

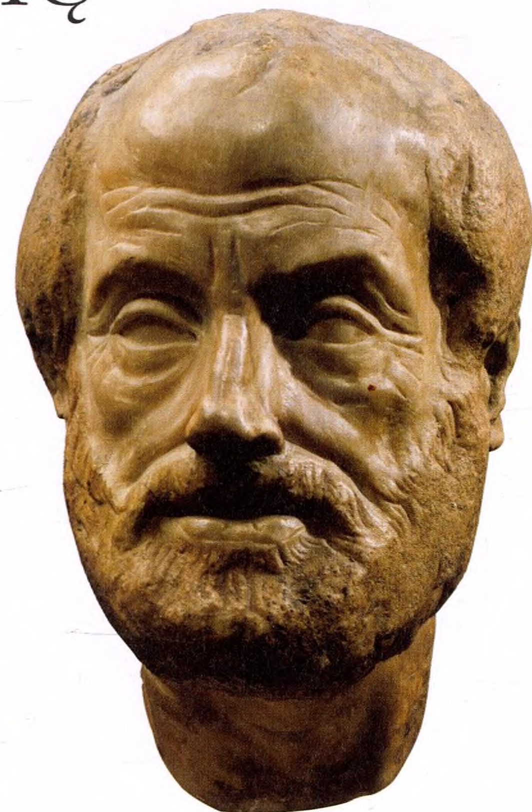
pasaulį. Palaužta, negalėdama rasti dukters deivė nusprendė atsisakyti derliaus globėjos vaidmens ir pasitraukti į savanorišką tremtį pas Metaneirą, karaliaus Kelėjo žmoną, kur tapo žindyve. Jos pasirinkimo rezultatų nereikėjo ilgai laukti, kadangi žemė darėsi nevaisinga. Tada Dzeusas įsakė Hadui grąžinti dukterį, tačiau tai buvo neįmanoma, kadangi Persefonė būdama požemio pasaulyje suvalgė granato grūdelį ir niekada nebegalėjo pamiršti tos vietos. Tada dievų tėvas rado kompromisą: Demetra turi grįžti į savo vietą Olimpe ir vėl virsti deive, o Persefonė dalį metų galės praleisti su motina. Kiekvieną pavasarį duktė palieka mirusiųjų pasaulį ir keliauja į Olimpą, o tada atgimsta visa gamta, tačiau po sėjos, žiemai, ji turi grįžti į požemius, todėl žemė vėl lieka nevaisinga. Eleusinų misterijos buvo mirties ir gimimo aiškinimo ritualas, simbolizuojantis amžiną gamtos kaitą.

Triptolemas sėjėjas
Triptolemo, būsimo Eleusinų karaliaus, žindyvė buvo Demetra, kuri jam davė užduotį išmokyti visas tautas sėti javus ir padovanojo sparnuotą vežimą, iš kurio jis galėtų visur sėti grūdus. Viršuje: *Ant V a. pr. Kr. padaryto kratero vaizduojami Demetra ir sėdintis vežime Triptolemas.*

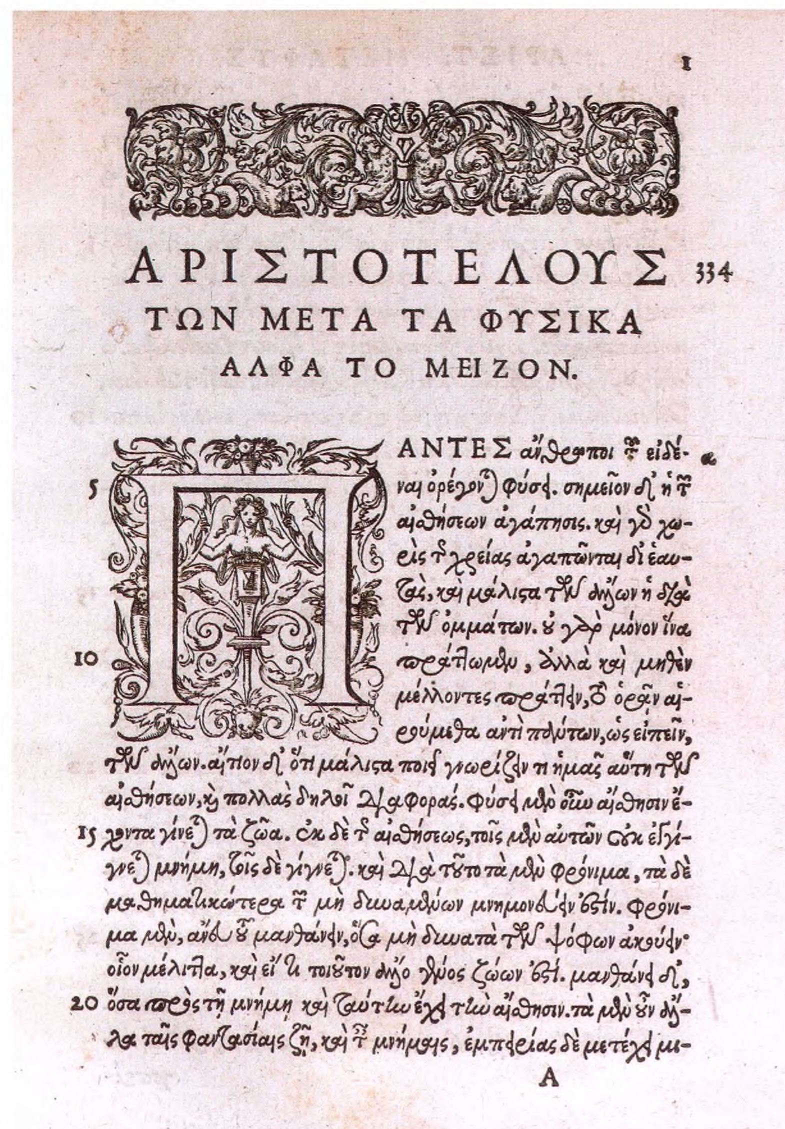
Principų ir priežasčių ieškojimas

Remdamiesi turimomis istorinėmis žiniomis žinome, kad Graikijoje filosofija gimė apie VII–VI a. pr. Kr. stengiantis sužinoti, iš kur atsirado mus supantis pasaulis.

„Kas [...] labiau mėgsta gryną žinojimą, pasirinks tobuliausią mokslą, o toks kaip tik yra mokslas apie tai, kas labiausiai vertas pažinimo; labiausiai verti pažinti pirminiai pradmenys ir priežastys, nes per juos ir jais remiantis pažįstami kiti dalykai, o ne jie pažįstami per tai, kas nuo jų priklauso.“ (Aristotelis. *Metafizika*. I. 982a–982b.) Taip apie filosofiją kalbėjo Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.) savo traktate apie pirmines priežastis, kurį Aristotelio veikalus tvarkęs Andronikas Rodietis (I a. pr. Kr.) pavadino *Metafizika* kaip kūrinį, įdėtą po „Fizikos“ (gr. *meta* – po, už). Šiame veikale Aristotelis pateikia trumpą filosofijos istoriją. Filosofijos disciplina atsirado Graikijoje du su puse amžiaus anksčiau už Aristotelį, ji ieškojo pirminių tikrovės priežasčių, per palyginti trumpą laiką labai suklestėjo ir apėmė pagrindines žinojimo sritis, tarp jų ir gamtos mokslus. Filosofija (gr. *Philosophia* < *phileo* – myliu + *sophia* – išmintis), pasak Aristotelio, yra visų reiškinių priežasčių ir principų tyrimas: nuo aukščiausių, tokių kaip būtis (ontologija), iki kitų, iš jos išplaukiančių. Tai gamta (fizika), gyvasis pasaulis (biologija), žmogus (antropologija), jo gyvenimas bendruomenėje ir santykiai su kitais žmonėmis (politika), siela ir jos racionaliosios bei iracionaliosios dalių santykis (psichologija), žmogaus elgesys (etika). Ir galiausiai pažinimo procesų ir jų tikslumo tyrimas (logika ir epistemologija). Tai IV a. Aristotelio filosofijos sudedamosios dalys, o dabar pažvelgsime į jos raidą pačioje pradžioje, tarp VII–VI a. pr. Kr.

Įžymus mąstytojas
Aristotelis domėjosi įvairiausiomis sritimis, nuo fizikos iki poezijos, nuo logikos iki astronomijos. Jis kritikavo Platono idėjų teoriją, sukūrė mokslų klasifikaciją, filosofiją suskirstė į teorinę ir praktinę. Dešinėje: *marmurinė filosofo galva (I–II a. po Kr.).*

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ
ΑΛΦΑ ΤΟ ΜΕΙΖΟΝ.

ΠΑΝΤΕΣ ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει. [...]

A

„Pirmoji filosofija“
Vėliau pavadinta „Metafizika“. Aristotelis ją vadino „pirminių priežasčių mokslu“ arba „pirmuoju mokslu“, mat jos objektas – visuotiniai principai, taikomi viskam, kas egzistuoja. Šalia: *senovinio kodekso pirmasis „Metafizikos“ puslapis.*

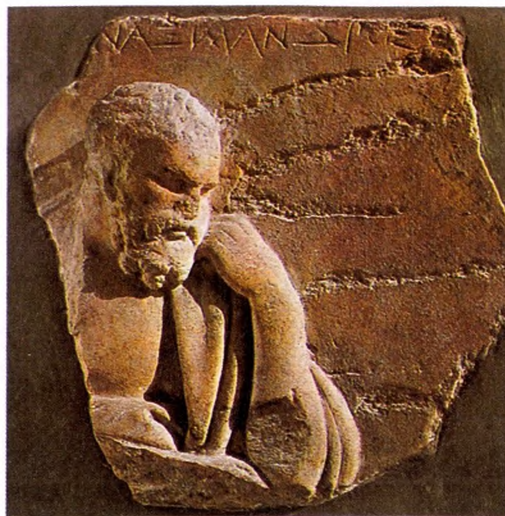
Jonijos filosofai

Seniausi graikų filosofai, apie kuriuos turime žinių, vadinamieji Jonijos natūrfilosofai, yra kilę iš Jonijos. Pagrindinė jų tyrimo sritis – pasaulio ir gyvybės atsiradimas. Talis (gr. *Thales*; VII–VI a. pr. Kr.) teigė, kad pirminis pasaulio pradas yra vanduo, gyvūnų bei augalų gyvybės šaltinis ir elementas, ant kurio plūduriuoja žemė. Miletiečiai Anaksimandras (VII–VI a. pr. Kr.) ir Hekatajas (VI a. pr. Kr.) sudarė pirmuosius žinomos pasaulio dalies žemėlapius: tai byloja apie šių filosofų domėjimąsi ir praktiniais tuometinių Graikijos polių gyvenimo klausimais, pavyzdžiui, navigacija ir prekyba.

Žmonių išmintis
Žodį „filosofas" sugalvojo Sokratas, pasak jo, išmintingi yra tik dievai, o žmonės gali būti tik philosophoi – išminties mylėtojai. Šalia: *išminties deivės Atėnės statula (I a. po Kr.).*

Žemėlapis
Graikų istorikas Hekatajas, gyvenęs VI a. pr. Kr., aktyviai dalyvavo Mileto politiniame gyvenime, parašė geografijos veikalą (Periegesis) *ir nupiešė pirmuosius žinomos pasaulio dalies žemėlapius.* Viršuje: *Hekatajo žemėlapio rekonstrukcija.*

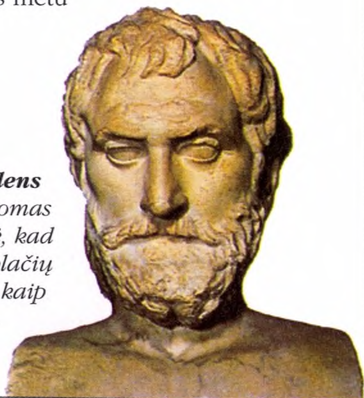
Anaksimandro apeironas

Pasaulio ir gyvybės pradžia Anaksimandras laikė neapibrėžtą pirminę substanciją *apeironą*, iš kurios didėjančios determinacijos procese atsirado keturi pirmieji elementai: oras, vanduo, žemė ir ugnis. Anaksimandro *apeironas,* kaip visa ko pradžia, buvo didesnė abstrakcija nei Talio vanduo. Be to, jau apibrėžto mūsų pasaulio pakraščiuose beribės pirminės substancijos masės buvimas palaikė pusiausvyrą tranformacijos procese, tai yra trukdė pasauliui sunykti, arba jeigu pasaulis grįžtų į neapibrėžties būseną (*apeironą*), skatino vienodai sutvarkytų pasaulių regeneraciją. Paskutinis didis V a. pr. Kr. Jonijos natūrfilosofas buvo Anaksimenas, kuris pirmuoju Visatos pradu laikė orą. Anaksimeno elementas buvo lengviau identifikuojamas nei Talio vanduo, taip pat naudingas augalų ir gyvūnų gyvenime vykstant jo kondensacijos ir retėjimo procesams.

Anapus materijos
Anaksimandras iš kitų savo laikmečio filosofų išsiskyrė hipoteze, kad visų esamų daiktų pagrindas yra nemateriali apibrėžtis, o ne elementas, kurį galima paliesti, pvz., vanduo arba oras. Viršuje: *filosofas imperijos laikotarpio reljefo fragmente.*

TALIO GENIJUS

Nors šio filosofo veikalų neišliko nė kruopelės, jį žinome iš Aristotelio, Herodoto (V a. pr. Kr.) ir iš doksografijos (iš nežinomų autorių kūrinių apie seniausius graikų filosofus). Aristotelis jį pristato kaip krematistikos, t. y. turtų kaupimo žinovą, Herodotas prisimena jį kaip karybos inžinierių, arba kaip Jonijos miestų federacijos prieš persus šalininką. Iš doksografų taip pat sužinome, kad Talis buvo matematikas ir astronomas. Jis numatė visišką Saulės užtemimą ir pastebėjo solsticijų ciklo nelygumą. Jonijos filosofų tėvui priskiriamos įvairios geometrinės teoremos ir išrastas būdas piramidės aukščiui išmatuoti. Kaip kiekvieno kūno, taip ir piramidės šešėlis tam tikru dienos metu lygus jos aukščiui.

Gyvybė iš vandens
Filosofas, matematikas ir astronomas Talis (šalia jo biustas) nustatė, kad visko pradžia yra vanduo. Dėl plačių savo žinių jis buvo pripažintas kaip vienas Septynių išminčių.

Nedaug, bet geri
Archajinio laikotarpio Graikija garsėjo Septyniais išminčiais. Tai buvo filosofai ir politikai, iš kurių žinomi keturi: Talis Miletietis, Solonas, Biantas Priėnietis ir Pitakas Mitilenietis, pavaizduotas šioje I a. pr. Kr. terakotinėje skulptūroje.

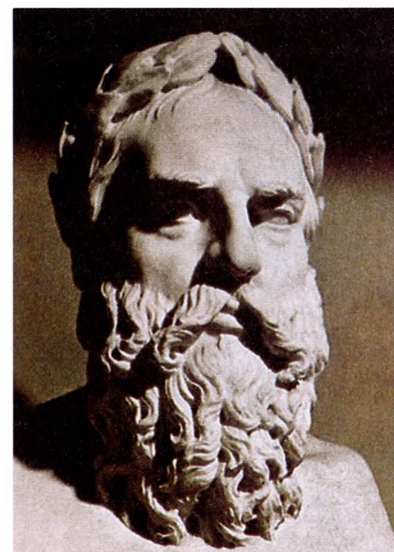

Anaksagoras

Irgi Jonėnų natūrfilosofas, beje, padaręs didelę įtaką ir V a. pr. Kr. Atėnų kultūrai. Anaksagoras (500–428 m. pr. Kr.) buvo Periklio mokytojas ir patarėjas. Tarp jo mokinių buvo didysis medikas Hipokratas, Sokratas ir istorikas Tukididas. Parašė filosofijos veikalą, kuriame atsispindi jonėnų mokyklos natūrfilosofijos idėjos. Idėją, kad pasaulis vystosi tiesia linija iš neapibrėžties į apibrėžtį, Anaksagoras pakeitė kita, sudėtingesne, kur įvairias pasaulio raidos stadijas apibrėžia pusiausvyra ir jo pradinių komponentų sankaupos. Anaksagoras teigė, kad pasaulis atsirado iš beformės materijos (*mîgma*), sudarytos iš daugybės nematomų dalelių, kurių kiekvienoje glūdi visų savybių sėklos. Kai šią pirmapradę materiją išjudina viską valdanti beasmenė pasaulio tvarkos ir dėsningumo dvasia *nusas* (gr. *nus* – protas), atsiranda kosminis sūkurys, kurio centre susitelkia tamsus, drėgnas ir šaltas oras, o sėkloms telkiantis pagal kokybės panašumą atsiranda įvairias savybes turintys daiktai. Ta pasaulio tvarkos ir dėsningumo dvasia – pirminis judintojas ir nulemia pasaulio būseną. Šį pirminiame chaose tvarką darantį principą atspindi V a. Graikijos politinė tikrovė. Poliai, ypač Atėnai, galėjo matyti pasaulį kitokioje šviesoje, daug aiškesnėje, palyginti su ankstesnėmis epochomis: tautos už Graikijos ribų buvo jau žinomos ir pvz., Persija nebekėlė grėsmės, o Graikijos sėkmė, regis, priklausė labiau nei bet kada nuo gebėjimo racionaliai kontroliuoti žmogų ir jo veiklą.

Dievas Saulė
Į Atėnus Anaksagoras persikėlė iš gimtųjų Klazomenių ant Smirnos įlankos kranto Mažojoje Azijoje, bet apkaltintas bedievyste turėjo bėgti, nes teigė, kad Saulė ne dievas, o ugnies kamuolys. Šalia: *Romos laikų kapinių stela, vaizduojanti dievą Saulę ant žirgo.*

Keturi elementai
Įžymus ikisokratinės filosofijos atstovas buvo Empedoklis (Akragantas, apie 492–432 m. pr. Kr.). Jis teigė, kad visi gyvūnai ir žmonės atsirado susijungus keturiems pagrindiniams elementams: vandeniui, orui, žemei ir ugniai. Trauka ir atostūmis (meilė ir neapykanta), šiuos elementus tai sujungia, tai išskiria, ir nuo to priklauso visa, kas vyksta pasaulyje. Viršuje: *filosofo galvos skulptūra.*

MEDICINOS MOKSLAS NUO HIPOKRATO IKI GALENO

Medicinai V a. pr. Kr. pagrindus padėjo Hipokratas, nustatęs mokslinį ligonių gydymo metodą.

Anaksagoro *nusas*, ši viską valdanti pasaulio tvarkos ir dėsningumo beasmenė dvasia, rado savo vietą ir žmonių veikloje. Beje, kaip tik Anaksagoras tvirtino, kad pažinimas – tai patirties, atminties, žinojimo ir veiklos išdava. Vadinasi, kai žinojimas remiasi patirtimi ir jos sankaupa atmintyje, kulminaciją pasiekia pritaikant jį praktiškai, kur patvirtinamos suformuluotos hipotezės ir kur jis patiria naują galimą raidą.

Medicinos mokslo gimimas
Su Hipokratu medicina išeina iš religinių prietarų sferos ir tampa empiriniu mokslu, pagrįstu stebėjimais ir dedukcija.
Šalia: *marmurinis Hipokrato biustas.*

Gydytojas ir pacientas
Kojos saloje įsikūrė Hipokrato medicinos mokykla, kurioje griežtas mokymasis buvo derinamas su šventa pagarba ligoniui. Ir šiandien gydytojai duoda Hipokrato priesaiką – pasižadėjimą sąžiningai ir dorai dirbti.
Nuotraukoje: *medicinos dievo Asklepijo šventyklos liekanos Kojos saloje.*

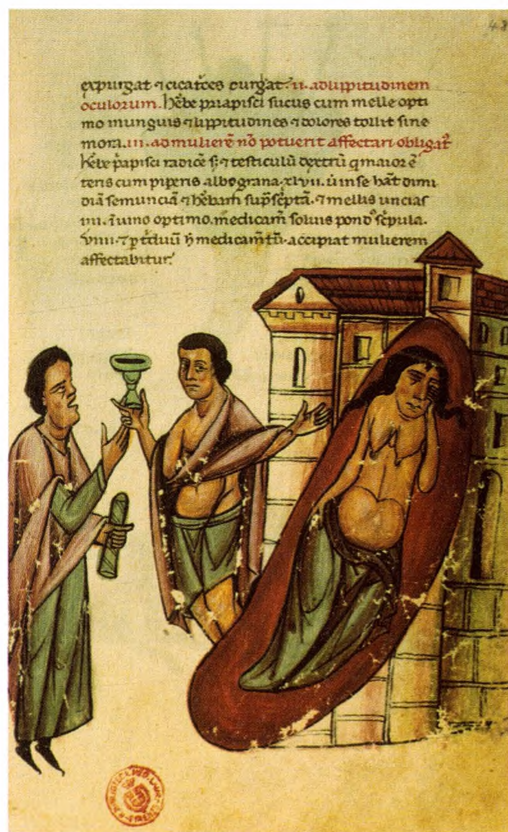
Hipokrato darbai
III a. pr. Kr. Aleksandrijos mokykloje Hipokratui ir kai kuriems jo mokiniams priskiriami darbai buvo surinkti į vadinamąjį „Hipokrato rinkinį“ (Corpus Hippocraticum). Šalia: *viduramžių kodeksų puslapiai su* Corpus Hippocraticum *tekstais ir iliustracijomis.*

Hipokrato mokykla

Iš įvairių žmogaus veiklos sričių jau klestinčiuose Graikijos miestuose, ko gero, svarbiausia buvo medicina, dėl mokslininkų, susibūrusių aplink Hipokratą (460–370 m. pr. Kr.) Kojos saloje, kur garsusis gydytojas įkūrė savo mokyklą. Mokyklos keliamos sau užduotys buvo tikrai sunkios. Mat gydytojai, nustatydavę diagnozę remdamiesi protavimu ir stebėjimu, turėjo varžytis tiek su šventyklų žyniais, gydančiais magiškomis apeigomis ir pripažįstamais tikraisiais sveikatos saugotojais, tiek su kaimuose įsigalėjusiais burtininkais bei kerėtojais. Kad šią konkurenciją įveiktų, Hipokrato gydytojai sukūrė savo metodą, kuris rėmėsi dviem faktoriais: viena vertus, tai buvo tiesioginė patirtis stebint ligonį, jo mitybą, aplinką, kurioje jis gyvena, jo ligos simptomus; antra vertus, perduodama vieno gydytojo kitam žinių visuma, leidžianti aiškinti surinktus empirinius duomenis, nustatyti diagnozę bei prognozę ir paskirti gydymą. Nustačius metodą, Hipokrato mokyklos gydytojas galėjo registruoti klaidas arba pripažinti, kad jo gydymas yra bejėgis prieš kai kurias ligas (pavyzdžiui, marą, išguldžiusį Atėnų gyventojus 429 m. pr. Kr.). Vis dėlto tai teikė reikšmingos patirties, tarnausiančios ateities pažangai. Vėliau Hipokrato medicina, turbūt geriausias Jonijos natūrfilosofų pasiekimas, susidūrė su gilėjančia krize, kilusia dėl įvairių priežasčių. Viena vertus, ji negilino anatominių ir fiziologinių žinių, apsiribodama daugiausia prognoze ir gydymu; antra vertus, jai stigo mokslinės arba tiriamosios institucijos kaip gydytojų atspirties taško; trečia – jai kartu su visa jonėnų tradicija kišo koją Platono ir Aristotelio filosofija, kontroliavusi ne tik visą tuometinį mokslą, bet ir mediciną.

EPILEPSIJA - ŠVENTA LIGA

Cituojame žodžius, kuriais Hipokratas paneigia įsitikinimą, kad epilepsija esanti dieviška liga, todėl su ja reikia kovoti magijos pagalba. Iš jų matyti, kokias kliūtis turėjo įveikti pirmieji pasaulietiški gydytojai, remdamiesi moksliniais metodais.
Aš manau, kad pirmieji šią ligą pavadino šventa žmonės, kurių ir šiandien nestinga: burtininkai, šarlatanai, melagiai ir sukčiai. Visi jie apsimeta labai pamaldžiais ir matančiais toliau už kitus, jie prisidengia dieviškumu, kad pateisintų savo neišmanymą, mat nežino, kokį gydymą ligoniui skirti, ir tą neišmanymą slėpdami tvirtina, kad liga šventa. (Hipokratas, *Šventoji liga*, 2.)

Aleksandrijos Mūsėjo mokslininkai

Tik antroje IV a. pr. Kr. pusėje, Ptolemajams įsteigus ir finansuojant Aleksandrijos Mūsėją, medicinai vėl atsivėrė galimybės klestėti ir tapti tikru biologijos mokslu. Tai, ko stigo Hipokrato mokyklos gydytojams, tai yra sisteminių žmogaus anatomijos ir fiziologijos studijų, buvo galima daryti Mūsėjuje, nes Aleksandrijos mokslininkai, skirtingai nuo Hipokrato gydytojų, nebuvo suvaržyti profesinių įsipareigojimų, būtinybės užsidirbti duoną ir prestižą, gydydami ligonius, jie galėjo tirti tai, ką jų širdis geidė, daryti atradimus ir juos skelbti. Antra vertus, dėl absoliučios Makedonijos monarchų valdžios, esančios aukščiau už bet kokius religinius draudimus, jie turėjo galimybę skrosti žmonių lavonus ir netgi daryti gyvūnų, o retkarčiais vergų vivisekciją. Taigi jau III a. pr. Kr. pradžioje pasirodė pirmieji didieji atradimai. Herofilas išsprendė seną encefalocentristų ir kardiocentristų ginčą, įrodęs ryšį tarp smegenų ir nervų (kuriuos savo ruožtu suskirstė į sensorinius ir motorinius) ir pagrindė centrinės nervų sistemos

Chirurgo instrumentai
Šalia: *papirusas su Ptolemajo V laikotarpio Egipto šventyklos reljefe pavaizduotais chirurgo instrumentais.*

Silfijas
Šioje taurėje iš Lakonijos pavaizduota kaip sveriamas silfijas. Labai brangi medžiaga, vartojama medicinoje ir kulinarijoje, gaunama iš šiandien jau išnykusio augalo.

Kraujo nuleidimas
Šiame raudonfigūrės vazos piešinyje matyti, kaip gydytojas nuleidžia kraują pacientui: toks gydymo būdas buvo taikomas nuo seniausių laikų.

teoriją. Taip pat III a. Erasistratas atskyrė veninę kraujotaką nuo arterinės, teigdamas, kad venomis teka kraujas, o arterijomis – *pneuma* arba gyvybės nešėja eterinė substancija.

Soranas ir Galenas

Po kelių šimtmečių šią žmogaus anatomijos ir fiziologijos tradiciją, puoselėjamą daug kitų mokslo vyrų, perėmė du garsūs gydytojai: Soranas Efesietis (I–II a. po Kr.) ir Galenas Pergamietis (II a. po Kr.). Abu mokėsi medicinos Aleksandrijoje ir ilgai dirbo Romoje, jau tapusioje graikų–romėnų imperijos sostine. Pirmasis paliko ginekologijos traktatą, iš viso keturias knygas, kur su nepaprastu tikslumu nagrinėja moters anatomiją ir fiziologiją, jos patologijas, vaisiaus vystymąsi, įvairius gimdymų tipus, persileidimus. Daug turtingesnis yra Galeno palikimas: tai anatomijos, fiziologijos, klinikos ir terapijos traktatai, Hipokrato ir Platono veikalų komentarai, knygos apie logiką, moralinę filosofiją, filologiją ir literatūrą. Galenas, kuris neatsitiktinai tapo vienu imperatoriaus ir filosofo Marko Aurelijaus gydytojų, siekė, kad dėl savo žinių apie žmogų ir gamtą bei didelės kultūros medikai rūpintųsi ne tik fizine, bet ir moraline žmonių sveikata, šią pareigą perimdami iš pagrindinių to meto filosofijos mokyklų – Platono, Aristotelio, Epikūro ir stoikų sekėjų.

Galenas
Ištikimas Hipokrato sekėjas, gydytojas, imperatoriaus Marko Aurelijaus draugas Galenas (pavaizduotas raižinyje) paliko mokslinių veikalų ir Hipokrato doktrinos komentarų. Jo vardu vadinami galeniniai preparatai – iš augalų gaminami vaistiniai preparatai.

Paciento apžiūra
Šiame IV a. pr. Kr. reljefe pavaizduotas Asklepijas apžiūrįs pacientą.

Pitagoras ir Parmenidas

Pitagoras su Parmenidu buvo garsūs filosofai ir mokslininkai. Pitagoras atskleidė sielos prigimtį ir vaidmenį mūsų gyvenime, pasaulį ir jo reiškinių santykį reiškė skaičiais ir proporcijomis; Parmenidas pirmasis sąmoningai vartojo loginę dedukciją.

Nuo Samo iki Didžiosios Graikijos
Iš gimtojo Samo Pitagoras persikėlė į Krotoną ir ten įkūrė pusiau uždarą religinę, mokslinę ir politinę broliją; pitagorizmas darė didelę įtaką visuomeniniam ir politiniam šio miesto gyvenimui. Viršuje: *Samo griuvėsiai.*

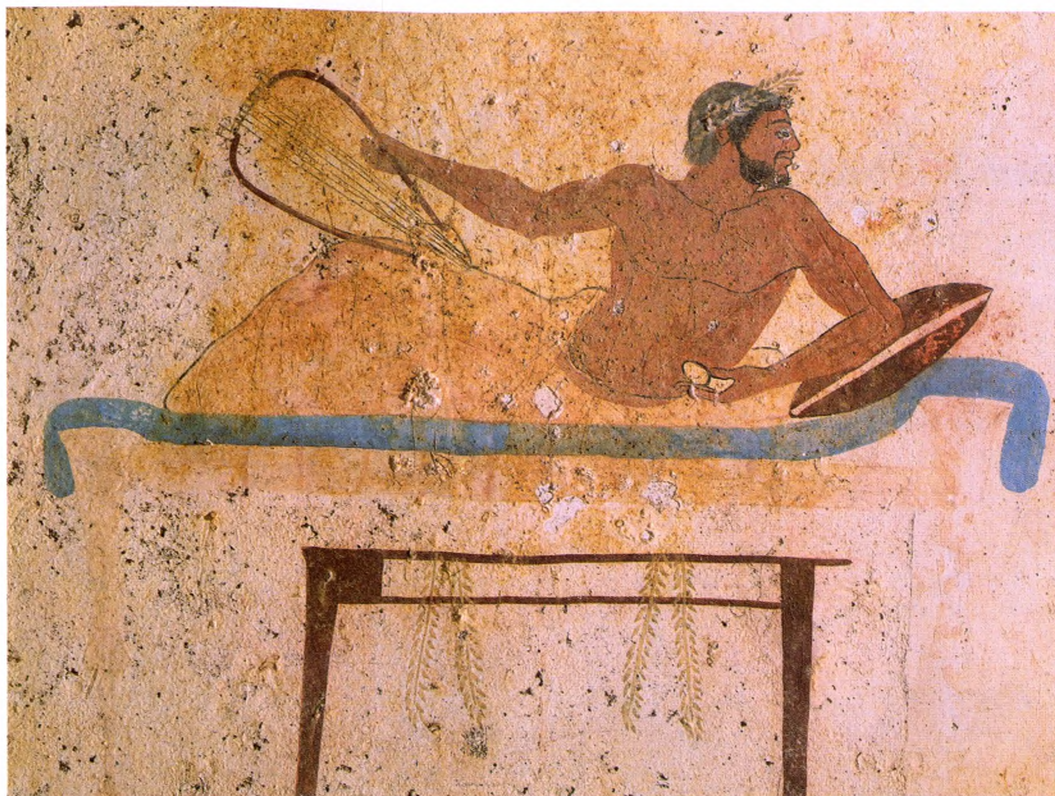
Pitagoro asmenį gaubia legendinė aura. Jis gimė aristokratų šeimoje 570 m. pr. Kr. Samo salelėje prieš Mažosios Azijos pakrantę ir mirė 490 m. pr. Kr. Metaponte, Didžiojoje Graikijoje. Nesutardamas su tiranu Polikratu, kurio politika buvo nukreipta prieš stambiuosius žemvaldžius aristokratus, jis persikėlė į Krotonos miestą Didžiojoje Graikijoje ir čia įkūrė išrinktųjų sektą, kurios mokymas buvo perduodamas žodžiu ir neturėjo išeiti už sektos ribų. Netrukus ši sekta paėmė į savo rankas politinę miesto kontrolę ir įvedė antidemokratinę tvarką. Buvo kalbama, kad Pitagoras turįs antgamtinių galių, o jo mintis įkvepiantys dievai. Beje, jis teigė, kad sielai patyrus daugybę reinkarnacijų, jis kilęs iš paties Apolono.

Dvi priešybės

Pitagorui priskiriamas fundamentalias doktrinas galima suskirstyti į dvi priešybes, kurios esančios gėrio ir blogio kontrasto atspindys: pirmoji priešybė – tai siela ir kūnas, antroji – baigtis ir begalybė (tvarka ir chaosas). Remiantis pirmąja priešybe buvo sukurta sielos prigimties teorija. Ji esanti nemirtinga ir dieviška, o žmogui mirus pereinanti į kitą kūną. Tai daryti ji turinti dėl gimtosios nuodėmės, kurią privalo išpirkti iki galutinio apsivalymo arba katarsio. Kūnai, į kuriuos siela pereina, yra jos „kalėjimas“ ir kuo labiau kūnas savo geismais, instinktais ir materialiais poreikiais įtraukia sielą į nuodėmes, tuo ilgesnis bus šios

Gyvenimas, apgaubtas paslapties
Negausius duomenis apie Pitagoro gyvenimą ir darbus sunku atskirti nuo legendų; buvo kalbama, kad jis turįs antgamtiškų galių. Šalia: *filosofo galva.*

Pitagorininkų kiaušinis
Pitagorizmas buvo ne tik filosofinė mokykla, bet ir tikrų tikriausia sekta su paslaptingomis apeigomis, savotiškais drabužiais ir visa gyvensena. Tarp daugybės simbolinių daiktų, paimtų iš seno Orfėjo kulto, buvo kiaušinis. Šalia: *Nardytojo kapo freska Peste (Salernas), vaizduojanti svečią su lyra ir pitagorininkų simboliu kiaušiniu.*

kelias, mat ji turės pereiti į žemesnės pakopos kūnus. Vienintelis būdas išvengti šio likimo – tai gyventi asketiškai, silpninti ryšius su kūnu ir puoselėti geriausias sielos savybes, pvz., protą ir žinias. Sielų persikėlimo teorija atsirado veikiausiai Indijoje ir iš ten atėjo į Graikiją; ji darė didelę įtaką Platonui ir krikščionybei. Kita priešybė liečia nebe žmogų, o pasaulį, kur vyksta baigties ir begalybės, tvarkos ir chaoso kova. Bet ši kova tėra menama, nes baigtis tvarko pasaulį ir leidžia mums jį suprasti, jei tik gebame atpažinti raktą. Pitagorininkams raktas buvo skaičiai, pasaulio tvarkytojai, jie tai matė žvaigždžių judėjime, kuriam galima suteikti skaitmeninę išraišką, arba visuose pasaulio reiškiniuose, už kurių slypi racionaliai paaiškinama skaičių sistema. Bet jeigu skaičius-baigtis tvarko tik iš pažiūros chaotišką fizinių reiškinių įvairovę, kaip pritaikyti tą baigtį laikui ir jo sukeltiems pokyčiams kiekvienoje tikrovės srityje? Šį klausimą pitagorininkai paaiškino ciklo koncepcija: po tam tikro periodo (matuojamo tūkstančiais metų) įvykiai pasikartoja lygiai tokie, kokie buvo anksčiau ir jie kartojasi nuolat iki begalybės. Pagal šią idėją bet koks įvykis moksle, visuomeninėje arba politinėje srityje nėra galutinis žmogaus pasiekimas: tai tos pačios istorijos viena iš amžino cikliško pasikartojimo fazių. Šioje koncepcijoje labai aiškiai išryškėja aristokratiškas ir konservatyvus Pitagoro filosofijos pobūdis.

SKAIČIŲ MISTIKA

Pitagoro mokinys Filolajas skaičiui kaip daikto esmei suteikė teorinę formą, sukurdamas fizinių kūnų susidarymo kristalografinį modelį, pradėdamas vienetu, kaip parodyta šioje schemoje.

a) • (taškas)

b) •·········• (linija)

c) (trikampė plokštuma sujungiant tris taškus)

d) (kietas kūnas, piramidė sujungiant 4 taškus)

Pridedant vienetą, t. y. tašką, gaunamas kietas kūnas, atomas, sudarantis visus fizinius kūnus.

Daugybos lentelė
Pitagoras žinomas mūsų dienomis ne tik dėl teoremos, pavadintos jo vardu, bet ir dėl jo sudarytos daugybos lentelės. Šiame Lukos della Robbia reljefe pavaizduoti aritmetikos ir geometrijos mokslo simboliai – Pitagoras su Euklidu.

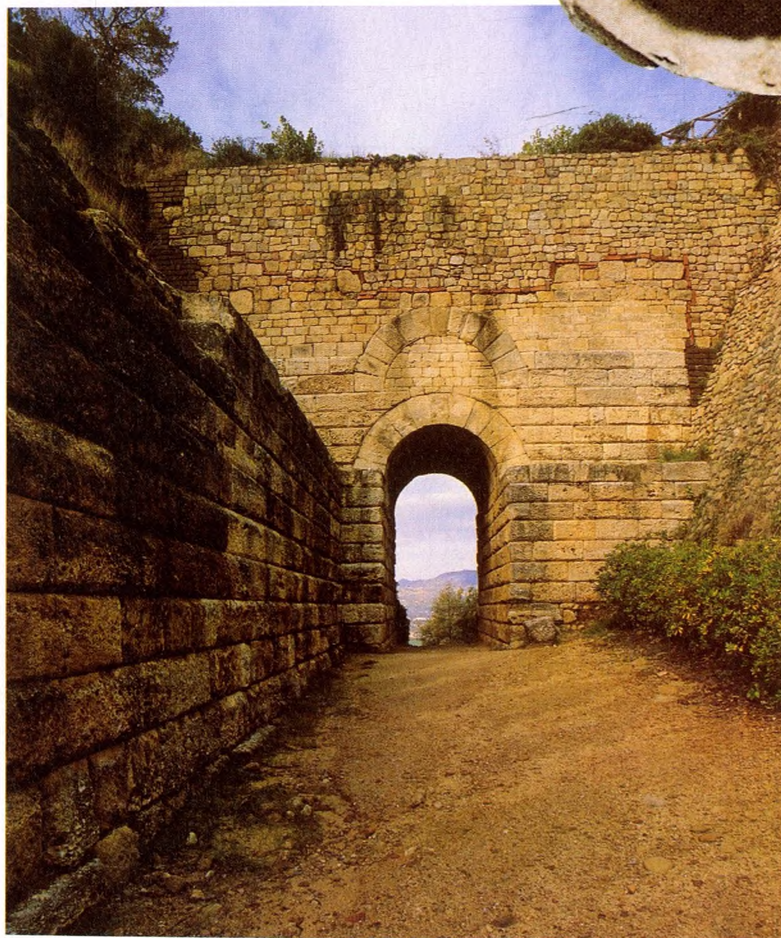
Būtis ir nebūtis

Kitas įžymus aristokratinės ir konservatyviosios filosofijos atstovas buvo Parmenidas, gimęs Didžiosios Graikijos mieste Elėjoje pirmoje V a. pr. Kr. pusėje. Savo miesto įstatymų leidėjas Parmenidas parašė poemą, kurioje pasakoja, kaip vedamas deivių, pasirinkusių jį, kad žmonių giminei apšviestų protą, jis keliauja ieškoti tiesos. Filosofas palieka „nakties namus" (tai tamsuolių ir nemokšų gyvenamosios vietos, Elėjos prastuomenės kvartalai) ir atvyksta į

Būtis kaip rutulys
Parmenidas teigė, kad tik būtis tikra ir vaizdavo ją kaip taisyklingą rutulį, vienodai išsiplėtusį visomis kryptimis. Šalia: *filosofo galva, sukurta IV–III a. pr. Kr., rasta antikinės Elėjos (Salernas) vietoje.*

Vartus, skiriančius šviesą nuo tamsos, tiesą nuo melo ir nuo klaidų. Tasai, kuriam suteikta privilegija atvykti į šią vietą, kur viešpatauja Teisingumas ir Būtinybė, privalo atskleisti žmonėms tikrąją išmintį, kuri yra amžina, ne-

Raudonieji vartai
Elėjoje (lot. Velia), Tirėnų jūros pakrantėje, klestėjo vadinamoji Elėjos mokykla, kurios žymiausi atstovai buvo Zenonas ir Parmenidas. Miesto sienose buvo Raudonieji vartai (viršuje) *– seniausias pusapvalės graikiškos arkos pavyzdys.*

kintanti, ir griežtai atskirti būtį nuo nebūties. Anot Parmenido, mūsų žodžiai arba mintys privalo suktis tik apie tai, kas yra, pagal būtinybės dėsnį, pripažįstantį tik pilną, vientisą ir nesuterštą būtį. Įterpdami į savo kalbą arba mintis praeities arba ateities laikinumą, pvz., sakydami, kad koks nors dalykas buvo arba bus, arba vartodami daugumo sąvoką, tvirtindami, kad du ar daugiau dalykų yra, neišvengiamai nukrypstame į nebūties sritį. To, kas buvo, *nebėra*, ir to, kas bus, *dar nėra*, kaip teiginyje „A ir B yra", A negali būti B ir atvirkščiai. Taip filosofas nustatė nebūtį laiko ir daugumo formose ir atmetė ją kaip logišką būties neigimą. Jo manymu, įvairus ir pavaldus tapsmui reiškinių pasaulis nėra tikrovė, ji – tik būtis, amžina, pastovi, vienalytė ir nekintanti. Parmenidas pagrindė grynai racionalią pažinimo formą, vadinamą dedukcine, daug kur vartojamą ir Platono filosofijoje. Taip samprotaujant miestas su savo poreikiais, piliečių reikalavimais, jų kovomis, karais ir nepritekliais nepriklausė būčiai, visa tai buvo netikra. Vadinasi, kaip protas ir jo skelbiama tiesa privalo įvesti tvarką reiškinių pasaulyje, taip akropolis su savo aristokratija privalo valdyti miestą.

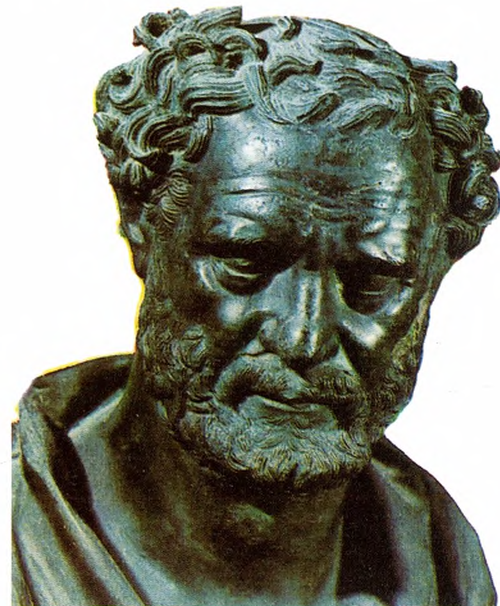
Elėjos griuvėsiai
Archeologams atkasus 540 m. pr. Kr. įkurtos Elėjos griuvėsius, buvo galima susidaryti šio Antikos miesto urbanistinės struktūros vaizdą.

Demokrito atomistika

Pasak Demokrito, visata arba galimi begaliniai pasauliai sudaryti iš atomų ir tuštumos. Jo filosofijoje nebūtis arba tuštuma įgijo būties, tai yra ją sudarančių atomų reikšmę.

Demokritas (apie 460–370 m. pr. Kr.) gimė Trakijos mieste Abderuose. Jis atgaivino jonėnų natūrfilosofų tradiciją ir ją papildė racionalesne ir sudėtingesne tikrovės aiškinimo sistema. Demokritas daug keliavo: buvo Atėnuose, Egipte, Persijoje, ir sprendžiant iš gausių išlikusių jo kūrybos fragmentų, buvo universalių gabumų žmogus, išmėginęs jėgas beveik visose mokslo ir gyvenimo srityse: biologijoje, medicinoje, astronomijoje, meteorologijoje, matematikoje, etikoje, poezijoje, tapyboje ir netgi žemdirbystėje bei karyboje.

Išliko apie 200 jo kūrybos fragmentų, daugiausiai apie etiką, bet apie jį rašiusių vėlesnių autorių dėka galima bendrais bruožais susidaryti vaizdą apie jo filosofiją.

Valdomi atsitiktinumo
Pasak Demokrito koncepcijos, atomai telkiasi ir sklaidosi judėdami atsitiktinai. Dieviškojoje komedijoje *Dantė patalpino filosofą į pirmąjį pragaro ratą, sakydamas, kad šis čia pateko atsitiktinai.* Viršuje: *Demokrito bronzinis biustas iš Herkulanėjo (Neapolis).*

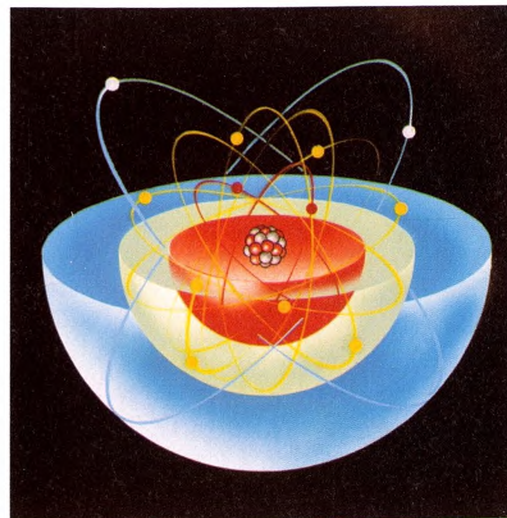
Be galo mažas

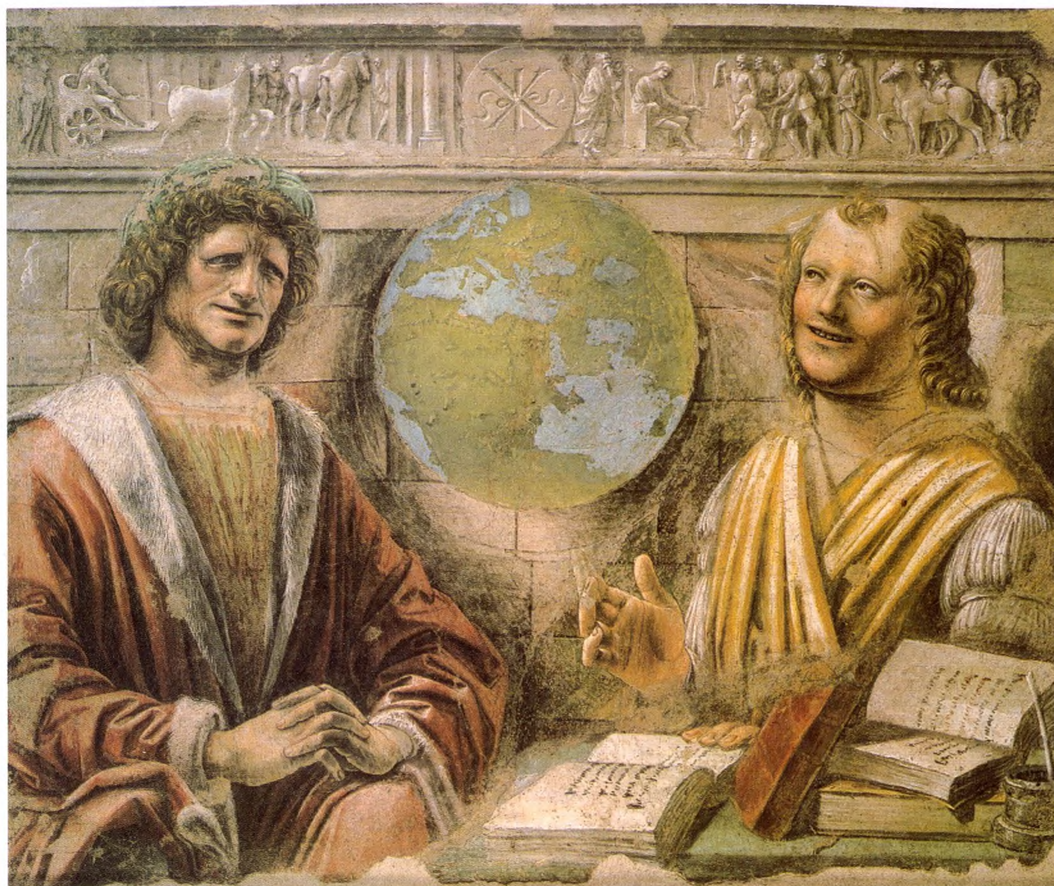
Kalbėdamas apie fiziką, tai yra apie visatos prigimtį, Demokritas remiasi Elėjos mokyklos koncepcija, pagrįsta būties ir nebūties priešybės principu. Demokrito būtis panaši į Parmenido grynąją esamybę: ji taip pat vienalytė, nedaloma, neatsirandanti ir nepranykstanti. Tačiau skirtingai nuo elėjiečių būties, kuri yra vienintelė ir nejudri, Demokrito būtis susideda iš daugybės be galo mažų, tik kiekybiškai apibrėžiamų, amžinų dalelių atomų, nedalomų medžiagos dalelyčių (gr. *atomos* – nedalus), nepaliaujamai judančių kaip saulės apšviestos dulkelės. Tačiau lyginant su Parmenidu didelė Demokrito naujovė buvo ta, kad tiek šių atomų begalybė, tiek jų judėjimas priklauso nuo nebūties, kurią jis vadina tuštuma.

Išminties ieškojimas
Ikisokratiniai filosofai buvo visų galų mokslininkai, jie domėjosi įvairiausiomis mokslo sritimis. Jie siekė paaiškinti tikrovę, teigė, kad reikia gyventi pagal pasaulį valdančius dėsnius. Šalia: *bronzinė filosofo galva (II a. pr. Kr.).*

Atomo struktūra
Pasak Demokrito, būtis – tai daugybė elementariųjų dalelių atomų, tokių mažų, kad jų jau nebegalima dalyti. Naujaisiais laikais tuo žodžiu buvo vadinama mažiausia žinoma materijos dalelė, kuri ilgai taip pat buvo laikoma nedalia.

Du didieji mąstytojai
Nuotraukoje: *Herakleitas ir Demokritas Bramantės (1444–1514 m.) freskoje. Herakleitas vaizdavo laiko tėkmę, panašią į upę, į kurią negalima įbristi dusyk, nes jos vanduo nuolat keičiasi. Demokrito atomistinę koncepciją vėliau perėmė ir išvystė Epikūras.*

HERAKLEITAS IR LAIKO TĖKMĖ

Herakleito Efesiečio (apie 520–460 m. pr. Kr.) filosofija ir paslaptinga filosofo asmenybė mums žinoma iš nedaugelio jo knygos *Peri physeos* („Apie gamtą") fragmentų. „Tamsiuoju" praminto Herakleito stilius toks įmantrus, mintys taip supintos, kad jau Antikos laikais beveik niekas jo nesuprato. Filosofinėmis pažiūromis Herakleitas prieštaravo Parmenidui, teigusiam, kad būtis amžina ir nekintama. Herakleito filosofijos pagrindinė nuostata – visa, kas egzistuoja, nuolat kinta. Tikrovė – tai kitimas (*panta rei* – viskas teka), be jo niekas negali egzistuoti. Nuolatinio kitimo simboliu filosofas laikė ugnį, kuri gali virsti viskuo ir vėl atvirsti ugnimi. Būtis – tai negestanti ugnis, visada vienoda ir visada skirtinga.

Jiems atsitiktinai telkiantis ir sklaidantis tuštumoje, kur jų judėjimas nesutinka pasipriešinimo, atsiranda ir žūva Visatą užpildantys kūnai ir kiti begaliniai pasauliai. Pasak Demokrito, žmogus, kaip visi kūnai, sudarytas iš atomų, taip pat ir jo siela, tik šios atomai tobulesni, lengvesni. Siela patvaresnė už kūną, tačiau mirtinga. Žmogui mirus ir suirus kūnui, vėliau suyra ir siela. Šis teiginys priešingas Pitagoro nemirtingos ir dieviškos sielos sampratai, kuri buvo Platono filosofijos kertinis akmuo. Etikos srityje Demokritas aukščiausiu gėriu ir žmogaus gyvenimo tikslu laikė ramybę. Kadangi žmogaus likimas panašus į *kosmo,* kuriam priklauso, netenka prasmės bet koks rūpestis pomirtiniu gyvenimu. Todėl žmogus turi stengtis kuo ilgiau išsaugoti savo gyvybinę pusiausvyrą, siekti išminties, neturėti didelių norų, vilčių, projektų. Demokrito filosofiją, kurią nustelbė kylančios Platono ir Aristotelio žvaigždės, atgaivino ir išplėtojo Epikūras IV a. pr. Kr. pabaigoje.

Platūs interesai
Be daugelio kitų mokslo sričių, Demokritas domėjosi ir medicina. Filosofas stengėsi Hipokrato mokymą derinti su savo pasaulio samprata. Šalia: *reljefe pavaizduoti chirurginiai instrumentai.*

PLATONO SINTEZĖ

Įveikęs ankstesnių filosofų dualizmą ir pripažinęs reiškinių pasaulio tikrovę Platonas naujai pažvelgė į žmogų, sudarytą iš sielos ir kūno, nagrinėjo etikos bei valstybės problemas.

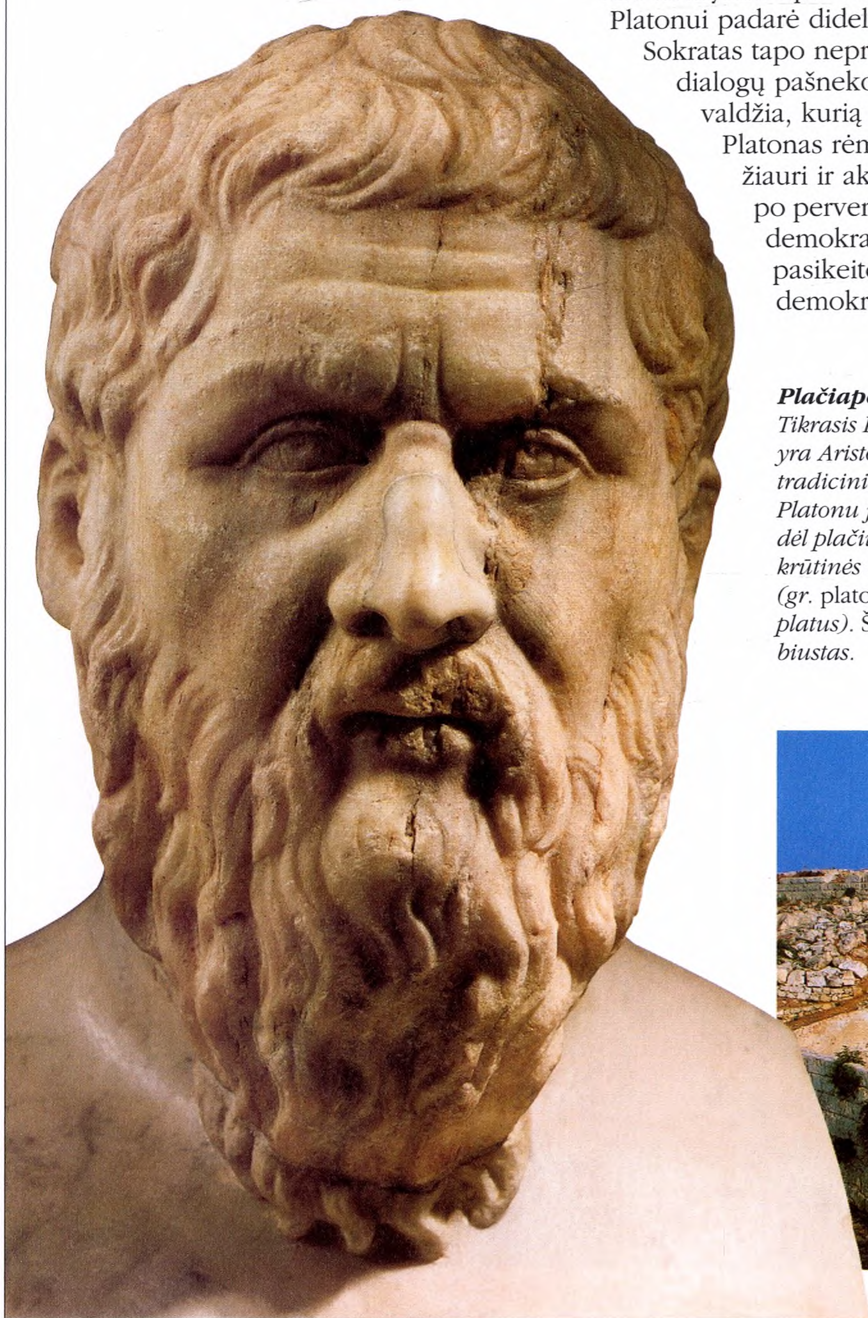
Be jokios abejonės, Platonas yra ryškiausias Graikijos filosofinės minties atstovas, susintetinęs savo pirmtakų teiginius ir padaręs didelę įtaką Vakarų pasaulio mąstytojams.

Pirmieji mokytojai

Platonas gimė 427 m. pr. Kr. Atėnuose, aristokratų šeimoje. Jo dėdė iš motinos pusės buvo sofistas Kritijas, 30 Atėnų tiranų vyresnysis. Dėdės bičiulio Sokrato mokymas apie etiką jaunajam Platonui padarė didelę įtaką, ir Sokratas tapo neprilygstamu jo dialogų pašnekovu. 30 tiranų valdžia, kurią iš pradžių Platonas rėmė, pasirodė žiauri ir akla, bet ir po perversmo atkūrus demokratiją, mažai kas pasikeitė. 399 m. pr. Kr. demokratams nubaudus mirties bausme Sokratą Platonas ėmė bjaurėtis bet kokia politine veikla ir nusprendęs įgyvendinti savo projektą pakeisti visuomenę. 387 m. pr. Kr.

Garsusis prosenis
Platono prosenis iš motinos pusės buvo garsus Atėnų įstatymų leidėjas ir poetas Solonas. Šioje viduramžių freskoje iš Sucevitos vienuolyno Rumunijoje pavaizduoti Platonas, Pitagoras ir Solonas.

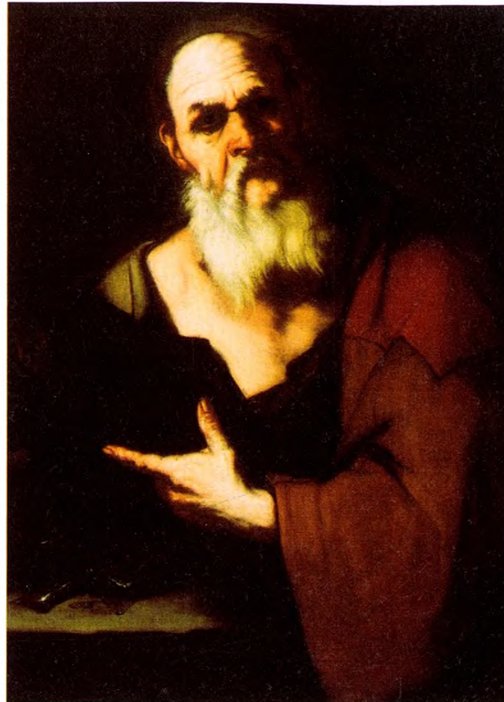

Plačiapetis
Tikrasis Platono vardas yra Aristoklis. Pasak tradicinio aiškinimo, Platonu jis pramintas dėl plačių pečių, plačios krūtinės ir galbūt kaktos (gr. platos – *plokščias, platus).* Šalia: *filosofo biustas.*

Ideali valstybė
Pirmieji Platono bandymai dalyvauti Atėnų politikoje supriešino jį su 30 tiranų valdžia, ir filosofas savo visuomeninės santvarkos idėją stengėsi įgyvendinti kitoje vietoje. Iš pradžių tai buvo Tarentas, paskui Sirakūzai, bet abiem atvejais jam teko nusivilti. Apačioje: *tirano Dionisijo Vyresniojo pastatytos Eurialo tvirtovės griuvėsiai Sirakūzuose.*

Pažinti tiesą šnekučiuojantis
Platono idėjos daugiausiai išdėstytos „Dialoguose“, *kur Sokratas su vienu arba keliais pašnekovais nagrinėja įvairius filosofinius klausimus.* Šalia: *Sokratas Neapolio tapytojo Lukos Džordano (1632–1705 m.) drobėje.*

Akademija
Šalia mitinio karaliaus Akademo giraitės už Atėnų miesto vartų Platonas nusipirko sodą ir ten įkūrė filosofijos mokyklą, pavadintą Akademija. Ir šiandien akademija vadinamos aukščiausios mokslo ir meno įstaigos, draugijos, aukštosios mokyklos. Apačioje: *Pompėjų vilos mozaika, vaizduojanti Platono Akademiją.*

įkūrė Atėnuose Akademiją – filosofijos mokyklą, subūrusią geriausią ir labiausiai išsilavinusį to meto Graikijos aristokratinį jaunimą. Be to, ieškojo centro kitame mieste, kur tikėjosi galėsiąs įgyvendinti savo valstybės teorijas. Iš pradžių tai buvo Tarentas, paskui – Sirakūzai, kur draugystė su Dionu, šio miesto tirano Dionisijo Vyresniojo svainiu, jam teikė vilčių įgyvendinti santvarką, kuri būtų politinės tvarkos, išminties ir filosofinių žinių sintezė. Jo viltims nebuvo lemta išsipildyti, bet savo projektą Platonas panaudojo garsiuosiuose kūriniuose *Valstybė* ir *Įstatymai*, kurių įtaka Vakarų etinei ir politiniai minčiai nesumenko ir šiandien. 347 m. pr. Kr. parašęs *Įstatymus* Platonas mirė Atėnuose, o jau po dešimties metų Filipas Makedonas apvertė aukštyn kojomis Graikijos politinį scenarijų.

Lekia su vėju
Platonas dažnai vartoja metaforas. Pvz., „Faidre“ *racionalią žmogaus sielą lygina su vežimu, traukiamu poros karštakraujų žirgų: greit užsiplieskianti siela yra veržli ir kilni, geismingoji – valdoma žemų instinktų.* Šalia: *Graikijos auksinė moneta stateras, kurioje pavaizduotas auriga (vežimų lenktynininkas).*

Reiškiniai ir idėjos

Platono filosofija buvo ankstesniųjų mąstytojų filosofinės minties sintezė ir kartu visai naujas požiūris į mus supantį pasaulį. Epistemologinėje plotmėje filosofui iš tiesų pavyko rasti sprendimą tiek problemoms, kurias paliko atviras jonėnų natūrfilosofai (jie nustatė pasaulio pirminę priežastį, tačiau neįstengė paaiškinti nepaliaujamo reiškinių pasaulio kitimo), tiek Parmenido redukcionizmui, neigiančiam reiškinių visumos tikrovę. Platonui reiškiniai nėra Parmenido grynoji ir nekintama būtis, tačiau jai priklauso, nes yra tobulų aukštesnės tikrovės originalų netobulos kopijos. Tuo remiasi jo idėjų teorija: viena vertus, tai amžinų, tobulų, nekintamų originalų arba idėjų, sudarančių aukščiausią būties esmę, pasaulis; kita vertus, netobulų kopijų, arba reiškinių regimasis pasaulis. Jis sudarytas iš netobulos materijos ir yra menkavertis lyginant su anuo tobulos būties pasauliu. Abiejų sferų tarpininko vaidmenį filosofas patiki

Meilė – nuostabus dalykas
Brandžiausiu Platono kūrybos periodu sukurtoje „Puotoje“ *diskutuojama apie meilę. Įkvėptas šio kūrinio italų dailininkas Džambatista Džigola (1769–1841) nutapė paveikslą.* (Apačioje.)

demiurgui, t. y. dievui, kuris pagal idėjas modeliuoja juslėmis suvokiamą reiškinių pasaulį. Ši nauja pasaulio teorija turėjo pasekmių žmogui, o per jį – politinei ir visuomeninei tvarkai. Abi tikrovės sferos egzistuoja ir žmoguje, kurį sudaro siela ir kūnas. Savo sielos racionaliąja dalimi (dieviškąja, priklausančia idėjų pasauliui) žmogus potencialiai tobulas, bet kūnu ir geismingąja sielos dalimi, vykdančia kūno poreikius, jis pavaldus reiškinių pasaulio tapsmui ir netobulumui. Taigi Platono antropologijoje žmogus, nuolat veikiamas kilniausių sielos dorybių (susilaikymo, drąsos, teisingumo, pasiaukojimo aukščiausiojo gėrio labui, kurių dieviškas atitikmuo yra susilaikymo, drąsos, teisingumo ir pasiaukojimo idėjos), gali artėti prie idealaus pasaulio, išspinduliavusio jo sielą, kuri mirties valandą atsiskyrusi nuo kūno ten vėl sugrįžta (aiški Pitagoro įtaka).

Politinės idėjos

Žmogaus sielos tyrinėjimai leido Platonui suformuluoti savo etines bei politines idėjas. Iš tiesų, jeigu sielą sudaro trys dalys (racionalioji arba pagrįsta protu, jausmingoji arba greit užsiplieskianti ir geismingoji), o kiekvieną dalį atitinka dorybė (protą – išmintis, pyktį – drąsa, geismą – susilaikymas), tai tą pačią schemą galima pritaikyti kuriant idealų miestą jau šiame pasaulyje. Jame politinę valdžią reikia atiduoti filosofams, dėl aukščiausiojo mokslo, t. y. dialektikos, bendraujantiems su idealiu pasauliu ir aukščiausiąja gėrio idėja; miestą ginti turėtų greit užsiplieskiantys, ūmūs ir drąsūs kariai; įvairius daiktus gaminti, jais prekiauti turėtų amatininkai, pirkliai, žemdirbiai ir vergai – žemesnio luomo žmonės, kurių siela geisminga, t. y. prisirišusi prie turtų ir materialių poreikių, bet kurie geba ją kontroliuoti ir dėl susilaikymo dorybės sujungti bendram tikslui. Tai žmogaus prigimtimi pagrįstas klasinės visuomenės modelis, daręs įtakos ir vėlesnių amžių filosofinėms idėjoms.

Platoniška meilė
Pasak Platono, meilė – tai ieškojimas mylimame žmoguje aukščiausiųjų savybių, atmetant visa, kas laikina ir apgaulinga. Ir šiandien posakis „platoniška meilė" reiškia tyrą jausmą, pagrįstą tik dvasiniu potraukiu. Apačioje: *V a. pr. Kr. vaza, ant kurios pavaizduotas meilės dievas Erotas su lyra ir šunimi.*

Neoplatonizmas
Daug filosofų rėmėsi Platono idėjomis jas savaip interpretuodami bei papildydami. Susikūrė netgi filosofinė srovė neoplatonizmas, *kurio pradininkas buvo Plotinas.* Nuotraukoje: *Plotino marmurinis biustas (III a. pr. Kr.).*

ARISTOTELIO PASIŪLYMAS

Aristotelio manymu, filosofas nebeturėtų savuoju mokslu tarpininkauti tarp jutiminio ir viršjutiminio pasaulių, jis turėtų moksliškai tiksliai nubraižyti esamos tikrovės didįjį žemėlapį.

Gyvendamas pereinamuoju laikotarpiu, kai *polio* kultūra buvo beužleidžianti vietą makedonų monarchijos sėkmingai kuriamų *polių* struktūrai, Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.) nebepriklausė didžiajai aristokratijai, iš kurios buvo kilęs Platonas – atvykęs į Atėnus mokytis pas didįjį filosofą – jis turėjo užsieniečio statusą, o paskui perėjo į Filipo II valdinių būrį ir stojo pas jį tarnauti tapdamas jo sūnaus ir kitų makedonų atžalų auklėtoju. Tokios skirtingos istorinės aplinkybės ir Aristotelio socialinė padėtis turėjo didžiulės reikšmės formuluojant naują filosofinį mąstymą.

Materija ir forma
Aristotelis, kitaip nei Platonas, pas kurį mokėsi, į savo mąstymo sistemą neįtraukė transcendentinio, viršjutiminio pasaulio, panašaus į idėjų pasaulį. Pasak filosofo, tikrovė yra sudaryta iš neapibrėžtos materijos ir apibrėžiančiosios formos.

Sisteminis pažinimas

Aristotelis, kitaip nei Platonas, nepripažino, kad aukščiausias žinojimas, tai yra priežasčių ir tikrovės dėsnių nagrinėjimas, būtų pajungtas etiniams–politiniams tikslams ar skatintų filosofą išskirti tokius dėsnius transcendentinėje, nuo jutiminio pasaulio atskiroje realybėje, kaip antai platoniškųjų idėjų tikrovė, kurios netobula kopija yra šis reiškinių pasaulis. Pasak Aristotelio, filosofo užduotis yra pateikti racionalų ir vientisą esamos Visatos aprašymą. Dievui, viso fizinio pasaulio kūrėjui, suteikiant „nejudančio variklio“, pirmapradės, bet ne transcendentinės būtybės vaidmenį, nes jis pats irgi yra pasaulį įsukančios mašinos dalis. Tik vėliau atsiradusi krikščionybė, perėmusi aristotelinę Visatos sampratą, pasiūlė savąjį transcendentinį Dievą. Taigi filosofas jau nebebus tuo, kuo jis buvo Platonui – tarpininku tarp aukšta ir žema, tarp jutimiška ir viršjutimiška, bandančiu rasti apraiškų, kurios leistų

Didžiojo karvedžio mokytojas
Filipo iš Makedonijos dvare Aristotelis auklėjo jaunąjį Aleksandrą. Viršuje: *Aristotelio marmurinė galva, originalios bronzinės statulos, kurią Aleksandras Didysis užsakė pas Lisipą, kopija.*

Likėjas
Atėnuose Aristotelis įsteigė mokyklą, vadinamą Likėju. Ji buvo įsikūrusi gatvelėse ir alėjose, vinguriuojančiose aplink Apolono Likėjo šventyklą; šis terminas vartojamas ir šiandien vidurinei bendrojo lavinimo mokyklai pavadinti. Kadangi pamokos dažnai vykdavo vaikščiojant, aristotelininkai buvo pavadinti peripatetikais („vaikštinėtojais“). Nuotraukoje: *Romantizmo epochos Apolono Likėjo biustas.*

perkurti žmogų ir visuomenę; jo uždavinys – moksliškai tiksliai nubraižyti didįjį tikrovės paveikslą, kuris turėtų apimti ir Platono nenagrinėtas arba nesistemingai nagrinėtas sritis: biologijos mokslus, logiką, retoriką, poetiką, politiką. Taigi Aristotelis sutelkia dėmesį į esamąjį pasaulį ir siekia jį pateikti, o ne transformuoti pagal jame gyvenantį žmogų ir visuomenę. Toks elgesys turėjo nepaprastai reikšmingų antropologinių ir politinių bei socialinių padarinių. Žmogus imtas laikyti ne nuolatos tarpusavyje konfliktuojančių netobulo kūno ir tobulintinos sielos deriniu, bet išmintingai proto vadovaujama darnia dviejų elementų sinteze. Aristoteliškasis *Protas* yra žmogaus tikrąja to žodžio prasme, tai yra Graikijos piliečio, suaugusio laisvojo vyro išskirtinė teisė. Aristotelio vadinamas *Logu,* jis skatina sutramdyti pirmiausia save – savąsias aistras, pavyzdžiui, pyktį, valdžios ir turtų potraukį, visą aibę pasaulietiškųjų troškimų. Save riboti skatina ir tuos, kurie nėra pavaldūs tam *Logui* – vergus, margąjį barbarų pasaulį (kuris anksčiau ar vėliau turės patekti graikų-makedonų vergijon), moteris, vaikus.

Aristoteliškoji antropologija ir jos atrankos principas, kuriam atstovauja protas, tampa visuomenės vidinio susiskaidymo (į laisvuosius ir vergus, į vyrus ir moteris) ir neginčijamos graikų viršenybės prieš likusį pasaulį pateisinančiu kriterijumi. Aristotelis turėjo didžiulės įtakos vakarietiškajai sąmonei – turima omenyje imperialistinės Romos ideologijos susiformavimas (ir romėnai dėl panašių priežasčių laikė save aukštesniais už likusią žmoniją – lot. *humanitas*), ir kai kurie vėliau atsiradusios krikščionybės aspektai. Vis dėlto kai kuriais aristotelizmo pagrindais buvo suabejota, ir netrukus susiformavo dvi garsiosios tarp savęs besivaržančios mąstytojų mokyklos – stoicizmo ir epikūrizmo.

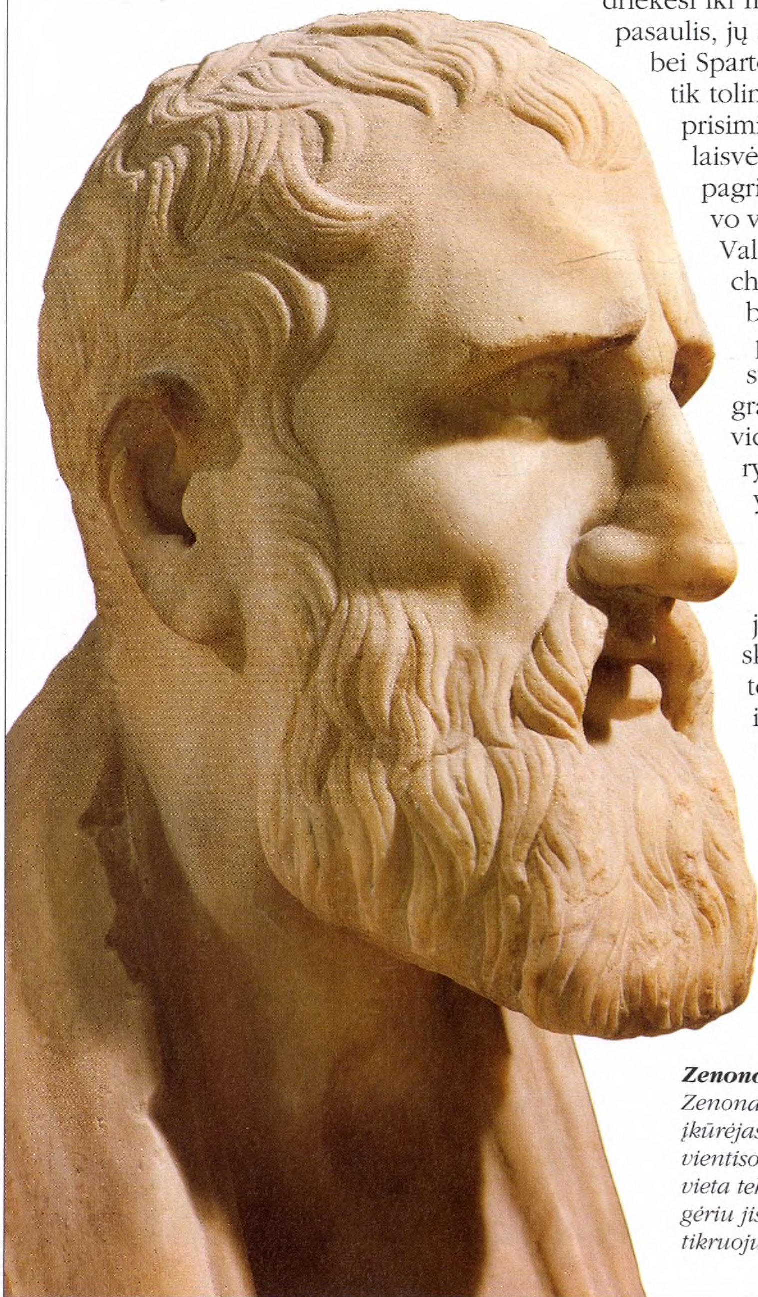

Aristotelizmas ir krikščionybė
Šv. Tomas Akvinietis (1225–1274), ieškodamas filosofijos ir teologijos apreiškimo ir proto sankirtos taškų, peržiūrėjo ir sukrikščionino Aristotelio mąstymą. Nuotraukoje: *Benoco Gozolio* Šv. Tomo Akviniečio triumfo *(1420–1497) detalė.*

STOIKAI IR EPIKŪRININKAI

Nuo Platono ir Aristotelio filosofinių sistemų gyvavimo laikų pasikeitusios istorinės, socialinės aplinkybės ir skirtingos graikų pasaulio ekonominės sąlygos lėmė stoikų ir epikūrininkų skelbiamos etikos, labiau atitinkančios naujus žmogaus poreikius, išplitimą.

Kai stoicizmo pradininkas Zenonas (333–263 m. pr. Kr.) apie 300 m. pr. Kr. Atėnuose įkūrė savąją mokyklą, istorinė–socialinė graikų pasaulio aplinka, palyginti su Aristotelio laikais, buvo iš esmės pasikeitusi. Makedonų monarchija buvo užvaldžiusi visą persų imperiją – ji užkariavo ir helenizavo teritorijas, kurios nuo Kaspijos jūros tęsėsi iki Egipto aukštumų pietuose, o per Siriją driekėsi iki Indo slėnio rytuose. Polių pasaulis, jų savarankiškumas ir Atėnų bei Spartos įtakos zonos jau buvo tik tolimas prisiminimas. Tik prisiminimas buvo ir piliečių laisvė bei privilegijos, kurių pagrindas, kaip matėme, buvo vergovė ir vergų darbas. Valdant makedonų monarchams, net laisvi žmonės buvo valdiniai. Maža to, privilegijuoti valdiniai sudarė mažumą net graikų–makedonų genties viduje: kokie tiesioginiai ryšiai, įskaitant pareigas ir ypatingas funkcijas, juos bebūtų sieję su rūmais, pasikeitus politinei-ekonominei santvarkai jie kentė netikrumą ir skurdą, neretai jiems tekdavo dalytis žeme ir ištekliais su nukariautomis tautomis net ir labiausiai nuo jų senojo centro nutolusiose vietovėse, kur monarchai buvo įkūrę savuosius miestus. Būtent tokioje pasikeitusioje istorinėje-

Zenono biustas
Zenonas Kitijietis, stoikų mokyklos įkūrėjas, savo mokymą išplėtojo iki vientisos sistemos, kurioje pirmoji vieta teko etikai. Vieninteliu tikruoju gėriu jis laikė dorybę, o vieninteliu tikruoju blogiu – ydą.

Fragmentiškos žinios
Chrisipas Atėnuose vadovavo stoikų mokyklai ir visą gyvenimą paaukojo mokymui. Iš gausios jo kūrybos (daugiau nei 700 kūrinių) liko tik fragmentai.
Nuotraukoje: *Chrisipo biustas.*

Filosofas ir rašytojas
Be filosofinio ir moralinio turinio raštų, Seneka sukūrė epigramų ir tragedijų. Šiai iškiliai romėniškojo stoicizmo asmenybei dažnai buvo prikaišiojamas neatitikimas tarp reiklumo jo raštuose ir jo paties gyvenimo būdo. Šalia: *marmurinis Senekos biustas.*

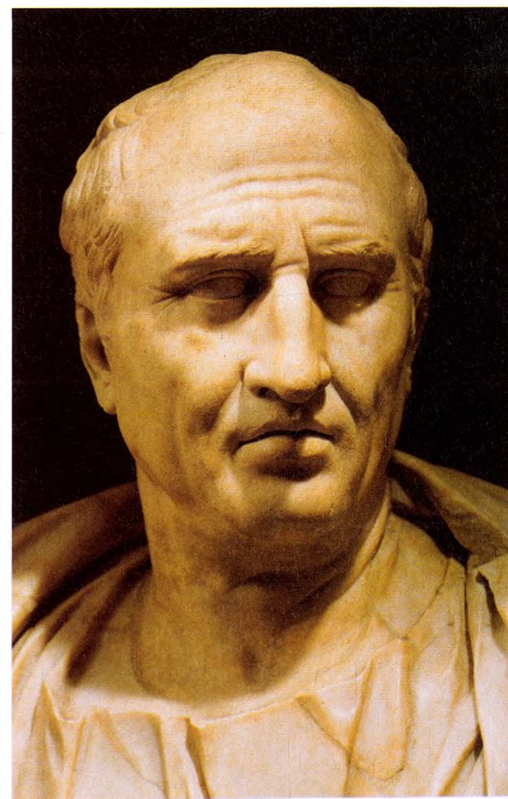
socialinėje santvarkoje garsiosios Platono ir Aristotelio filosofinės sistemos užleidžia vietą filosofinėms pažiūroms, labiau atitinkančioms gausios valdinių bendruomenės psichologiją.

Susitaikyti su likimu

Stoicizmas, kurio pradininkai buvo Zenonas, Kleantas (331 arba 304–233 m. pr. Kr.) ir Chrisipas (281 arba 277–208, arba 204 m. pr. Kr.), remiasi panteistine Visatos samprata. Kitaip tariant, Visata yra persmelkta esybės ir veiksmų Dieviškojo proto *(Logo)*, kuris ją kuria ir įvairiais požiūriais valdo. Vis dėlto Apvaizdos Protas yra skirtas ne tik pasaulio veikimui užtikrinti – jis kartu yra siela, taigi visa, kas atsitinka, yra dieviška ir neišvengiama. Žmogus, koks jis bebūtų, – laisvasis ar vergas, graikas ar svetimšalis – yra lygias teises turinti šios Visatos dalis, nes jo siela yra pasaulio sielos, visuotinio *Logo* ir jį valdančios bei nukreipiančios Apvaizdos, dalelė arba kibirkštis. Tokia prielaida turėjo didžiulių etinių ir socialinių pasekmių. Viena vertus, stoikai siekė, kad žmogus besąlygiškai priimtų, ką jam skyrė likimas: kančią ar malonumus; jie išminčiaus savybe laikė proto mankštinimą susidūrus su blogiu ar gėriu, kurie iš tikrųjų tėra regimybė, nes visa, prie ko prisiliečiame, yra dieviška. Antra vertus, neteko prasmės bet koks socialinis žmonių suskirstymas – juk dorybė galėjo įsikūnyti net pačiame žemiausiame verge ir padaryti jį kur kas laisvesnį net už patį karalių, jeigu pastarasis yra savųjų aistrų vergas. Įdomu, kad tokios revoliucingos pajautos nesukėlė socialinių perversmų – galbūt dėl providencializmo, kuris buvo visos stoikų sistemos pagrindas. Užtat stoicizmas plačiai paplito romėniškoje kultūroje – Panaitijas (II a. pr. Kr.), Poseidonijas (II–I a. pr. Kr.), Ciceronas (I a. pr. Kr.) ir Seneka (I a. po Kr.) įvairiai jį pritaikė ideologiniams laikmečio poreikiams. Be to, didžiulio pasisekimo jis sulaukė tarp krikščionių, kurie visiškai pasisavino šio mokymo providencializmą.

Pora žingsnių po portikais
Filosofai stoikai taip pavadinti buvo dėl to, kad Zenonas paprastai mokydavo Atėnų miesto Margojoje stojoje. Apačioje: *Atalo II stoja ties rytinės agoros dalies Atėnuose riba.*

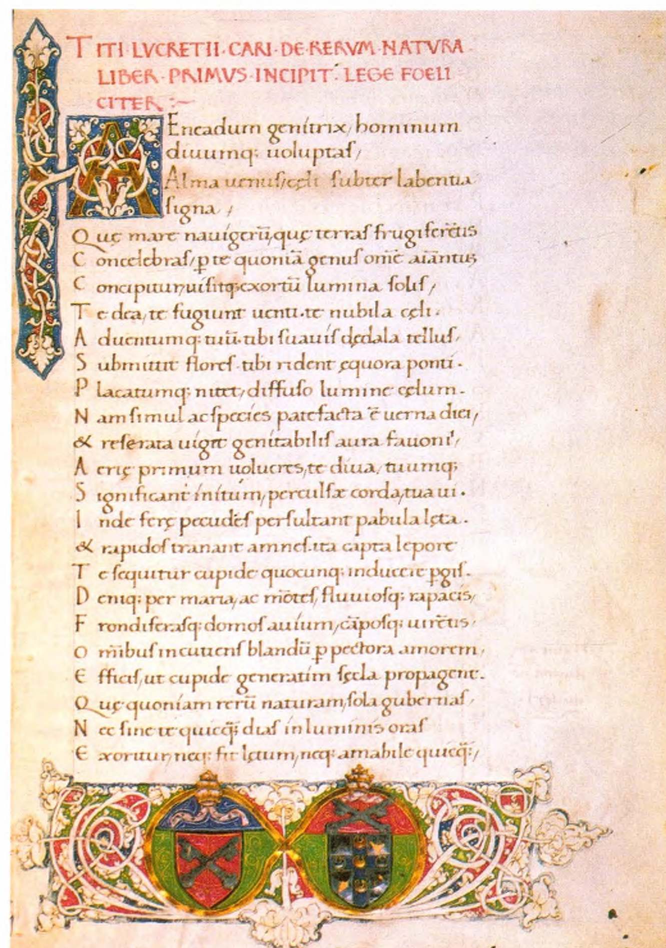

Stoicizmas ir oratorystės menas
Ciceronas entuziastingai pritarė stoikų mokymui, kurį laikė esant suderinamą su dorybėmis ir romėnų kolektyvizmo jausmu, ir griežtai smerkė epikūrizmą dėl jo hedonizmo ir apolitiškumo. Viršuje: *Cicerono biustas.*

Epikūrininkai – ne malonumų mėgėjai! *Nors paprastai terminas „epikūrininkas“ siejamas su asmeniu, atsidavusiu malonumams ir palaidumui, Epikūro* (apačioje: *jį vaizduojantis biustas) mokymas numatė gana saikingą, griežtomis moralinėmis normomis grindžiamą gyvenimo būdą.*

Mokymas apie malonumus

Be paguodžiamojo, būta ir kito didingo etinio pasiūlymo – jį pateikė epikūrininkai. Tie, kurie skelbė Epikūro (341–271 m. pr. Kr.) idėjas, savosios teorijos pagrindu pasirinko malonumo, suvokiamo kaip visiško kančios nebuvimo, principą. Esą, kad netektų kentėti, žmogui tereikia apsiriboti tik būtiniausių prigimtinių poreikių tenkinimu, tai yra pasirūpinti maistu, pastoge, drabužiais ir vengti daugybės aistrų, kurios yra nepasotinamos, todėl neišvengiamai sukelia kančią, pavyzdžiui, valdžios, šlovės, turtų ar garbės troškimo. Tokia etika dvelkė dideliu asketiškumu, taigi nieko nuostabaus, kad ja, kaip atitinkančia normas, susižavėjo pirmieji krikščionių mąstytojai. Epikūrininkai savo siūlomą etiką irgi grindė neįveikiama fizika. Visata, pasak Demokrito, yra sudaryta iš atomų, kurie juda tuštumoje, nuolatos jungdamiesi ir skaidydamiesi; žmogus irgi yra atomų junginys, neišvengiamai pavaldus augimo ir senėjimo procesams, kol įvyksta galutinis išsiskaidymas – mirtis. Kadangi jo siela yra kūniškasis junginys, ji negyvena ilgiau už kūną, bet paklūsta tam pačiam likimui – išsiskaidymui ir naujam jungimuisi į naujus įmanomus kūnus. Pasitelkus kūniškos, t. y. mirtingos sielos sampratą buvo įveikta didžioji mirties baimė. Kitos didžiosios baimės – dievų baimės – epikūrininkai neneigė, bet uždarė juos esančioje tarp pasaulių erdvėje *(intermundia),* ir skyrė jiems kupiną visiškos palaimos

TITI·LVCRETII·CARI·DE·RERVM·NATVRA·
LIBER·PRIMVS·INCIPIT·LEGE FOELI
CITER :-
AEneadum genitrix hominum
diuumq; uoluptas
Alma uenus caeli subter labentia
signa
Que mare nauigerum que terras frugiferentis
Concelebras per te quoniam genus omne animantum
Concipitur uisitque exortum lumina solis
Te dea te fugiunt uenti te nubila caeli
Aduentumque tuum tibi suauis daedala tellus
Summittit flores tibi rident aequora ponti
Placatumque nitet diffuso lumine caelum
Nam simul ac species patefacta est uerna diei
Et reserata uiget genitabilis aura fauoni
Aeriae primum uolucres te diua tuumque
Significant initum perculsae corda tua ui
Inde ferae pecudes persultant pabula laeta
Et rapidos tranant amnes ita capta lepore
Te sequitur cupide quocunque inducere pergis
Denique per maria ac montes fluuiosque rapacis
Frondiferasque domos auium camposque uirentis
Omnibus incutiens blandum per pectora amorem
Efficis ut cupide generatim saecla propagent
Que quoniam rerum naturam sola gubernas
Nec sine te quicquam dias in luminis oras
Exoritur neque fit laetum neque amabile quicquam

Epikūrizmas Romoje *Vieninteliame savo kūrinyje* „De rerum natura“, *kurį sudaro 7500 eilučių, Titas Lukrecijus Karas aptarė įvairius epikūriškojo mokymo, kuriuo karštai tikėjo, aspektus.* Šalia: *miniatiūromis išpuoštas poemos puslapis XV amžiaus pergamente.*

gyvenimą, tai yra nieko neveikimą ir niekuo nesirūpinimą. Tolimų, žmogiškosiomis būtybėmis nesidominčių dievų neturėjo būti bijomasi, nebent galėjo būti stengiamasi pasiekti panašią visiškos laimės būseną. Epikūrizmas nesulaukė tokio pasisekimo kaip stoicizmas, ypač romėnų pasaulyje. *Religijos* (įvairių praktinių veiksmų, susijusių su dievų kultu) neigimas, nuo politinių ambicijų, valdžios ir turtų siekimo atsieto gyvenimo teigimas, epikūriškai bendruomenei būdingas socialinių ir teisinių skirtumų nebuvimas jų mokymą darė įtartiną ir nesugebantį pasipriešinti jo paties griaunamajai jėgai. Nuostabioji Lukrecijaus (I a. pr. Kr.) poema *De rerum natura* dar ir šiandien leidžia įvertinti kai kurias jų pozicijas.

Šuniškas gyvenimas
Kinikų mokykla, IV a. Antistenio įsteigta Atėnuose, skelbė panieką bet kokiam pasaulietiškumui, jai priklausantys filosofai buvo vadinami kinikais, nes jie gyveno „šunišką gyvenimą“ (žodis „kines“ reiškia „šunys“). Diogenas iš Sinopės, atstovavęs šiai minčiai, dėl savo keistuoliško gyvenimo tapo legenda. Šalia: *Diogenas septynioliktojo šimtmečio graviūroje.*

Kur gyvena dievai?
Pasak epikūriškosios filosofijos, dievai gyvena tarp pasaulių esančioje erdvėje, vadinamojoje *intermundia, ir nesidomi žmonių gyvenimu.* Šalia: *soste sėdinčios deivės statula iš Didžiosios Graikijos.*

EPIKTETAS IR LUKRECIJUS: DVI MĄSTYMO MOKYKLOS

Čia iš eilės pateiksime dvi filosofines pozicijas. Pirmoji – stoikų filosofo Epikteto (I–II a. po Kr.) perspėjimas, kad neturėtų būti pasiduodama nuomonėms apie gyvenime vykstančius dalykus. Antroji – garsieji Lukrecijaus samprotavimai, nukreipti prieš mirties baimę.

Žmones sukrečia ne patys dalykai, o nuomonės apie tuos dalykus. Pavyzdžiui, baido ne mirtis (taip manė ir Sokratas); baugina nuomonė apie mirtį, kad ji baisi – štai kas baisu. Todėl, kai mums kliudo, mus sukrečia, pykdo, niekada nekaltinkime kito žmogaus, tiktai patys save, tai yra savo nuomones. Kai nesiseka, neišsilavinęs žmogus kaltina kitus, pradėjęs lavintis – save, o išsilavinęs žmogus nekaltina nei kitų, nei savęs.

(Epiktetas. *Vadovėlis*, 5. Vertė V. Kazanskienė.)

Aišku, mirtis yra niekai, reikšmės mums jokios ji neturi,
jeigu dvasios pati prigimtis turi būti mirtinga.
Kaip ir praėjusiais amžiais mes liūdesio nesam patyrę,
priešiškiems pūnams iš šonų visų tėvynę mūs puolant,
karo baisiam sūkury kai viskas sukrėsta buvo,
visas pasaulis po aukštu dangaus skliautu sudrebėjo,
niekas tikrai nežinojo, katros klausyti valstybės
teks, nei kas žmonėse viešpataus ir žemėj, ir jūroj, –
taip ir tada, kai jau mūsų nebus ir kai bus atsiskyręs
kūnas nuo sielos, – iš jų mes vieningai visi sudaryti, –
aišku, kad mums neturės nė mažiausios reikšmės tada niekas
niekas ir pojūčių mūsų nejaudins, kai mūs nebebus jau,
net jei sumištų su jūra ir dangus ir žemė su jūra.
(Lukrecijus. *Apie daiktų prigimtį*. III, 830–842. Vertė M. Račkauskas.)

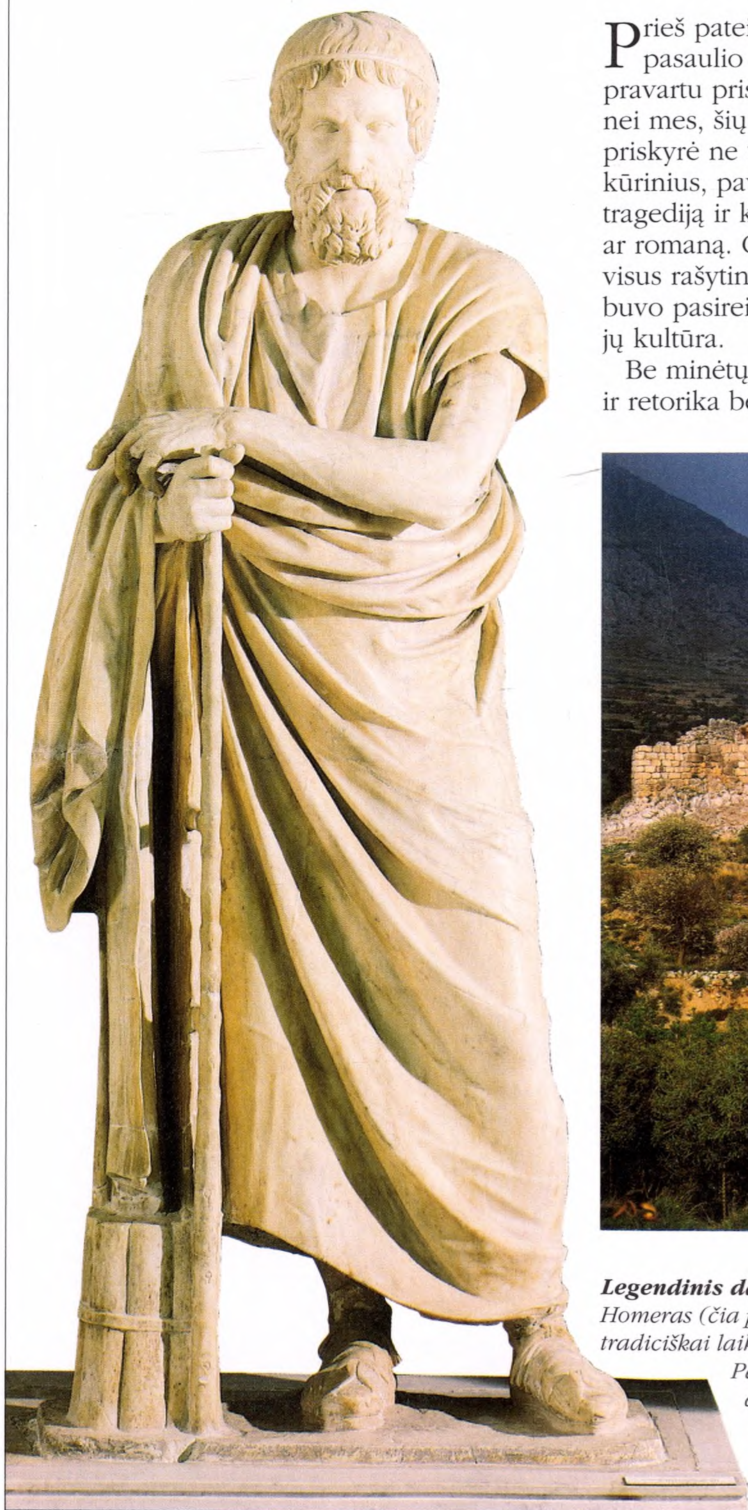
HOMERO POEZIJA

Graikams, kurių literatūros samprata apėmė visus rašytinius jų kultūros liudijimus, *Iliada* ir *Odisėja* reiškė jų istorinės atminties, patikėtos saldžiajai poezijai, pradžią, o mums šios poemos yra skirtingų ilgalaikės raidos etapų atspindys.

Prieš pateikiant trumpą heleniškojo pasaulio literatūros apžvalgą pravartu prisiminti, kad graikai, kitaip nei mes, šių laikų žmonės, literatūrai priskyrė ne tik tam tikro žanro kūrinius, pavyzdžiui, epą ir lyriką, tragediją ir komediją, filosofinį dialogą ar romaną. Graikai literatūra laikė visus rašytinius liudijimus, kuriuose buvo pasireiškusi ar toliau tebesireiškė jų kultūra.

Be minėtųjų žanrų, buvo priskiriama ir retorika bei istoriografija, jos dalis

Legendinis dainius
Homeras (čia pateikiama IV a. pr. Kr. statula) tradiciškai laikomas Iliados *ir* Odisėjos *autoriumi. Pasak legendos, jis buvo aklas, kaip ir dauguma rapsodų, klajojančių dainių, kurie valdovų rūmuose aukštino herojų žygdarbius.*

Aukso turtingas miestas
Persėjo įkurtas Atridų karalystės miestas Mikėnai, valdomi karaliaus Agamemnono, pasak Homero epo, surengė žygį prieš Troją. Homero Mikėnai buvo laikomi aukso turtingu miestu. Viršuje: *Mikėnų akropolis.*

Slapta apgaulė
Panaudoję garsiąją medinio arklio gudrybę achajai įstengė įveikti Trojos pasipriešinimą. Posakis „Trojos arklys" paprastai įvardija rezgamas pinkles. Šalia: *arklį vaizduojantis epizodas iš freskos, saugomos antikinės Stabijos (dab. Castellamare di Stabia (Neapolis)) romėniškoje viloje.*

buvo filosofiniai ir moksliniai traktatai, apimantys mediciną, astronomiją, biologiją ir iš dalies ekonomiką. Taigi ir šiame skyriuje pasistengsime kuo ryškiau atskleisti tokios įvairiapusės graikų literatūros fenomeną.

Išsirengus užkariauti Troją

Poemos *Iliada* ir *Odisėja* yra pirmieji graikų pasaulio, jau pasiekusio neabejotinos brandos tarpsnį, rašytiniai liudijimai. Kaip jau esame pabrėžę, šios poemos, priklausančios ne vieninteliam autoriui – legendiniam Homerui, perteikia ilgai gyvavusią žodinių giesmių tradiciją, būdingą VIII a. pr. Kr., kai Graikijoje buvo daugybė miestų-valstybių ne tik graikiškajame žemyne, bet ir turkų pakrantėse, pietų Italijoje ir kitose Viduržemio jūros regiono vietovėse. Jose užfiksuota kolektyvinė Mikėnų kovotojų senovinių žygdarbių atmintis, kita vertus, jose atsispindi graikiškosios bendruomenės Tamsieji laikai ir atgimimas, vykęs IX ir VIII a. pr. Kr.

Abiejų šių poemų pagrindas vis dėlto yra Trojos karas. *Iliadoje* apdainuojamas Achilo pyktis Agamemnonui, vyriausiajam achajų vadui, iš jo atėmusiam mylimąją Briseidę. Taip pasielgdamas karalius norėjo atsiteisti už akibrokštą – tam pačiam Achilui įsikišus jis buvo priverstas atiduoti kitą mergaitę Chriseidę, atimtą iš jos tėvo Chriso – Apolo žynio. Dievas, nejuokais užsirūstinęs dėl nuskriausto žynio (iš tikrųjų Chrisas jau buvo prašęs sugrąžinti dukterį mainais į dovanas, bet Agamemnonas atsisakė), užleido marą, kuris praretino achajų gretas. Achilas, kuris negalėjo pasipriešinti ir nužudyti jį taip įžeidusio savojo karaliaus, į akibrokštą reaguoja atsisakydamas kovoti ir taip sutrikdydamas visos achajų kariuomenės veiksmus. Jis grįžta į kovą tik apėmus dar didesniam skausmui, kai jo ginklanešys ir draugas Patroklas žūva nukautas narsiausio trojėnų kario Hektoro.

Atkeršyti už draugą
Iliadoje *pasakojama, kaip nuo Hektoro rankos žūva Achilo pusėje kariaujantis Patroklas. Draugo mirtis paskatina herojų grįžti į mūšio lauką.* Apačioje: *Patroklo mirties sceną vaizduojantis V a. pr. Kr. vazos piešinys iš Šventyklų slėnio (Akragantas).*

Herojaus apranga
VII–VI a. pr. Kr. juodafigūrė lėkštė, kurioje vaizduojamas Achilas matuojasi Hefaisto jam nukaltus ir motinos deivės Tetidės padovanotus šarvus.

Achilo pyktis

Paskutinėje poemos dalyje apdainuojama Hektoro dvikova ir mirtis, žiaurus Achilo kerštas, kuris jo neapleidžia net regint nukautojo kūną, bet dievams įsikišus Hektoro lavonas grąžinamas jo senajam tėvui Priamui. Pyktis, skausmas ir kerštas homeriškojoje poemoje nėra smerktinos ydos – tokios jos tapo tik brandžioje *polio* visuomenėje ir ypač helenizmo laikotarpiu; kultūroje, kur herojai šlovę, taigi ir teisę vadovauti įgydavo drąsa, fizine jėga, gebėjimu į iššūkį atsakyti dar didesniu iššūkiu, buvo vertybės. Pakanka paskaityti *Iliados* įžangą, kad pajustume bendrą poemos nuotaiką:

Pyktį Pelėjo sūnaus Achilo, deive, giedoki,/ Baisų piktumą, kuris tiek negandų nešė achajams./ Tūkstančių vyrų sielas galingas nuvaręs į Hadą,/ Juosius pačius laukuos šunims tąsyti paliko/ Ir vanagams puotaut (taip Dzeuso buvo žadėta),/ Kai susibarę tuomet pikti iš vyrijos išėjo/ Vadas vyriausiasis Atridas ir dievui prilygstąs Achilas.
(Homeras. *Iliada*. I. 1–7. *Vertė* A. Dambrauskas.)

Pyktis, pirmasis *Iliados* žodis, persmelkia visą poemą. Vis dėlto vystantis bendruomenei išryškėja tam tikrų esminių prieštaravimų: pavyzdžiui, ilgas jungimosi procesas, kuris turėjo vykti achajams taip ilgai apgulus Troją, išryškėjęs siekiant bendrų interesų (Agamemnonas atsisako Chriseidės vardan maro gerokai praretintos kariuomenės, įrodo pirmuosius graikų pasaulio vienijimosi bandymus).

Meilės pančiai
Įveikęs daugybę kliūčių Odisėjas Ogigijos saloje laikomas jį įsimylėjusios nimfos Kalipsės. Tik dievams įsikišus herojus išvaduojamas iš šitos saldžiosios nelaisvės ir jam leidžiama sugrįžti į namus. Šalia: *Odisėjas ir Kalipsė pavaizduoti vazų tapyboje.*

Herojaus sugrįžimas

Odisėjoje karas jau yra pasibaigęs ir achajų herojai grįžta į tėvynę, vieni – iš karto, kiti – po daugelio metų, kaip Menelajas, kiti, kad žūtų, kaip Agamemnonas, kurį nužudo žmona Klitemnestra, siekdama atsiteisti už paaukotą dukterį Ifigeniją, kurią tėvas paaukojo, idant saugiai laivu pasiektų Trojos krantus. Likimas ar įpykęs Poseidonas, kurio sūnui Polifemui Odisėjas išdūrė akis, skiria naujus skausmingus išbandymus, galiausiai – nukauti jaunikius, kurie jam ilgai nesant namie, iššvaistė jo turtus ir bandė palenkti žmoną Penelopę. Poema pradedama Itakės vaizdu: sūnus Telemachas, įsiutęs dėl jaunikių

savivalės, išsirengia ieškoti tėvo, kad vėliau galėtų priimti teisingą sprendimą. V knygoje paaiškėja, kad Odisėjas leidžia dienas Ogigijos saloje, mylimas nuostabiosios deivės Kalipsės, bet niekaip negali užmiršti savosios Itakės. Dzeuso pasiųstas Hermis nimfai praneša, kad leistų herojui išvykti. Tad plaukęs plaustu ir per audrą jo netekęs Odisėjas atsiduria fajakų saloje ir karaliui Alkinojui pasakoja apie savo klajones, kuriose prarado visus savo draugus. Nors karalius ir norėtų jį imti į žentus, atiduodamas savo dukterį Nausikają, vis dėlto netrukdo išvykti ir net padeda pasiekti krantus savo stebuklinguoju laivu. Pagaliau herojus atplaukia į Itakę ir čia gudrumu bei klasta išžudęs jaunikius atsiima savąją karaliaus vyro ir tėvo vietą. Prie visų *Iliadoje* apdainuojamų vertybių – pykčio, jėgos, keršto – *Odisėjoje* pridedama dar klasta bei kantrybė, įgytos herojaus ilgosios kelionės metu, lankantis įvairiuose miestuose ir matantis su žmonėmis. Tai atspindi VIII a. pr. Kr. Viduržemio jūros graikų kovas. Antai įžangoje rašoma:

Vyrą pašlovinki, Mūza, per negandas ėjusį drąsiai,/ Vėtrų blaškytą ilgai, kai šventąją Troją išgriovė./ Daugio žmonių miestus jis aplankė, jų papročius matė/ Ir vandenynuos plačiuos su pavojumi rungės ne kartą/ Dėlei gyvybės savos ir dėl bendražygių grįžimo.
(Homeras. *Odisėja* I. 1–5. Vertė A. Dambrauskas.)

Iliada ir *Odisėja* rėmėsi visa Vakarų poezija, pirmiausia – Vergilijaus (I a. pr. Kr.) kūryba: *Eneidoje* skamba pagrindiniai tų dviejų poemų motyvai, karas ir klajonės, nors ir plėtojami visiškai kitokiu stiliumi.

Sirenų giesmė
Odisėjui ir jo bendražygiams pavyko pasprukti nuo kerinčiai giedančių sirenų: vienas prisirišo prie laivo stiebo, o kiti ausis užsilipdė vašku. Tai pavaizduota II a. po Kr. mozaikoje.

Pagaliau namie
Pasibaigus karui per dešimtį metų patyręs daugybę išbandymų, Odisėjas pagaliau apkabina savąją žmoną Penelopę, kuri laikoma visiško atsidavimo ir šeimyninės meilės simboliu.
Šalia: *450 a. pr Kr. skulptūra, vaizduojanti Odisėją ir Penelopę.*

ARCHAJINĖ LYRIKA

Du didieji archajinės lyrikos atstovai – Alkajas ir Sapfo – gyveno VII–VI a. pr. Kr. Lesbo saloje, Mitilenės mieste, jie abu apdainavo asmeninius jausmus.

Iš senosios lyrikos, kuria laikoma VII ir VI a. pr. Kr. kūryba, paminėsime tik dvi jai atstovaujančias figūras – Alkają ir Sapfo; juos siejo polinkis kurti poeziją, išreiškiančią asmeninius jausmus, smerkiančią gyvenamojo laikotarpio politiką ir jos veikėjus, apdainuojančią puotų ir meilės malonumus.

„Dešimtoji mūza"
Deivės mūzos, poetų ir menininkų įkvėpėjos, buvo Dzeuso ir Mnemosinės arba Harmonijos dukterys. Jos kartu su Afrodite buvo garbinamos Sapfo suburtų mergaičių draugijos (tiaso), o pati poetė Platono buvo pavadinta dešimtąja mūza. Žemiau: *tris mūzas vaizduojantis helenistinio laikotarpio reljefas.*

Alkajas: pareiga ir jos vengimas

Alkajas, gimęs VII a. pr. Kr. pabaigoje, buvo aristokratiškų pažiūrų poetas, smerkęs savo amžininkų mėginimus saloje atkurti demokratinę santvarką. Dėl to nesyk buvo priverstas palikti tėvynę, lankėsi Egipte, Bojotijoje ir Trakijoje. Jo eilėraščiuose, kurių liko apie du šimtus fragmentų, smerkiami politiniai priešininkai, apdainuojamas puotų ir meilės svaigulys. Alkają išgarsino Horacijus, Kleopatros mirties

Politika ir užstalės malonumai
Alkajo poeziją sudarė dešimt knygų, iš kurių liko apie 200 fragmentų. Be politinės tematikos eilėraščių, jis kūrė užstalės ir meilės dainas, dažnai kvietė į džiaugsmingas vyno puotas.

scenoje pateikęs ištrauką, kurioje Alkajas reiškia džiaugsmą dėl tirano Mirsilo, trikdžiusio aristokratų valdžią, mirties:

Reikia dabar nusigerti,
Gerti netgi per jėgą –
mirė Mirsilas.
(Alkajas, fr. 332.)

Sapfo: meilės galia

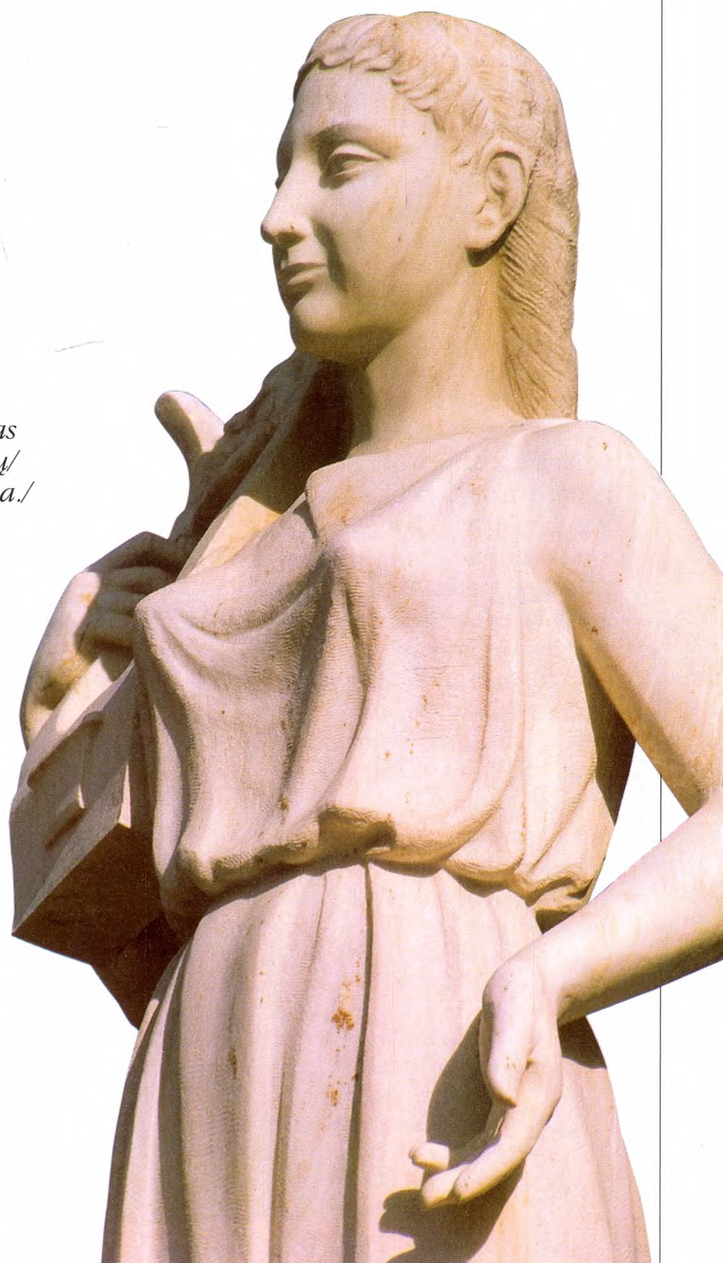
Biografinės žinios apie Sapfo yra šykščios ir netgi prieštaringos. Žinome, kad ji gimė Lesbo saloje baigiantis VII a. pr. Kr., kad vaikystę praleido Sicilijoje, grįžo į Mitilėnę (svarbiausią salos miestą) ir tenai įsteigė pedagoginę-religinę draugiją, *tiasą (thiasos)* sudarytą iš kilmingų merginų, kur buvo garbinama Afroditė ir mūzos. Beje, tokių *tiasų* saloje būta ne vieno. Dažna šeima siųsdavo savo dukteris, kad draugijose, kur buvo mokoma šokio, poezijos ir grožio suvokimo, jos įgytų deramą išsilavinimą. Apie Sapfo mirtį nieko nežinoma, o žinia, kad ji nusižudė iš meilės valtininkui Faonui, regis, bus naujosios komedijos (garsiausias jos atstovas buvo Meandras) išradimas siekiant sumenkinti moterį. Sapfo, Platono laikyta dešimtąja mūza, turėjo didžiulę įtaką helenistinei ir romėnų erotinei poezijai (keletą jos eilių perkūrė ir išvertė Katulas). Dėl laisvai reiškiamų jausmų savo auklėjamoms mergaitėms Sapfo tarp krikščionių įgijo poetės homoseksualės vardą (terminas „lesbietė“ neva kilęs iš Lesbo salos pavadinimo), taigi ji buvo smerkiama moraliai. Tačiau ją smerkianti krikščionybė neatsižvelgė į tai, kad meilė tarp tos pačios lyties asmenų graikų pasaulyje, ypač aukštuosiuose visuomenės sluoksniuose, nebuvo draudžiama. Sapfo poezija, bent jau išlikusioji jos sukurtų eilių dalis, daugiausia sukasi apie jos potyrius, savo bendruomenėje išgyventus meilės jausmus, didžiulės įtampos kupinas akimirkas, kurios galėtų trukti amžinai.

Senovinė hidrija
Ant šios atikinės V a. pr. Kr. vazos pavaizduoti Alkajas ir Sapfo – du didžiausi archajinės Graikijos poetai lyrikai. Alkajas buvo pasinėręs į politinius savo krašto įvykius ir daugel sykių buvo priverstas išvykti iš tėvynės.

Apskritai meilė laikyta gamtos galia, kuriai neįmanoma pasipriešinti, Afroditės dovana, kurią tinkamai įvertinti, matyt, gali tik moters jautrumas. Štai vienas iš jos apmąstymų:

Sako, kad vieniems pats didžiausias grožis/ Žemėje yra kariauna pėsčiųjų/ Raiteliai kitiems ar laivai. Gražiausia./ Man, ką mes mylim./ Šitai nesunku kiekvienam paaiškinti/ Bei padėt suprast: šiam pasauly mačius/ Daug gražių žmonių, Helena gražiausiu/ Laikė tą vyrą,/ Su kuriuo drauge ji kadaise į Troją/ Plaukdama namus, savo vyrą, tėvus/ Mylimus visus kelyje pamiršo/ Mat prieš jos valią/ Vedės ją Kipridė. Palenkti lengva/ Tą, kuri šalia, netoli gyvena/ Mano atminty tolima iškyla Anaktorija./ Jos mielus žingsnius bei veidelį šviesų/ Trokštu aš išvyst daug labiau nei lydų/ Karo vežimus ar ginkluotą pulką/ Lauko kariūnų.
(Sapfo; frg. 16. Vertė A. Kudulytė-Kairienė.)

Poezija, pranokstanti laiką
Sapfo didybė buvo pripažinta jau Antikoje ir išliko per šimtmečius. Ją pažinojo ir vertino Alkajas; Katulas pasiskolino kai kurias jos eiles ir sėmėsi iš jos kūrybos; Ovidijus Herojėse *papasakojo apie jos nelaimingą meilę Faonui, o Džakomas Leopardis jai paskyrė eilėraštį* Paskutinioji Sapfo giesmė. Apačioje: *Mitilėnės miesto (ten ji praleido didžiąją savo gyvenimo dalį) poetė.*

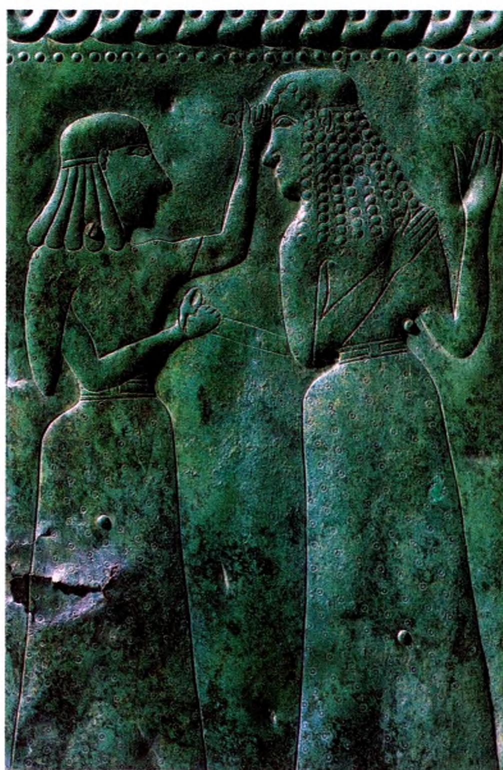
TRAGEDIJA

Tragedija, kurioje vaizduojamas konfliktas tarp individo norų ir jo lemties, tarp jo veiksmų ir nepermaldaujamų dieviškųjų draudimų, žadindama baimę ir užuojautą, galiausiai skaitytojui sukelia nuskaidrėjimo būseną.

Nuo apeigų – prie dramos
Tragedija kildinama iš apeigų Dioniso garbei. Dionisas – išsisukinėjimų, įveikiamos prieštaros tarp veiksmų ir likimo dievas. Šalia: *III a. mozaika, vaizduojanti Dioniso (Bakcho) triumfą.*

Tragedija, literatūros ir teatro žanras, tikriausiai yra pati įdomiausia graikų pasaulio kultūrinė patirtis. Ji jungia religinius, mitinius, antropologinius ir politinius elementus, iš kurių atpažįstama helenų bendruomenė. Duomenys apie tragedijos kilmę yra abejotini ir skurdūs. Aristotelis tragedijos pavadinimą aiškina kaip „ožių dainą“ (*tragos* – ožys; *ode* – giesmė), tokią etimologiją siedamas su giesmėmis Dioniso garbei. Jas giedodavo ožiais persirengę dievo palydovai. Vėliau pasirodė tragediją susiejančių su ožio aukojimu aiškinimų, jog tai esanti giesmė ožio garbei arba giedojimas siekiant gauti ožį kaip apdovanojimą. Neabejojama vienu dalyku – tragedijos įvykių sąsaja su Dioniso kultu, su dievu, kuris, kaip teigia mokslininkas Albinas Leskis, žmogui yra svarbesnis už kitus Olimpo dievus ir skatina perteikti universaliąją gėrio ir blogio problemą, kurią sukelia konfliktas tarp individo norų ir jo likimo, tarp veiksmų ir nepalenkiamų dieviškųjų draudimų. Tragedija yra šio konflikto vaizdavimas scenoje. Matome žmogų, mitinį herojų, paprastai – karalių, turintį didžiulę galią, kuris padaro klaidą *(hamartema),* tai yra atlieka veiksmą, kuris viršija leidžiamas ribas, taigi nusideda *hybris* (nesaikingumu) ir sulaukia dieviškojo atpildo, nes likimo jis negali valdyti. Vienas po kito einantys *hamartema* ir *hybris* yra žlugimo ir nepakeliamo skausmo šaltiniai.

Neišgirstasis balsas
Kasandrai buvo suteikta aiškiaregystės dovana, bet ji atstūmė Apoloną, todėl buvo nubausta, kad niekas ja netikėtų. Tapo Agamemnono verge, o su juo – Klitaimnestros keršto auka. Šalia: *VII a. pr. Kr. bronzinis reljefas, kuriame vaizduojama, kaip Klitaimnestra nužudo Kasandrą.*

Pirmasis didysis tragikas

Aischilas (525 arba 524–456 arba 455 m. pr. Kr.), pirmasis žymus tragikas šalia Sofoklio ir Euripido, trilogijoje (trijose dramose kartu) *Orestėja* pavaizdavo, kaip iš Trojos karo grįžusį Agamemnoną žiauriai nužudo jo žmona Klitaimnestra, padedama savo mylimojo Aigisto. Klitaimnestra norėjo atsiteisti už savo dukters Ifigenijos mirtį – ją vyras paaukojo dievams Kalchantui panorus taip padaryti, kad dievai leistų laivynui saugiai nuplaukti į Ilioną. Toks pirmosios dramos turinys, kitoje dramoje sūnui Orestui tenka pasirinkti: ar atleisti motinai, ar nužudyti ją keršijant už tėvo mirtį. Orestas motiną vis dėlto nužudo, bet, susitepęs pačia baisiausia *žmogžudyste,* turi kentėti *erinijų* – už

TRAGEDIJOS STRUKTŪRA

Pradedant Aischilu tragedija įgyja apibrėžtą struktūrą. Prologe, kurį sudaro pirmoji scena, apibūdinamas veiksmas ir jam suprasti reikalingos aplinkybės. Po to eina *parodas* arba choro įžengimas; dainuodamas, šokdamas ir komentuodamas veiksmą, stovėdamas *orchestroje,* choras atlikdavo *trait u'nion* vaidmenį tarp žiūrovų ir aktorių. Kai kuriuos epizodus aktoriai deklamuodavo (Aischilo dramose – po du), kad veiksmas būtų dramatiškesnis. Į veiksmą įsiterpdavo *stasimai,* tai yra choro giedojimas arba dramos komentarai. Visa pasibaigdavo *eksodu* – paskutine choro scena. Sofoklis, siekdamas dramatiškumo, įvedė trečiąjį veikiantįjį asmenį. Su Euripido dramomis didelę reikšmę įgijo scenos elementai. Įdomu, kad graikų teatre vaidindavo tik vyrai, net tuomet, kai būdavo atliekami moterų vaidmenys. Moteris į sceną įžengė tik romėnų teatre.

Uždanga pakyla
Graikų kaukės ir scena devynioliktojo amžiaus graviūroje.

didžiausius nusikaltimus baudžiančių dievybių kerštą. Jos jį persekioja, priversdamos išgyventi nepakeliamą kaltės jausmą (trečioji drama). Orestą išteisina Atėnė, kuri *erinijas* paverčia *eumenidėmis* – geranoriškomis deivėmis. Tiesą sakant, visi šio mito veikėjai turi pasirinkimo galimybę, bet vis tiek sulaukia dieviškos bausmės: Agamemnonas būtų buvęs kaltas ir tuo atveju, jei, saugodamas dukterį, būtų nuskandinęs laivyną; Klitaimnestros pasirinkimo galimybė – pasilikti neatkeršijus už dukterį, Oresto – palikti gyvą motiną, bet negerbti tėvo atminimo, kuris irgi nėra nekaltasis. Atėnės atleidimas simbolizuoja *polio* įstatymą, kuris leidžia įveikti nesibaigiančią keršto grandinę – jau grimzdančio užmarštin archajinio pasaulio palikimą.

Tvarkos atkūrimas
Paskutinėje Orestėjos *dalyje* Eumenidės *erinijos, negailestingos keršto deivės, virsta palankiosiomis globėjomis, atkuriančiomis prigimtinę tvarką (eumenidės reiškia „palankiosios"). Šalia: vazų tapyba, kur pavaizduotas Apolonas, ginantis Orestą nuo erinijų keršto.*

Sofoklis ir Tėbų herojai

Sofoklis (496–406 m. pr. Kr.), pradėdamas Tėbų herojų ciklą, *Karaliuje Oidipe* pasakoja Oidipo, Lajo sūnaus, Tėbų karaliaus, istoriją. Tėvui orakulo buvo išpranašauta, kad neturėtų vaikų, nes vieno iš jų būsiąs nužudytas. Jis nepakluso ir mažąjį Oidipą, kurio susilaukė su Jokaste (pirmoji *hamartema*), atidavė piemenims taip atsižadėdamas tėvystės. Užaugęs Oidipas susitinka savo tėvą kelyje, nors nieko apie jį nežino. Jis susikivirčija su tėvo tarnais, ir besikaunant Lajas žūsta nuo sūnaus rankos (dievų bausmė). Grįžes į Tėbus paikasis Oidipas padeda karalienei, tai yra savo motinai Jokastei, mieste išlaikyti savąją valdžią. Vienas kitą įsimyli, susituokia ir susilaukia vaikų (antroji *hamartema).* Tada dievai pasiunčia baisias negandas kaip bausmę už *hybris,* kurį įvykdė Oidipas ir jo motina. Galiausiai Oidipas nuslėpdamas tikrąją priežastį nuplaka save pačiomis baisiausiomis rykštėmis – išsiduria akis, kad neregėtų tos šviesos, kurioje įvyko šitiek negandų. Sofoklio drama paskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje Froido buvo laikoma „Edipo komplekso“ raiška, bet pabrėžtina, kad dar Aristotelis buvo atkreipęs dėmesį į tokių mitų atliekamą katarsio (nuskaidrėjimo) funkciją: dalyvaudamas didinguose ir baisiuose įvykiuose, žiūrovas kartu išgyvendavo savo paties košmarus, baimę, savo asmenines dramas. Be

Didelės sėkmės sulaukęs autorius
468 m. pr. Kr. Sofoklis (šalia: *marmurinis poeto biustas) nurungė Aischilą tradiciniame tragedijų kūrėjų konkurse ir nuo to laiko patirdavo vis didesnę sėkmę. Mirė sulaukęs itin brandaus amžiaus, pasak legendos, užspringęs vynuogės kauliuku.*

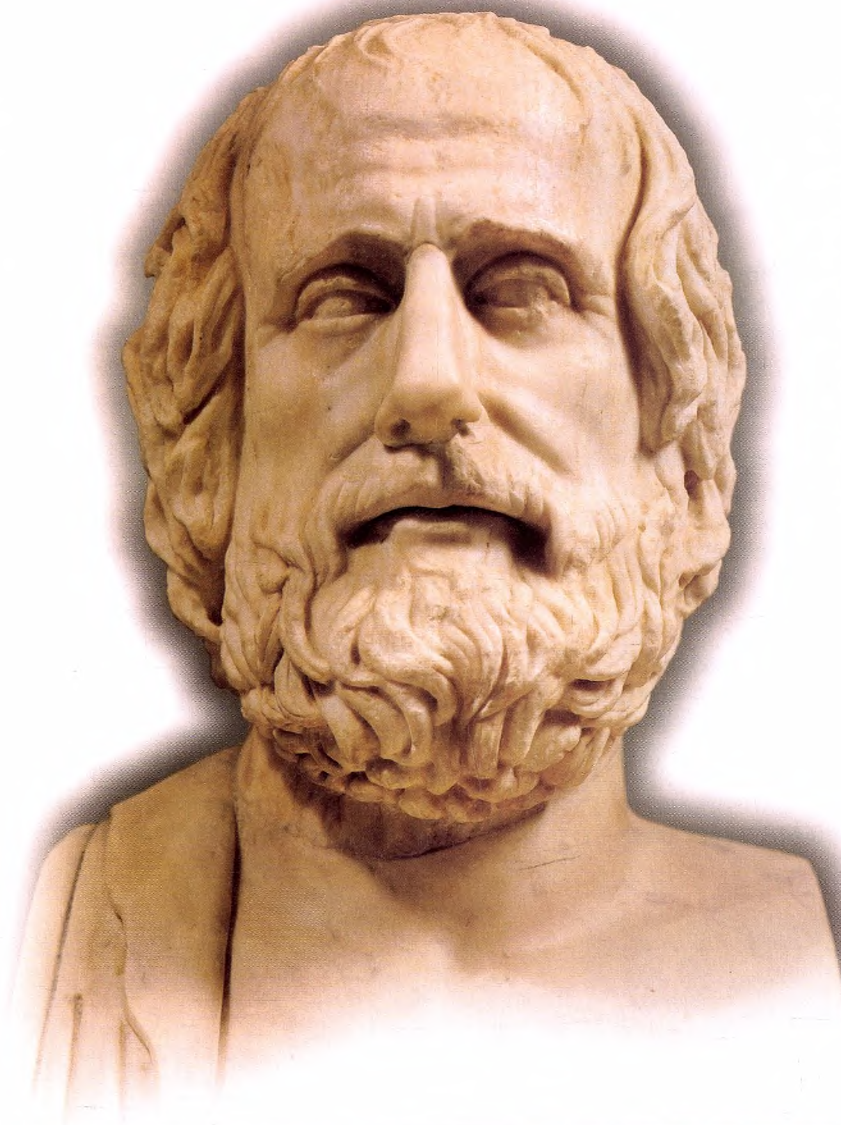
Gerbk savo tėvą ir motiną
Oidipas, nieko nežinantis savojo tėvo žudikas ir motinos vyras, yra vienas tragiškiausių ir įspūdingiausių graikų mitologijos veikėjų, jis simbolizuoja žiauraus likimo auką, bandžiusią kovoti prieš likimą. Šį veikėją savo kūrinių personažu pasirinko daugelis tragikų: Seneka, Kornelis, Volteras. Šalia: *Lajo nužudymas romėniškojo laikotarpio freskoje.*

Karaliaus Oidipo, išliko dar šešios Sofoklio tragedijos neskaitant kai kurių ištraukų iš parašytų šimto dramų.

Mitų pertvarkymas

Euripidas (485–406 m. pr. Kr.) Atikos teatre įvykdė tikrą perversmą. Pirmiausia jis pasirinko vaizduoti mažiau žinomus mitus, bet atskleidė pačius įdomiausius jų aspektus, be to, priartėjo prie sofistų teigto kultūrinio reliatyvizmo: ištraukė į dienos šviesą ir negailestingai kritikavo mitus, dievų elgesį, galiausiai – politinę sistemą, kuriai būdingas moterų ir vergų niekinimas, ir kasdieninius gyvenimo įpročius. Jo dramose iš tiesų vaizduojamos istorijos, kurios prieštarauja esamai *polio* moralei ir sąrangai. Fedra *Hipolite* nesuvaldo savo nesveikos aistros posūniui. Nebesugebėdama vadovautis protu, atstumta tyrojo Hipolito ji nusižudo, prieš tai laiške jį apkaltinusi išprievartavimu, ir taip užtraukusi jį pražudžiusį tėvo prakeikimą. Meilė kartu su pykčiu – aistros, kurias *polis* griežtai kontroliavo, vyrauja ir *Medėjoje:* jos pagrindinė veikėja nužudo savo ir Jasono vaikus, siekdama atkeršyti vyrui už tai, kad jis ją paliko, atsiskyrė nuo šeimos, išdavė pasirinkdamas kitą moterį. *Bakchantėse* sudrebinami *polio* įstatymai, kuriems atstovauja karalius Pentėjas, pražudomas Dioniso – vyno ir irracionalumo dievo, kuris išvaduoja žmogų iš jo paties varžtų. Taigi tragedija buvo tikra mąstymo mokykla, ji vertė piliečius kelti klausimus, svarstyti savo gyvenamojo laikmečio problemas.

Euripidas buvo parašęs 72 ar 92 dramas. Mums liko 17 tragedijų ir viena satyrinė drama bei daugybė ištraukų.

Atsiskyrėlio gyvenimas
Paskutinysis didysis graikų tragikas Euripidas (šalia: *poeto biustas) gyveno užsidaręs savo darbo kabinete ir nors buvo du kartus vedęs, garsėjo kaip vienišius. Mirė Peloje, Makedonijos sostinėje, kaip pasakojama, buvo sukandžiotas įpykusių šunų.*

Suvedžiota ir palikta
V a. pr. Kr. vazos piešinyje matome nuostabią sceną iš Euripido Medėjos. *Kolchidės karaliaus Ajeto duktė nužudo vaikus, kurių susilaukė kartu su Jasonu, kad atsiteistų už išdavystę. Tragedijos kūrėjas atskleidžia visą jos žmogiškumą, vaizduodamas ją kaip pažemintą ir įžeistą būtybę.*

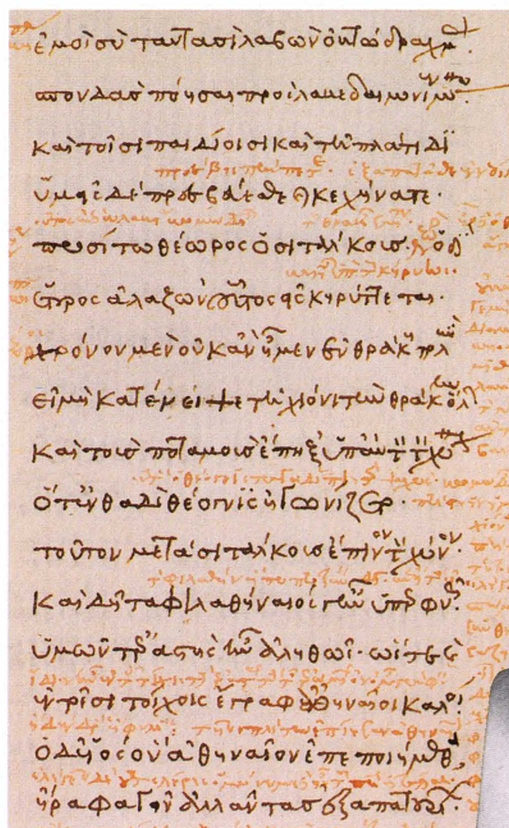
Komedija

Tragedijose buvo vaizduojami didžiūnų (karaliaus, kunigaikščių ar mitinių herojų) paklydimai ir kaltės, o komedijoms rūpėjo V–IV a. pr. Kr. *polio* eilinių žmonių gyvenimas ir problemos.

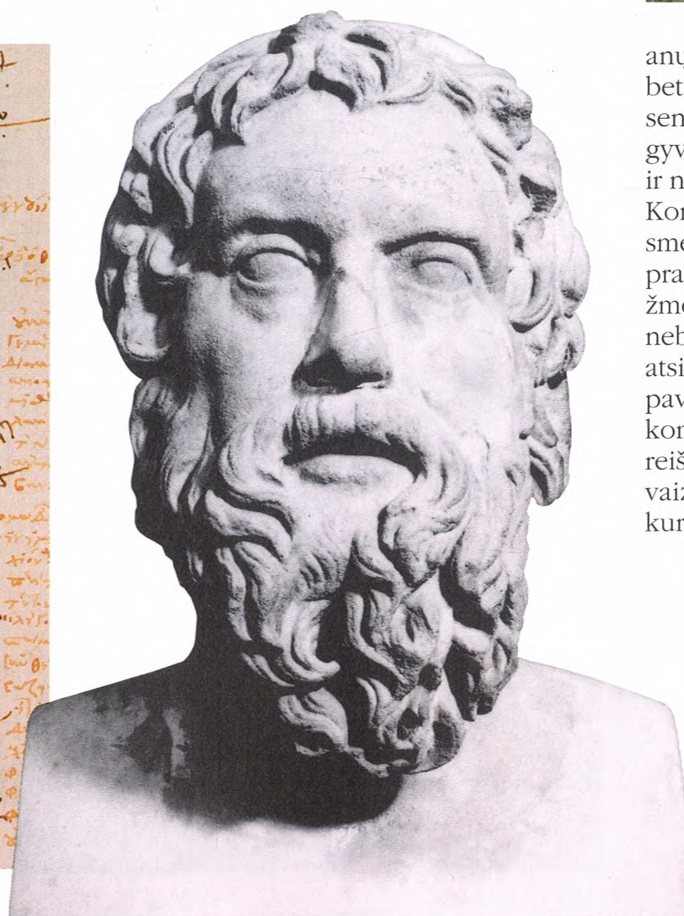
Su antikine komedija, ypač su jos žymiausiu atstovu Aristofanu (apie 445–388 m. pr. Kr.), teatre įsigalėjo realizmas ir tuometinių problemų nagrinėjimas komediografo požiūriu. Pavyzdžiui, komedijoje *Debesys* puolamas sofistų mokymas, kurio etinis reliatyvizmas jau kėlė diskusijų dėl pagrindinių *polio* vertybių ir siūlė naujus, itin pavojingus auklėjimo metodus. Šitoje komedijoje Sokratas, kurį vėliau Atėnai pasmerkė myriop apkaltinę jaunuomenės tvirkinimu ir naujų dievybių skelbimu, pristatomas kaip sofistų mokyklos arba „mąstyklos“ galva. Ištikus bėdai, pavyzdžiui, prasiskolinus, toje mokykloje galima pasimokyti „Neteisingojo žodžio“, t. y. sofistinių argumentų, kurie leidžia paneigti kreditoriaus samprotavimus ir net jį patį priversti pasidaryti skolininku. Atvykęs į tą „mąstyklą“ senas tėtušis nesugebėjo mokytis ir nebėjo klausytis anų netikusių mokytojų gražbyliavimų, bet sūnus grįžta namo pasirengęs senam savo tėvui įrodyti, kad teisinga gyventi išlaidų ir prabangų gyvenimą, ir net prikūlė jį priekaištaujantį. Komedijose *Raiteliai* ir *Vapsvos* smerkiamas karas su visais jo pragaištingais padariniais vargšams žmonėms, kylantis dėl kokio nors nieko nebojančio demagogo užgaidų. Karas atsiduria ir *Lisistratos* centre – tuo vardu pavadintos pagrindinės šios didingos komedijos veikėjos vardas paraidžiui reiškia „sulaikančioji kariuomenę“. Čia vaizduojamos Atėnų ir Spartos moterys, kurios imasi tam tikrų gudrybių, kad

Nuo pokštų – prie meno
*Komedija, kurią čia įkūnija III a. pr. Kr. graikų begalvė statula, tikriausiai yra atsiradusi iš smagių švenčių, kurias lydėdavo puotos (*komos *reiškia* linksmą sambūrį*), ir tik Aristofanas šiam menui suteikė literatūrinę vertę.*

Karas yra kvailystė
Aristofanas, gyvenęs konfliktų laikotarpiu, nevengia pasišaipyti iš karo absurdiškumo. Komedijoje Acharniečiai *pagrindinis veikėjas sudaro asmeninę taikos sutartį su spartiečiais priešais ir kitiems vykstant į karą smagiai linksminasi.* Viršuje: *miniatiūromis papuoštas kūrinio rankraštis.*

Aristofano biustas
Iš Aristofano kūrybos likusių vienuolika komedijų neretai pateikia realybės ir fantazijos kontrastą. Absurdiškose ar fantastinėse situacijose pasirodo spalvingi kasdienybės personažai ar realios asmenybės, kaip Sokratas.

priverstų savo vyrus sudaryti taiką, pavyzdžiui, žūtbūt atsisako mylėtis. Pateiksime trumputę sceną, vaizduojančią, kaip Lisistrata aiškina valdžios atstovui, kodėl Atėnų moterys nusprendusios užimti akropolį:

PAREIGŪNAS: *Ir išties. Norėčiau paklausti jūsų vieno dalyko: kokių ketinimų vedamos būsit užėmusios mūsų tvirtovę?*
LISISTRATA: *Kad pasilaikytume pinigus, kurie sukelia karą.*
PAREIGŪNAS: *Nejaugi kariaujama dėl pinigų?*
LISISTRATA: *Jie bet kokios suirutės šaltinis! Tik ir tyko Pisandras ką nors nugvelbti. Kaip, beje, ir visos ankstesniosios valdžios, nuolat kurstančios priešiškumą. Na, bet dabar tegu daro ką nori – šitų pinigų jie daugiau neregės.*
PAREIGŪNAS: *Argi? Ir ką tu darysi?*
LISISTRATA: *Dar klausi? Pačios iždą tvarkysime.*
PAREIGŪNAS: *Iždą tvarkysite?*
LISISTRATA: *Taip, o ko čia stebėtis? Argi ne mes visus šeimos reikalus tvarkome?*
PAREIGŪNAS: *Tai jau kas kita.*
LISISTRATA: *Ką turit galvoje?*
PAREIGŪNAS: *Karo reikmėms mums pinigai šitie reikalingi.*
LISISTRATA: *Bet kariauti nėra jokio reikalo!*
(Aristofanas. *Lisistrata, 486–498.*)

Menandras ir „Atsitiktinumas"

IV a. pr. Kr., kai Atėnai buvo vienas iš naujajai makedonų valdžiai priklausančių *polių*, komedija įgyja naująsias politines-socialines sąlygas labiau atitinkantį atspalvį. Su ryškiausiu jos atstovu Meandru (342 arba 341–292, arba 291 m. pr. Kr.) atsiranda komedijų, kuriose nuskamba smulkių miestiečių gyvenimo temos, jie pagrindiniai veikėjai, užuot svarstę tokius svarbius klausimus, kaip karas, taika, jaunos kartos auklėjimas, rūpinasi smulkiais savo reikalais. Vaizduodamas savo veikėjų charakterius, perteikdamas painius meilės santykius, Menandras pasirodo besąs puikus psichologas. Iš negausios išlikusios jo kūrybos matyti, kad pagrindinis vaidmuo joje bus suteiktas „Atsitiktinumui", Tichei – permainingai ir nesuvaldomai deivei, atspindinčiai didžiulius graikų pasaulį apėmusius sukrėtimus ir liudijusiai žmogaus trapumą. Menandro kūryba turėjo nepaprastos įtakos romėnų komedijai, ypač Terencijui (185–159 m. pr. Kr.).

„Naujosios komedijos" pradininkas
Menandras (apačioje – romėnų laikais nukopijuotas IV a. pr. Kr. poeto biustas) bjaurėjosi Aristofano stiliumi ir nepripažino mitologinio ir fantastinio tono. Jo gerai apgalvota ir spontaniška kūryba rėmėsi komedijos autoriai romėnai, ypač Terencijus.

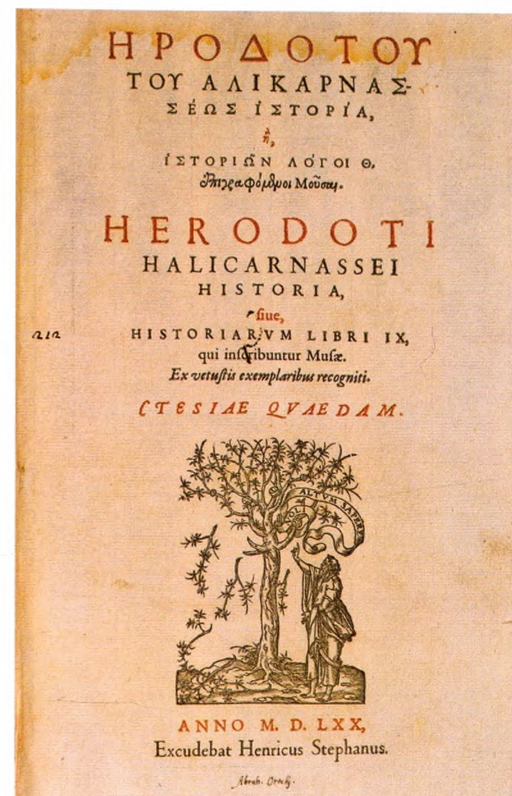
Menandro paveikslas
Šį komedijų autorių vaizduojantį paveikslą, saugomą „Menandro name" Pompėjuose, tikriausiai įkvėpė sukurti statula, jam įteikta Atėnuose Praksitelio sūnaus Kefisodato.

ISTORIOGRAFIJA

Istoriografija buvo dar vienas graikų išradimas, radęsis iš poreikio papasakoti tokius atminimo vertus įvykius, kaip persų karai ar Peloponeso karas.

Žodis „istorija“ yra kilęs iš graikiškojo *historia*, kuris reiškia tikrovės stebėjimą ir tyrimą. Ir iš tikrųjų, pirmieji graikų pasaulio istorikai – Hekatajas Miletietis, Kadmas Miletietis, Ksantas iš Lidijos ir Charonas iš Lampsako – visi gyvenę Mažojoje Azijoje VI a. pr. Kr., atkuriamą praeitį įtraukė į kur kas platesnius vietovių, gamtos reiškinių, žmonių (šnekančių ne tik graikiškai) gyvenimo sąlygų aprašymus. Taigi istorija ir geografija, pastaroji – suprantama kuo plačiausia šio žodžio reikšme, buvo vienintelės šių tyrinėtojų prozininkų domėjimosi sritys.

ΗΡΟΔΟΤΟΥ
ΤΟΥ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΩΣ ΙΣΤΟΡΙΑ,
ἤ,
ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΛΟΓΟΙ Θ,
ἐπιγραφόμενοι Μοῦσαι.
HERODOTI
HALICARNASSEI
HISTORIA,
siue,
HISTORIARVM LIBRI IX,
qui inscribuntur Musæ.
Ex vetustis exemplaribus recogniti.
CTESIAE QVAEDAM.
ANNO M. D. LXX,
Excudebat Henricus Stephanus.

Vertingasis archyvas
Per daugybę kelionių Herodotas sukaupė istorinės ir etnografinės medžiagos, kuri sudarė jo veikalo Istorija *branduolį; ji išliko visa, Aleksandrijos gramatikų padalyta į devynias knygas.* Šalia: *šio veikalo IX knyga XVI a. rinkinyje.*

Didysis keliautojas
Herodotas (šalia: *jį vaizduojantis biustas) buvo kilęs iš Halikarnaso ir bėgdamas nuo tirano Ligdmo II persikėlė į Samą bei vėliau nukeliavo į Egiptą, Finikiją, Mesopotamiją ir Atėnus. Perikliui surengus Turijų kolonijos įsteigimo žygį, 444 m. pr. Kr. atvyko į Pietų Italiją.*

Istorijos tėvas

Herodotas (apie 484–apie 430 m. pr. Kr.) iš pradžių irgi buvo keliauninkas, vedamas tų pačių interesų, kaip ir jo pirmtakai (juk pats kilęs iš Mažosios Azijos), tačiau didysis tuometinis įvykis – persų karai – jį atvedė imtis sudėtingesnio istoriografinio mąstymo. Savojo veikalo *Istorija* pirmosiose keturiose knygose Herodotas dar stengiasi aprašyti persų imperijai priklausančių žmonių (pavyzdžiui, egiptiečių ar kai kurių indų genčių) tradicijas bei papročius, daug vietos skiria gamtos reiškinių aprašymams, o penkiose vėlesnėse knygose jis jau pasakoja apie didįjį konfliktą, stengiasi paaiškinti jo priežastis ir eigą vertindamas įvykius iš požiūrio taško to asmens, kuris, kaip jis pats, jas susieja su Graikija ir Atėnų vykdoma politika. Šio antrojo tikslo autorius ne visuomet laikosi nuosekliai, kartais faktus ir prasimanymus priima nekritiškai, kitąsyk pagrindinio veikėjo vaidmenį patiki Tichei, Atsitiktinumo arba Likimo deivei, ir pats atsisako juos racionaliai paaiškinti. Vis dėlto jo veikalas rodo, kad prie istoriografijos savarankiškumo nebus grįžtama.

Pedantiškas tyrinėtojas

Nebaigtus Herodoto darbus tęsė atėnietis Tukididas (apie 460–400 pr. Kr.). Jis daugiausiai tyrinėjo Spartos karą su Atėnais, nes laikė jį svarbiausiu visų epochų įvykiu. Pasak Tukidido, karo priežastis buvo išaugusi Atėnų galybė ir jų grėsmė Spartos vadovaujamiems Peloponeso sąjungos miestams. Savo veikale Tukididas ieško ryšio tarp priežasties ir pasekmių, kaip matyti, pavyzdžiui, iš tragiško atėniečių žygio į Siciliją pavaizdavimo.

Ta proga istorikas aprašo Atėnuose vykusį Alkibiado ir Nikijo ginčą ar reikia leistis į tą žygį (pirmasis buvo už, antrasis prieš), nurodydamas, kodėl šį naują karą reikėtų pradėti arba jo atsisakius visas jėgas mesti prieš Spartą.

Iš aprašytų įvykių (atėniečių laivyno ir kariuomenės pralaimėjimas) skaitytojas gali susidaryti nuomonę apie vieno arba kito vado nuopelnus ir sugebėjimus. Istoriko tikslas – palikti racionalų įvykių aprašymą ateinančioms kartoms. Žemiau cituojame autoriaus paaiškinimą, kaip jis rašė savo veikalą.

„*Kai dėl kalbų* (abiejų kariuomenių vadų) *dar prieš karo veiksmus, arba jiems vykstant, sunku atsiminti žodžius, tiek mano paties girdėtus, tiek kitų perduotus; bet iš to ką, mano manymu, kiekvienas galėjo pasakyti įvairiose iškilusiose situacijose, mano veikale kiekvienas galės susidaryti aiškią nuomonę, nes rašydamas stengiausi nenutolti nuo pasakytų kalbų bendros minties. Rašydamas apie konkrečius karo įvykius nedariau išvadų nei iš pirmo pasitaikiusio gando, nei iš to, kaip man pačiam jie atrodė, bet rašiau apie tuos, kuriuose pats dalyvavau ir apie kuriuos man įtikimai papasakojo kiti*“. (Tukididas, I, 22, iš itališkojo truputį pakeisto C. Moreschini vertimo.)

Jeigu Herodotas padarė didelę įtaką Livijaus (59 pr. Kr., 17 po Kr.) istoriografijai, ypač vaizduojant kitų šalių tradicijas ir papročius, tai Tukidido „mokslinė“ istoriografija paliko gilų pėdsaką ne tik Romoje, bet ir šiuolaikiniame Vakarų pasaulyje.

Kruopštus tyrinėtojas
Tukididas (čia jo portretas V a. pr. Kr. dviveidėje hermoje) stropiai tikrino gautų žinių patikimumą, remdamasis autentiškais liudijimais. Aprašydamas praeities įvykius jis stengėsi būti kuo arčiau tiesos.

Romos gerbėjas
Graikų istorikas ir geografas Strabonas (apie 64 ar 63 pr. Kr.–20 m. po Kr.) buvo didelis Romos imperijos gerbėjas ir 44 m. pr. Kr. persikėlė į jos sostinę. Jis parašė Istoriją *(išliko tik fragmentai)* *ir* Geografiją *(išliko 17 knygų).*

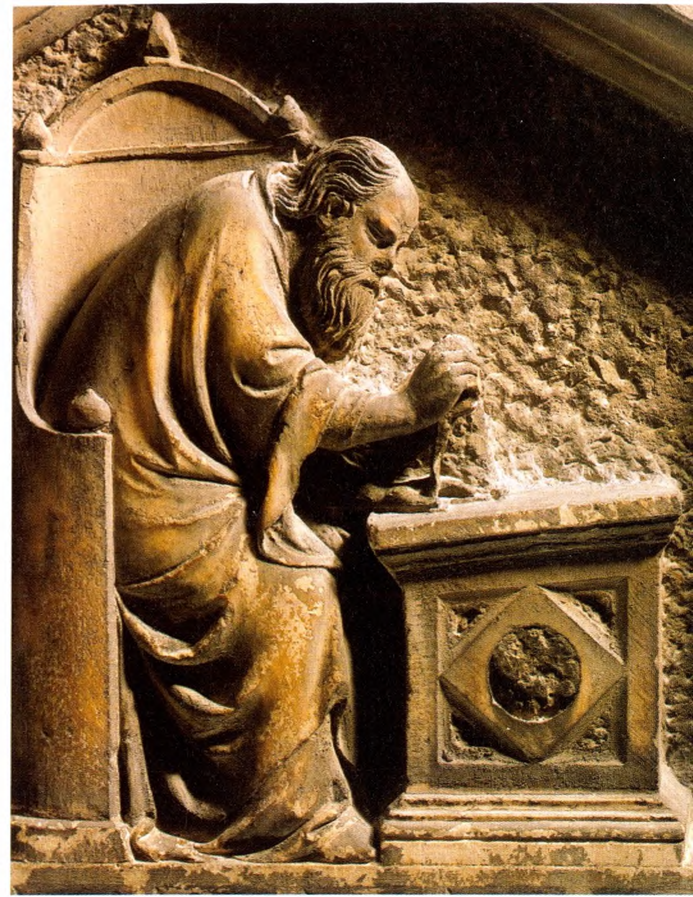
Grįžimas
Graikų istorikas Ksenofontas (apie 430–350 m. pr. Kr.) dalyvavo persų satrapo Kiro Jaunesniojo žygyje prieš brolį Artakserksą II. Kirui žuvus Mesopotamijoje prie Kunaksų, Ksenofontas su 10 000 graikų kareivių grįžo į Trakiją. Šį žygį aprašė veikale Anabasis *(gr.* anabasis *– keliavimas į krašto gilumą).* Apačioje: *persų kario bareljefas.*

LITERATŪROS ŽANRAI HELENIZMO EPOCHOJE

Sparti mokslų raida buvo graikų literatūros pagrindas. Bet taip pat klestėjo naujoji poezija, romanas ir istoriografija.

Naujojoje politinėje ir socialinėje graikų karalysčių sanklodoje literatūra vystėsi pagal archaišką ir klasikinę tradiciją, bet su kai kuriomis esminėmis naujovėmis. Dėl tokių mokslinio tyrimo centrų, kaip Aleksandrijos Mūsėjas, išryškėjo sparti geometrijos, fizikos, medicinos, astronomijos sričių mokslinės literatūros raida. Postūmį šiems mokslams suteikė Eukleidas (IV–III a. pr. Kr.), garsaus geometrijos vadovėlio *Elementai* (13 knygų) autorius; Aratas (apie 315–240 m. pr. Kr.), kurio svarbiausias veikalas astronominė poema *Dangaus reiškiniai* (*Phainomena*); Erasistratas (apie 304–250 m. pr. Kr.), gydytojas, atskyręs venas nuo arterijų; Archimedas (287–211 m. pr. Kr.), palikęs mums teorinių darbų iš matematikos ir fizikos; Eratostenas (apie 280–190 m. pr. Kr.) ir Aristarchas Samietis (III a. pr. Kr.), įžymūs matematikai ir astronomai (Aristarchas sukūrė heliocentrinę sistemą); Herofilas (pirmoji III a. pr. Kr. pusė), anatomas ir

Matematikas
Eukleidas gyveno apie 300 m. pr. Kr. Aleksandrijoje, kur įsteigė ilgus amžius garsėjusią matematikų mokyklą. Jo geometrijos vadovėlis Elementai *buvo toks paprastas ir aiškus, kad neturėjo varžovų iki pat XIX a.* Šalia: *Florencijos katedros varpinės plokštėje pavaizduotas braižantis Eukleidas.*

Didis mokslininkas
Archimedas padarė daug mokslinių atradimų, bet ypač išgarsėjo geometrijos srity, o vienas hidrostatikos dėsnių pavadintas jo vardu. Šalia: *XVIII a. raižinys, vaizduojantis Archimedą.*

Archimedo kapas Sirakūzuose
Astronomo sūnus Archimedas mokėsi Aleksandrijoje ir palaikė ryšius su šio miesto matematikais. Siekdamas padėti savo gimtajam miestui Sirakūzams gintis nuo jį apsiautusių romėnų išrado daug karo mašinų. Po trejus metus trukusios apsiausties Sirakūzai pasidavė, o Archimedas buvo nužudytas.

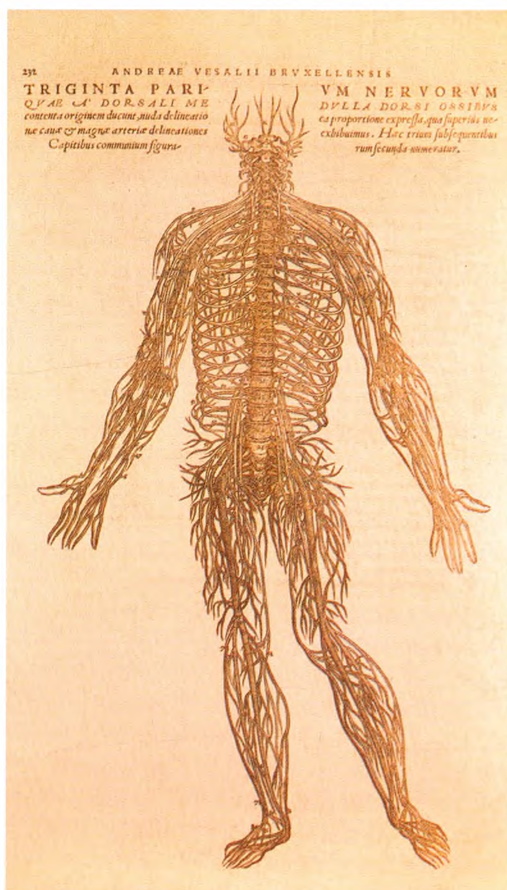
fiziologas, tyrinėjęs nervų sistemą ir nustatęs ypatingą smegenų reikšmę; pagaliau Asklepiadas Prusietis (apie 130–40 m. pr. Kr.), gydytojas, Epikūro sekėjas. Tie patys astronomijos, fizikos, matematikos bei medicinos mokslai buvo tęsiami imperijos epochoje, nes Aleksandrijos Mūsėjas ir toliau buvo svarbiausias Viduržemio jūros šalių mokslinių tyrimų centras. Verta paminėti gydytojus Rufą ir Soraną Efesietį (I–II a. po Kr.), moterų anatomijos ir fiziologijos tyrinėtojus; Klaudijų Galeną (apie 129–200 m. po Kr.), iki pat Renesanso laikomą medicinos autoritetu. Matematikos ir astronomijos srityse buvo neprilygstamas Klaudijas Ptolemajas (apie 100–170 m. po Kr.), savo veikale *Tetrabiblos* jis išdėstė išsamiausią antikiniame pasaulyje geocentrinę pasaulio sistemą, moksliškai pagrindęs doktriną apie dangaus šviesulių poveikį žmogui ir jo aplinkai.

TAUTŲ EVOLIUCIJA PAGAL POLIBIJĄ

Polibijas, parašęs *Pasaulio istoriją*, kurią sudaro 40 knygų apie pūnų karus, savo tautų evoliucijos teoriją pritaikė didžiausiai to meto Romos valstybei. VI knygos 57-tajame skyriuje jis rašo kaip visuomenė, užsitikrinusi ramų ir sotų gyvenimą (po sėkmingų karų su išoriniais priešais) nutolsta nuo „natūralios būsenos“, kuriai būdinga kovos už išlikimą ir nuolatiniai pavojai, nuo paprasto, griežto gyvenimo būdo; tada vidinę įtampą ir agresyvumą ji nukreipia į pačią save ir ima gesti. Pasak istoriko, taip prasideda jos neišvengiamas nuosmukis. Šių pažiūrų įtaka romėnų istorikams buvo didžiulė, jos neišvengė nei Cezaris, nei Saliustijus, nei Tacitas.

Pavyzdys lotynų istoriografams
Polibijas konkrečiai ir suprantamai aprašė tautų iškilimo bei nuosmukio būdus ir priežastis. Jis darė didelę įtaką vėlesniems istorikams, tarp jų Tacitui (apie 55–120 m. po Kr.). Nuotraukoje: *analų autorius, pavaizduotas XVI a. miniatiūroje.*

Herofilas ir anatomija
Herofilas nustatė, kad smegenys yra nervų sistemos centras. Kairėje: *nervų sistemos piešinys iš XVI a. mokslininko Andrėjo Vezalijaus anatomijos traktato.*

Žemė – visatos centras
Astronomas ir geografas Klaudijas Ptolemajas (piešinyje laiko žemės rutulį) sukūrė jo vardu pavadintą sistemą, pagal kurią Žemė yra visatos centras. Ši sistema laikėsi iki pat Renesanso.

Argonautai
Mitiniai jūrininkai, su Jasonu plaukę į Kolchidę aukso kailio, buvo vadinami argonautais (*gr.* Argas – *laivo pavadinimas ir* nautai – *jūrininkai*). Šalia: *V a. pr. Kr. graikiška vaza, vaizduojanti Heraklį ir argonautus.*

Epinė poezija: Apolonijas Rodietis

Nors iš graikų teatro iki mūsų dienų beveik nieko neišliko, epinėje poezijoje reikšmingą vietą užima Apolonijo Rodiečio (apie 295–215 m. pr. Kr.) epas *Argonautika* apie mitinį Jasoną, su palydovais išplaukusį į Kolchidę aukso kailio, kad tėvynėje iš dėdės Pelijo atgautų sostą. Žavios burtininkės ir Kolchidės karaliaus dukters Medėjos padedamas Jasonas gauna kailį. Epo centre Jasono ir Medėjos meilė. Dar niekad epe nebuvo skirta tiek vietos meilei. Apolonijo poema pasekė Vergilijus, apdainuodamas Enėjo ir Didonės aistrą *Eneidoje*. Pateikiame ištrauką iš Argonautikos, kur aprašoma Medėjos meilė narsiam svetimšaliui. Įdomu palyginti ją su Vergilijaus apdainuotais Didonės jausmais Enėjui, irgi svetimšaliui, dėl kurio nusižudė, šiam paniekinus jos meilę. Štai ištrauka iš *Argonautikos: Išėjo* [argonautai iš karaliaus Ajeto rūmų, pažadėję atlikti neįmanomą užduotį, kad gautų aukso kailį] *iš menės, o iš visų išsiskyrė/ Aisono sūnus neapsakomu grožiu;/ mergaitė* [Medėja] *paslapčia į jį žvelgė/ praskleidusi šydą plonytį ir nusiminus baisiausiai; tarsi sapne skrido jos mintys iš paskos išeinančiam vyrui./ Didvyriai rūmus paliko, apimti baimės; Chalkiopė* [Medėjos sesuo], *išsigandus karaliaus rūstybės,/ su vaikais į kambarį savo nubėgo/ ir Medėja padarė tą patį, bet jos sieloje/ karšta meilė liepsnojo:/ o prieš akis vaizdai įvairiausi mirgėjo: veidas Jasono ir šio vyro drabužiai,/ kaip jis*

Kultūra ir jausmai
Apolonijo Rodiečio poemoje Argonautika *ne tik gausu geografinių ir mitologinių žinių, joje aprašoma Medėjos meilės Jasonui drama. Šiame Romos laikų sarkofago fragmente pavaizduotas Jasono pažadas vesti Medėją.*

Tragiška aistra

Kaip Apolonijas Rodietis Argonautikoje, *taip Vergilijus* Eneidoje *apdainuoja meilės istoriją. Kartaginos karalienė Didonė įsimyli Trojos karo didvyrį Enėją; kai jis dievų valia ją palieka, Didonė nusižudo. Apačioje Klodo Loreno (1600–1682) paveikslas* Enėjas ir Didonė Kartaginoje.

kalbėjo, kaip sėdėjo ir kaip pakilo išeiti,/ ir jai atrodė, kad jam prilygti negali/ joks kitas vyriškis; ausyse jai vis dar skambėjo/ jo balsas ir žodžiai saldžiausi, kuriuos girdėjo jį tariant". (Apolonijas Rodietis, *Argonautika*, III. 442–458.).

Vergilijus taip aprašo Didonės meilę Enėjui: *Ana* [Įsimylėjusi Didonė guodžiasi seseriai Anai, kuri jai *pataria* sulaužyti ištikimybę velioniui vyrui], *sesule, kaip baisūs sapnai man sielą kankina!/ Koks neregėtas svetys į mūsų pastogę užklydo,/ Kokis iš veido gražus, koks širdžia narsus ir karingas!/ Man jis atrodo dievų giminaitis, tikrai aš neklystu,/ Nes žemakilmį pažinsi iš baimės. Baisu pagalvoti,/ Kaip jį blaškė lemtis ir kokias kovas jis apsakė!/ Jeigu aš savo širdy nebūčiau tvirtai pasiryžus/ Niekad jungtuvių ryšiais daugiau nesirišti su vyru/ (Kapas be laiko skausmu atmokėjo už pirmąją meilę),/ Jeigu nebūtų man taip atgrasūs vestuvių žibintai, –/ Gal ir suklupčiau dabar, pagundos šitos neatlaikius*. (Vergilijus, *Eneida*, IV, 9–19, vertė A. Dambrauskas.).

Lyrikai ir istorikai

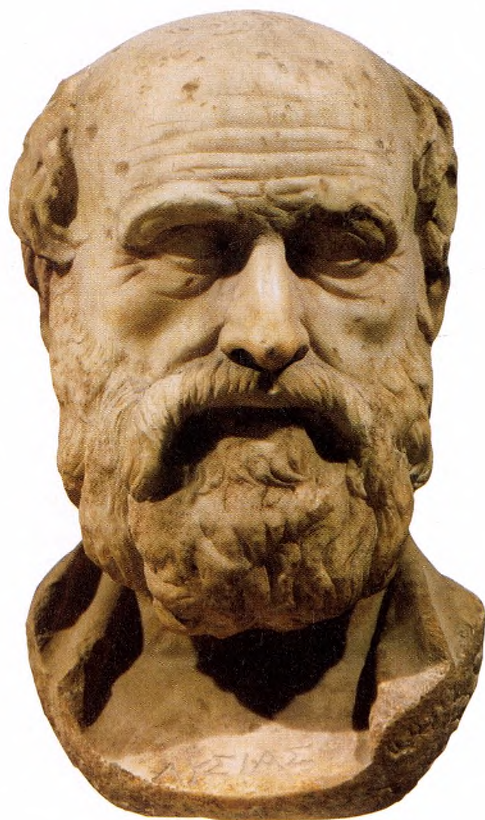
Išskyrus Apolonijo Rodiečio kūrybą, graikų poezijoje vyravo trumpos kompozicijos, geriau tinkančios lengvoms, autobiografinėms, aprašomosioms, lyrinėms, polemiškoms ir linksmoms kombinacijoms. Žinomiausi šio laiko atstovai buvo Kalimachas (apie 305–240 m. pr. Kr.), kuris savo *epilijuose,* tai yra, nedideliuose daktiliniu hegzametru parašytuose kūrinėliuose, pagal mitologinius epizodus kūrė įvairiausias digresijas, ir jo amžininkas Teokritas, savo *Idilėse* aukštinęs gyvenimą kaime ir peikęs gyvenimą dideliame mieste. Abu poetus mėgdžiojo romėnai, ypač Katulas ir Vergilijus.

Graikų literatūra – tai ne tik filosofiniai Epikūro, stoikų ir Platono bei Aristotelio sekėjų kūriniai, bet ir istoriografija, kuriai pradžią davė Polibijas (200–118 m. pr. Kr.), savo tautų evoliucijos teoriją pritaikęs didžiausiai to meto Romos valstybei, kurią labai gerai pažinojo. Helenizmo epochoje suklestėjo meilės romanas, ypač kūriniai, įkvėpti legendinių Aleksandro Didžiojo žygių. Vadinamasis *Aleksandro romanas* klestėjo imperiniu laikotarpiu iki III amžiaus.

RETORIKA

Atsiradusi kaip teisminė kalba, siekiant įtikinti, retorika tapo neatskiriama Graikijos politinio gyvenimo dalimi. Ciceronas ir kiti oratoriai įrodo, kad jos įtaka romėnų kultūrai buvo didžiulė.

Įtikinėjimo mene graikai buvo neprilygstami. Retorika atsirado stengiantis kuo įtikinamiau kalbėti teisme, žlugus Sirakūzų tironui Trasibului (465 m. pr. Kr.). Reikalaujant grąžinti uzurpuotą nuosavybę, vyko daugybė teismo procesų, per kuriuos visi pamatė, kaip svarbu argumentuotai ir įtikinamai kalbėti.

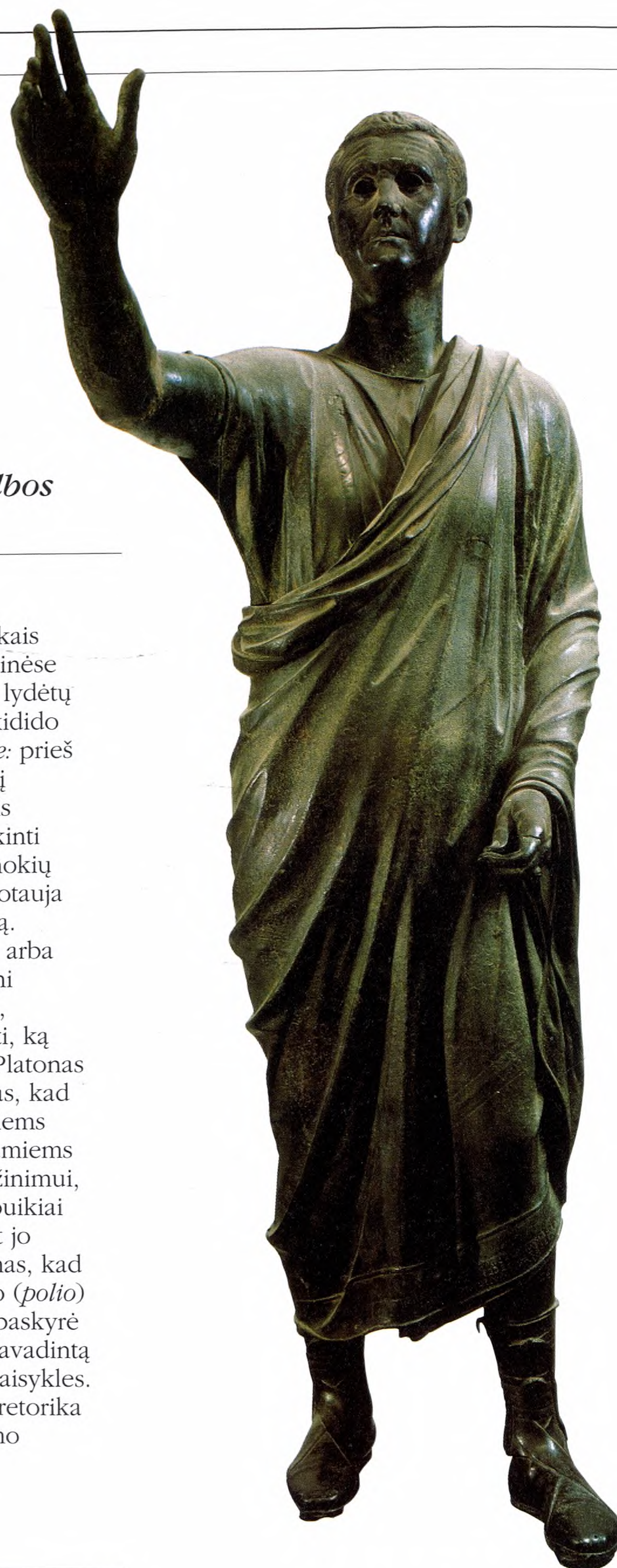
Lisijo biustas
Paprastos gražbylystės meistras Lisijas (apie 450–380 m. pr. Kr.) sugebėdavo palenkti teisėjus savo kalbos paprastumu ir tapo pavyzdžiu daugeliui romėnų oratorių. Pagal tradiciją Sokrato draugai norėjo jį pasikviesti filosofo gynėju, bet Sokratas nusprendė gintis pats.

Nuo sofistikos iki iškalbos meno

Atėnuose retorikos taisykles nustatinėjo sofistai. Periklio laikais retorika buvo būtina, kad politinėse ir teisminėse kalbose oratorius lydėtų sėkmė. Puikus pavyzdys – Tukidido kalba *Peloponeso karo istorijoje:* prieš kiekvieną svarbų šio karo įvykį istorikas cituoja žodžius, kuriais abiejų pusių vadai stengiasi įtikinti klausytojus būtinybe imtis vienokių ar kitokių veiksmų arba samprotauja apie labiausiai tikėtiną rezultatą. Oratorių pateiktus argumentus arba patvirtina, arba paneigia vėlesni įvykiai, parodydami skaitytojui, kaip reikia elgtis, ką reikia ginti, ką numatyti įvairiose situacijose. Platonas nutolo nuo retorikos, teigdamas, kad šis menas tarnauja tik praktiškiems tikslams, jau iš prigimties kintamiems ir laikiniems, o ne tikrovės pažinimui, kurį filosofas gali pasiekti tik puikiai įvaldęs dialektikos mokslą. Bet jo mokinys Aristotelis, suprasdamas, kad retorika yra neatsiejama miesto (*polio*) gyvenimo ir jo kultūros dalis, paskyrė šiai disciplinai ištisą traktatą, pavadintą *Retorika,* kuriame nustatė jos taisykles. Nuo šiol, remiantis šia knyga, retorika buvo įtraukta į filosofų mokymo programą.

Didieji oratoriai

Didieji Atėnų oratoriai, neskaitant jau paminėtų sofistų ir politinių veikėjų, V a. pr. Kr. buvo Lisijas (apie 445–365 m. pr. Kr.), Isokratas (436–338 m. pr. Kr.) ir Demostenas (384–322 m. pr. Kr.), neprilygstami tiek politinėje, tiek teisinėje gražbylystėje. Įsiveržus į Graikiją makedonams, Isokratas ir

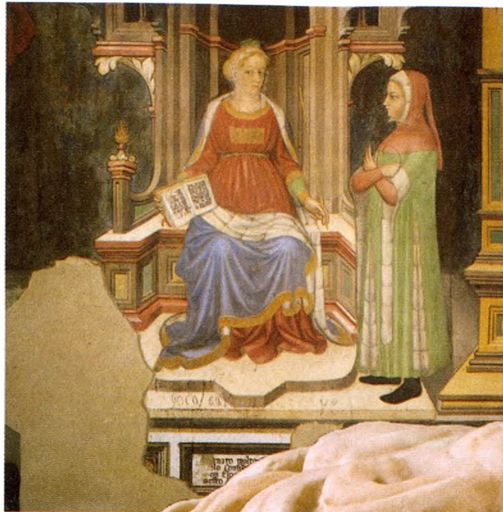

Orantai ir oratoriai
Ši I a. pr. Kr. etruskų statula vaizduoja sakantį kalbą oratorių. Oratorystės pradžia siekia pirmykščių tautų laidotuvines kalbas, kai būdavo prašoma dievų malonės. Senovės Graikijoje susidarius miestiečių susirinkimais pagrįstai pilietinei organizacijai, oratorystės menas tapo atskiru literatūros žanru.

Demostenas užėmė priešingas pozicijas: pirmasis savo kalbomis rėmė Filipą, skatindamas jį organizuoti žygį į persų imperiją. Tuo tarpu Demostenas karštai prašė neužtraukti pražūties Atėnams ir kitiems miestams. Pateikiame nedidelę jo kalbos prieš makedonus ištrauką:

Pradėkim nuo čia: jeigu įmanoma, jei mūsų galioje yra nekariauti, privalome nekariauti, ir tai man atrodo teisinga, ir kas taip mano, tegul sako tiesiai, negudraudamas. Bet jei kas nors su ginklu rankoje ir galinga kariuomene taria šviesų žodį „taika", o iš tikrųjų kariauja, ką daugiau turim daryti, jeigu ne gintis? Ką gi, aš nieko prieš neturiu, kai kažkas kariauja ir tvirtina, kad tai taika, kaip tai daro jis. Jei kas vadina taika tai, kai viską užgrobęs Filipas žygiuos prieš mus, visų pirma, yra beprotis, visų antra, turi galvoje mūsų taiką su Filipu, o ne jo su mumis. Su visais savo turtais Filipas perka teisę su mumis kariauti, nors mes su juo nekariaujame. (Demostenas, *III Filipika, IX,* 8–10.)

Helenizmo epochoje retorika pasiekė didelių aukštumų, ypač diplomatinėje srityje, bendraujant su kitomis valstybėmis, tarp kurių buvo vis daugiau galios įgyjanti Roma. Čia karštos politinės diskusijos šalies viduje II ir I a. pr. Kr. iškėlė klasikinius gražbylystės meistrus, tokius kaip Ciceronas (106–43 m. pr. Kr.), kuris savo garsiosiose politinėse ir teisminėse kalbose rėmėsi arba Lisiju, arba dažniausiai Demostenu.

Retorika vakar ir šiandien
Iškalbos svarba matyti iš šios XIV–XV a. freskos, kur retorika pavaizduota kaip karalienė. Šiandien retorika taip pat yra aktuali politinėse kalbose, teismuose ir kitose mūsų kultūros srityse, pavyzdžiui, reklamoje, kuri remiasi įtikinėjimo taisyklėmis.

Iš teismo į tautos susirinkimą
Demostenas tapo oratoriumi iš reikalo, nes pats gynėsi teisme, kaltindamas jį apvogusius globėjus. Iš 60 mus pasiekusių jo kalbų vertingiausios yra politinės kalbos. Šalia: *jo romėniškas biustas.*

RELIGINĖ LITERATŪRA

Helenistinėse valstybėse klestinčioms žydų bendruomenėms į graikų kalbą buvo išversta Biblija, graikiškai buvo rašomos pirmosios krikščionių knygos, graikų kalba buvo parašyti pirmieji apologetų darbai ir religinės gnosticizmo doktrinos.

Sirijoje ir Egipte įsigalėjus graikų–makedonų (Seleukidų ir Ptolemajų) dinastijoms, suklestėjo šiuose kraštuose gyvenančios gausios žydų bendruomenės. Ptolemajų valdomame Egipte žydai užėmė svarbias vietas administracijoje, kariuomenėje, policijoje, jiems pavesdavo rinkti mokesčius. Izraelyje, kurį tuo metu valdė Seleukidai, žydams pavyko gauti iš valdovų (nors dažnai dėl to turėdavo kovoti) ypatingų privilegijų. Jie vertėsi prekyba, laivų statymu, bankininkyste, kur gaudavo didelį pelną, bet tarp jų buvo ir amatininkų, žemdirbių, jūrininkų. Taigi helenistinėse valstybėse žydai valdė šių šalių ekonomiką, o vien tik Aleksandrijos mieste jie sudarė nuo 30 iki 40% gyventojų. Nieko nuostabaus, kad Egipto sostinės įstatymo žinovai, tikriausiai Ptolemajo II (306–246) įsakyti, pirmą kartą išvertė į graikų kalbą Biblija, vadinamąją *Septuagintą* (gr. septyniasdešimt), mat pagal legendą ją išvertę 70 vyrų per 70 dienų.

Išverstos į graikų kalbą žydų šventosios knygos Ptolemajams ne tik

Dievo įkvėptas vertimas
Pasak legendos, Ptolemajas II pasiuntęs į Aleksandriją septyniasdešimt išminčių versti Biblijos. Vertėjai dirbę nepriklausomai vienas nuo kito, bet tekstai žodis žodin atitiko vienas kitą. Šalia: Pradžios knygos *XII a. lotyniškas rankraštis.*

„Stabmeldžių apaštalas“
Šv. Paulius (čia jo reljefas dramblio kaulo) taip pavadintas todėl, kad skelbė Evangeliją Graikijoje ir Mažojoje Azijoje, Apaštalų darbų *ir* Laiškų *autorius iš pradžių persekiojo krikščionis, bet vėliau patyrė stebuklingą atsivertimą kelyje į Damaską.*

Kafarnaumo sinagoga
Sinagoga buvo žydų bendruomenės kulto centras, kur vykdavo jų pamaldos ir mokymas. Apačioje: *Galilėjos miesto Kafarnaumo sinagogos liekanos.*

padėjo pažinti jų kultūrą ir mąstymo būdą, bet ir kontroliuoti šią galingą bendruomenę. Antra vertus, graikų kalba, kurią tais laikais mokėjo daug tautų, žydams padėjo skleisti savo tikėjimą. Graikų–žydų kultūroje išsiskiria filosofas Filonas (apie 20 m. pr. Kr.–50 m. po Kr.), stoikų ir Platono sekėjas. Alegorinėmis interpretacijomis jis siekė Senąjį Testamentą padaryti suprantamesnį, be to, sukūrė filosofinę sistemą, kurios esmė yra žmogaus artėjimas prie Dievo, susijungimas su juo, materialaus pasaulio atsisakymas.

Krikščionybė ir apologetika

Pirmieji krikščionybės skleidėjų tekstai buvo rašomi graikų kalba žydiškoje aplinkoje nuo pat I a. pradžios. Tai *Evangelija*, *Apaštalų darbai* ir *Laiškai,* parašyti antroje I a. pusėje. II a. iš plintančios krikščionybės ginamųjų kalbų atsirado retorinės ir sofistinės pakraipos literatūrinis apologetikos žanras. Tarp graikų kalba rašiusių apologetų žymūs Justinas (100–165 m. po Kr.), Irenėjus (130–200 m. po Kr.), Klementas Aleksandrietis (apie 150–215 m. po Kr.) ir Origenas (185–283 m. po Kr.). Šie filosofai nuo lotyniškosios Bažnyčios tėvų skyrėsi dviem dalykais. Pirma, jie bandė įgyvendinti savotišką kompromisą tarp pagonybės ir krikščionybės, esą, gerai įsižiūrėjus, krikščionybė turinti nemažai bendrų bruožų su labiausiai išsivysčiusiomis pagoniškosiomis doktrinomis. Antra, jie paskatino alegorinį Šventojo Rašto interpretavimą, kas leido vėlesniųjų kartų krikščionims perimti iš jo, anot Šv. Pauliaus (5/15–67 m. po Kr.), „gaivinančią dvasią“, nugalėti mitų bei legendų naivumą ir sumenkinti tais laikais išplitusio gnosticizmo įtaką.

Mylimiausias mokinys
Paskutinė iš keturių Evangelijų parašyta graikų kalba yra Evangelija pagal Joną. Viršuje: *apaštalas Ravenos San Vitalės bažnyčios mozaikoje.*

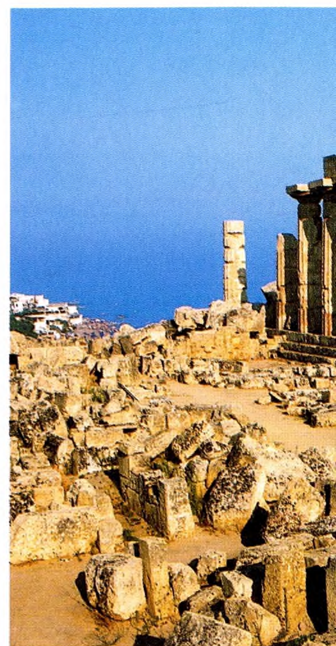
Gnosticizmas

Tai pirmaisiais krikščionybės amžiais Egipte, Palestinoje, Sirijoje, Anatolijoje paplitęs religinis sinkretinis judėjimas. Gnostikų doktrina yra pagrįsta Platono mokymu, senovės Egipto mitologija, helenizmo filosofija, apokaliptine žydų tradicija, chaldėjų astrologija ir bibline mitologija. Gnostikų filosofijoje svarbiausia buvo pažinimas (gr. *gnosis*), prieinamas tik nedaugeliui pašvęstųjų, bei kraštutinis dvasios ir materijos, sielos ir kūno dualizmas (pagal Platoną), kuris krikščionių požiūriu buvo pavojingas. Gnostikai Bibliją aiškino simboliškai ir alegoriškai, praktikavo žodžių ir atvaizdų magiją, tvirtino, kad kosmosas yra nepataisomai blogas, kad jis demiurgo, o ne Dievo kūrinys. Viena vertus, jie skelbė kraštutinį etinį asketizmą, niekino materialųjį pasaulį, žmogaus kūną, šio pasaulio turtus, kuriuos krikščionys laikė taip pat Dievo kūrinijos dalimi; antra vertus, atmetė bet kokius moralės dėsnius, kaip žemesnius už pažinimą ir skelbė visišką malonumų laisvę – tai irgi prieštaravo krikščioniškajam mokymui. Žymiausi gnostikų filosofai buvo Bazileidas, Valentinas ir Markionas, visi gyvenę II a.

Tikėjimo kaina
Legendinis gnostikas, Simonas Magas (su Neronu XV a. Filipino Lipio freskoje) prašo parduoti jam privilegiją teikti Šventąją Dvasią, uždedant ant galvos rankas. Iš čia kilo žodis „simonija“ – bažnytinių pareigų pirkimas ir pardavimas.

KULTO KOMPLEKSAS IR ŠVENTYKLA

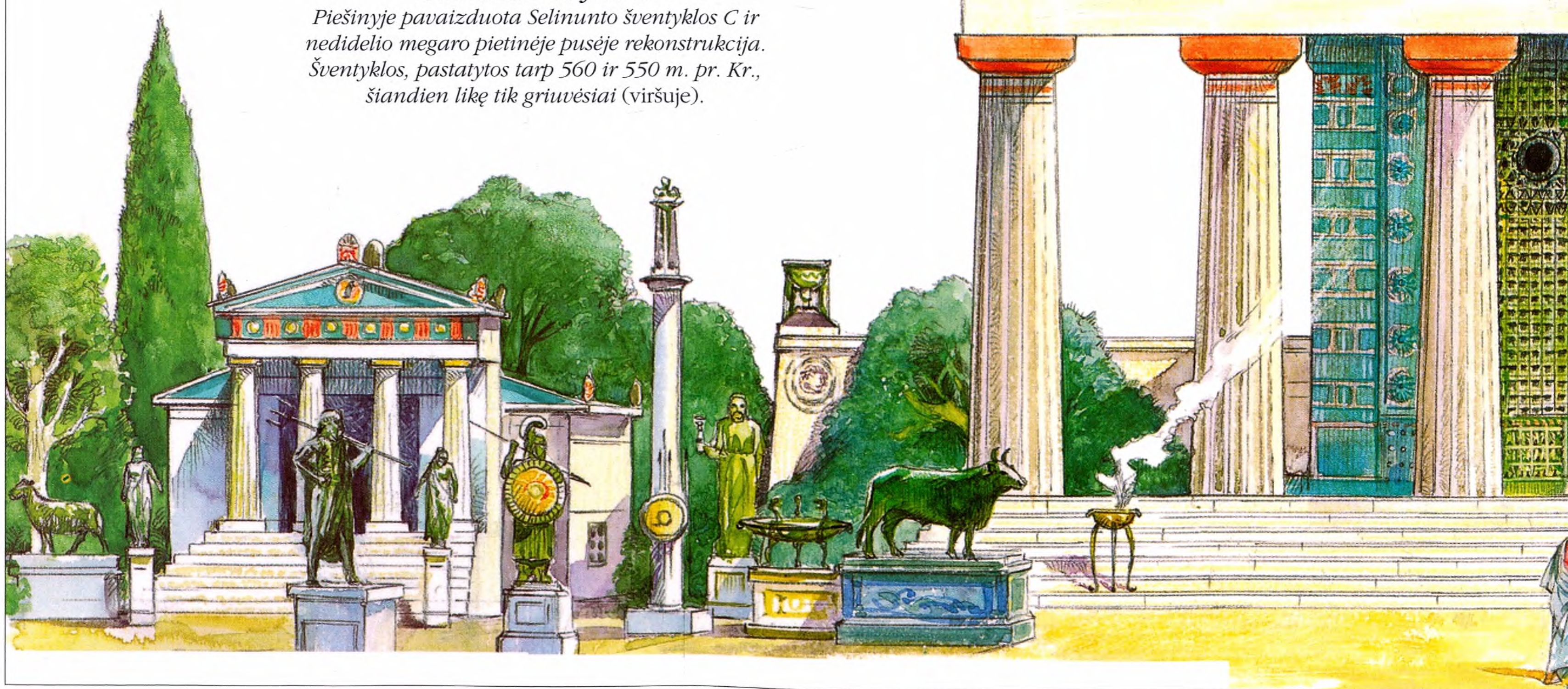

Paprastai graikų šventykla buvo dalis kulto komplekso, susidedančio iš įvairios paskirties pastatų. Ji panaši į krikščionių bažnyčią ar musulmonų mečetę, bet tikintieji į ją negalėdavo įeiti, nes buvo skirta tik žyniams.

Šventyklos kiemas graikiškai buvo vadinamas *temenos* – atpjautas, taigi „pašvęstas". Iš čia kildinamas ir lot. *templum*. Apsuptas kolonų arba sienų *temenas* su aukuru buvo svarbiausia ir, žinoma, švenčiausia kulto komplekso dalis. Laikui bėgant, aplink šventyklą dygo daugiau kulto pastatų. Kulto kompleksą sudarė siena apjuosta teritorija, per kurią ėjo šventasis kelias. Abipus kelio stovėjo šventyklos, svečių namai maldininkams, paminklai, portikai, teatras ir netgi stadionas. Čia tikintieji rinkdavosi melstis, išgirsti dievų atsakymų į asmeninius ar kolektyvinius klausimus, gydytis (jeigu maldos namai buvo dar ir gydymo vieta), žiūrėti vaidinimų, kurie vykdavo teatre, pagaliau dalyvauti atletų varžybose, jeigu maldos namuose būdavo stadionas kaip, pavyzdžiui, Delfuose. Šventykla galėjo stovėti arba pačiame mieste, arba akropolyje, kaip Atėnuose, arba už miesto, kaip Delfuose ar Epidaure, arba nuošalioje vietoje, kur augdavo giraitė ir trykšdavo šaltinis.

ŠVENTYKLOS EVOLIUCIJA

Graikų šventykla kildinama iš pagrindinės Mikėnų rūmų menės *megaro*. Iš pradžių šventykla buvo nedegtų plytų ir medžio stačiakampio plano pastatas ant akmeninio pagrindo su įėjimu siauresniame šone, prieš kurį stovėjo kolonų laikomas portikas. Vėliau, VIII a. pr. Kr., šventykla įgavo *peripterio* pavidalą, tai yra statinio su dengta kolonada aplinkui, kuriuo galime gėrėtis ir šiandien. Sudarė trys dalys: *pronaos*, vestibiulis, *naos*, pati šventykla, ir galinis vestibiulis *opistodomas*. Šiame laikotarpyje imta statyti šventyklas iš akmens ir įsigali dorėninis bei jonėninis stiliai.

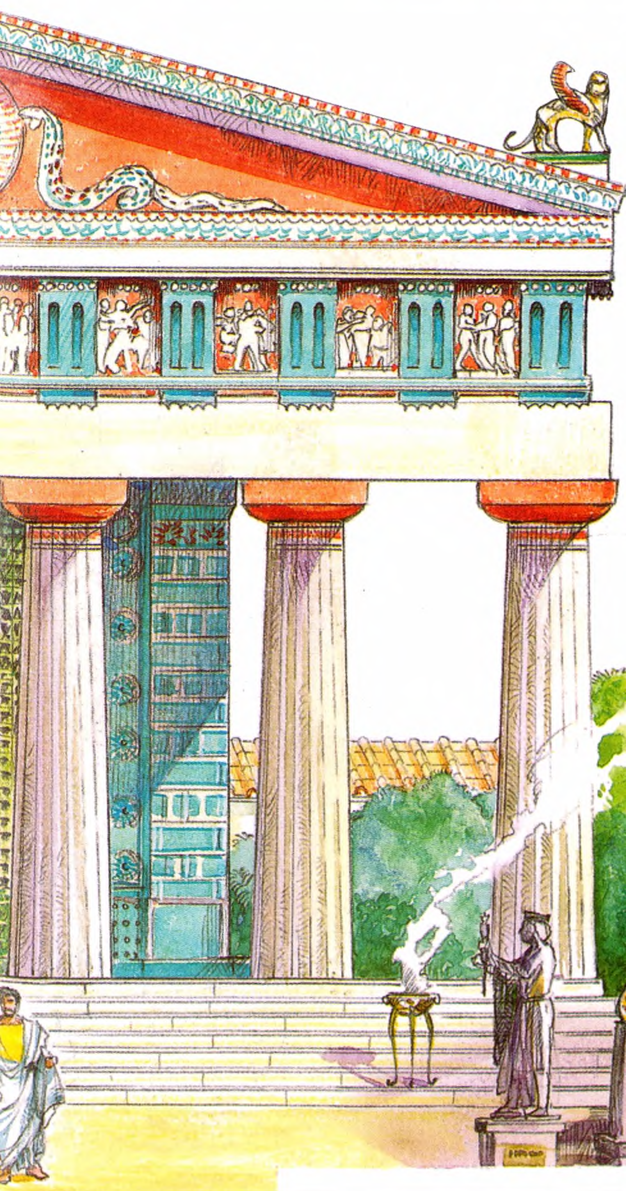

Selinunto šventykla C
Piešinyje pavaizduota Selinunto šventyklos C ir nedidelio megaro pietinėje pusėje rekonstrukcija. Šventyklos, pastatytos tarp 560 ir 550 m. pr. Kr., šiandien likę tik griuvėsiai (viršuje).

Kulto vietos

Pagrindinė šventyklos dalis buvo *naos*, nes ji skirta svarbiausiajai krašto dievybei. Bet tame krašte galėjo būti daugiau dievų, todėl tame pačiame kulto komplekse statydavo ir daugiau mažesnių už svarbiausiojo dievo šventyklų. Šventykla daugmaž atitinka krikščionių bažnyčią ar musulmonų mečetę, tik maldininkai neturėjo teisės įeiti į vidų ir likdavo lauke. Šventykloje šeimininkaudavo tik žyniai, dievų ir tikinčiųjų tarpininkai. Architektūriniu požiūriu graikų šventyklą sudarė platforma su laiptais, ant kurios stovėjo vidinė patalpa su kolonomis prieš abu fasadus arba aplinkui. Šios stačiakampiu išdėstytos kolonos yra būdingiausia pastato dalis. Pastato siaurosios pusės viršuje buvo timpanas – trikampė struktūra, gulinti ant frizo, architravo ir kolonų kapitelių. Pagal kolonų kapitelius galima nustatyti šventyklų pastatymo laiką, jų stilių ir orderį. Seniausias kapitelis yra dorėninis, jį sudaro išgaubtos pagalvėlės pavidalo apatinė dalis echinas ir viršutinė dalis abakas – kvadratinė plokštė, ant kurio uždėtas architravas. Jonėninis kapitelis turi dvi šonines spiralės formos voliutas, o korintinis – papuoštas stilizuotais akanto lapais. Romos iškilimo laikais pasirodė kolonos su jonėninio ir korintinio kapitelių deriniu, vadinamuoju kompoziciniu kapiteliu. Iš dorėninių kulto statinių pažymėtini Atėnų Partenonas, Selinunto šventykla C (Sicilijoje), Pesto (Pietų Italija) „bazilika“ ir Akraganto (Sicilija) Konkordijos šventykla. Iš jonėninių kulto statinių būdingiausi Atėnės Nikės šventyklėlė akropolyje ir Artemidės šventykla Efese (vienas iš Septynių pasaulio stebuklų), Mažojoje Azijoje, bei Heros šventykla Same. Dorėninės šventyklos pakitimo pavyzdys yra helenistinio laikotarpio Dzeuso Olimpiečio šventykla Atėnuose.

Didžiausia korintinė šventykla
Dzeusui Olimpiečiui skirta šventykla Atėnuose (viršuje kolonos detalė) buvo pradėta IV a. pr. Kr. pab. Šventykla baigta 130 m. po Kr. romėnų imperatoriaus Hadriano, didelio helenistinės kultūros gerbėjo, rūpesčiu. Tai didžiausia Antikos laikų korintinio stiliaus šventykla.

TEATRAS

Graikų teatras buvo vieta, kur miestiečiai galėjo iš šalies pažvelgti į savo gyvenimo atspindį. Laikui bėgant, jo struktūra keitėsi priklausomai nuo vaidinimų pobūdžio ir santykio tarp žiūrovų scenos.

Žodis „teatras“ graikiškai reiškia „reginio vieta“, žmonės čia žiūrėdavo į scenoje rodomas komedijas arba tragedijas ir gyvai į jas reaguodavo. Kaip jau minėjome, teatras buvo vienas iš miesto arba užmiesčio kulto komplekso pastatų. Jame galėjo lankytis visi miestiečiai, kartais netgi moterys, nes čia vykdavo kolektyvinės apeigos, didelė pačios valstybės surengta šventė, kurioje dalyvaudavo poetai, muzikai, aktoriai ir šokėjai. Teatre, ypač vaidinant tragedijas, žiūrėdami į jau legenda tapusius garsius praeities veikėjus, tokius, kaip Trojos didvyris Agamemnonas arba Tėbų valdovas Oidipas su dukra Antigone, žiūrovai tarsi patys išgyvendavo scenoje rodomas dideles aistras, žmogaus vidinius konfliktus. Atitinkamai interpretuojamos jų istorijos atspindėdavo miestų piliečių

Kaukės ir juokdariai
Ant šios oinonochojos (ąsočio vynui) iš Apulijos (apie 350 m. pr. Kr.) pavaizduotas juokdarys su teatro kauke.

Gražiausias pasaulyje
Antikiniais laikais, dar valdant imperatoriui Hadrianui, Epidauro teatras buvo laikomas gražiausiu pasaulyje. Čia galima aiškiai skirti pagrindines graikų teatro dalis.

1. Orchestra, 2. Koilas, 3. Skėnė, 4. Parodas, 5. Proskenijas.

svarstomas idėjas ir problemas, pavyzdžiui, incestą (Sofoklio *Karalius Oidipas*), aukščiausios šalies valdžios būtinybę atleisti šeimos keršta (Aischilo trilogija *Orestėja*), nerašyto prigimtinės teisės įstatymo iškėlimą, jeigu jis teisingesnis už valstybės įstatymą (Sofoklio *Antigonė*). Taip pat scenoje būdavo vaizduojamos ir labai aktualios temos, pavyzdžiui, tuo metu vykstantis graikų karas su persais.

Teatro struktūra

Iš pradžių tai buvo paprasta aikštelė, aplink kurią rinkdavosi žmonės; vėliau aplink trapecijos ar apskritimo formos aikštę buvo įrengiami mediniai suolai žiūrovams ir galiausiai nuo V a. pr. Kr. teatrus imta statyti iš akmenų; tokių teatrų liekanas ir šiandien galime matyti daugelyje Graikijos arba buvusių jos kolonijų miestuose. Šio teatro po atviru dangumi centre buvo apvali scena chorui, t. y. dainininkams ir šokėjams, vadinamoji *orchestra*. Kalvos šlaite *koilu* vadinamame įlinkyje buvo įrengtos žiūrovų vietos. Žiūrovų vietų eilės buvo atskirtos laiptais užlipti į aukštesnes eiles. Prieš orchestrą stovėjo *skėnė* (lot. *scaena*), atskirta nuo *koilo* kraštų įėjimais (parodai) žiūrovams ir chorui. Iš pradžių *skėnė* buvo nedidelis medinis statinys, skirtas aktoriams prieš vaidinimą ir po jo; vėliau taip buvo vadinamas jau didelis, gražus pastatas. Tarp *skėnės* ir *orchestros* buvo *proskenion* (lot. *proscenium*) – *proskenijas,* arba scena, kurioje aktoriai vaidindavo. Iš pradžių *proskenijas* taip pat buvo medinis ir tik vėliau atsirado akmeninė kokių trijų metrų aukščio terasa. *Proskenijo* apačioje buvo griovys, skirtas laikyti scenos rekvizitui ir įvairioms teatro mašinoms.

Skirtas įžymybei
Šis įspūdingas krėslas, tikriausiai skirtas magistratui ar kitam įžymiam žiūrovui, stovi helenistiniame Priėnės teatre (Jonijoje, Mažojoje Azijoje), pastatytame mėgdžiojant Atėnų teatrą.

Visi teatre
Šis didingas Dodonės teatras (apačioje) *šiaurės rytų Graikijoje buvo pastatytas Epyro karaliaus Piro (297–272 m. pr. Kr.) laikais. Akropolio kalvoje įrengtame teatre tilpo 14 000 žiūrovų.*

Nuo apeigų iki spektaklio

Ši sudėtinga konstrukcija išliko iki II a. po Kr. Kaip tik šiuo laikotarpiu pakinta pats spektaklių pobūdis, dabar svarbiausia buvo intriga, negailestingas tikrovės įvykių vaizdavimas, o tai nulėmė didelius teatro pokyčius. Pašalinamas nebereikalingas choras, prieš sceną vietoj *orchestros* įrengiama pusapvalė aikštelė, skirta elitiniams žiūrovams. Žiūrovų vietos *koilas* jau nebe įlinkio formos, o įrengtos prieš sceną pusračiu. Choro pašalinimas ir atitinkami architektūriniai teatro aplinkos pakeitimai pakeitė ir žiūrovų santykį su scena. Anksčiau choras kviesdavo žiūrovus dalyvauti kokiame nors svarbiame įvykyje, žmogiškame, psichologiniame arba religiniame, dabar žiūrovai patys tarsi dalyvaudavo scenoje vykstančiame spektaklyje. Jeigu anksčiau teatro pagrindas buvo *orchestra*, kur dainuodavo ir šokdavo choras, dabar – tai pati scena, kur vaidino aktoriai ir kur režisieriai nuolat pateikdavo naujų scenografinių atradimų. Toks naujas teatro modelis buvo priimtas Romoje.

SKULPTŪRA

Jau pačioje savo civilizacijos pradžioje graikai domėjosi žmogaus kūnu, stengėsi jį atvaizduoti ir klasikiniais laikais. Iš tiesų jie pasiekė tokią tobulumo ir harmonijos viršūnę, kad skulptūros mene jų, ko gero, niekas nepranoko.

Rodo kolosas
Apie šią milžinišką 32–33 metrų aukščio bronzinę statulą, skirtą saulės dievui Helijui, nedaug žinoma. Romėnų istorikas Plinijus rašo, kad jos pirštai buvę „didesni už daugelį statulų" ir kad Kolosas, statytas dvylika metų, nuvirtęs 227–226 m. pr. Kr. per žemės drebėjimą.

Dar prieš šių IX ir VIII a. pr. Kr. atgimimą graikų skulptoriai ypač susidomi žmogaus kūnu, apie ką byloja terakotinės, akmeninės, bronzinės ar švininės statulėlės. Bet tik pradėjus statyti šventyklas, tarp VIII ir VI a. pr. Kr., suklestėjo skulptūra, vaizduojanti žmogų: tai dievų statulos, šventyklų frizų ir frontonų puošyba – visa tai leido skulptoriams atskleisti savo gabumus. Nuostabūs pavyzdžiai yra Atėnų akropolio pastatų puošmenos, Sicilijos bei Didžiosios Graikijos šventyklos. Šiuo laikotarpiu pasireiškia trys pagrindinės skulptūros mokyklos: dorėnų – Kretos, jonėnų ir Atikos; pastaroji tapo svarbiausia, mat nuo VI a. pr. Kr. pradžios Atėnai vaidino pirmaujantį vaidmenį. Šiai mokyklai priklauso tokie pavyzdžiai, kaip *Kūrai* (vyrų figūros) iš Sunijo kyšulio arba *Korės* (moterų figūros) iš akropolio. VI a. pr. Kr. ir pirmoje V a. pusėje šalia akmens ir marmuro skulptūrų suklesti bronzinės. Ši technika leido skulptoriui suteikti savo kūriniams daugiau dinamiškumo ir padidinti jų matmenis. Iš nedaugelio išlikusių šio laikotarpio, vadinamo rūsčiuoju, skulptūrų žymiausios dvi: tai *Delfų lenktynininkas* ir didžiulė Artemisijo kyšulio nuogo vyro (Dzeuso arba Poseidono) statula.

Graži kaip Venera
Vieno kaimiečio 1820 m. Milo saloje atsitiktinai rasta ši II a. pr. Kr. Afroditės statula, žinoma kaip Milo Venera. *Dėl savo tobulų harmoningų formų ji laikoma moters grožio pavyzdžiu.*

Samotrakės Nikė
Statula rasta 1863 m. Samotrakės saloje. Kaip manoma, tai Rodo salos dailininko Pitokrito, gyenusio II a. pr. Kr., skulptūra, sukurta Samotrakės gyventojų pergalei (gr. nike *– pergalė) prieš Sirijos karalių Antiochą III paminėti.*

KŪRAI IR *KORĖS*

Graikų skulptūrų, vadinamųjų *kūrų* (gr. *kuros* – jaunuolis) ir *korių (gr. kore* – mergina*)* pirmtakės pasirodė VIII a. pr. Kr. Graikijoje, o Egipte ir Mesopotamijoje dar anksčiau. Tai dievų ir herojų atvaizdai, laidotuvių statulos arba įžadinės aukos dievams; kai kurioms jų būdavo suteikiama magiškų galių. Skulptūros būdavo įvairaus dydžio, padarytos iš įvairių medžiagų: miniatiūrinės – iš dramblio kaulo, didesnės už žmogų – iš akmens. Stebina taisyklingos, kruopščiai išlaikytos jų proporcijos, žmogaus kūno dalių geometrinė analizė, dailūs, elegantiški apdarai.

Nakso sfingė
Įspūdinga Nakso sfingė, *viena reikšmingiausių archaikos laikotarpio Graikijos skulptūrų, buvo pastatyta Delfų šventojoje apygardoje apie 570–560 m. pr. Kr.*

Akropolio korės
VI–V a. pr. Kr. Atėnų akropolyje ant piliastrų arba kolonų stovėjo daug korių, *nudažytų ryškiomis spalvomis.* Apačioje: korės *galva.*

Ietininkas
Dėl savo proporcijų ir formų harmonijos Polikleito „Doriforas“ (apačioje) *laikomas vienu klasikinės skulptūros šedevrų.*

Apolonas Sauroktonas (driežų žudikas)
Nepaprastai rafinuoto skulptoriaus Praksitelio kūriniams būdingas švelnus, jausmingas grožis, kaip matyti iš šio 340 m. pr. Kr. sukurto originalo kopijos (viršuje).

Skulptūros aukso amžius

Pirmoje V a. pr. Kr. pusėje skulptūra ko gero, pasiekė klestėjimo viršūnę. Įžymiausi to meto skulptoriai buvo Mironas (460 m. pr. Kr., žr. 126 psl.), sukūręs garsųjį *Diskobolą* (disko metiką) ir Polikleitas, sukūręs *Doriforą* (gr. *doryphoros* – ietininkas). Su Polikleitu prasideda klasikinės skulptūros amžius, jo kūriniai – tai dieviškojo Feidijo (490–430 m. pr. Kr.) tobulų formų, harmoningo ir monumentalaus žmonių bei dievų pasaulio vaizdavimo preliudija. 1972 m. Kalabrijoje, Riačės jūroje buvo rastos dvi nepaprasto grožio bronzinės skulptūros, sukurtos antroje V a. pr. Kr. pusėje, žinomos kaip „Riačės bronzinės skulptūros“. Įžymiausi antrojo klasikinio laikotarpio atstovai buvo Skopas (375–330 m. pr. Kr.) ir jo amžininkas Praksitelis, kūrę IV a. pr. Kr. Skopo skulptūrų ugninga aistra ir dinamika darys didelę įtaką helenistiniam menui, Praksitelio svajingo švelnumo kupinus siužetus pamėgs ir ims mėgdžioti romėnai. Graikus mėgdžiojo ne tik romėnai, kurių dėka galima įsivaizduoti, kaip atrodė ta daugybė dingusių kūrinių, iš jų sėmėsi įkvėpimo ir Europos neoklasicistinės skulptūros autoriai.

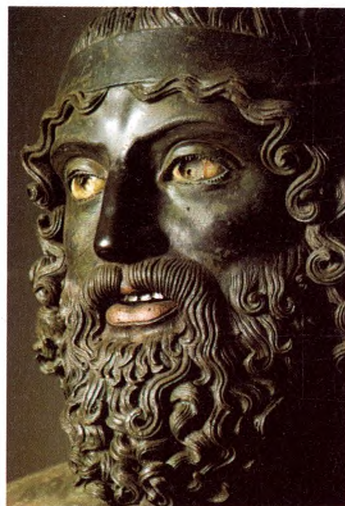
Genialusis Feidijas
Išliko ilgas Feidijo kūrinių sąrašas, bet apie jo veiklą likę nedaug žinių. Žinoma, kad jis vadovavo skulptoriams, puošusiems Partenoną ir pats prisidėjo kuriant jo reljefus. Dešinėje: *rytinio frontono detalė.*

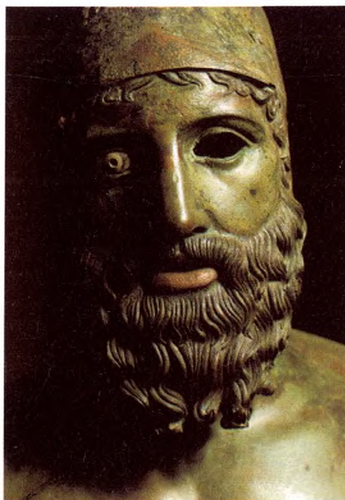

SENSACINGAS ATRADIMAS: RIAČĖS BRONZINĖS SKULPTŪROS

1972 m. rugpjūčio mėn. maždaug už 300 metrų nuo Riačės paplūdimio naras atsitiktinai rado dvi bronzines statulas, kurios iškart buvo paskelbtos ypač svarbiais archeologiniais radiniais. Ištyrus abi skulptūras buvo nustatyta, kad tai graikiški V a. pr. Kr. laikų originalai. Šios barzdotos statulos buvo pavadintos A ir B; statula A (kairėje ir žemiau) vaizduoja jaunuolį, statula B (dešinėje ir psl. apačioje) – vyresnio amžiaus karį. Po ilgų ir kruopščių restauravimo darbų 1980 m. Riačės statulos buvo išstatytos muziejuje. Jų grožis, vingiuota plaukų ir barzdos linija, išraiškingos stiklinės akys, varinės lūpos ir speneliai byloja apie rafinuotą nežinomo skulptoriaus techniką. Kodėl statulos atsidūrė Kalabrijos jūros dugne, galima tik spėlioti: gal buvo išmestos, norint palengvinti perkrautą laivą, gal nuskendo šiam sudužus per audrą.

Statulų restauravimas
1984 m. Riačės bronzinės statulos buvo antrą kartą restauruojamos, naudojant modernią technologiją, gebančią sustabdyti vidinę metalo koroziją.

TAPYBA

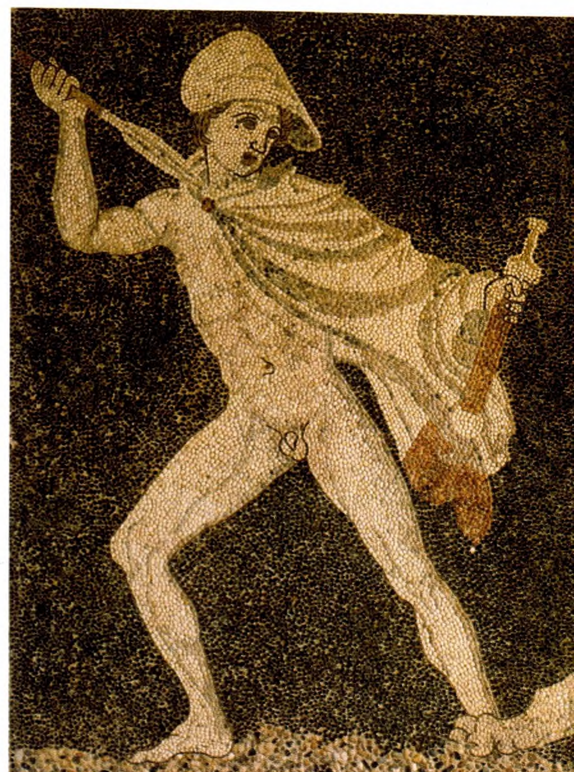
Graikų tapybos ypatybes ir evoliuciją galime pažinti tik iš tapytosios keramikos, išlikusios iki mūsų dienų. Seniausias stilius vadinamas „geometriniu“, vėlesnis „rytietišku“, nes buvo mėgdžiojami Rytai, vėliausias (VI a. pr. Kr.) buvo atikinis stilius, kuriam būdingas itin realistinis daiktų vaizdavimas.

Graikų tapyba ant plokščių arba sienų (pavyzdžiui, šventyklų frontonų) mums žinoma tik iš literatūros šaltinių ar iš etruskų bei romėnų tapybos, atliktos mėgdžiojant graikus. Originalų faktiškai nebeišliko: medinės lentos supuvo, dažai išbluko, o freskomis išpuošti pastatai buvo sugriauti.

Tačiau galime susipažinti su graikų tapyba ant vazų, priklausančių įvairiems jos raidos tarpsniams.

Geometrinės figūros ir fantastiniai gyvūnai

Iš IX a. pr. Kr. išliko vadinamoji „geometrinė tapyba“: jai būdingos abstrakčios figūros, nutapytos ant vazų pagal griežtą geometrinę schemą. Net ir žmonių figūros, pradėtos tapyti VIII a. pr. Kr. pradžioje, labiau panašios į geometrinius ornamentus, vis dar vyraujančius vazų puošyboje. Vėliau žmonių ir gyvūnų figūras, dažnai įterptas tarp augalinių motyvų, imta vaizduoti vis tikroviškiau. Tikrų ir fantastinių gyvūnų, lotoso žiedų, palmių, ir t.t. vaizdavimas – tai Rytų įtaka, atėjusi į Graikiją kartu su daiktais, atgabentais iš Artimųjų Rytų per Siriją. Šio tipo vazų tapybos centras buvo Korintas, garsus alebastrinėmis vazomis ir indeliais tepalams *aribalais* (gr. *aryballos*), Rodo sala, Sparta ir Atėnai.

Mozaikos menas
Mozaikos technika, jau seniai žinoma Mažojoje Azijoje ir Egipte, paplito Graikijoje V a. pr. Kr. pradžioje. Ji ypač suklestėjo helenistinėje epochoje. Ši spalvotų akmenėlių mozaika, vaizduojanti liūto medžioklę, rasta Makedonijos sostinėje Peloje.

Stilizuotos figūros
Atėnų kapinėse rasta vaza (šalia), *laikoma geometrinio stiliaus šedevru, vaizduoja pašarvotą numirėlį, aplink kurį susirinkę gedintys giminaičiai. Čia aiškiai matyti geometrizuotos žmonių figūros: liemenys ir šlaunys panašūs į trikampius, galva – į apskritimą, rankos – į linijas.*

Pesto nardytojas

Šis jaunas nardytojas (apačioje), *nutapytas ant akmeninės kapo plokštės vidinės pusės (Pestas, P. Italija), yra vienas nedaugelio ikiklasikinės tapybos pavyzdžių ant plokščio paviršiaus, pasiekusių mūsų laikus (apie 480 m. pr. Kr.).*

Romėniškos kopijos

Pompėjų namuose rastos freskos (viršuje: Ifigenijos aukojimas) *yra aiškus graikų sieninės tapybos mėgdžiojimas.*

Žmogaus figūra

VII a. pr. Kr. atikinių ir korintinių vazų tapyba vaizdavo vien sudėtingas mitologines scenas, pilnas dievų ir didvyrių, bet jau nuo VI amžiaus pradžios ji ima vaizduoti žmogų, atsisakydama augalinių motyvų arba smarkiai juos sumažindama. Dabar vazos dekoruojamos juodomis žmonių figūromis, kurios dėl blizgančių dažų labai ryškios raudono molio fone. Iš garsiausiųjų reikia paminėti *François vazą* pirmosios VI a. pr. Kr. pusės ir Amasido tapytojo bei Eksekijo darbus, atliktus po 550 m. pr. Kr. Truputį vėliau pasirodo pirmosios raudonfigūrės vazos, ištapytos garsiųjų Polignoto ir Kimono; apie jų darbus žinome tik iš Pausanijo aprašymų, tačiau šie menininkai padarė didelę įtaką Atėnų vazų tapytojams (Eufronijui, Duridui ir Brigo tapytojui), kurie su dideliu išmanymu perteikė savo pirmtakams būdingą erdvinę figūrų kompoziciją, perspektyvinį tolumos vaizdą ir personažų psichologiją. Vazų tapybos nuosmukis prasidėjo IV a. pr. Kr., iškilus sieninės tapybos meistrams Zeuksidui, Parasijui ir Apeliui.

NEPRILYGSTAMASIS APELIS

Apie Apelį, gyvenusį IV a. pr. Kr., žinome tik iš literatūrinių šaltinių, kurie jį pristato kaip įžymiausią antikinių laikų graikų tapytoją. Buvo aukštinamas dėl savo skaisčių spalvingų figūrų, paryškintų srūvančio kraujo. Buvo oficialus Filipo II ir Aleksandro Didžiojo rūmų dailininkas, o jo kūriniai, parduoti negirdėtai aukštomis kainomis, puošė turtingiausių žmonių namus. Tačiau jis neišpuiko: išstatydavo savo darbus viešai ir atsižvelgdamas į kritiškas pastabas čia pat taisė klaidas.

Graikiškų vazų klasifikacija

Antikinės keramikos tyrinėtojai sudarė graikišką įvairių formų indų terminologiją: pagal antikiniais laikais vartojamus pavadinimus buvo galima nustatyti indų paskirtį ir formą. Vidutinio dydžio indai skirti skysčiams (vandeniui, vynui, aliejui): tai amfora su dviem ąsomis; hidrija (gr. *hydria*) su trimis ąsomis – tik vandeniui; krateras (*krater*) su labai plačia gerkle – vynui; panašus į kraterą *stamnas* ir kt. Iš didelių indų įdomus pitas (gr. *pithos*) maistui, įleistas į kiemo grindinį arba sandėlio grindis. Vynas būdavo semiamas samčiu kiatu (*kyatos*), pilstomas į ąsočius oinochojas (*oinochoai*) ir geriamas iš kilikų, kantarų, skifų (*kylix, kantharos, skyphos*). Indas, iš kurio būdavo

Juodafigūrė vaza
Prieš degdamas vazą dailininkas juoda spalva nutepdavo žmonių figūrų siluetus, po to plonytėmis linijomis jas išgraviruodavo, atidengdamas po piešiniu esantį molį.
Šalia: *Eksekijo juodafigūrė vaza (VI a. pr. Kr.).*

Indas vandeniui
Hidrija (II a. pr. Kr.) turi tris ąsas: dvi mažesnes iš šonų ir vieną didesnę vertikalią.

geriama per pokylius, vadinosi ritas (*rhyton*) – rago formos taurė su gyvūno galvos pavidalo galu. Dar viena grupė indų buvo susijusi su tualeto reikmenimis: tai nedideli indai kvapiesiems aliejams, skystiems tepalams ir t.t. Pavyzdžiui, apvalus, trumpu kakleliu aribalas (*aryballos*), pailgesnis alebastras (*alabastron*) ir nedidelis degto molio indelis askas (*askos*).

Antikinių laikų kosmetika
Apvalūs, trumpu kakleliu ir nedidele ąsele aribalai buvo skirti tepalams ir kvepalams.
Viršuje: *trys aribalai iš VII a. pr. Kr.*

Raudonfigūrė vaza
Šias vazas pradėjo tapyti apie 530 m. pr. Kr. Atėnų tapytojas Andokidas. Juodame fone nutapytos šviesios figūros atrodė tikroviškesnės, didesnė detalių įvairovė.
Apačioje: *raudonfigūris krateras iš Didžiosios Graikijos.*

KASDIENIS GYVENIMAS ODISĖJO PASAULYJE

Su kasdieniu gyvenimu Odisėjo pasaulyje supažindina šiose *Odisėjos* scenose: svečio sutikimas, laivo statyba ir drabužių skalbimas (drabužius skalbia tarnaitės ir karalaitė Nausikaja).

Brangus tostas
Paprasti žmonės gerdavo vyną iš medinių ar molinių puodukų, kareiviai – iš metalinių. Iš auksinių puodukų, kaip šis, rastas Mikėnuose, gerdavo tik turtingieji.

Skirtingai nuo *Iliados*, kur aprašomos vien tik achajų ir trojėnų didvyrių dvikovos, mūšių scenos bei ilga Trojos apsiaustis, *Odisėjoje* gausu kasdienio gyvenimo smulkmenų, sumaniai įterptų į Odisėjo kelionę iš Trojos namo.

Svečias yra šventas
Antikiniais laikais svečias būdavo sutinkamas su didele pagarba, pavalgydinamas ir pagirdomas. Juo rūpindavosi vergai ir tarnaitės, jam būdavo surengiamos gausios vaišės, kaip matyti iš šio atikinės vazos (IV a. pr. Kr.) piešinio.

Garbingas svečias

Poema prasideda dievų ginčais dėl Odisėjo, vienintelio graikų didvyrio, dar negrįžusio namo, sugriovus Troją. Kad jis greičiau grįžtų, dievai nutaria įsikišti: Hermis nuskrenda į Ogigijos salą įkalbėti nimfos Kalipsės, kad ši leistų Odisėjui iškeliauti; Atėnė, persirengusi Odisėjo draugo Mentoro drabužiais, pasirodo Itakės rūmuose ir įtikina Telemachą nedelsiant leistis į kelionę sužinoti, kas nutiko tėvui, ir tada priimti sprendimą dėl jaunikių. Atėnės–Mentoro sutikimo scenoje susipažįstame su svetingumo papročiais Graikijos aristokratų namuose: *Sveikas, mielasis svety! Tu meilės mūs nepaniekink,/ O pavaišintas kai būsi, tuomet pasakysi, ko reikia“./ Šitaip kalbėdamas, vedė, jam paskui ėjo Paladė,/ Kolei pasiekė abu aukštųjų rūmų svetainę./ Čia Telemechas ietį nunešęs įstatė ietidėn,/ Dailiai daryton, prie aukšto stulpo, tenai, kur iš seno/ Iečių daugybė kantraus Odisėjo tvarkingai stovėjo./ Svetį sodino atvedęs į krasę, patiesdamas gražią/ Maršką raštuotą, o kojoms atremti pastatė suolelį,/ Pats atsisėdo šalia margajan krėslan, nuo jaunikių/ Kiek atokiau, kad kartais svetys, nepakęsdamas triukšmo,/ Vaišėm neimtų bodėtis, pakliuvęs tarp įžūlūnų,/ O ir dėl to, kad norėjo dingusio tėvo teirautis./ Ant sidabrinio padėklo atnešusi aukso ąsotį/ Tyro vandens užpylė abiem kambarinė ant rankų/ Ir jas nuplovė, tuomet ji padengė skobnį dailiausią,/ O ūkvedė drovi priraikiusi duonos padėjo,/ Valgių prikrovė krūvas ir džiaugės, kad turi ko duoti./ Dubenis*

vieną po kito mėsos įvairiopos jiems nešė/ Mėsapjaustys ir pastatė abiem po taurę auksinę,/ O rūpestingas šauklys prieidamas nuolat jas pylė. (Homeras, *Odisėja*, I, 125–143; vertė A. Dambrauskas). Taigi ietis, kurią karalaitis ar karalius visada pasiima kur nors eidamas, padedama į jai skirtą vietą (taip aprašomas Telemacho atėjimas vyrijon: *Pats Telemachas atėjo su vario ietimi rankoj./ Ėjo ne vienas – du šunys greiti iš paskos jį lydėjo.* (Ten pat, *II, 10*), svečiui nuplaunamos rankos, jis pavalgydinamas, pagirdomas ir tik po to klausinėjamas.

Valdžios simbolis
Šis kilmingas vyras, pavaizduotas V a. pr. Kr. raudonfigūrėje vazoje, laiko ietį, kurią karalaičiai ir karaliai pasiimdavo kur nors eidami.

Vandens auka
Mikėnų auksinis antspaudas, kuriame tikriausiai vaizduojamos derlingumo apeigos: į soste sėdinčios deivės taurę baidyklės su ąsočiais ketina įpilti vandens.

Karaliaus rūmai
Mikėnų karaliaus rūmų megaro, pagrindinės valdovo buveinės, griuvėsiai (šalia). Viduryje stovėjo židinys su keturiomis kolonomis, laikančiomis stogą, grindys dekoruotos polipais ir delfinais, sienas puošė freskos su spiralių ir rozečių motyvais.

Pirmosios lempos
Antikiniais laikais tamsą išsklaidydavo aliejinės degto molio lempelės.

Savadarbis laivas

Gilioje senovėje graikai gyveno iš žūklės, smulkios prekybos jūra, o IX–VIII a. pr. Kr. jau leisdavosi į tolimas keliones, ieškodami naujų rinkų bei kolonijų. Nieko nuostabaus, kad šį laikotarpį atspindinčioje *Odisėjoje* ypatingas dėmesys skiriamas laivų statybos technikai. V giesmėje Odisėjas ryžtasi tęsti kelionę ir, Kalipsės padedamas, statosi plaustą. Giesmėje pasakojama ne tik kaip viskas buvo, bet ir mokoma statyti laivą: *Dvidešimt medžių nuleido, paskui, nugenėjęs kiekvieną,/ Ėmė tašyti sijas, įtempęs tiesiai virvelę./ Atnešė grąžtą tuomet šviesioji deivė Kalipsė./ Pragręžė jis rąstus ir, vieną ant kito uždėjęs,/ Rėmus sunėrė tvirtai ir sukalė medžio kuoleliais./ Kokio didumo dugną, statydamas erdvų ir talpų/ Prekinį laivą, nubrėžia išmanantis darbą dailidė,/ Tokio dydžio sau plaustą šviesus Odisėjas padarė./ Šonuos pastatė šulus pagrečiui per nedidelius tarpus,/ O prie šulų drūčiausias šatras tam plaustui prisiuvo,/ Stiebą iškėlė tuomet ir prie jo skersinį pritaisė./ Vairą padarė, be to, kad būtų kuo plaustą valdyti./ Šonus lig pat viršaus išpynė, karklų pripjovęs,/ Kad neužtėkštų banga, ir sluogų prikrovė dėl svorio./ Drobės atnešus jam davė šviesioji deivė Kalipsė/ Burėms plačioms pasisiūt, ir jis pasisiuvo jas dailiai./ Burėms pakelt ir nuleist virves įtaisė ant stiebo./ Svertais plaustą tuomet į šventąją jūrą nuvarė.* (Ten pat, V, 244–261.)

Karalaitė skalbėja

Fajakų karalaitė Nausikaja yra jauna, graži, pasiruošusi tekėti. Vienmete drauge sapne pasirodžiusi Atėnė ragina ją auštant eiti skalbti drabužių, nes nebetoli merginos vestuvės ir karaliaus šeima privalo joms deramai pasiruošti. Vestuvės – puiki paskata, ir kupina entuziazmo Nausikaja rengiasi atlikti šią moterišką pareigą. Ji prašo Alkinoją leisti ją kartu su tarnaitėmis prie upės: *Tėve mielasis! Ar tu negalėtum man pakinkyti/ Gražiatekinį aukštą vežimą, važiuosiu į upę/ Rūbų gerųjų velėt, jie guli seniai sunešioti./ Tau ir pačiam gražu, kai, būdamas tarpu didžiūnų,/ Sėdi pirmasis taryboj, drabužiais švariais apsivilkęs./ Sūnūs mielieji penki tau gimė namuos ir užaugo./ Du iš jų vedę pačias, o trys tebėra jaunikaičiai./ Mėgsta ir jie visuomet naujai mazgotais drabužiais/ Eiti, kur šoka jauni. Aš viskuo turiu pasirūpint.* O štai kaip šiam darbui ruošiasi: *Šitai pasakęs*

Senovinis laivas
Šioje bronzinėje segėje iš Bojotijos (VII a. pr. Kr.) pavaizduotas laivas ir du lankininkai.

Įvairiausių formų vazos
Indai skysčiams būdavo įvairių formų, kartais žaismingų, kaip šis VI a. pr. Kr. askas (viršuje), *panašus į nešulinį gyvulį.*

Laisvalaikis
Kasdieniame gyvenime paplitę žaidimai ir pramogos, kartais būdavo sumanyti sunkiais laikais, galbūt siekiant išsiblaškyti ar nukreipti mintis nuo karo pavojų. Pasak legendos, kauliukus išradęs Trojos karo dalyvis graikų didvyris Palamedas. Šioje VI a. pr. Kr. amforoje pavaizduoti kauliukais žaidžiantys Achilas su Ajantu.

[Alkinojas sutiko duoti dukrai vežimą], *tarnus pavadino, o tie, jo paklausę,/ Greitai ištraukė dailias, važiuojamas mulais vežėčias,/ Patepė jas ir du asilėnus atvedę pakinkė./ O mergina drabužius geruosius nešė iš menės/ Ir į dailųjį aukštą vežimą visus juos sukrovė./ Motina jai į kraitelę pridėjo valgio visokio/ Ir pavilgos apsčiai, o kailį mažo ožkiuko/ Vyno pripylė, tuomet mergina įsėdo vežiman./ Motina davė dar jai auksinį indelį alyvos,/ Kad išsimaudžius gerai įsitrintų su savo tarnaitėm.* [...] *Kai atvažiavo skalbėjos prie pievomis plaukiančios upės,* [...] *Drapanas nešė glėbiais ir merkė į vandenį melsvą,/ Plūkė jas kojom tvirtai ir varžės, kuri bus greitesnė./ O kada baigė velėt ir žlugtą švariai išskalavo,/ Viską padžiovė tuomet pajūry ant žemės, kur buvo/ Pilna smulkių akmenaičių, skalaujamų jūros nuo seno.* (Ten pat, VI, 57–95.)

KASDIENIS GYVENIMAS ATĖNUOSE V A. PR. KR.

Darbo, politinio ir viešojo gyvenimo pobūdis priklausė nuo gyventojų užimamos padėties. Moteris paprastai leisdavo dienas namuose, prižiūrėdama vaikus. Tik neturtingų šeimų moterys galėdavo tiesiogiai dalyvauti vyro gyvenime ir veikloje.

Kaip matėme, klasikinė Atėnų visuomenė buvo sudėtinga. Vyrų ir moterų, laisvųjų piliečių ir vergų pareigos buvo aiškiai apibrėžtos, netgi laisvųjų žmonių gyvenimas priklausė nuo užimamos padėties. Todėl kalbėdami apie kasdienį gyvenimą šiame mieste jo klestėjimo laikotarpiu apsiribosime keliomis būdingiausiomis pastabomis apie laisvųjų piliečių vyro ir moters pasaulį.

Žiaurios pramogos
Kai kurios graikų pramogos buvo žiaurios. Jie kirsdavo lažybų, žiūrėdami į gaidžių peštynes ar netgi šunų su katėmis pjautynes, tai matyti iš šio VI a. pr. Kr. reljefo.

Darbas ir politika

Atėnietis paprastai dalydavo savo dieną tarp darbo ir politikos, bet jis dalyvaudavo ir kultūrinėje veikloje ar pramogose, eidavo į teatrą, susitikdavo su pažįstamais arba svetimšaliais *agoroje*, kur diskutuodavo apie asmenines ar bendruomenės problemas. Pats darbas priklausė nuo

Ganimedas ir apskritimas
Vaikų ir jaunuolių žaidimai labai panašūs įvairiais laikais. Senovės Graikijoje jaunuoliai žaisdavo su lanku, kaip Ganimedas, pavaizduotas šiame VI–V a. pr. Kr. antikiniame kratere.

Į teatrą prasiblaškyti
Teatro vaidinimai buvo puiki proga prasiblaškyti ir pabendrauti. Kaip pavaizduota šioje kapo freskoje, be tragedijos ir komedijos, savo triukus rodydavo iliuzionistai bei žonglieriai.

piliečio padėties visuomenėje. Stambus žemvaldys tik kontroliavo, kaip dirba jo ūkio prievaizdai ir vergai; kitu metu užsiimdavo aukštąja politika, eidavo prestižines pareigas, tokias kaip archonto bei stratego, arba dalyvaudavo miesto kultūriniame gyvenime: lankydavo teatrą, finansuodavo vaidinimus, domėdavosi filosofų arba sofistų mokymu. Smulkus žemdirbys, prekybininkas ar amatininkas irgi turėjo vergų, bet nedaug, kartais tik vieną. Tačiau jie patys triūsdavo laukuose arba dirbtuvėje ir daug mažiau laiko skirdavo politiniam ir kultūriniam miesto gyvenimui. Štai kaip Aristofanas aprašo bemiegę naktį tipiško viduriniojo sluoksnio piliečio Strepsiado, kurį kamuoja begaliniai rūpesčiai dėl skolų, tinginių vergų ir didybės manijos apsėsto dykaduonio sūnaus: *Kas per nakties ilgumas! Kada gi pagaliau ims aušti? Gaidys jau seniai užgiedojo. O vergai sau knarkia, kas jiems. Anksčiau tikrai tokiu metu būdavo atsikėlę. Prakeiktas karas* (Peloponeso karas)*, nė vergų negaliu nubausti!* [Per karą vergai lengvai galėdavo pabėgti.] *Šis šaunus jaunikaitis* [sūnus] *irgi pučia į akį; bezda sau po krūva antklodžių. Et, jeigu jau visi knarkia, paknarksiu ir aš. Bet niekaip negaliu užmigti, iš galvos neišeina išlaidos, skolos... ir viskas dėl sūnelio. Užsiaugino ilgus plaukus, jodinėja* [ilgi plaukai ir aistra žirgams buvo būdinga aristokratijai]*, trankosi su vežimu, o arklius net naktį sapnuoja; o man, patekėjus jaunačiai ir atėjus laikui mokėti palūkanas, nors skradžiai žemę prasmek.* [Pašaukia vergą] *Na, vaikine, uždek lempą ir atnešk sąskaitų knygą. Noriu patikrinti kiek turiu skolų ir apskaičiuoti palūkanas. Štai, dvylika minų Pasijai. Kodėl Pasijai dvylika minų? Kam jas skolinausi? Ak, tiesa, pirkau tą kvailą sartį. Kvailys ne sartis, o aš pats!* (Aristofanas, *Debesys,* 1–24.)

Kuri valanda?
Astronominį laiką graikai matuodavo saulės laikrodžiais, o tam tikrą laiko atkarpą – klepsidra (šalia). *Klepsidra, indas su vandeniu ir skylute dugne, pro kurią vanduo ištekėdavo per nustatytą laiką, buvo naudojama teismuose, ribojant oratorių kalbas.*

Ūkis ir karai
Gana dažni karai darė didelių nuostolių ūkiui. Iš jų turėjo naudos kalviai, nes jie kalė kardus, šarvus, gamino skydus. Šalia: *Atėnės su skydu ir ietimi iš Aiginos šventyklos frontono kopija.*

Karai

Kasdieniame gyvenime svarbią vietą užėmė karai. Jaunimas ir subrendę vyrai, galintys valdyti ginklą (nuo 18 iki 60 metų), palikdavo miestą ištisus mėnesius ir dažnai negrįždavo. Tada ūkis apmirdavo, smulkūs žemdirbiai, amatininkai ir prekybininkai nuskursdavo, nes daugelis jų eidavo kariauti; tik ginklų gamintojai ar laivų statytojai turėjo iš karo naudos, taip pat aristokratai, nes šie galėjo lengviau pakelti jo nuostolius, be to, pergalės atveju gaudavo didesnę grobio dalį. Karas ir taika visu svoriu gulė ant viduriniojo ir žemojo sluoksnio gyventojų, kurie priklausomai nuo esamo momento arba dirbdavo kasdienius darbus, arba jų nedirbdavo ir pagal pareigas dalyvaudavo politiniame, visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime.

Amatininkai ir menininkai
Žodžiai „amatininkas" ir „menininkas" (lot. k. turi tą pačią šaknį) senovės Graikijoje dažnai būdavo painiojami. Pavyzdžiui, ir vazų žiedėjai ir jų dekoruotojai buvo vadinami tiesiog vazadirbiais. Ant šios vazos (dešinėje) *pavaizduotas dirbantis žiedėjas.*

Atėnų ir Spartos moterys

Visai kitoks buvo Atėnų moterų gyvenimas. Paprastai neišsilavinusi, išskyrus kai kurias aukščiausiųjų sluoksnių moteris, atėnietė būdavo retas svečias teatre ar religinėje šventėje. Ji leisdavo dienas namie, moterims skirtoje dalyje *ginaikėjoje,* o jos vienintelė pareiga buvo gimdyti ir išauginti sūnus, kol šie užaugs ir kartu su tėvu galės dalyvauti viešajame gyvenime. Dukteris motinos išmokydavo to, ko pačios mokėjo, ir laikydavo namie, kol šios ištekėdavo. Dirbti darbus atėnietei padėdavo vergės, kurių skaičius priklausydavo nuo šeimininkės padėties visuomenėje. Savaime suprantama, juo žemesnė buvo moters visuomeninė padėtis, juo daugiau jai tekdavo dirbti ir vyriškų darbų, t. y., pagelbėti sunkiai besiverčiančiam vyrui. Tuo tarpu Spartos moterys (spartiatų bendruomenė buvo labai negausi) auklėjamos gyventi laisvai, atvirame ore. Kaip ir jų vyrai, jos daug laiko skyrė fiziniam aktyvumui, kad galėtų gimdyti sveikus vaikus. Kadangi visus jų darbus dirbdavo vergės, spartiatės turėjo laiko šokiams ir dainavimui. Atrodo, kad ši jų laisvė, kurią lėmė ir tai, kad vyrai nuolat būdavo užimti karinėmis pratybomis ir praktikuodavo taip pat homoseksualius santykius, suteikė joms, skirtingai nuo atėniečių ir kitų Graikijos miestų moterų, didesnę erotinę laisvę.

Skirta moterims

Moterys gyveno atskirose patalpose, esančiose namo viduje arba viršutiniame aukšte, vadinamojoje ginaikėjoje (gr. gyne *– moteris).* Šalia: *V a. pr. Kr. vazos iš Didžiosios Graikijos tapyba, vaizduojanti moterį ginaikėjoje.*

ATĖNIEČIAI IR EROTIKA

Atėnų moterys gimdė vaikus, o vyrai turėjo neribotą seksualinę ir jausmų laisvę; galėjo naudotis vergėmis, sugulovėmis, heteromis arba tiesiog prostitutėmis. Nevengė ir homoseksualių ryšių su jaunais vergais arba su laisvais vaikinais.

Mums, išauklėtiems krikščioniškų, švietėjiškų, demokratinių vertybių, susilaikymo ir lygių teisių dvasia, vyro ir žmonos santykiuose svarbiausia abipusė ištikimybė. Žinoma, sutuoktiniai gali susitarti, o jeigu tai neįmanoma, nesantuokiniai ryšiai laikomi didelėje paslaptyje. Priešingu atveju pora išyra. Visai kitokia buvo Atėnų šeimos, ypač vyrų, padėtis.

Jaunutės nuotakos
Senovės Graikijoje moterys tekėdavo labai jaunos, dažnai sulaukusios vos 15 metų. Nors dievų įstatymuose kraujomaiša buvo smerkiama, neretai tuokdavosi artimi giminaičiai (endogamija), taip stiprindami ryšius tarp giminių. Dešinėje: *vestuvių palydą vaizduojantis vazos piešinys.*

Teisių lygybė?

Kaip jau minėjome, spartiatės naudojosi tam tikra seksualine laisve, (tikriausiai su savo vergais), tačiau Atėnuose moteris privalėjo griežtai laikytis ištikimybės savo vyrui. Pastarieji, priešingai, galėjo turėti įvairių moterų ir tenkinti savo seksualinius įgeidžius. Žmonos jiems buvo reikalingos, kad gimdytų santuokinius vaikus, o šiaip jie naudodavosi savo vergėmis, kurios neturėjo teisės šeimininko atstumti. Turtingesni vyrai galėjo turėti sugulovę, su kuria palaikydavo nuolatinius seksualinius ryšius. Iš šios jie dažnai susilaukdavo nesantuokinių vaikų. Buvo įprasta, kad turtingą vyrą į kokį nors renginį, pavyzdžiui, puotą lydi *hetera*, išsilavinusi moteris, gebanti kalbėti apie politiką, filosofiją, poeziją, mokanti dainuoti, groti, šokti. Žinoma, hetera buvo brangus malonumas. Atsitiktiniams santykiams ir vyrams, neturintiems nei vergių, nei sugulovės, nei heteros, savo paslaugas siūlydavo *pornės*, prostitutės. Jų buvo įvairiausių, kiekvienam pagal išgales. Nustumtos į žemiausią visuomenės pakopą šios moterys priiminėdavo klientus viešnamiuose arba tiesiog gatvėje. Klasikiniuose Atėnuose būti moterimi, jau nekalbant apie verges, buvo tikra nelaimė.

Pirmieji apie vyrų ir moterų nelygybę prabilo sofistai. Jie stengėsi bent teoriškai parodyti tokios padėties absurdiškumą. Aristofano (apie 445–388 m. pr. Kr.) dramose apie

Kosmetinės priemonės
Graikų moterys žinojo plaukų dažus, kremus, kvepalus, aliejus ir kitas kosmetines priemones, laikomas tam skirtuose induose. Apačioje: *indeliai kvepalams ir aliejams (V–IV a. pr. Kr.).*

moteris *Lisistratė* ir *Moterys tautos susirinkime* autorius gvildena aktualias socialines problemas, politinio moterų lygiateisiškumo, bendro sutuoktinių turto klausimus. Tačiau prieš įsigalint krikščionybei, palaikiusiai galimą moterų ir vyrų teisių lygybę, apie tai kalbėjo epikūrininkai ir, nors netiesiogiai, stoikai.

Mitinis vyro grožis
Ganimedas, graikų mitų personažas, gražuolis berniukas, sužavėjęs patį Dzeusą, kuris jį pagrobė (kaip pavaizduota šioje V a. pr. Kr. skulptūroje) ir padarė nektaro pilstytoju. Bendrinėje kalboje šiuo vardu vadinamas gražus ir galantiškas jaunikaitis.

Meilės dievai
Šiame VI a. pr. Kr. piešinyje Afroditė laiko ant rankų Himerą ir Erotą. Meilės dievas Erotas rūpinosi žmonių giminės pratęsimu ir vidine pasaulio harmonija. Himeras buvo mažesnysis dievas arba genijus, vyro vaisingumo jėgų personifikacija.

Valdžią moterims!

Įdomu, kad pirmaisiais IV a. pr. Kr. metais Aristofanas komedijoje *Moterys tautos susirinkime* užsimojo parodyti neįsivaizduojamą tiems laikams dalyką: kaip moterys paima politinę valdžią ir netgi to perversmo erotines bei seksualines pasekmes. Vadovaujamos miestiečio Blepiro žmonos Praksagoros Atėnų moterys iki aušros užima tautos susirinkimui skirtas patalpas ir jų vyrams dar saldžiai miegant ima valdyti miestą. Naujoje santvarkoje viskas bendra: turtai, daiktai ir moterys. Siekdamos sulyginti visų teises moterys išleidžia dekretą, pagal kurį kiekvienas vyras, netgi jaunas, prieš mylėdamasis su gražia moterimi turi pasimylėti su sena arba bjauria; bet ir moterys turi vienodai mylėti ir jauną, ir seną. Pateikiame trečiąjį epizodą, kur senė įsigeidžia gražaus jaunikaičio:

PIRMOJI SENĖ: *Prisiekiu Afrodite, neįsivaizduoju didesnio malonumo, kaip mylėtis su tavo metų jaunikaičiu.*

JAUNIKAITIS: *Man bjaurios tokios senės kaip tu, ir aš už jokius pinigus nesutiksiu.*

PIRMOJI SENĖ: *Sutiksi, prisiekiu Dzeusu, nes turiu daiktelį, kuris tave privers tai daryti (rodo jam dokumentą).*

JAUNIKAITIS: *Kas čia per daiktas?*

PIRMOJI SENĖ: *Dekretas, jame parašyta, kad privalai pas mane užeiti!*

JAUNIKAITIS: *Perskaityk.*

PIRMOJI SENĖ: *Klausykis: „Moterys nutarė, kad jaunikaitis, jeigu nori jaunos, gali su ja mylėtis tik patenkinęs senę; jeigu jis atsisako ir nueina pas jauną, senėms leidžiama tempti jį šalin“.*

JAUNIKAITIS: *O varge, norit paguldyti mane į Prokrusto lovą.*

PIRMOJI SENĖ: *Įstatymas yra įstatymas.* (Aristofanas. *Moterys tautos susirinkime. 1008–1022.*)

Tokiomis nesąmonėmis ir juokais (senė sulaikė jaunikaitį prie mylimosios durų) Aristofanas tarsi įspėjo, kas atsitiktų, jeigu moterys kada nors sumanytų būti tokios kaip vyrai.

Nenuodėminga erotika
Graikijoje erotika buvo įprastas dalykas, ne paslaptis ir ne tabu. Tai atsispindėjo ir tapyboje, kaip vaizduoja šios VI a. pr. Kr. raudonfigūrės taurės.

Ne tik seksas
V a. pr. Kr. piešinys rodo, kad heteros buvo aukščiausia perkamos meilės pakopa. Jos nebuvo paprastos prostitutės, bet rafinuotos palydovės, išmanančios menus ir literatūrą, mokančios groti muzikos instrumentais.

Efebo skulptūra
Subrendę vyrai savo lytinį potraukį dažnai tenkindavo su jaunuoliais. Šiandien efebu *vadinamas dailus, truputį moteriškas vaikinas, o senovės Graikijoje taip buvo vadinami karinės tarnybos amžiaus (18 m.) sulaukę jauni vyrai.*

Papročių laisvumas

Svarbus buvo ir homoseksualizmas. Laisvieji graikai be heteroseksualių ryšių turėdavo ir homoseksualių, bet ne ta prasme, kaip jie suprantami dabar. Šiandien homoseksualistas suprantamas kaip žmogus, santykiaujantis tik su tos pačios lyties asmeniu, tačiau graikai, kaip ir romėnai, homoseksualumą suprato tik kaip malonumą, kurį teikia įkištas falas. Šį malonumą jie patirdavo ne tik su moterimis, bet ir su vyrais, kurie sutikdavo atlikti pasyvų vaidmenį. Tai galėjo būti ne tik vergai, bet ir laisvi vaikinai, kurie saugomi atitinkamų visuomenėje įsigalėjusių papročių sutikdavo atlikti pasyvių partnerių vaidmenį, kol subręsdavo. Subrendusiems vyrams tai būtų buvę žema ir gėdinga. Homoseksualūs santykiai būdavo praktikuojami ir tarp moterų, tuo labiau kad jos laiką leisdavo užsidariusios namuose. Tą įrodo ir kai kurie piešiniai.

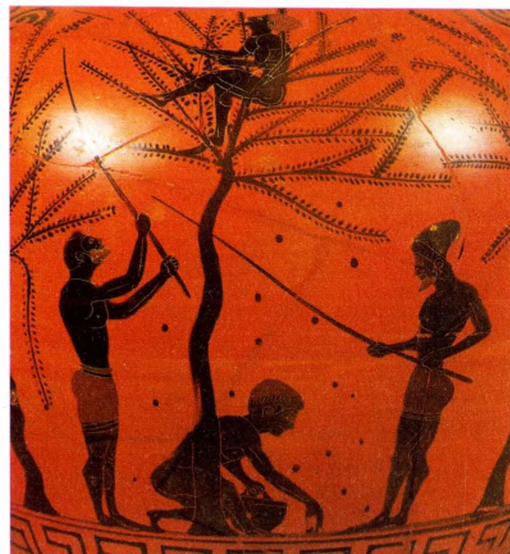
Ypatingos pramogos
Kadangi graikų vyrui santuoka buvo tik priemonė pratęsti giminei, savo erotinius įgeidžius jis paprastai tenkindavo su kitais, netgi tos pačios lyties asmenimis. Apačioje: *vyras su efebu, atikinės vazos piešinyje.*

Mityba

Graikai daugiausia valgė duoną ir sūrį, o iš daržovių virdavo tirštas sriubas. Mėsa buvo prieinama tik turtingiesiems, o žuvimi galėjo mėgautis visi. Iš gėrimų labiausiai paplitęs buvo vynas ir alkoholinis medaus bei vandens mišinys – *hidromelė* (midus).

XXIV *Iliados* giesmėje yra scena, kur Achilas savo palapinėje aprauda Hektoro nukautą mylimą Patroklą. Nors už Patroklo mirtį atkeršyta – Hektoras nukautas, o jo kūnas išniekintas, sielvartas Achilo neapleidžia. Bičiuliai stengiasi jį paguosti, pataiso jam valgyti: *Aplinkui draugai artimieji/ buvo įknibę į darbą, skubėdami pusrytį ruošti:/ Jau ilgavilnė avis papjauta palapinėj gulėjo.* (Homeras. *Iliada* XXIV. 123–125, vertė J. Ralys ir kt.). Ypatinga proga (ką tik buvo pasibaigusios Patroklo laidotuvių apeigos), ypač Homero visuomenėje, kurioje buvo daugybė herojų, siekiančių parodyti savo galybę prašmatniomis puotomis, kaip pagrindinis patiekalas galėjo būti patiekiamas visas avinas, įvairios mėsos rūšys ir daug vyno. *Odisėjoje* aprašyta, kaip jaunikiai prie rūmų durų laukia, kol bus paruošti pietūs: *Vikrūs tarnai drauge su šaukliais darbavos ir plušo:/ Vyną su vandeniu maišė vieni didžiuliuos krateriuos,/ jūrų kempinėm narvėtom skobnis mazgojo antrieji/ Ir jas padengę mėsų prikapotų nešė gausybę.* (Homeras. *Odisėja*. 109–112, vertė A. Dambrauskas.)

Alyvuogių derliaus rinkimas
Vazos (VI a. pr. Kr.) piešinyje pavaizduotas alyvuogių purtymas lazdomis. Iš alyvuogių graikai spausdavo aliejų, jas valgydavo.

Iš tikrųjų piliečiai gyveno paprasčiau. V a. pr. Kr. atėniečiai keldavosi auštant ir pusryčiams (*acratismos*) valgydavo miežinių arba kvietinių miltų paplotėlius, pamirkytus neatskiestame vyne. Pietums (*deiphnon*) – kepta mėsa su grūdais ir daržovėmis; paskutinį kartą graikai valgydavo vakare (*dorpon*) ir ne taip gausiai, kaip per pietus. V a. pr. Kr. mėsa, išskyrus nebent kiaulieną, buvo labai brangi ir prieinama tik turtingiesiems. Paprasti piliečiai valgydavo daug žuvies, ypač kilkių, sardinių ir moliuskų – sepijų bei kalmarų. Pagrindinis graikų maistas buvo duona. Duonos buvo dvi rūšys: *maza*, pigus miežinių, ruginių ar avižinių miltų paplotėlis (jos buvo galima nusipirkti ar išsikepti namie) ir *artos,* kuri buvo kepama iš kvietinių miltų tik ypatingomis progomis.

Turtingųjų maistas
Senovės Graikijoje mėsa buvo brangi, neturtingi piliečiai galėdavo jos paragauti tik retkarčiais, ypač per aukojimo apeigas, nes religinės šventės, per kurias būdavo skerdžiami gyvuliai, baigdavosi puotomis. Šalia: *V a. pr. Kr. taurės detalė, vaizduojanti gyvulių skerdiką.*

Su duona buvo valgomi įvairūs sūriai. Graikų mityboje buvo gausu ankštinių daržovių: pupų, žirnių, lęšių, iš kurių jie virdavo tirštas sriubas, tačiau gana nedaug žalumynų. Pietūs, būtinai pagardinti svogūnais ir česnakais, baigdavosi šviežiais bei džiovintais vaisiais arba saldumynais, pagamintais su medumi.

Graikai gerdavo daug vyno, atskiesto vandeniu. Gerdavo pieną, *hidromelę* (midų) ir tirštą *kikeoną,* tokį maistingą, kad nė pietų nereikėdavo: tai buvo vyno, medaus ir miežinių miltų, o Homero laikais – dar ir ožkos sūrio mišinys.

Pagrindinis maistas
Kaip matyti iš šios V a. pr. Kr. terakotinės lėkštės piešinio, graikų mityboje pirmą vietą užėmė žuvis, pirmiausia – dėl nedidelės jos kainos. Kai kurios žuvys, kaip garsieji Kopaidės ežero Bojotijoje unguriai, buvo skirtos gausesniam stalui.

Kasdienė duona
Terakotinėje plokštėje pavaizduota Persefonė ir Hadas su kviečių varpų ir rugiagėlių puokštėmis. Grūdinės kultūros užėmė svarbią vietą mityboje, nes graikai daugiausia valgė duonos, žinoma, ne kvietinės. Solonas netgi įsakė valgyti kvietinę duoną tik per šventes.

Puota

Puotos būdavo arba ritualinės religinio pobūdžio, arba keliamos draugų kokia nors proga. Jose susirinkę vyrai gerdavo vyną, atsiduodavo erotikai arba tiesiog apie ką nors kalbėdavosi.

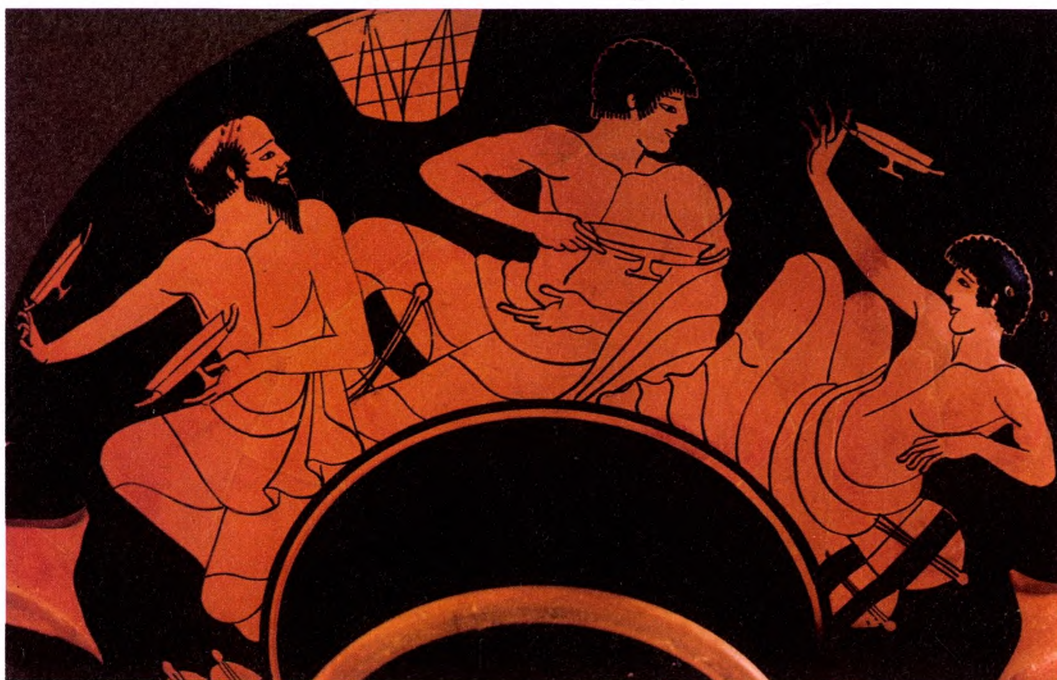
Graikų pasaulyje puota vadinosi bendras valgymas, vykdavęs su garbės svečių dievų palaiminimu. Kai kuriose religinėse puotose žyniai aukodavo valgį kokiam nors dievui. Vykdavo ir valstybinės puotos, per kurias piliečiai aptardavo visiems rūpimus klausimus (Spartos vyrai privalėdavo dalyvauti bendrame valgyme, vadinamojoje sisitijoje), bei bičiulių keliamos puotos, dažniau paplitusios tarp turtingų visuomenės sluoksnių. Apie pastarąsias turime daugiausiai žinių iš literatūros ir vazų tapybos. Jos susidėjo iš dviejų dalių. Pirmoje dalyje galėjo dalyvauti ir moterys. Nusiavę sandalus ir vergams numazgojus kojas, svečiai užsidėdavo gėlių vainikus ir įsitaisydavo ant gultų aplink stalus. Būdavo valgoma prieš pat saulėlydį. Taip baigdavosi pirmoji puotos dalis.

Išgerti ir pafilosofuoti su draugais

Simposijuose (gr. *symposion* – bendros išgertuvės, puota) vyrai galėdavo išgerti ir pafilosofuoti. Moterų ten neįleisdavo, tai panašu į XVIII–XIX a. aristokratų vaišes, kai po vakarienės vyrai eidavo į atskirą kambarį surūkyti cigaro ir išgerti konjako. Per graikų *simposiją* vyrus linksmindavo šokėjos ir fleitininkės – tai galėjo būti heteros, vienintelės moterys, kurioms leisdavo dalyvauti šioje šventės dalyje. Vyrai arba be saiko gerdavo ir leisdavosi į erotinius žaidimus su vergais, vergėmis ir heteromis, arba saikingai siurbčiodami vyną diskutuodavo kokia nors iš anksto pasirinkta tema. Apie šią dvigubą galimybę sužinome iš Platono

O kas su manimi negeria...
Antroji puotos dalis (simposijas) buvo skirta gėrimui. Gerdavo daugiausia vandeniu atskiestą vyną, pilstomą iš ąsočių oinochojų (nuotraukoje). *Tik simposijo pradžioje Dioniso garbei būdavo išgeriama truputį neatskiesto vyno.*

Nekreipkite dėmesio į etiketą
Puotos svečiai valgydavo gulomis arba pusiau gulomis, atsirėmę į priegalvius. Nebuvo nei stalo reikmenų, nei servetėlių; maistą imdavo rankomis, kurias paskui nusiplaudavo dubenyje. Kaulus mesdavo ant žemės šunims. Šalia: raudonfigūrėje vazoje (490–480 m. pr. Kr.) pavaizduota puotos scena.

Simposijo svečio Pausanijo: *Ką gi, bičiuliai, ar nerastume kokio nors būdo pasilengvinti išgertuves? Prisipažįstu, labai sunkiai laikausi po vakarykščio ir esu reikalingas šiokio tokio atokvėpio; manau, jog ir daugumas jūsų, – patys vakar čia buvote. Nagi, pagalvokite, kaip galėtume pasilengvinti išgertuves?* (Platonas, *Puota*, 176 a, vertė T. Alekniene.) Visi sutinka ir ima siūlyti pokalbio temas. Eriksimachas pasiūlo kalbėti apie meilę, esą, jos dievas nusipelno, kad visi puotos dalyviai pagarbintų jį kuo gražiausia kalba. Skaitome toliau: *„Žodžiu, jei pritartumėte mano nuomonei, turėtume kokiomis kalbomis save*

Galima pakviesti šokiui?
Vyrams skirtame simposijuje nestigdavo pramogų. Muzikantės grodavo fleita, obojumi, kitara, šokėjos šokdavo, tai matyti iš piešinio vazos dangtyje.

užimti. Manau, jog kiekvienas mūsų iš kairės į dešinę turėtų pasakyti Erotą liaupsinančią kalbą – kaip įstengdamas gražesnę. O pradėti turėtų Faidras: jo gultas pirmas, be to, jis šios kalbos tėvas.

[Eriksimadras amžinai skųsdavosi, kad poetai ir sofistai kalba apie viską, išskyrus meilę.]

Niekas, Eriksimachai, nebalsuos prieš tavo siūlymą: aš, reikia tikėtis, nesipriešinsiu, – pats skelbiuosi nieko neišmanąs, išskyrus meilės dalykus, – turbūt nei Agatonas su Pausaniju, žinia, ir ne Aristofanas [komedijų autorius], *kuriam vien Dionisas su Afrodite terūpi, nei kas nors kitas, ką čia matau. Tiesa, mūsų, paskutinių, padėtis bus nelygi,* [Sokratui teko kalbėti paskutiniam ir, atėjus jo eilei, jis pateikė įdomiausią meilės apibrėžimą, esą, meilė – tai tarpinis daimonas tarp žmonių ir dievų, kad nuo meilės žemiškiems dalykams galima palaipsniui pereiti prie meilės amžinam grožiui, vienai iš daugelio idėjų, kurią koordinuoja aukščiausioji Gėrio idėja], *bet mums pakaks, jei ankstesnės kalbos bus taiklios ir gražios. Tad, geros kloties, – tegu pradeda Faidras. Lai liaupsina Erotą.* (Ten pat, 177 d-e.) Tai tipiškas „filosofinis“ *simposijas,* iš kurio išsivystė šiuolaikiniai simpoziumai, skirti mokslinėms diskusijoms. Kitais atvejais, kaip minėjome, *simposijas* – puota, skirta suaugusiems vyrams.

Į dievų sveikatą
Puota prasidėdavo nuliejant vyno dievams, bet ji galėjo būti ir grynai religinio pobūdžio, skirta vienam dievui, kuriam būdavo aukojamas maistas ir gėrimai. Nuotraukoje: *VI a. pr. Kr. raudonfigūrė taurė, vaizduojanti aukojimą dievams šventykloje.*

DRABUŽIAI

Išskyrus moterų liemenėlę ir peršviečiamus apatinius, graikai nedėvėjo nei baltinių, nei kelnaičių. Vilkėdavo ant pečių susegamą vilnonio arba lininio audeklo atraižą *chitoną* ir siausdavosi dideliu audeklo gabalu *himatiju*.

Hefaisto tunika
Metaponte rasta bronzinė III a. pr. Kr. Hefaisto statulėlė. Dievas pavaizduotas su trumpais marškiniais ir smaila kepuraite pilu.

Graikės dėvėjo peršviečiamus apatinius ir savotišką liemenėlę, *tainia, stethodesmos,* arba *strophion*. Tai buvo gausiai išmarginta plati juosta, kuri galėjo būti įvairių spalvų, dėvima ant nuogo kūno. Jos paskirtis buvo prilaikyti krūtis: padidinti per mažas, sumažinti per dideles. Aristofano komedijoje *Moterys Tesmoforijų šventėje* yra juokinga scena, kai persirengęs moterimi Euripido giminaitis nueina į miesto damų susirinkimą, kuriame buvo ketinama už akių teisti didįjį poetą, kaltinamą mizoginija. Susirinkime jis turi visomis išgalėmis poetą apginti. Tačiau pasklinda gandas, kad Euripidas pasiuntęs šnipą. Įtarimas krinta ant vargšo giminaičio, kurį patikrinti pavedama žinomam homoseksualistui Kleisteniui.
GIMINAITIS: *Ir jūs norit išrengti devynių vaikučių mamytę?*
KLEISTENIS: *Duok šen liemenėlę, begėdi.*
I MOTERIS: *Tai bent moteriškės stambumas! Bet, vardan Dzeuso, ji neturi papų!*
GIMINAITIS: *Todėl, kad aš bergždžia, niekada nebuvau nėščia.*
I MOTERIS: *Dabar jau bergždžia, o ką tik sakei, kad turi devynis vaikus.*
(Aristofanas, *Moterys Tesmoforijų šventėje,* 638.)

Moteris su peplu
Peplą su plačiomis sunkiomis klostėmis labai mėgo vaizduoti graikų skulptoriai pirmoje V a. pr. Kr. pusėje. Daug moterų su peplais statulų kopijų išliko iki mūsų dienų.

Šiuo atveju liemenėlė turėjo imituoti dideles krūtis, kurių nebuvo. Be apatinių, kasdienis moterų drabužis iš pradžių buvo *peplas*: ilga medžiagos atraiža, nesusiūta, be diržo, tik susegta per pečius. Klasikiniu laikotarpiu tai buvo kaimo moterų ir vergių apdaras, laisvosios miestietės jo nedėvėjo.

Jį pakeitė *chitonas*, lino ar vilnonės medžiagos stačiakampis, atgabentas iš Jonijos arba Sicilijos. Šaltą dieną moterys vilkėdavo *himatiją*, didelį

vilnonės medžiagos gabalą, gobiamą ant chitono. Himatiją vilkėdavo ir vyrai, tik moterys klostydavo jį su didesne išmone.

Vyrų elegancija

Graikų vyrai nenešiojo jokių apatinių. Marškinius jie vilkėdavo ant nuogo kūno. Laisvieji vyrai, kaip ir laisvosios moterys, paprastai dėvėdavo vilnonį arba lininį chitoną, sujuostą per liemenį diržu. Kitą marškinių tipą, dengiantį tik vieną petį, vadinamąją *eksomidę*, vilkėdavo vergai, sunkius darbus dirbantys laisvieji piliečiai ir kareiviai. Buvo dar *himatijas*, dėvimas virš tunikos, turtingi žmonės jį puošdavo spalvotomis juostomis. Kareiviai, o vėliau tik jų vadai, dėvėdavo *chlamidę*, trumpą lengvą vilnonį apsiaustą, kilusį turbūt iš Tesalijos arba iš Makedonijos. Chlamidė, ant dešiniojo peties susegama sagtimi, dengė tik kairįjį petį, dešinioji kūno pusė likdavo nuoga. Šis apsiaustas, vėliau dėvimas tik karo vadų (dėvėti purpurinę *chlamidę* Romoje turėjo teisę tik vyriausias kariuomenės vadas), būdavo dovanojamas brandos amžiaus sulaukusiems jaunuoliams.

Demetros chitonas
Ši soste sėdinčios Demetros su chitonu ir himatiju *statula rasta Sirakūzuose.*

Afroditės galva
Klasikiniu laikotarpiu moterų šukuosenos darėsi vis prašmatnesnės, jos būdavo su garbanomis, kasomis, kuodu, kaspinais ir brangiomis segėmis.

Imtynininko barzda
Graikai nešiojo ilgas barzdas ir skirdavo daug laiko joms prižiūrėti: jas plaudavo, kvepindavo, šukuodavo, žodžiu, puoselėdavo, kaip moterys savo šukuosenas. Apačioje: *bronzinė imtynininko galva, rasta Olimpijoje.*

Žvilgsnis į madą
Graikai siuvo batus, sandalus, klumpes, t. y. įvairiausių formų avalynę, skirtą tenkinti moterų ir vyrų įgeidžiams. Kairėje: *pėdos su sandalu pavidalo terakotinis balzamo indelis (VI a. pr. Kr.).*

Žodynėlis

A

Aditas
Žr. p. 90.

Agora
Tai žemutinė graikų miesto dalis, pagrindinė jo aikštė. Čia buvo turgavietė, kur jūrininkai, žemdirbiai ir amatininkai parduodavo savo prekes; čia *mokovai* ieškodavo *sekėjų;* čia vykdavo miestiečių susirinkimai (*eklesijos)*, kuriuose būdavo aptariamos miesto problemos.

Akademija
IV a. pr. Kr. netoli Atėnų Platono įkurta mokykla soduose, pavadintuose mitinio didvyrio Akademo vardu; čia buvo dėstoma Platono filosofija iki mokyklos uždarymo 529 m. po Kr.

Akropolis
Graikų miesto centras su miesto globėjų šventyklomis. (Mikėnų laikotarpiu tai buvo įtvirtinta uola, šventa vieta, archajiniu laikotarpiu ten gyveno žmonės). Klasikinėje epochoje Akropolis buvo skirtas tik šventykloms.

Aoidai
Poetai dainininkai, kurie archajinės Graikijos aristokratų dvaruose pritariant kitarai apdainuodavo dievų ir herojų žygius klausytojams lengviau įsimenama epinių formulių kalba. Šiame laikotarpyje jie buvo pagrindiniai kultūrinio, etinio ir religinio paveldo skleidėjai.

Apeironas
Anaksimandro (VII–VI a. pr. Kr.) filosofijoje – beribis, neapibrėžtas pradas. Vėliau šį terminą vartojo pitagorininkai, kaip priešybę ribai, pabaigai.

Apologetika
Graikų ir romėnų krikščioniškosios literatūros žanras, ginantis naująją religiją. Nuo I a. antrosios pusės su ja pradėjo kovoti Romos imperijos valdžia. Įžymiausi graikų apologetai buvo Justinas, Klementas, Irenėjus, Origenas, gyvenę II–III a. po Kr.

Archontas
Aukščiausias atėniečių pareigūnas, turintis teisminę, civilinę ir karinę valdžią. Šią valdžią V a. pr. Kr. perėmus strategams, archontų reikšmė sumenko, 508 m. pr. Kr. juos pakeitė vadinamoji Penkių šimtų taryba.

Areopagas
Kalva į šiaurės vakarus nuo Atėnų akropolio (gr. *Areios pagos* – Arėjo sritis). Čia po atviru dangumi posėdžiaudavo aristokratų kilmės senių taryba. Iš pradžių tai buvo svarbiausias valstybės valdymo institutas, turintis teisinių ir politinių įgaliojimų. V a. pr. Kr. Kleisteniui įgyvendinus įstatymų reformą ir padidinus tarybos narių skaičių iki 500, areopagas prarado polinės kontrolės teisę ir nagrinėjo tik žmogžudystes.

Aristokratija
Tai geriausiųjų valdžia (gr. *aristoi* + *kratos*). Graikų pasaulyje taip buvo vadinamos šeimos, iš pradžių vadovavusios gyvenvietėms (*oikos*), apie kurias rašoma Homero poemose. Šios šeimos kontroliavo ekonominį ir politinį *polių* gyvenimą. Klasikinėje epochoje (V a. pr. Kr.) buvo sukurta nauja santvarka demokratija, arba „tautos (*demos*) valdžia".

Asebeja
Klasikinėje Graikijoje bedieviškas veiksmas, religinių vertybių ir jų simbolių, pvz., šventyklų, aukurų, statulų išniekinimas.

B

Basilėjas
Mikėnų laikotarpiu taip buvo vadinamas žemės valdytojas, karaliaus rūmų pareigūnas, Homero poemose – karalius. Klasikiniame amžiuje, kai monarchiją pakeitė oligarchinės arba demokratinės vyriausybės, basilėjais buvo vadinami tik pareigūnai, atlieką sakralines funkcijas, o Spartoje – abu diarchijos karaliai. Helenistinėje epochoje basilėjas buvo helenistinių valstybių monarchas.

Buleuterijas
Iš pradžių salė, kurioje rinkdavosi bulė, vėliau – pats pastatas.

Bulė
Iš pradžių tai buvo kilmingų senių taryba, patarianti karaliui; monarchijos saulėlydyje perėmė valdymo funkcijas. Kleistenio valdymo metu Atėnuose bulę sudarė 500 narių, po 50 nuo kiekvienos srities (*filės*). Tarybos nariai būdavo renkami vieneriems metams, neturėjo teisės būti perrenkami kitais metais arba išrenkami du kartus per savo gyvenimą.

Būtis ir nebūtis
Tikrovės koncepcija pagal Parmenidą. Būtis amžina, pastovi, vienalytė, nedali, nekintama, nejudri, visa apimanti ir tobula, pažįstama tik nedaugeliui išrinktųjų; nebūtis – jos priešingybė.

C

Cavea
Žr. p. 47.

Choras
Žr. p. 163.

GRAIKIŠKA ABĖCĖLĖ

Mažosios	Didžiosios	Pavadinimas	Tarimas
α	Α	alfa	a
β	Β	beta	b
γ	Γ	gama	g tariama kaip n prieš da κ, γ, ξ, χ
δ	Δ	delta	d
ε	Ε	epsilon	e uždara, trumpa
ζ	Ζ	zeta	dz
η	Η	eta	e atvira, ilga
ϑ	Θ	theta	kaip anglų k. th
ι	Ι	jota	i
κ	Κ	kapa	k
λ	Λ	liambda	l
μ	Μ	mi (miu)	m
ν	Ν	ni (niu)	n
ξ	Ξ	ksi	ks
ο	Ο	omikron	o uždara, trumpa
π	Π	pi	p
ρ	Ρ	ro	r
σ ς	Σ	sigma	s; raidė ς dedama žodžio gale
τ	Τ	tau	t
υ	Υ	iupsilon	kaip vokiečių ü; dvibalsis ου tariamas kaip liet. u
φ	Φ	fi	f
χ	Χ	chi	ch
ψ	Ψ	psi	ps
ω	Ω	omega	o atvira, ilga

Choregas
Žr. p. 96.

Chrematistika
Mokslas, nagrinėjantis turto įsigijimą. (Gr. *chrema/chrematos* – turtas.)

D

Demas
Graikiškai *demos* reiškė arba teritoriją, arba jos gyventojus. Paskui juo vadinta prastuomenė, liaudis, kaip priešprieša iš pradžių karaliui, vėliau aristokratams (vergai ir svetimšaliai demui nepriklausė). Atėnuose Kleisteniui atlikus demokratinę reformą (VI a. pr. Kr. pabaigoje), visa Atėnų miesto teritorija buvo padalyta į *demus* (apie šimtą), kurių gyventojai sudarė 10 *filių* (sričių). Iš kiekvienos *filės* būdavo renkama po 50 atstovų į miesto valdymo organą – 500 tarybą.

Demiurgas
Gr. *demiurgos* – amatininkas, kūrėjas. Homero poemose – tai amatininkas (dailidė, metalų apdirbėjas), taip pat gydytojas, heroldas, ateities spėjikas. Klasikos laikotarpio Atėnuose taip buvo vadinami žemesniųjų visuomenės sluoksnių amatininkai. Platono filosofijoje – tai Dievas, kuriantis pasaulį iš amžinai egzistuojančio pirminio chaoso arba prado.

Demokratija
Gr. *demos* – tauta ir *kratos* – valdžia. Tai valdymo forma, patikėta *polio* gyventojams (išskyrus vergus ir svetimšalius). Visi piliečiai galėjo balsuoti tautos susirinkime arba užimti aukščiausias politines pareigas. Atėnuose pirmąją demokratinę valdžią VI a. pr. Kr. pabaigoje įvedė Kleistenis.

Diadochai
Aleksandro Didžiojo karo vadai. Po Aleksandro mirties (323 m. pr. Kr.) pradėjo 20 metų užtrukusią tarpusavio kovą dėl valdžios ir pasidalijo didžiulę imperiją.

Doksografai
Helenistinio laikotarpio rašytojai, populiariai išdėstantys istorines žinias, filosofų pažiūras (gr. *doxa* – nuomonė, teiginys ir *grapho* – rašau).

E

Egsodas
Žr. p. 163.

Eisfora
Ypatingi mokesčiai, kuriais *poliai* apmokestindavo piliečius ypatingais atvejais, pvz., kilus karui.

Ekecheirija
Pažodžiui – „rankų sulaikymas“ (gr. *echo* – laikau ir *cheir* – ranka), kovos veiksmų nutraukimas, paliaubos.

Eklesija
Atėnų tautos susirinkimas. Žodis reiškia „išrinktųjų susirinkimas“, taigi yra kilęs dar iš aristokratiškųjų Atėnų laikų. Demokratijos laikais eklesijoje galėjo dalyvauti kiekvienas pilietis. Čia būdavo renkami valstybės pareigūnai, vykdoma jų kontrolė, sprendžiami užsienio ir vidaus politikos, administraciniai bei finansiniai klausimai.

Epistemologija
Mokslo filosofija (gr. *episteme* – žinios ir *logos* – mokslas). Filosofijos dalis, apibrėžianti mokslo sąvoką. Pasak Platono, mokslas – tai dialektika; pasak Aristotelio – metafizika.

Esoterizmas
Filosofinė, religinė arba mokslinė doktrina, prieinama tik išrinktiesiems (gr. *esoterikos* – vidinis, uždaras).

Etika
Filosofijos sritis, tirianti žmogaus elgesį (gr. *ethos* – paprotys, įprotis, būdas), siekiant pusiausvyros, gėrio ir laimės. Žmogaus elgesio normų visuma.

Euergetizmas
Darymas gera (gr. *eu* – gėris ir *ergazomai* – darau). Euergetas – žmogus, darąs gerus darbus. Klasikiniame amžiuje taip vadinosi dažniausiai nusipelnę *poliui* svetimšaliai. Helenistėje epochoje euergeto titulą gaudavo valdovai, padarę daug gera savo valdiniams.

F

Falanga
Klasikiniame amžiuje falangomis buvo vadinama pėstininkų kautynių rikiuotė, sudaryta iš kelių glaustų eilių, labai judri, gebanti sėkmingai pulti ir atremti barbarų ordas. Tėbų karvedžio Epameinondo (418–362 m. pr. Kr.), o vėliau Filipo Makedono falangos, ginkluotos 6 m ilgio ietimis, garsiosiomis *sarisomis*, pralauždavo bet kokią priešo rikiuotę.

Fenomenas
Gr. *phainomenon* – pasirodantis, pasireiškiantis. Parmenido ir Platono filosofijoje kalbama apie fenomenų pasaulį. Tai – tapsmas, jo gimimas, augimas ir mirtis, jis priešingas grynai, tobulai ir nekintamai būčiai.

Filosofija
Gr. *philosophos* – išminties mylėtojas. Mokslas, tiriantis gamtos, visuomenės ir mąstymo raidos visuotinius dėsnius.

Fizika
Gr. *physike* < *physis* – gamta. Šis žodis nebuvo vartojamas tokia siaura reikšme, kokia jis suprantamas dabar, *physiologos* reiškė gamtos tyrėją. Tai filosofijos sritis, tirianti gamtą bei žmogų ir jo santykį su jį supančia aplinka. Fizikais vadinami Jonijos *natūrfilosofai* davė pradžią filosofijai ir mokslui ne tik Graikijoje, bet ir apskritai pasaulyje.

G

Gerusija
Gr. *gerusia* – senių taryba (*geron* – senis). Garsiausia buvo spartiatų gerusija, susidedanti iš 28 senesnių kaip 60 metų vyrų, renkamų visam gyvenimui, iš dviejų karalių ir penkių eforų (*ephoroi* –prižiūrėtojai). Spartos gerusija buvo aukščiausia valstybės institucija, turinti teisminius ir įstatymų leidžiamuosius įgaliojimus.

Gimnosofistai
Žr. p. 112.

Ginaikėja
Sen. Graikijoje namo dalis, skirta moterims, kurios vergių padedamos dirbdavo įvairius darbus. Šis žodis reiškė ir visas kartu joje gyvenančias moteris.

Gnoseologija
Filosofijos sritis, tirianti tikrovės pažinimo procesus.

Gnosticizmas
Religinis filosofinis judėjimas, paplitęs krikščionybės pradžioje ir ypač II a. po Kr. Įvairios gnostinės doktrinos svarbiausiu dalyku laikė žinojimą (gr. *gnosis* – žinojimas), skirtą nedaugeliui išrinktųjų. Gnosticizmo tikslas – siekti išganymo, kurį patirs išrinktieji ne dėl savo tikėjimo, o pažinę Dievą arba transcendentinį pasaulį. Kitas šio judėjimo elementas – tai beviltiškas tobulos sielos ir materialaus, netobulo, mirtingo kūno dualizmas.

H

Hamartema
žiūr. 162 psl.

Heliaja
VI a. pr. Kr. Solono įsteigtas prisiekusių teismas Atėnuose. Taip buvo vadinama ir teismo vieta. Iš pradžių tai buvo liaudies teismas (areopagas susidėjo iš aristokratijos atstovų). Heliaja veikė kaip apeliacinis teismas, jam buvo galima apskųsti pareigūnų sprendimus, vėliau heliajai atsiskaitydavo pareigūnai, pasibaigus jų įgaliojimų laikui. Ilgainiui heliaja ėmė vykdyti visas teismo funkcijas, išskyrus žmogžudystes, kurios priklausė areopago kompetencijai.

Helotai
Lakonijos ir Mesenijos gyventojai. Pavergti spartiatų turėjo dirbti žemę veltui, kad šie galėtų atsidėti tik karinėms pratyboms.

Hetera
Išsilavinusi, netekėjusi moteris, kuri už atlyginimą teikdavo paslaugas (erotines taip pat) klasikinio *polio* turtingiems bei privilegijuotiems vyrams.

Hybris
Gr. – išdidumas, puikybė. Tragedijos herojaus įžūlumas, pasipūtimas. Dažniausiai tas herojus yra karalius, savo elgesiu laužantis dievų nustatytą pasaulio tvarką. Jis už tai baudžiamas, bet bausmė paliečia ir nekaltuosius, įtrauktus į jo piktus darbus.

Hoplitai
Archajinės ir klasikinės Graikijos kariuomenės sunkiai ginkluoti pėstininkai.

I

Idėja
Žr. Platonas (p. 146–149)

Intermundijai
Epikūrininkų kosmologinėje koncepcijoje intermundijai – tai plotai tarp pasaulių kosmoso begalybėse. Šiuose plotuose gyvena dievai, laimingi, mat niekas jiems nerūpi, juo labiau – žmogus, kuris neturi bijoti jų pykčio ar laukti iš jų malonių.

K

Kariatidės
Vertikali moters pavidalo atrama, laikanti *architravą*.

Katarsis
Dvasinis apsivalymas. Aristotelis kalba apie tragedijų sukeliamą katarsį žiūrovams.

Kleruchijos
Atėnuose taip vadinosi žemdirbių gyvenvietės pavaldžių sąjungininkų teritorijose. Kleruchijų steigimo tikslas buvo aprūpinti žeme jos neturinčius piliečius ir kontroliuoti sąjungininkus. Kleruchijos gyventojai likdavo ją įsteigusios valstybės piliečiais ir palaikydavo su ja ryšius. Tikslas – užkirsti kelią sukilimams ir sukurti atramos punktus Atėnų laivynui. Ptolemajų Egipte kleruchijas skirdavo po karo atleistiems kareiviams. Šia dovana valdovas užsitikrindavo kareivių ištikimybę.

Koilas
Žr. p. 180–181.

Komedija
Žr. p. 96.

Kūrai, korės
Šiais žodžiais vadinamos stovinčios nuogo jaunuolio (gr. *kuros*) arba apsirengusios moters (*kore*) statulos; jos būdingos archaikos laikotarpiui (VIII–V a. pr. Kr.).

L

Likėjas
Aristotelio įsteigta mokykla, taip pavadinta todėl, kad buvo šalia Apolono Likėjo šventyklos. Ji vadinosi dar ir peripatetikų mokykla, nes šalia jos buvo giraitė su alėja, kur Aristotelis mėgdavo su mokiniais diskutuoti vaikštinėdamas (gr. *peripatein* – pasivaikščioti).

Leiturgija
Atėnuose – viešoji tarnyba, savo lėšomis paeiliui atliekama visų aukštųjų klasių piliečių arba turtingų svetimšalių bendruomenės naudai. Pvz., kokiam nors dievui skirtų švenčių finansavimas (su varžybomis, teatro vaidinimais), arba triėros su komanda parengimas.

Lobynas
Lobynas (gr. *thesauros*) – nedidelė šventykla, miesto gyventojų pastatyta kaip padėka kokiam nors dievui. Jame buvo laikomi pinigai arba dievui paaukotos dovanos.

Logika
Filosofijos ir retorikos šaka, tirianti argumentų teisingumą, siekiant ką nors įrodyti. Mokslas apie mąstymo dėsnius.

Logas
(gr. *legein* – sakyti). Reiškia kalbą, taigi samprotavimą ir abstrakčia prasme – protą. Stoikai žodžiu *logos* vadino dievišką, pasaulį valdantį pasaulinį protą, kurio dalelę turi ir žmogaus siela.

M

Majeutika (gr. *maieutike*)
Pribuvėjos menas padėti kūdikiui gimti. Sokrato metodas sumaniais klausimais išgauti pašnekovo sąmonėje glūdintį, bet jo nesuvoktą teisingą atsakymą.

Mainadės
Gr. *mainomai* – šėlti. Dieviškosios bakchantės, Dioniso garbėjos ir palydovės, paprastai vaizduojamos nuogos arba apsigaubusios permatomu šydu, šėlstančios pagal fleitų ir būgnelių muziką.

Megaras
Mikėnų rūmuose stačiakampė patalpa su kolonomis, židiniu viduryje ir valdovo sostu viename šone. Graikijoje – pagrindinis namo kambarys, valgomasis. Homero poemose taip vadinamas arba didžiausias namo kambarys, arba karaliaus rūmai.

Metafizika
Pasak Aristotelio, tai filosofijos sritis, nagrinėjanti pasaulio pirmaprades priežastis. Pirmoji pasaulio priežastis esanti Dievas, visatos varomoji jėga. Kadangi viduramžių krikščionybė jutimiškai suvokiamą daiktų pasaulį laikė netikru, nesavarankišku ir pažinimą orientavo į Dievą – pasaulio priežastį ir tikslą, metafizika buvo suprantama kaip Dievo pažinimas per jo kūrinius.

Metempsichozė
(Gr. *metempsychosis* – sielų persikėlimas). Religinė filosofinė pažiūra, pripažįstanti, kad mirusio žmogaus siela persikelia į kitą užgimusį organizmą (žmogų, žvėrį, augalą); Pitagorizme metempsichozė sieta su tikėjimu, kad siela apsivalo keičiantis jos žemiškoms būtims. Ypač populiari indų religijoje ir filosofijoje.

Metropolis
Pažodžiui „miestas motina", iš kurio išvykę piliečiai įkurdavo naujus miestus, vadinamąsias kolonijas.

Mitas
Padavimas, legenda, pasakojimas. Kadangi šie pasakojimai daugiausia buvo apie dievų, herojų arba įžymių žmonių gyvenimą ir darbus (pvz., apie Heraklį, Oidipą arba Agamemnoną), jie įgavo nepaprastos istorijos reikšmę.

N

Nusas
Žr. p. 178–179.

Nauarchas
Laivyno vadas (gr. *naus* – laivas ir *archo* – valdau, komanduoju).

Nostos
Tai grįžimas namo, paprastai didvyrio iš karo. Odisėjo ir daugelio kitų Homero epopėjos personažų *nostos*. Šiais laikais „nostalgija" (gr. *nostos* – grįžimas + *algos* – kančia) reiškia tėvynės ilgesį, idealizuotą praeities prisiminimą.

O

Obolas
Sidabrinė Graikijos moneta lygi šeštajai drachmos daliai. Iš pradžių obolas buvo pailgas geležies gabalas, naudojamas kaip pinigas.

Oikos
Tai *Odisėjoje* aprašyta gyvenvietė (gr. *oikos* – buveinė), turinti savo karalių, karalaičius, pavaldinius ir rūmus. Vėliau taip buvo vadinamas graikų namas, gyvenamoji vieta.

Oligarchija
Mažumos valdžia. (gr. *oligos* – negausus, mažas + *arche* – valdžia). Tai Peloponeso sąjungai priklausančių Graikijos miestų valdymo forma. Sąjungai vadovavo Sparta, tipiška oligarchinė valstybė.

Ontologija
Būtį tirianti filosofinė disciplina.

Orchestra
Žr. p. 47, 180–181.

Orfizmas
Filosofinė religinė doktrina (pagal tradiciją siejama su Orfėju), susijusi su mistiniu Dioniso kultu, skelbianti žmogaus prigimties dvilypumą, pomirtinio pasaulio ir metempsichozės koncepcijas. Turėjo įtakos Pitagoro ir jo sekėjų filosofijai.

Ostrakizmas
V a. pr. Kr. Graikijoje valstybei pavojingų piliečių ištrėmimas slaptu balsavimu dešimčiai metų. Šis žodis kilo iš ostrakų (gr. *ostrakon* – molinė šukė), ant kurių buvo rašomi tremiamųjų vardai.

P

Panoplija
Pėstininko ginkluotė, susidedanti iš šalmo, sunkių šarvų, antblauzdžių (visi iš bronzos), trumpo kalavijo, ieties ir apvalaus bronzinio skydo. Taip ginkluoti pėstininkai lengvai pralauždavo priešo rikiuotę.

Paredras
Senovės Graikijos religijoje paredrais buvo vadinamos žemesniosios dievybės, su aukštesniaisiais dievais sudarydavusios porą. Atėnuose paredru buvo vadinamas šalia archonto esantis žemesnysis pareigūnas (gr. *paredros* – sėdįs šalia).

Parodas
Žr. p. 163.

Perioikai
(Gr. *perioikoi* – aplink gyvenantys). *Polių* periferinių sričių gyventojai. Spartoje perioikai buvo nustumti į Lakonijos ir Mesenijos kalnuotų sričių pakraščius. Jie turėjo pilietines teises, vertėsi žemdirbyste, amatais, prekyba ir karo atveju privalėjo Spartai padėti.

Peripatetikai
Aristotelio mokiniai ir sekėjai. Taip pavadinti dėl pasivaikščiojimų šalia jų mokyklos esančiame sode. *Žr.* Likėjas.

Poliorketika
Apgulos technika naudojant karo mašinas: kilnojamuosius bokštus, taranus „ožius“, svaidykles ir t. t. Žodis kilo iš Makedonijos valdovo Demetrijo Poliorketo (IV–III a. pr. Kr.), didelio miestų apgulos specialisto.

Polis
Graikijos miestas-valstybė su savo įstatymais, santvarka, gyventojais. Iš čia atsirado žodis „politika“.

Pornės
Klasikiniame *polyje* ant žemiausios visuomenės pakopos stovinti moteris, neturinti nei pilietinių, nei politinių teisių. Tai buvo prostitutės, parsidavinėjančios miestiečiams, neįstengiantiems išlaikyti sugulovių ar apmokėti heterų paslaugų.

Proiesforija
Išankstinis mokesčių mokėjimas kilus karui arba ištikus krizei. Piliečiams, kurie neišgalėdavo mokėti, reikiamą sumą paskolindavo turtingesnieji.

Prologas
Žr. p. 163.

Pronaos
Žr. p. 178.

Propilėjai
Monumentalūs šventyklos vartai, dažnai su laiptais. Garsūs yra Atėnų akropolio naujieji Propilėjai, pastatyti V a. pr. Kr. (gr. *pro* – prieš + *pilai* – vartai).

Proskenijas
Žr. p. 180–181.

R

Rapsodai
Sen. Graikijoje – klajojantys epinių dainų kūrėjai ir jų atlikėjai; dainuodavo akompanuodami lyra. Anksčiau jie vadinosi *aoidais*, minimais jau Homero epuose.

Retorika
Iškalbos, įtikinėjimo menas. Graikai buvo dideli gražbyliai tiek teismuose, tiek politikoje. Nuo III a. pr. Kr. retorika tapo populiari ir Romoje, šiai užkariavus helenistines karalystes.

S

Satrapijos
VI a. pr. Kr. pabaigoje Darėjas, šis „karalių karalius“, padalijo didžiulę Persijos imperiją į 20 provincijų, vadinamųjų satrapijų. Jos turėjo gana didelę autonomiją ir buvo valdomos karaliaus vietininkų satrapų.

Simposijas
Vyrams skirta puotos dalis, per kurią būdavo tik geriama (gr. *syn* – kartu + *pinein* – gerti), klausomasi muzikos, atsiduodama erotiniams žaidimams su heteromis, vergėmis, dailiais jaunikaičiais arba kalbama apie politiką, filosofiją bei literatūrą.

Sinkretizmas
Filosofinių arba religinių idėjų bei teorijų susijungimas. Pvz., krikščionybę galima laikyti sinkretine religija, nes čia žydų religijos elementai susilieja su Evangelija bei kai kuriais Platono ir stoikų filosofijos teiginiais.

Skaičius
Žr. Pitagorą (p. 141).

Skenė
Žr. p. 180–181.

Somatofilakija
Makedonijos karininkų mokykla.

Spartiatai
Vienintelė Spartos ir jai priklausančių teritorijų gyventojų kasta, turinti pilietines ir politines teises. Nuo 18 iki 60 metų amžiaus jie atsidėdavo tik karinėms pratyboms, pasiruošę kovoti su vidaus (helotais ir perioikais) ir išorės priešais.

Stasimas
Žr. p. 163.

Stoja
Tipiškas graikų stačiakampio plano statinys su kolonų palaikomu stogu iš vienos pusės. Ypač išgarsėjo Margoji stoja (*stoa poikile*), taip praminta todėl, kad sienos buvo išpieštos paveikslais. Kadangi čia mėgdavo rinktis vienos krypties filosofai, jie buvo praminti stoikais.

Strategas
Atėnuose strategų pareigos buvo bene svarbiausios, jie vadovavo laivynui ir kariuomenei. Nuo Kleistenio laikų kasmet rinkta po vieną vyrą iš 10-ties filių, taigi strategų buvo dešimt ir visi turėjo vienodas teises, bet ypatingais atvejais vienas jų būdavo paskiriamas vyriausiuoju vadu.

Š

Šamanai
Žodis kilęs iš sanskrito *šramana* – vienuolis asketas. Tai tarpininkas tarp žmonių ir dvasių, kuris magiškomis apeigomis ir burtais siekia žmogų išgydyti, susargdinti arba palydėti jo sielą į pomirtinį pasaulį.

T

Tapsmas
Graikų filosofijoje tapsmas reiškia visko tekėjimą, kitimą per gimimo, augimo ir mirties procesus. Tapsmas – tai priešprieša Parmenido vienintelei, amžinai, nekintamai, tobulai būčiai, kuri neatsiranda ir nepranyksta. Platonui priešingai tapsmas reiškia perėjimą iš nebūties (iš absoliutaus nieko negali nieko būti) į idealaus pasaulio būtį.

Tiasas
Religinė brolija, iš pradžių susijusi su Dioniso kultu. Tačiau, kaip matyti iš Sapfo eilėraščių, aristokratų mergaitės tiase dar buvo mokomos šokių, muzikos ir poezijos.

Timpanas
Žr. p. 179.

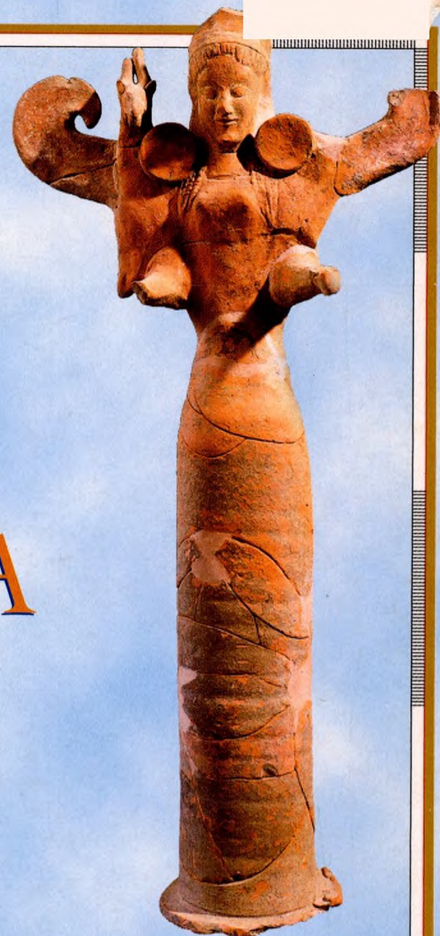
Tolas
Antikinis monumentalus kupolu dengtas ir dažniausiai kolonų juosiamas apskrito plano statinys. Iš pradžių jame buvo laidojama (tolo pavidalo kapai). Kitų jau klasikiniame laikotarpyje šventyklose pastatytų tolų paskirtis nelabai žinoma.

Tragedija
Žr. p. 162–165.

Trièrarchija
Kelių turtingų Atėnų miestiečių pareiga (leiturgija) parengti trièrą su visa jos įgula.

Rodyklė

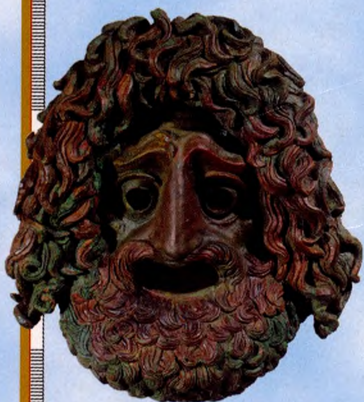

SENOVĖS GRAIKIJOS ENCIKLOPEDIJA

Įdomi knyga apie Odisėjo, Periklio ir Aleksandro Didžiojo civilizacijas.

Religija, filosofija, literatūra, politika, kasdienis gyvenimas: glaustai ir įtikimai aprašytas senovės graikų pasaulis.

Įžymiausios archeologinės vietos, graikų architektūros šedevrai.

Daugiau kaip 500 nuotraukų, piešinių ir žemėlapių.

